

4/2015

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

τόμος 35

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

4/2015

Τόμος 35
Οκτώβριος - Δεκέμβριος

Άρθρα

Θ. Κ. Πανάγος

Η πρόσβαση τρίτου στα δίκτυα φυσικού αερίου κατά την ενωσιακή και τη ρωσική έννομη τάξη

Κ. Α. Στεφάνου

Ρυθμιστικός ανταγωνισμός, εναρμόνιση νομοθεσιών και τυποποίηση στην ΕΕ

Ε. Αυλογιάρη, Μ. Γλαβίνα

Δάνεια σε ελβετικό φράγκο

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 2015)
- ΕΔΔΑ (Ιούνιος - Αύγουστος 2015)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Επανενωμάτωση ζημιών αλλοδαπής επιχειρηματικής εγκατάστασης
- ΦΠΑ και καταχρηστική πρακτική
- Δικαίωμα αναζητούντων εργασία σε κοινωνικές παροχές
- Διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες
- Αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων
- Διαδικασίες αφερεγγυότητας
- Συμμετοχική δημοκρατία
- Δικαίωμα προσφυγής κατά της νομιμότητας της κράτησης
- Δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων από το Σ.Δ.Ο.Ε.

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, Διευθυντής ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΕΡΓΑΚΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Καθηγητής Β. ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. VASSILIOS A. CHRISTIANOS, Directeur du CDEIE (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
NIKOLAOS VALERGAkis, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Prof. V. SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Δ.Ν., Π. ΣΕΡΑΪΔΟΥ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ (eny.mouameletzi@cieel.gr) – Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 940

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων, ανατύπων: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΑΡΟΥ
katmarou@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

Οι συνδρομές εξοφλούνται με ταχυδρομική επιταγή (εσωτερικό) και με τραπεζική επιταγή (εξωτερικό) επ' ονόματι του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων	
από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

Εκτύπωση - Σελιδοποίηση: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη, Τηλ. 2310 925768)

© 2015 Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: E. MOUAMELETZI, Docteur en Droit, P. SERAIDOU

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme E. MOUAMELETZI, Directrice de Recherches du CDEIE, responsable pour la rédaction (evy.mouameletzi@cieel.gr) – Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessaloniki, tel: 2310 486 940

Souscriptions, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme EKATERINI MAROU
katmarou@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

Les souscriptions sont payées par chèque postal (pour l'intérieur) et par chèque bancaire (pour l'étranger) au nom du Barreau de Thessaloniki

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Achévé d'imprimer sur les presses de G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique, Tél. 2310 925768)

© 2015, Centre de Droit Économique International et Européen

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε, επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στη Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγητή Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Διευθυντή του ΚΔΕΟΔ

Ν. ΒΑΛΕΡΓΑΚΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΑΚΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΑΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αργαλιάς Ι. Παναγιώτης, ΜΔΕ, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Αυλογιάρη Εύη, Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Γλαβίνα Μάγδα, Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Κουρούβανη Ελένη, Δ.Ν., Δικηγόρος

Λελέκη Ασημίνα-Νικολέτα, M2 Recherche, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή» ΚΔΕΟΔ

Λέντζης Δημοσθένης, Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μαργαρίτης Κωνσταντίνος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Μαστρογιαννοπούλου Πασχαλίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Νινιατσούδη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Παναγιωτίδου Ελισάβετ, M2 Professionel, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Πανάγος Κ. Θεόδωρος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκέπτης Καθηγητής Δικαίου Ενέργειας στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος, πρώην Αντιπρόεδρος Ρ.Α.Ε.

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου

Περράκη Εμμ. Παναγιώτα, Δ.Ν., Δικηγόρος, ΑΤΕΡ Πανεπιστημίου Στρασβούργου

Στεφάνου Α. Κωνσταντίνος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Τζώρτζη Βιργινία, Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Τσολάκου Ευθυμία, Πάρεδρος Διοικητικών Δικαστηρίων

Χατζικωνσταντίνου Χριστίνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

ΑΡΘΡΑ

Θ. Κ. Πανάγος

Η πρόσβαση τρίτου στα δίκτυα φυσικού αερίου κατά την ενωσιακή και τη ρωσική έννομη τάξη: συγκριτική προσέγγιση 403

Κ. Α. Στεφάνου

Ρυθμιστικός ανταγωνισμός, εναρμόνιση νομοθεσιών και τυποποίηση στην ΕΕ: μια αναθεώρηση 413

Ε. Αυλογιάρη, Μ. Γλαβίνα

Δάνεια σε ελβετικό φράγκο 429

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 435

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 447

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2015) 451

B. Σχολιασμένα Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-388/14, Timac Agro Deutschland, 17.12.2015 (Επανενωμάτωση ζημιών αλλοδαπής επιχειρηματικής εγκατάστασης) – Παρατηρήσεις Α.Ν. Λελέκη 473

ΔΕΕ C-419/14, WebMindLicenses, 17.12.2015 (ΦΠΑ και καταχρηστική πρακτική) – Παρατηρήσεις Π.Ι. Αργαλιάς 478

ΔΕΕ C-67/14, Alimanovic, 15.09.2015 (Δικαίωμα αναζητούντων εργασία σε κοινωνικές παροχές) – Παρατηρήσεις Β. Τζώρτζη 482

ΔΕΕ C-362/14, Schrems, 06.10.2015 (Διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες) – Παρατηρήσεις Π.Ε. Περράκη 491

ΔΕΕ C-650/13, Delvigne, 06.10.2015 (Αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων) – Παρατηρήσεις Δ. Λέντζης 497

ΔΕΕ C-295/13, H., 04.12.2014 (Διαδικασίες αφερεγγυότητας) – Παρατηρήσεις Ε. Κουρούβανη 501

ΓεΔΕΕ T-450/12, Αναγνωστάκης/Επιτροπή, 30.09.2015 (Συμμετοχική δημοκρατία) – Παρατηρήσεις Κ. Μαργαρίτης 505

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Ιούνιος – Αύγουστος 2015) 511

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 29896/13, Υπόθεση Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδα, 22.09.2015 (*Δικαίωμα προσφυγής κατά της νομιμότητας της κράτησης*) – Παρατηρήσεις Π. Μαστρογιαννοπούλου 524

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Συμβούλιο της Επικρατείας, Τμήμα Δ', απόφαση αριθμ. 1260/2015, 13.01.2015 (*Δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων από το Σ.Δ.Ο.Ε.*) – Παρατηρήσεις Χ. Χατζηκωνσταντίνου 535

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Ευρωπαϊκό Συνέδριο στη Νομική Σχολή του Λονδίνου, 09-10 Σεπτεμβρίου 2015: «Δάνεια σε ελβετικό φράγκο – δίκαιο τραπεζικό σύστημα για τους ευρωπαίους καταναλωτές» 541

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2015 545

ΕΤΗΣΙΑ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2015

Table of contents 4/2015

ARTICLES

Th. K. Panagos

The Third Party Access to the Natural Gas Networks in the European and Russian Legal Framework: Comparative approach 403

K.A. Stefanou

Regulatory Competition, Approximation of Laws and Standardization in the EU: A Reassessment 413

E. Avlogiari, M. Glavina

Swiss Franc Loans 429

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 435

II. Information Technology e-news 447

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence (September - November 2015) 451

B. Annotations

ECJ C-388/14, *Timac Agro Deutschland*, 17.12.2015 (*Reincorporation of the losses of a non-resident establishment*) – Annotation A.N. Leleki 473

ECJ C-419/14, *WebMindLicenses*, 17.12.2015 (*Value added tax and abuse of rights*) – Annotation P.I. Argalias 478

ECJ C-67/14, *Alimanovic*, 15.09.2015 (*Right of non-workers Union citizens to social benefits*) – Annotation V. Tzortzi 482

ECJ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015 (*Transfer of personal data to third countries*) – Annotation P.E. Perraki 491

ECJ C-650/13, *Delvigne*, 06.10.2015 (*Deprivation of the right to vote*) – Annotation D. Lentzis 497

ECJ C-295/13, *H.*, 04.12.2014 (*Insolvency process*) – Annotation E. Kourouvani 501

ECJ T-450/12, *Anagnostakis/European Commission*, 30.09.2015 (*Participation of citizens in the democratic life of the Union*) – Annotation K. Margaritis 505

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (June – August 2015)	511
B. Annotations	
ECHR, Application No 29896/13, Case Lavrentiadis v. Greece, 22.09.2015 (<i>The right to initiate proceedings against the legality of a detention</i>) – Annotation P. Mastrogiannopoulou	524
III. NATIONAL COURTS	
State of Council, Judgement No 1260/2015, 13.01.2015 (<i>Freezing of bank accounts and assets by S.D.O.E</i>) – Annotation Ch. Chatzikonstantinou	535

CONFERENCES – RESEARCH

European Conference at the London Law School, 09-10 September 2015: Swiss Franc Loans – Fair bank system for European consumers	541
---	-----

BIBLIOGRAPHY

I. Books CIEEL 2015	545
---------------------	-----

HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW: ANNUAL TABLES 2015

Table des matières 4/2015

DOCTRINE

Th. K. Panagos

L'accès des tiers aux réseaux de gaz naturel, selon le droit européen et russe: Approche comparative 403

K.A. Stefanou

Concurrence réglementaire, harmonisation législative et normalisation au sein de l'UE: Un réexamen 413

E. Avlogiari, M. Glavina

Prêts en francs suisses 429

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 435

II. @-ctualités d'informatique juridique 447

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (septembre – novembre 2015) 451

B. Notes

CJUE C-388/14, Timac Agro Deutschland, 17.12.2015 (*Réintégration des pertes précédemment déduites en cas de cession de l'établissement non-résident*) – Notes A.N. Leleki 473

CJUE C-419/14, WebMindLicenses, 17.12.2015 (*Taxe sur la valeur ajoutée et abus de droit*) – Notes P.I. Argalias 478

CJUE C-67/14, Alimanovic, 15.09.2015 (*Droits de citoyens de l'Union non-travailleurs aux prestations spéciales*) – Notes V. Tzortzi 482

CJUE C-362/14, Schrems, 06.10.2015 (*Transfert de données à caractère personnel vers des pays tiers*) – Notes P.E. Perraki 491

CJUE C-650/13, Delvigne, 06.10.2015 (*Interdiction du droit de vote*) – Notes D. Lentzis 497

CJUE C-295/13, H., 04.12.2014 (*Procédure d'insolvabilité*) – Notes E. Kourouvani 501

CJUE T-450/12, Anagnostakis/Commission européenne, 30.09.2015 (*Participation des citoyens à la vie démocratique de l'Union*) – Notes K. Margaritis 505

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (juin – août 2015) 511

B. Notes

CCEDH, Requête No 29896/13, Affaire Lavrentiadis c. Grèce, 22.09.2015 (*Le droit de l' introduction d' un recours contre la légalité de détention*) – Notes P. Mastrogiannopoulou 524

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État, Arrêt No 1260/2015, 13.01.2015 (*Le blocage des comptes bancaires et des ressources par S.D.O.E.*) – Notes Ch.Chatzikonsantinou 535

ÉDUCATION – RECHERCHE

Congrès européen à la Faculté de droit de Londres: Prêts en francs suisses – Un système bancaire équitable pour les consommateurs de l'UE 541

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Livres CIEEL 2015 545

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN: TABLES ANNUELLES 2015

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellIDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΛΛνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΕΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΜοΚΕ	: Μονάδα Κρατικών Ενισχύσεων του ΚΔΕΟΔ
ΜοΠαΔιΣ	: Μονάδα Παρακολούθησης Διαγωνισμών & Συμβάσεων του ΚΔΕΟΔ
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
Συλλ.	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυλλΥπ	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
ΣυνθΕΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣυνθΕΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΣυνθΕΚΑΕ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
ΣυνθΕΚΑΧ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
ΣυνθΕΟΚ	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
ΤεΣ	: Τεύχος εκτός σειράς
ΤοΣ	: Σύνταγμα (Το)
Υπερ	: Υπεράσπιση
ΦΠΑ	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
ΧρηΔικ	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
ΧρΙΔ	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
ΑcP	: Archiv für civilische Praxis
AFDI	: Annuaire Français de Droit International
AJCL	: American Journal of Comparative Law (The)
AJDA	: Actualité Juridique du Droit Administratif
AJIL	: American Journal of International Law
AöR	: Archiv des öffentlichen Rechts
ASL	: Air and Space Law
BB	: Der Betriebs - Berater
CDE	: Cahiers de Droit Européen
Clunet	: Journal du Droit International (J.D.I.)
C.M.L.R.	: Common Market Law Reports
CML Rev.	: Common Market Law Review
CommLP	: Commercial Law Practitioner
CONSUM.L.J.	: Consumer Law Journal
DZWir	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EA	: Europa-Archiv
EBRL	: European Business Law Review
ECHR	: European Convention on Human Rights
ECJ	: European Court of Justice
E.C.L.R.	: European Competition Law Review
EELR	: European Environmental Law Review
EGC	: European General Court
E.H.R.L.R.	: European Human Rights Law Review
E.H.R.R.	: European Human Rights Reports
EIPR	: European Intellectual Property Review
EJIL	: European Journal of International Law
ELJ	: European Law Journal
E.L.Rev.	: European Law Review
Elrev./HR	: European Law Review / Human Rights Survey
EPL	: European Public Law
ERPL	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
EStAL	: European State Aid Law Quarterly
ETL	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
EuGRZ	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
EuR	: Europarecht
EuZW	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
EWS	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
GATS	: General Agreement on Trade Services
GRUR Int.	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
HRLJ	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Η πρόσβαση τρίτου στα δίκτυα φυσικού αερίου κατά την ενωσιακή και τη ρωσική έννομη τάξη: συγκριτική προσέγγιση

Θεόδωρος Κ. Πανάγος*

Οι σύγχρονες γεωπολιτικές και οικονομικές συνθήκες καθιστούν πλέον αναγκαία την προσέγγιση της ΕΕ με τη Ρωσική Ομοσπονδία, με σκοπό την υιοθέτηση μιας νέας ρεαλιστικής πολιτικής στον τομέα της διακίνησης του φυσικού αερίου στην εδαφική επικράτεια της Ένωσης. Η προσέγγιση αυτή μπορεί, μεταξύ άλλων, να διασφαλίσει μια προστιθέμενη αξία στην οικονομική ανάπτυξη αμφοτέρων των πλευρών προς όφελος των κοινωνιών και των πολιτών τους. Για να προετοιμαστεί, όμως, κατάλληλα μια διεθνής συνθήκη που θα καθίδρυε αποτελεσματικούς μηχανισμούς για την ομαλή λειτουργία της, είναι αναγκαία η μελέτη και επίλυση των διαφορών μεταξύ των δυο σχετικών αγορών. Η ρύθμιση της πρόσβασης τρίτου στα δίκτυα φυσικού αερίου συνιστά σημαντικό προαπαιτούμενο για την ανάπτυξη του ανταγωνισμού στη σχετική αγορά και την πρόοδο των αναγκαίων επενδύσεων. Δεδομένων των διαφορών που υφίστανται ως προς το ζήτημα αυτό στις αγορές των δυο πλευρών, είναι πρόδηλο ότι απαιτείται σχετική σύγκλιση, σε περίπτωση που αποφασίσουν να προχωρήσουν στη σύναψη μιας διευρωπαϊκής συνθήκης για τη διακίνηση φυσικού αερίου από τη Ρωσία στην Ευρώπη. Το παρόν άρθρο αποσκοπεί να διερευνήσει το καθεστώς της πρόσβασης τρίτου κατά την κείμενη ενωσιακή και ρωσική νομοθεσία, σε συνδυασμό με τη νομολογιακή προσέγγιση σε αμφότερες τις πλευρές. Παράλληλα, θέτει τα ζητήματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν το περιεχόμενο μιας διευρωπαϊκής συνθήκης διακίνησης φυσικού αερίου.

ενέργεια – πρόσβαση τρίτου – ευρωπαϊκό κεκτημένο – φυσικό αέριο – ασφάλεια εφοδιασμού – ανταγωνισμός – διαχωρισμός – εξαιρέσεις από πρόσβαση – παρέκκλιση – τέλη χρέωσης χρήσης – τρίτες χώρες

I. Εισαγωγή

Η κατά καιρούς συμβαίνουσα κρίση στις σχέσεις μεταξύ της Δύσης και της Ρωσίας και, ιδιαίτερα, η επίδραση της κρίσης αυτής στην ενεργειακή στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), φέρνει στο φως απόψεις που δεν συνηγορούν κατ' ανάγκην υπέρ μιας διαρκούς αντιπαλότητας μεταξύ των δυο πλευρών¹, αλλά υπέρ της διαμόρφωσης μιας διαρκούς διμερούς συνεργασίας που θα είναι αμοιβαίως αποδοτική και συμφέρουσα σε βάθος χρόνου, στηριζόμενη στην αρχή της ισοτιμίας. Πρόκειται, σε κάθε περίπτωση, για μια νέα ρεαλιστική πολιτική προσέγγιση στις σχέσεις Δύσης-Ρωσίας που μπορεί να διασφαλίσει μια προστιθέμενη αξία στην οικονομική ανάπτυξη αμφοτέρων των πλευρών προς όφελος των κοινωνιών και των πολιτών τους.

Με λίγες εξαιρέσεις², η ΕΕ είναι εν τοις πράγμασι, άμεσα ή έμμεσα, υποχρεωτικώς συνδεδεμένη με τη Ρωσία σε επίπεδο προμήθειας φυσικού αερίου και αυτό δεν μπορεί εύκολα να αλλάξει. Το ρωσικό φυσικό αέριο αποτελεί αναγκαίο τμήμα της ασφάλειας του εφοδιασμού της ΕΕ, ενώ η Ρωσία μπορεί να έχει εξασφαλισμένο σε βάθος χρόνου έναν «καλό» πελάτη, αξιόπιστο και οικονομικά

φερέγγυο. Όσες προσπάθειες κι αν γίνουν, τουλάχιστον για την επόμενη δεκαετία, η Ρωσία θα παραμείνει ο βασικός προμηθευτής της ΕΕ σε φυσικό αέριο³. Η Ρωσία, τουλάχιστον κατά το ευρωπαϊκό της τμήμα, αποτελεί γεωγραφικό κομμάτι της Γηραιάς Ηπείρου, είναι η μεγαλύτερη χώρα στον κόσμο σε αποθέματα φυσικού αερίου και το κόστος μεταφοράς του προϊόντος αυτού προς τις ευρωπαϊκές χώρες είναι διαχειρίσιμο, καθώς η διακίνηση μπορεί να πραγματοποιείται είτε με τις υφιστάμενες υποδομές είτε με άλλες συμπληρωματικές που, σε κάθε περίπτωση, είναι υλοποιήσιμες με χαμηλό σχετικά κόστος. Ακολούθως, το ύψος της τιμής πώλησης του φυσικού αερίου μπορεί να είναι, επίσης, διαχειρίσιμο, υπό την έννοια ότι οι από καιρού εις καιρόν διαπραγματεύσεις πάντοτε απολήγουν σε θετικό αποτέλεσμα. Τέλος, η απορρόφηση του φυσικού αερίου στην εδαφική επικράτεια της Ένωσης θα αυξάνει στο μέλλον, ιδίως μετά την ενεργειακή στρατηγική της ΕΕ μέχρι το 2050, με στόχο τη μείωση της χρήσης των ρυπογόνων τεχνολογιών στα κράτη μέλη⁴.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκέπτης Καθηγητής Δικαίου Ενέργειας στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος, πρώην Αντιπρόεδρος της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας

1. Αντίληψη που καλλιεργείται, κατά κανόνα, από ορισμένα από τα νέα κράτη μέλη της ανατολικής Ευρώπης για διάφορους λόγους.
2. Κρατών μελών που είτε είναι νησιωτικές περιοχές είτε γεωγραφικώς απομονωμένα είτε δεν χρησιμοποιούν το φυσικό αέριο ως βασικό ενεργειακό τους προϊόν.

3. Βλ. σχετικώς Θ. ΠΑΝΑΓΟΥ, Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ένωση, Foreign Affairs, The Hellenic Edition, 23.10.2014, <http://foreignaffairs.gr/articles/70028/theodoros-panagos/eyropaiki-energeiaki-enosi>, και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Προς μια Ενιαία Αγορά Ενέργειας, στην έντυπη έκδοση, Οκτώβριος 2014.

4. Βλ. European Parliament Resolution on the Energy Road Map 2050, a future with energy of 14.03.2013 (2012/2103/INI). Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή επιλογή, θα πρέπει να μειωθεί η ενεργειακή εξάρτηση της ΕΕ από τον άνθρακα και τις ρυπογόνες τεχνολογίες γενικότερα και να χρησιμοποιούνται, σε μεγάλο βαθμό, οι ανανεώσιμες πηγές και το φυσικό αέριο για τις ενεργειακές ανάγκες των κρατών μελών.

Από την άλλη, οι ευρωπαίοι αξιωματούχοι και πολιτικοί θα πρέπει να σταθμίσουν κατά πόσον είναι συμφέρουσα για τα κράτη μέλη, με ανάλογη σημαντική επιβάρυνση στους καταναλωτές και τις εθνικές οικονομίες, η σχεδιαζόμενη διαφοροποίηση των πηγών φυσικού αερίου μέσω της κατασκευής νέων πολυδάπανων υποδομών ή της προμήθειας του εν λόγω ενεργειακού προϊόντος από άλλες πηγές⁵, αντί της σύναψης μιας διευρωπαϊκής συνθήκης, η εφαρμογή της οποίας θα στηρίζεται σε μηχανισμούς που θα δεσμεύουν αποτελεσματικά αμφότερα τα μέρη, κατά τρόπο που κανένα δεν θα υπερισχύει του άλλου, αλλά θα αλληλοεξαρτώνται. Τέτοια πρότυπα συνεργασίας υφίστανται διεθνώς και θα μπορούσαν να εφαρμοστούν, έτι βελτιούμενα και προσαρμοζόμενα στις απαιτούμενες ειδικές συνθήκες, ακόμα και υπό την εγγυητική αιγίδα διεθνών οργανισμών, αν απαιτείται⁶.

Υπό το φως των ανωτέρω θα ήταν πρόσφορο να αρχίσει η ενδεδειγμένη εξέταση των διαφόρων αρχών και κανόνων που διέπουν τις δυο αγορές φυσικού αερίου, ήτοι την εσωτερική ενιαία της ΕΕ και αυτήν της Ρωσικής Ομοσπονδίας, προκειμένου να βρεθούν τα σημεία απόκλισης και σύγκλισής τους, ώστε οι δυο πλευρές να έχουν επισημάνει τα ζητήματα προς επίλυση, όταν οι πολιτικές συνθήκες καταστούν ώριμες και επιτρέψουν τη σύναψη μιας διευρωπαϊκής ενεργειακής συνθήκης, κατά τα ανωτέρω. Η έναρξη των συνομιλιών για τη σύναψη μιας τέτοιας συνθήκης δεν πρέπει να βραδύνει, παρά τις ενδεχόμενες αντιδράσεις ορισμένων κρατών μελών που κυρίως προέρχονται από την ανατολική Ευρώπη και που επιδιώκουν την ταχεία έναρξη και λειτουργία της λεγομένης Ευρωπαϊκής Ενεργειακής Ένωσης.

Μια από τις βασικότερες αρχές της απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας είναι η δυνατότητα της πρόσβασης τρίτου (Third-Party Access, TPA) στις ενεργειακές υποδομές. Κατωτέρω εξετάζεται σε γενικές γραμμές το ρυθμιστικό καθεστώς της πρόσβασης του τρίτου στις αγορές φυσικού αερίου των δυο πλευρών. Το ζήτημα αυτό βρίσκεται ήδη στο επίκεντρο νομικού ενδιαφέροντος, επ' ευκαιρία των αιτιάσεων της Επιτροπής κατά της ρωσικής Gazprom, στο πλαίσιο έρευνας που διεξάγεται για τυχόν κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης της τελευταίας στις αγορές φυσικού αερίου ορισμένων κρατών μελών

και είναι βέβαιο ότι θα αποτελέσει ένα σημαντικό σημείο διαπραγμάτευσης, συμφωνίας αλλά και επίλυσης σε ενδεχόμενη διαβούλευση για την προσέγγιση των αγορών των δυο πλευρών.

II. Η πρόσβαση τρίτου στην αγορά φυσικού αερίου κατά την ενωσιακή νομοθεσία

α) Η πρόσβαση τρίτου ως ευρωπαϊκό κεκτημένο

Η πρόσβαση τρίτου συνιστά, κατά τα προβλεπόμενα στην ενωσιακή νομοθεσία⁷, βασικό πυλώνα της απελευθερωμένης αγοράς ενέργειας εν γένει και της αγοράς φυσικού αερίου ειδικότερα. Η χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στα δίκτυα συνιστά θεμελιώδη παράγοντα για την ολοκλήρωση της απελευθέρωσης της συγκεκριμένης αγοράς γενικώς και, συνεπώς, συμβάλλει αποφασιστικά στην άσκηση των ενεργειακών δραστηριοτήτων, σύμφωνα με τις αρχές και τους κανόνες του υγιούς ανταγωνισμού⁸. Περαιτέρω, συμβάλλει στην ασφαλή υλοποίηση των επενδύσεων στους τομείς του φυσικού αερίου και του ηλεκτρισμού και την ομαλή ανάκτηση του επενδυτικού και λειτουργικού τους κόστους. Ως «τρίτος», κατά την ενωσιακή νομοθεσία, νοείται κάθε χρήστης του δικτύου, ήτοι το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που τροφοδοτεί το σύστημα ή τροφοδοτείται από αυτό⁹.

Είναι γεγονός ότι η ενωσιακή νομοθεσία δεν προσδιορίζει το περιεχόμενο της έννοιας «πρόσβαση» ούτε και παραθέτει σχετικό ορισμό. Παρότι ο ενωσιακός νομοθέτης χαρακτηρίζει την πρόσβαση ως «σύστημα» που τα κράτη μέλη οφείλουν να εφαρμόσουν¹⁰, εντούτοις από τη

5. Στο πλαίσιο της λεγόμενης Ευρωπαϊκής Ενεργειακής Ένωσης. Για τον ευρύτερο προβληματισμό, αναφορικά με τη σκοπιμότητα του εν λόγω θεσμού, βλ. και Α. GURZU, Europe's energy (dis)union, POLITICO, 10.06.2015, file:///Users/public/Desktop/NOB_EU_RUSSIA/Europe's%20energy%20(dis)union%20-%20POLITICO.webarchive.

6. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Συνθήκη για τον Ενεργειακό Χάρτη (Energy Charter Treaty) που, από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μετά, έχει συνεισφέρει σημαντικά στην προστασία των ενεργειακών επενδύσεων στις χώρες της κεντρικής Ασίας μετά τη συντελεσθείσα πολιτειακή αλλαγή στις χώρες αυτές.

7. Η πρόσβαση τρίτου προβλεπόταν και στο προϊσχύσαν ενωσιακό δίκαιο της απελευθέρωσης της αγοράς φυσικού αερίου, βλ. σχετικώς τις διατάξεις των άρθρων 14-16 της Οδηγίας 98/30/EK και 18-20 της Οδηγίας 2003/55/EK.

8. Βλ. και σκ. 5-7 της Οδηγίας 2003/54/EK και συναφώς ΔΕΚ C-239/07, *Sabatauskas κ.λπ.*, 09.10.1998, ECLI:EU:C:2008:551 και ΔΕΚ C-439/06, *citiworks κ.λπ.*, 22.05.2008, ECLI:EU:C:2008:298, σκ. 44 κ.λπ.

9. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 32 της Οδηγίας 2009/73/EK, σε συνδυασμό με τον ορισμό που δίδεται στο άρθρο 2 παρ. 23 της ίδιας Οδηγίας. Επίσης, S-L. PENTTIMEN, The role of the Court of Justice of the European Union in the Energy Market Liberalization, στο K. Talus, Research Handbook on International Energy Law, 2014, σ. 254 επ.. Για την πρόσβαση τρίτου υπό το ενωσιακό ρυθμιστικό πλαίσιο που διέπει την αγορά φυσικού αερίου, βλ. επίσης Μ. ROGGENKAMP ... [et al.], Energy Law in Europe, 2001, σ. 310 επ., C. JONES, EU Energy Law, τ. 1, 2η έκδοση, 2006, σ. 41 επ., P. CAMERON, Competition in Energy Markets, 2η έκδ., 2007, σ. 184 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Legal Aspects of EU Energy Regulation, 2005, σ. 179 επ., Β. DELVAUX / Μ. HUNT / Κ. TALUS/, EU Energy Law and Policy Issues, 2008, σ. 35 επ.

10. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 32 της Οδηγίας 2009/73/EK. Ωσαύτως για τον σκοπό της διασφάλισης της πρόσβασης στα δίκτυα, βλ. σκ. 8, 23, 24, 25 και 31 του προοιμίου της Οδηγίας, καθώς

συστηματική ερμηνευτική προσέγγιση του ενωσιακού θετικού δικαίου που διέπει τις αγορές ενέργειας, από τη λειτουργία της πρόσβασης καθώς και από τη νομολογία του ΔΕΕ προκύπτει ότι, η πρόσβαση έχει ευρύ περιεχόμενο και εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά ενός δικαιώματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρόσβαση τίθεται, κατ' αρχάς, ως δικαίωμα του επιλέγοντα πελάτη να χρησιμοποιεί το δίκτυο μεταφοράς και διανομής και, κατά συνέπεια, να συμμετέχει στη σχετική αγορά, χωρίς διακρίσεις, ακολουθώντας τα στάδια της απελευθέρωσης της αγοράς, όπως αυτά τίθενται από την οικεία νομοθεσία¹¹. Δηλαδή, η πρόσβαση αφορά αρχικώς στη δυνατότητα προμήθειας ενέργειας, περιλαμβάνοντας ιδίως την ποιότητα, την τακτική παροχή και το κόστος υπηρεσίας, όντας κατ' αυτόν τον τρόπο έμμεσα συνδεδεμένη με την καθολική υπηρεσία¹². Έχοντας υπόψη τα ανωτέρω, ως «σύστημα» θα πρέπει να νοηθεί η εισαγωγή ενός συνόλου ρυθμιστικών κανόνων (αναγκαστικό δίκαιο) που θα διέπουν την άσκηση του δικαιώματος της πρόσβασης. Νοείται ότι το παραπάνω δικαίωμα ασκείται και μέσω των επιχειρήσεων προμήθειας για λογαριασμό των πελατών τους, ως λογική συνέπεια της εφαρμογής της αρχής της επιλεξιμότητας¹³.

Η έννοια της πρόσβασης είναι διάφορος της τεχνικής (φυσικής) σύνδεσης με το δίκτυο και έχει ευρύτερο περιεχόμενο¹⁴. Συνακόλουθα, η πρόσβαση εκτός του περιεχομένου της, ως δικαιώματος χρήσης των υποδομών (αγωγών και εγκαταστάσεων αποθήκευσης) ή ως τεχνικής σύνδεσης, επεκτάθηκε νομολογιακώς και στη μορφή της οικονομικής πρόσβασης και της δυνατότητας υλοποίησης των επενδύσεων επί των ενεργειακών δρα-

στηριοτήτων, στο μέτρο που η συγκεκριμένη επένδυση συνδέεται με τη δυνατότητα πρόσβασης στο δίκτυο¹⁵. Υπό τις εκτεθείσες συνθήκες, η σημαντικότητά της καθιστά, ωσαύτως, την πρόσβαση ειδική αρχή του ενωσιακού δικαίου ενέργειας που λαμβάνεται υπόψη κατά τη χορήγηση σε κάθε τρίτο της δυνατότητας να αποκτήσει οιοδήποτε είδους δεσμό με τη σχετική αγορά και τις υποδομές του τομέα του φυσικού αερίου. Η περιγραφείσα κατάσταση επιβεβαιώνεται και από τις σχετικές διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας που διέπει την υπό εξέταση κατάσταση¹⁶.

β) Εξαιρέσεις από την πρόσβαση τρίτου

Το δικαίωμα στην πρόσβαση περιορίζεται από λόγους δυο κατηγοριών. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι τεχνικοί, οικονομικοί ή ρυθμιστικοί, πλην αντικειμενικοί, λόγοι αδυναμίας χορήγησης πρόσβασης στις υποδομές. Συγκεκριμένα, ο οικείος διαχειριστής μπορεί να αρνηθεί την πρόσβαση στο σύστημα είτε λόγω έλλειψης χωρητικότητας είτε όταν η πρόσβαση στο σύστημα θα εμπόδιζε την εκπλήρωση εκ μέρους του των υποχρεώσεων παροχής υπηρεσιών κοινής ωφελείας που τυχόν τού έχουν ανατεθεί, είτε λόγω σοβαρών οικονομικών και χρηματοοικονομικών δυσχερειών στο πλαίσιο συμβάσεων υποχρεωτικής αγοράς ανεξαρτήτως παραλαβής (take or pay clause). Σε κάθε περίπτωση, η άρνηση της πρόσβασης πρέπει να αιτιολογείται δεόντως¹⁷.

Στην δεύτερη κατηγορία ανήκει η περίπτωση της χορήγησης παρέκκλισης από την πρόσβαση. Στις αναδυόμενες αγορές φυσικού αερίου, όπου η επέκταση των δικτύων δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την εξαίρεση από ορισμένες υποχρεώσεις της ενωσιακής νομοθεσίας, είναι δυνατή η χορήγηση παρέκκλισης από τις αρχές του διαχωρισμού των επιχειρήσεων (unbundling), της πρόσβασης των τρίτων και της υποχρέωσης έγκρισης μεθοδολογίας για την κατάρτιση τιμολογίων πρόσβασης¹⁸. Η χορηγούμενη παρέκκλιση, σε όποια έκταση χορηγείται, συνιστά αδιαμφισβήτητη και απόλυτη εξαίρεση από τις ανωτέρω υποχρεώσεις, βρίσκεται στο πλαίσιο της βαθμιαίας απελευθέρωσης της αγοράς και χορηγείται με απόφαση, πρώτα, της εθνικής ρυθμιστικής αρχής και, εν συνεχεία, της Επιτροπής¹⁹. Επί της αναγκαιότητας ή των ορίων της παρέκκλισης δεν χωρεί ερμηνεία, επειδή, κατά

και τις διατάξεις των άρθρων 33, 34 και 35 αυτής. Ακολουθώντας με τον Κανονισμό (ΕΚ) 715/2009 τίθενται οι κανόνες για την πρόσβαση στα Συστήματα Μεταφοράς φυσικού αερίου, ενώ διευκολύνεται η λειτουργία μιας εύρυθμης και διαφανούς χονδρικής αγοράς φυσικού αερίου με υψηλή στάθμη ασφάλειας εφοδιασμού. Τέλος, προβλέπονται μηχανισμοί για την εναρμόνιση των κανόνων πρόσβασης στα δίκτυα για διασυνοριακές ανταλλαγές αερίου.

11. Βλ. σχετικώς σκ. 25 του προοιμίου της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ, καθώς και υπόθεση *Sabatauskas* κ.λπ., ό.π., σκ. 42. Κατά την ενωσιακή νομοθεσία, τίθενται στάδια για την τελική απελευθέρωση της αγοράς. Όλοι οι πελάτες είναι επιλέγοντες, ήτοι μπορούν να επιλέγουν ελεύθερα τον προμηθευτή τους από 01.07.2007, υπό την προϋπόθεση ότι δεν έχει χορηγηθεί εξαίρεση (παρέκκλιση) στη συγκεκριμένη αγορά. Με άλλα λόγια, για προφανείς λόγους, η απελευθέρωση της αγοράς φυσικού αερίου υπόκειται σε βαθμιαίο άνοιγμα στον ανταγωνισμό.

12. Υπόθεση *Sabatauskas* κ.λπ., ό.π., σκ. 40.

13. Κατά την οποία, κάθε πελάτης δικαιούται να επιλέγει ελεύθερα τον προμηθευτή του και, αντιστρόφως, ο προμηθευτής να μπορεί να επιλέγει τον πελάτη του, βλ. και υπόθεση *Sabatauskas* κ.λπ., ό.π., σκ. 43.

14. Βλ. υπόθεση *Sabatauskas* κ.λπ., ό.π., σκ. 41.

15. Βλ. ΔΕΕ C-264/09, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Σλοβακία*, 15.09.2011, ECLI:EU:C:2011:580, σκ. 36.

16. Βλ. σχετικώς τις διατάξεις των άρθρων 32-34 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ και 1 και 13-17 του Κανονισμού (ΕΚ) 715/2009.

17. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 35 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

18. *Ibid*, όπου καθορίζονται και οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση παρέκκλισης στις αναδυόμενες αγορές.

19. Η διαδικασία προβλέπεται στις διατάξεις του άρθρου 36 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

τη νομολογία του ΔΕΕ, δεν επιτρέπεται τούτο (ερμηνεία) επί νομοθετικών πράξεων της Ένωσης με σαφή και ακριβή διατύπωση, με σκοπό τη διεύρυνση των υποχρεώσεων που υπέχουν τα κράτη μέλη από τις διατάξεις αυτές²⁰.

γ) Απαιτούμενα της πρόσβασης

Η πρόσβαση τρίτου παρέχεται έναντι ανταλλάγματος, ήτοι καταβολής τέλους χρέωσης χρήσης του δικτύου (tariff). Το αντάλλαγμα προσδιορίζεται με βάση μεθοδολογία που καταρτίζεται από τον οικείο διαχειριστή της υποδομής και εγκρίνεται από την εθνική ρυθμιστική αρχή. Η τελευταία, επίσης, είναι αρμόδια για την έγκριση του ύψους του σχετικού τέλους. Τόσο το περιεχόμενο της μεθοδολογίας όσο και ο προσδιορισμός του τέλους υπόκεινται σε δημόσια διαβούλευση και στη μέγιστη δυνατή δημοσιότητα.

Ενώ, κατά την Οδηγία πρώτης γενιάς απελευθέρωσης της αγοράς φυσικού αερίου²¹, η πρόσβαση μπορούσε να είναι είτε με διαπραγμάτευση είτε ρυθμιζόμενη, υπό το ισχύον ενωσιακό δίκαιο η πρόσβαση είναι μόνο ρυθμιζόμενη, ήτοι λαμβάνει χώρα βάσει κωδίκων διαχείρισης των δικτύων, όπου προβλέπονται υποχρεωτικοί κανόνες πρόσβασης με ρυθμιζόμενα τιμολόγια, όπως προεκτέθηκε. Τα κράτη μέλη μπορούν να επιλέγουν μεταξύ ρυθμιζόμενης ή διαπραγματεύσιμης πρόσβασης, μόνο στην περίπτωση της πρόσβασης σε υποδομές αποθήκευσης φυσικού αερίου. Σε κάθε περίπτωση, οιοσδήποτε τρόπος υιοθετηθεί, πρέπει να εφαρμόζεται με αμερόληπτα και αντικειμενικά κριτήρια²². Οι εθνικές ρυθμιστικές αρχές είναι αρμόδιες για την εποπτεία και την τήρηση των κανόνων πρόσβασης και, σε περίπτωση που παραβιάζονται οι κανόνες αυτοί, επιβάλλουν τις δέουσες κυρώσεις, ασκώντας έτσι αποτελεσματική ρύθμιση²³.

δ) Οι περιορισμοί για τις εταιρείες τρίτων χωρών

Η ισχύουσα ενωσιακή νομοθεσία που διέπει τις αγορές ενέργειας, γνωστή και ως «Τρίτη Ενεργειακή Δέσμη Απελευθέρωσης» (στο εξής, «Τρίτη Δέσμη»), εισήγαγε για πρώτη φορά ειδικούς κανόνες πιστοποίησης, σε περίπτωση που ο κύριος του συστήματος μεταφοράς ή ο διαχειριστής του ελέγχονται ή πρόκειται να ελεγχθούν από εταιρεία τρίτης χώρας²⁴. Δικαιολογητικός λόγος της εν λόγω διάταξης είναι ότι οι εταιρείες από τρίτες χώρες πρέπει να τυγχάνουν της αυτής μεταχείρισης με αυτές των κρατών μελών, αναφορικά με το καθεστώς

που επιβάλλεται από την ενωσιακή νομοθεσία για την λειτουργία των ανωτέρω νομικών οντοτήτων. Κατά την πιστοποίηση εξετάζεται η συνδρομή των κριτηρίων που προκαθορίζονται στην ενωσιακή νομοθεσία.

Ωστόσο, με τη διάταξη αυτή παρέχεται στις εθνικές ρυθμιστικές αρχές και στην Επιτροπή η δυνατότητα να αρνούνται την πιστοποίηση του κατά τα ανωτέρω διαχειριστή²⁵, συνεπώς εμμέσως να αρνούνται την πρόσβαση εταιρειών τρίτων χωρών στις υποδομές φυσικού αερίου κρατών μελών. Η πρόβλεψη αυτή, παρότι σκοπεί στην αντικειμενική εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας στην εδαφική επικράτεια της Ένωσης, εντούτοις ενέχει στοιχεία εύλογου μεν «προστατευτισμού», αλλά ενδεχομένως μη αποδεκτής υποκειμενικότητας, αφού προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι οι αρμόδιες αρχές μπορούν να αρνούνται την πιστοποίηση, αν, «κατά τη γνώμη τους», τίθεται ζήτημα ασφάλειας του εφοδιασμού του κράτους μέλους ή της Ένωσης²⁶. Η παραδοξότητα έγκειται στο γεγονός ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν μας έχει συνηθίσει σε θέσπιση υποκειμενικών κριτηρίων εφαρμογής της νομοθεσίας και για τον λόγο αυτόν η συγκεκριμένη διάταξη έχει προσφάτως τύχει αμφισβήτησης, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω.

Σε κάθε περίπτωση, η παραπάνω διάταξη μπορεί να θεωρηθεί ότι εισάγει αμφισβητούμενο περιορισμό στην πρόσβαση τρίτου στο σύστημα μεταφοράς φυσικού αερίου (και ηλεκτρισμού), αφού είναι πρόδηλο ότι η συγκεκριμένη πρόβλεψη δεν μπορεί να εφαρμοστεί αντικειμενικά σε όλα τα κράτη μέλη. Τούτο, διότι το περιεχόμενο της ασφάλειας του εφοδιασμού μπορεί να ποικίλλει από το ένα κράτος μέλος στο άλλο και ό,τι συνιστά κίνδυνο για την ασφάλεια του εφοδιασμού για ένα κράτος μέλος ή την Ένωση δεν μπορεί απαραίτητως να συνιστά το αυτό για κάποιο άλλο κράτος μέλος. Αντιθέτως, μπορεί να συμβεί ακριβώς το αντίστροφο. Είναι πιθανό η ασφάλεια εφοδιασμού σε φυσικό αέριο ενός κράτους μέλους να θίγεται από την υποκειμενική, κατά τα ανωτέρω, θεώρηση του ζητήματος εκ μέρους της Επιτροπής.

Πάντως, ως γενική διαπίστωση, οι περιπτώσεις εξαιρέσεως της πρόσβασης τρίτου, κατά τα προβλεπόμενα στην ενωσιακή νομοθεσία, είναι συγκεκριμένες και τόσο τα κράτη μέλη όσο και η Επιτροπή υποχρεούνται να κινηθούν στο πλαίσιο αυτό, χωρίς να μπορούν να προσθέσουν εκ των υστέρων άλλους λόγους εξαιρέσεως. Με άλλα λόγια, τα σχετικά ζητήματα εξετάζονται εντός του ισχύοντος προκαθορισμένου ρυθμιστικού πλαισίου. Είναι προ-

20. Βλ. ΔΕΕ C-582/08, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 15.07.2010, ECLI:EU:C:2010:429, σκ. 51 και ΔΕΕ C-198/12, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Βουλγαρία*, 05.06.2014, ECLI:EU:C:2014:1316, σκ. 35.

21. Οδηγία 98/30/ΕΚ.

22. Άρθρο 33 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

23. Βλ. τις διατάξεις του άρθρου 41 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

24. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 11 της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ.

25. Δηλαδή αυτού, επί του οποίου πρόκειται να αποκτηθεί ο έλεγχος από εταιρείες προερχόμενες από τρίτες χώρες.

26. Άρθρο 11 παρ. 3 περίπτωση β' της Οδηγίας 2009/73/ΕΚ. Βεβαίως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα λοιπά κριτήρια άρνησης που σχετίζονται με την εθνική άμυνα και ασφάλεια των κρατών μελών είναι απολύτως εύλογα.

φανές ότι η θέση αυτή παρέχει, καταρχήν, στον επενδυτή ασφάλεια δικαίου που, σε συνδυασμό με την πληθώρα των μέσων έννομης προστασίας (εθνικά δικαστήρια, ΔΕΕ, ΕΔΔΑ), οργανώνεται ένα πλέγμα ουσιαστικής και δικονομικής ασφάλειας των επενδύσεων υπό τις συνθήκες ενός κράτους δικαίου.

III. Η αμφισβήτηση των ενωσιακών διατάξεων για την πρόσβαση τρίτου

Οι ανωτέρω ρυθμίσεις για την πρόσβαση τρίτου στις υποδομές φυσικού αερίου εντός της εδαφικής επικράτειας της Ένωσης αμφισβητήθηκαν έντονα από τη Ρωσική Ομοσπονδία, σε μια προσπάθεια προσβολής της νομοθεσίας της Τρίτης Δέσμης²⁷. Ο προφανής λόγος της προσβολής ήταν ότι, με τις ρυθμίσεις αυτές, αφενός, θίγονταν οι σημερινές συμμετοχές της Gazprom σε υφιστάμενες υποδομές φυσικού αερίου σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης που πλέον είναι κράτη μέλη και, αφετέρου, εμποδίζεται δυναμικά η ρωσική εταιρεία να προχωρήσει σε νέες συμμετοχές σε υποδομές άλλων κρατών μελών²⁸.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπομνησθεί ότι μια από τις αιτιάσεις της Επιτροπής κατά της Gazprom, κατά την ανοιγείσα το 2012 διαδικασία ελέγχου παραβίασης των κανόνων ανταγωνισμού²⁹, αφορούσε στη δυναμική ή πραγματική απαγόρευση της διαφοροποίησης των πηγών προμήθειας φυσικού αερίου σε κράτη μέλη. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί, κατά την άποψη της Επιτροπής, με την άρνηση της πρόσβασης τρίτου, ήτοι την άρνηση πρόσβασης σε ανταγωνιστές της Gazprom, σε αγωγούς που βρίσκονται στο έδαφος κράτους μέλους, όπου η τελευταία είναι κύριος ή διαθέτει δικαιώματα ελέγχου, ώστε αυτοί να μην μπορούν να πωλούν φυσικό αέριο σε πελάτες τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Επιτροπή θεώρησε ότι, σε συνδυασμό με τη δεσπόζουσα εμπορική θέση της ρωσικής εταιρείας στη σχετική αγορά, η δυνατότητα

αυτή θα μπορούσε να σημειοδοτεί κατάχρηση της θέσης αυτής³⁰.

Στις 30 Απριλίου 2014, η Ρωσική Ομοσπονδία απέστειλε αίτημα στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (WTO), ζητώντας την έναρξη διαβούλευσης για παραπομπή ενώπιον του δικαιοδοτικού του οργάνου, της συμβατότητας των περιορισμών που τίθενται με την Τρίτη Δέσμη για την πρόσβαση στα δίκτυα των εταιρειών τρίτων χωρών, σε σχέση με τις αρχές και κανόνες του εν λόγω Οργανισμού. Συγκεκριμένα, η Ρωσική Ομοσπονδία ισχυρίστηκε ότι τα προαπαιτούμενα της Τρίτης Δέσμης, που αναφέρονται στην πρόσβαση τρίτου που προέρχεται από τρίτη χώρα³¹, μειώνουν τη διακίνηση φυσικού αερίου από τους εισαγωγείς και βλάπτουν την εφαρμογή των μακροχρόνιων συμβάσεων προμήθειας φυσικού αερίου που ήδη έχουν συναφθεί και εκτελούνται. Επιπρόσθετα, οι περιορισμοί που τίθενται για την πιστοποίηση των διαχειριστών, όταν ελέγχονται από εταιρείες τρίτων χωρών, θέτουν τις τελευταίες σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με αυτές που προέρχονται από κράτη μέλη³².

Η έκβαση της υπόθεσης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, όχι μόνο πολιτικό, αλλά πρωτίστως νομικό, αφού για πρώτη φορά θα τεθεί υπό διεθνή δικαιοδοτικό έλεγχο η νομική συμβατότητα της Τρίτης Δέσμης με άλλες διεθνείς συνθήκες, στις οποίες μετέχει τόσο η Ένωση, ως νομική οντότητα, όσο και τα κράτη μέλη διακεκριμένα. Ωστόσο, στο σημείο αυτό γεννάται το ζήτημα της εκτελεστότητας, άλλως δεσμευτικότητας, της απόφασης που θα εκδοθεί από το αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο του WTO. Με άλλα λόγια, μπορεί να παράξει άμεσα έννομα αποτελέσματα μια απόφαση του παραπάνω οργάνου ή ποια θα είναι η υποχρέωση της ΕΕ, σε περίπτωση διαπίστωσης από τον WTO ότι οι συγκεκριμένες διατάξεις της Τρίτης Δέσμης παραβιάζουν κανόνες του Οργανισμού; Το ζήτημα της ιεραρχίας³³ μεταξύ των διεθνών δικαστηρίων ή άλλων δικαιοδοτικών οργάνων διεθνών οργανισμών και του ΔΕΕ σε σχέση με την ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου έχει απασχολήσει στο παρελθόν τη νομολογία του τελευταίου. Το ΔΕΕ είναι ιδιαίτερα διστακτικό έως αρνητικό να αποδεχθεί την υποχρεωτικότητα των αποφάσεων δικαιοδοτικών οργάνων διεθνών οργανισμών, όπως του WTO, επί ζητημάτων που αφορούν στο ενωσιακό δίκαιο³⁴. Το όλο θέμα αποκτά έτι μεγαλύτερη

27. Για τα ζητήματα που αφορούν στην εφαρμογή των διατάξεων της Τρίτης Δέσμης Απελευθέρωσης της αγοράς ενέργειας σε σχέση με τις τρίτες χώρες και, ειδικότερα, με τη Ρωσία, βλ. Κ. YAFIMAVA, *The EU Third Package for Gas and the Gas Target Model: Major contentious issues inside and outside the EU*, The Oxford Institute for Energy Studies, NG 75, Απρίλιος 2013, Κ. TALUS, *ό.π.*, σ. 230 επ..

28. Είναι γνωστό ότι η Επιτροπή κίνησε επίσημη διαδικασία κατά της Gazprom, στις 31.08.2012, με αιτιάσεις που αφορούσαν την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης σε πέντε κράτη μέλη, ήτοι Βουλγαρία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία και Πολωνία. Οι αιτιάσεις βασίστηκαν στις διατάξεις του άρθρου 102 ΣΛΕΕ και στον αντιμονοπωλιακό Κανονισμό (ΕΚ) 1/2003 του Συμβουλίου. Στις 22.04.2015, η Επιτροπή απέστειλε κοινοποίηση των αιτιάσεων.

29. Βλ. υποσημείωση 27.

30. Βλ. A. RILEY, *Commission vs Gazprom: The Antitrust clash of the decade?*, CEPS Policy Brief, 285, 31.10.2012.

31. Βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο II (δ).

32. Βλ. WTO Communication της 08.05.2014 «European Union and its Member States—Certain Measures Relating to the Energy Sector».

33. Βλ. S. SCHILL, *The Interface between national and international energy law*, στο *Research Handbook on International Energy Law*, by K. Talus, *ό.π.*, σσ. 51-52.

34. Επί του θέματος, βλ. ειδικότερα M. BRONCKERS, *The Rela-*

σημασία, εξαιτίας του γεγονότος ότι η προσβαλλόμενη Τρίτη Δέσμη, στο σύνολό της, συνιστά ουσιώδες θεμέλιο για την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας, όχι μόνο στην εδαφική επικράτεια της Ένωσης, αλλά και των γειτονικών χωρών και των χωρών του Ε.Ο.Χ. και, επομένως, είναι πρόδηλο ότι οι ενωσιακοί οργανισμοί θα υποδέχονταν εξαιρετικά δυσάρεστα μια αμφισβήτηση του εν λόγω νομοθετικού πλαισίου απ' όπουδήποτε προερχόμενη.

IV. Η πρόσβαση τρίτου στην αγορά φυσικού αερίου κατά τη ρωσική νομοθεσία

α) Η κυριαρχική θέση της Gazprom

Η αγορά φυσικού αερίου στη Ρωσική Ομοσπονδία χαρακτηρίζεται από τη δεσπόζουσα θέση που καταλαμβάνει σ' αυτήν ο κρατικός κολοσσός φυσικού αερίου, η Gazprom. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη εταιρεία με δραστηριότητες φυσικού αερίου στον κόσμο και για τον λόγο αυτόν δεν μπορεί να σχολιαστεί η εν γένει ρυθμιστική κατάσταση στη χώρα αυτή, χωρίς να ληφθεί υπόψη το εν λόγω στοιχείο³⁵. Η εταιρεία ελέγχεται κατά ποσοστό 51% από το ρωσικό δημόσιο και παίζει σημαντικότερο ρόλο στη στρατηγική της διακίνησης του φυσικού αερίου εντός και εκτός της χώρας. Η Gazprom είναι μια καθέτως ολοκληρωμένη επιχείρηση, ήτοι εκτός της άσκησης της δραστηριότητας παραγωγής και προμήθειας, ελέγχει το σύνολο των δικτύων μεταφοράς φυσικού αερίου και τα τρία τέταρτα περίπου των δικτύων διανομής. Περαιτέρω, διαθέτει τα αποκλειστικά δικαιώματα της εξαγωγής του ρωσικού φυσικού αερίου³⁶. Τόσο λόγω της ιστορικής της προέλευσης όσο και λόγω της μονοπωλιακής της θέσης, η Gazprom επιδρά και επί της διαμόρφωσης του ρυθμιστικού πλαισίου του συγκεκριμένου τομέα. Έτσι, ανεξαρτήτως των νομοθετικών προβλέψεων, η Gazprom καθορίζει εν τοις πράγμασι και τον τρόπο με τον οποίο

θα χορηγείται σε τρίτους η πρόσβαση στα δίκτυα που ελέγχει, αρνούμενη ή εγκρίνοντας αυτήν³⁷.

β) Η διάρθρωση του τρόπου διακίνησης του φυσικού αερίου

Το ομοσπονδιακό σύστημα προμήθειας του φυσικού αερίου στη Ρωσική Ομοσπονδία περιλαμβάνει τα ακόλουθα τμήματα διακίνησης του εν λόγω αγαθού ανά την επικράτεια³⁸. Το Ενιαίο Σύστημα Προμήθειας Φυσικού Αερίου (Unified Gas System, UGS), τα περιφερειακά συστήματα προμήθειας, τα δίκτυα διανομής και κάποια λίγα ανεξάρτητα δίκτυα. Το κυριότερο σύστημα διακίνησης φυσικού αερίου στη Ρωσία είναι το UGS. Κατά την κείμενη νομοθεσία, το UGS είναι ένα σύνολο δραστηριοτήτων παραγωγής, μεταφοράς, αποθήκευσης και προμήθειας φυσικού αερίου που τεχνικά, οργανικά και οικονομικά είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους³⁹. Τα περιφερειακά συστήματα προμήθειας αποτελούν τμήμα του ομοσπονδιακού συστήματος προμήθειας, έχουν τις ίδιες δραστηριότητες και σκοπό με το UGS, αλλά είναι ανεξάρτητα από αυτό. Τα ανεξάρτητα συστήματα έχουν, επίσης, τις ίδιες δραστηριότητες ως άνω, αποτελούν και αυτά τμήματα του ομοσπονδιακού συστήματος προμήθειας, αλλά είναι ανεξάρτητα από τα δυο προηγούμενα. Από την ανωτέρω διάρθρωση αντιλαμβάνεται κάποιος ότι το UGS και τα περιφερειακά συστήματα συνιστούν κάθετα ολοκληρωμένες μονάδες, στις οποίες οι μονοπωλιακές δραστηριότητες δεν είναι διαχωρισμένες από τις ανταγωνιστικές⁴⁰. Αντιθέτως, κατά την προεκτεθείσα ρητή απαίτηση της κείμενης νομοθεσίας, δεν επιτρέπεται ο διαχωρισμός των δραστηριοτήτων (αρχή του αδιαιρέτου).

Η κυριότητα του UGS ανήκει στην Gazprom. Η νομική αυτή κατάσταση χορηγεί στην εταιρεία το αποκλειστικό δικαίωμα να μεταφέρει φυσικό αέριο οιοδήποτε άλλου τρίτου, ήτοι να χορηγεί την πρόσβαση στο σύστημα υψηλής πίεσης. Η εν λόγω εταιρεία έχει, επίσης, το αποκλειστικό δικαίωμα των εξαγωγών φυσικού αερίου, εκτός από το υγροποιημένο φυσικό αέριο⁴¹. Το κυριότε-

tionship of the EC Courts with other International Tribunals: Non-committal, respectful or submissive?, CML Rev., 2007, σ. 601 επ., με την παρατιθέμενη σχετική νομολογία του ΔΕΕ, όπως ΔΕΚ C-149/96, Πορτογαλία/Συμβούλιο, 23.11.1999, ECLI:EU:C:1999:574, η οποία και αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων και ΔΕΚ C-69/89, Nakajima All Precision/Συμβούλιο, 07.05.1991, ECLI:EU:C:1991:186.

35. Η Gazprom διαδέχθηκε, μετά την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος, το σοβιετικό υπουργείο φυσικού αερίου που είχε ιδρυθεί το 1965, για να διαχειρίζεται την παραγωγή και την προμήθεια φυσικού αερίου.

36. Για τη θέση της Gazprom και την πολιτική της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο φυσικό αέριο, βλ. Α. ΑΪΒΑΖΙΔΟΥ, European Union and Russia: A comparative view of energy policy and legal issues, διπλωματική εργασία στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας, Μάρτιος 2015.

37. Βλ. Α. ΑΪΒΑΖΙΔΟΥ, ό.π. σ. 32.

38. Για τον τρόπο διάρθρωσης του τομέα του φυσικού αερίου στη Ρωσική Ομοσπονδία, βλ. Κ. ΥΑΦΙΜΑΒΑ, Evolution of gas pipeline regulation in Russia: Third Party Access, capacity allocation and transportation tariffs, The Oxford Institute for Energy Studies, NG 95, March 2015.

39. Άρθρο 14 του Ομοσπονδιακού Νόμου για το Φυσικό Αέριο του 1999 και Κ. ΥΑΦΙΜΑΒΑ, ό.π. σ. 2

40. Ως «μονοπωλιακές δραστηριότητες» στην αγορά του φυσικού αερίου θεωρούνται η μεταφορά και η διανομή και ως «ανταγωνιστικές δραστηριότητες» η παραγωγή και η εμπορία. Σύμφωνα με τις διατάξεις της ενωσιακής νομοθεσίας, οι δυο αυτές κατηγορίες δραστηριοτήτων είναι διαχωρισμένες (unbundled), όσον αφορά στη διαχείριση των υποδομών.

41. Η αποκλειστικότητα αυτή έληξε το 2013.

ρο τμήμα του UGS είναι το σύστημα μεταφοράς φυσικού αερίου (Gas Transmission System, GTS), διαχειριστής του οποίου είναι, επίσης, η Gazprom ή οι συνδεδεμένες επιχειρήσεις της ανά την επικράτεια. Το εν λόγω σύστημα σκοπεί στη μεταφορά, αποθήκευση και διοχέτευση σχεδόν του συνόλου των ποσοτήτων που διακινούνται στη Ρωσική Ομοσπονδία.

γ) Το νομοθετικό πλαίσιο

Οι προβλέψεις για την πρόσβαση τρίτου στη ρωσική ενεργειακή έννομη τάξη, τουλάχιστον σε επίπεδο γράμματος του νόμου, δεν φαίνεται, κατ' αρχάς, να διαφέρουν απ' αυτές της ενωσιακής νομοθεσίας. Αυτό από μόνο του αποτελεί, ούτως ή άλλως, μια σημαντική μεταβολή σε σχέση με το καθεστώς του απόλυτου κρατικού μονοπωλίου που ίσχυε κατά την σοβιετική περίοδο. Η κείμενη ρωσική νομοθεσία προβλέπει, λοιπόν, τη χωρίς διάκριση πρόσβαση στις υπηρεσίες όλων των υποδομών, είτε αυτές ανήκουν στο UGS είτε στα άλλα συστήματα. Με άλλα λόγια, κάθε τρίτος μπορεί να αιτηθεί τη δέσμευση μεταφορικής ικανότητας στα ανωτέρω δίκτυα. Η πρόσβαση, όπως και στο ενωσιακό δίκαιο, προβλέπεται έναντι καταβολής τέλους χρέωσης χρήσεως. Τα εν λόγω τέλη είναι ρυθμιζόμενα. Άρνηση στην πρόσβαση επιτρέπεται μετά από αιτιολογημένη γνώμη του διαχειριστή.

Η επίδραση της παρουσίας του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στη δεκαετία του '90 στη Ρωσική Ομοσπονδία, αφενός, και οι ενωσιακές ρυθμίσεις για την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας, αφετέρου, είχαν ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση, σε επίπεδο τουλάχιστον νομοθετικής διατύπωσης, παρεμφερών θεσμών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το 1997, εισήχθη στη ρωσική νομοθεσία η αρχή της «από κοινού ή ισότιμης μεταφοράς» (common carriage) στα δίκτυα φυσικού αερίου. Κατά το σύστημα αυτό, ο οικείος διαχειριστής υποχρεούται να δημιουργήσει δυναμικότητα στο δίκτυο για κάποιον δυνητικό χρήστη, μειώνοντας αναλογικά το αντίστοιχο δικαίωμα άλλων, κατά τρόπο που όλοι να έχουν πρόσβαση στη συνολική δυναμικότητα⁴². Στη συνέχεια, το 1999, ενσωματώθηκε στη σχετική νομοθεσία για το φυσικό αέριο⁴³ το δικαίωμα της πρόσβασης τρίτου⁴⁴, ήτοι το σύστημα που χορηγεί χωρίς διακρίσεις σε μια ανεξάρτητη επιχείρηση αερίου τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί το δίκτυο, εφόσον υπάρχει επαρκής δυναμικότητα και πληρούνται οι τιθέμενες τεχνικές προϋποθέσεις. Είναι αντιληπτό ότι, τα δύο συστήματα, παρότι αμφοτέρω αναφέρονται στην πρόσβαση τρίτου, διαφέρουν κατά το γεγονός ότι, στην πρώτη περίπτωση (common carriage) απομειώνονται δικαιώματα τρίτων (παθητική μεταβολή), ενώ στη δεύτερη

περίπτωση (TPA) καθιδρύεται δικαίωμα πρόσβασης υπό προϋποθέσεις (ενεργητική μεταβολή).

Σε γενικές γραμμές, η νομοθεσία έχει προβλέψει την έκδοση ειδικών κανόνων πρόσβασης τρίτων μόνο για το UGS και όχι για τα λοιπά δίκτυα. Επομένως, παρότι νομοθετικώς τουλάχιστον υφίσταται ένα πλαίσιο αρχών για την άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης τρίτου σε όλα τα δίκτυα, εντούτοις, αυτή δεν είναι πρακτικώς εφικτή, παρά μόνο για το UGS⁴⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι δεν υφίσταται ορισμός της δέσμευσης της μεταφορικής ικανότητας, πράγμα σημαντικό για την παροχή πρόσβασης σε τρίτο στο δίκτυο φυσικού αερίου.

δ) Η παρέμβαση της νομολογίας

Η απουσία σαφών ορισμών και μηχανισμών για την παροχή της πρόσβασης τρίτου στις υποδομές φυσικού αερίου είχε ως αποτέλεσμα την κατά καιρούς εμφάνιση ερμηνευτικών ζητημάτων που, κυρίως, αφορούσαν στη δυνατότητα των επιχειρήσεων προμήθειας να εκπροσωπούν τον πελάτη τους και να καταρτίσουν συμβάσεις πρόσβασης στο σύστημα μεταφοράς⁴⁶. Η ερμηνευτική αυτή διαφορά κλήθηκε να επιλυθεί με την προσφυγή σε δικαστική συνδρομή⁴⁷. Η σκέψη των δικαστηρίων ήγειρε σοβαρό προβληματισμό για την εφαρμογή της νομοθεσίας και τον τρόπο ερμηνείας της διάταξης. Συγκεκριμένα, τα δικαστήρια που επιλήφθηκαν των σχετικών διαφορών, από το 2004 έως το 2007, έκριναν ότι οι επιχειρήσεις προμήθειας δεν μπορούσαν να συνάψουν σύμβαση μεταφοράς με τον αρμόδιο διαχειριστή, αφού δεν ήταν τελικοί καταναλωτές. Η κρίση, προφανώς, στηρίχθηκε σε στενή ερμηνεία της διάταξης του σχετικού νόμου που πρόβλεπε τη δυνατότητα πρόσβασης μόνο στον τελικό καταναλωτή. Πάντα ταύτα, παρότι η νομοθεσία εκτείνει

45. Πρόκειται για τον Κανονισμό 858/1997, όπως έχει εν τω μεταξύ τροποποιηθεί και ισχύει μέχρι σήμερα. Η έκδοση του εν λόγω Κανονισμού αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της παροχής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο τρίτο στα δίκτυα φυσικού αερίου, παρότι έχουν μείνει αρκετά σημεία που είναι ανοικτά και πρέπει να ρυθμιστούν. Βλ. επίσης Κ. ΥΑΦΙΜΑΒΑ, ό.π. σσ. 12-14. Η απουσία ορισμών και μηχανισμών πρόσβασης αποτελεί τον κύριο λόγο που δεν είναι εφικτή η πρόσβαση τρίτου στις υπόλοιπες υποδομές. Για τη χορήγηση πρόσβασης στο UGS, ο ενδιαφερόμενος πρέπει να συνάψει σύμβαση μεταφοράς με τον διαχειριστή, να διαπιστωθεί η διαθεσιμότητα της μεταφορικής ικανότητας και να συμμορφώνεται με τους τεχνικούς κανόνες και πρότυπα που οι κανόνες αυτοί προβλέπουν.

46. A. BOUTE, Towards an EU-Russian Energy Agreement: Principles of Liberalization Under EU and Russian Energy Law, Review of Central and East European Law, 2015, σ. 109 επ.

47. Ibid, βλ. σε υποσημείωση 99, απόφαση 11857/2004 του Supreme Arbitrazh Court, που ακολούθησε παρόμοια σκέψη με την απόφαση F04-1510/2007 του Federal Arbitrazh Court της West-Siberian District.

42. Βλ. Α. ΑΪΒΑΖΙΔΟΥ, ό.π. σ. 37.

43. Βλ. υποσημείωση 36.

44. Που είχε ήδη εισαχθεί από το 1998.

το δικαίωμα της πρόσβασης στο δίκτυο για κάθε επιχείρηση που δραστηριοποιείται στη Ρωσική Ομοσπονδία⁴⁸.

Όπως είναι εύλογο, οι αποφάσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό, ενδεχομένως και την αναίρεση, της άσκησης του δικαιώματος πρόσβασης, με συνακόλουθο αποτέλεσμα την αδυναμία ύπαρξης ανταγωνισμού στη σχετική αγορά. Αυτό που δεν μπορεί κάποιος να ανιχνεύσει είναι, αν η σχετική νομολογία εκδόθηκε με κάποια σκοπιμότητα και πολιτικά κίνητρα ή αν ήταν προϊόν μιας δικαστικής σκέψης που διαπνέεται, αφενός, από σχολαστική αντίληψη περί την εφαρμογή του νόμου και, αφετέρου, από προστατευτισμό της αγοράς μιας ενεργειακής υπερδύναμης ή και τα δυο⁴⁹. Πάντως, στοιχεία προστατευτισμού ενυπάρχουν σε αμφότερες τις πλευρές (Δύση-Ρωσία), άλλοτε εμφανώς, άλλοτε σε λανθάνουσα κατάσταση.

Ωστόσο, βλέποντας ότι η νοοτροπία της εν τοις πράγμασι απαγόρευσης της πρόσβασης στις επιχειρήσεις προμήθειας εξαφάνιζε τις πιθανότητες ακόμα και δυνητικού ανταγωνισμού, σε όποιον βαθμό αυτός θα μπορούσε να αναπτυχθεί⁵⁰, η νεώτερη νομολογία των ρωσικών δικαστηρίων ουσιαστικώς μετέβαλε θέση, αποδεχόμενη τη νομιμοποίηση και τη δυνατότητα των επιχειρήσεων προμήθειας να συνάπτουν συμβάσεις μεταφοράς για λογαριασμό των πελατών τους⁵¹. Κατά τον τρόπο αυτόν, αποκαταστάθηκε, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, ο σκοπός του νομοθέτη να παρέχεται πρόσβαση στις υποδομές φυσικού αερίου σε όλους τους χρήστες, με αμερόληπτα κριτήρια.

Ακολούθως, όπως προεκτέθηκε, οι λόγοι εξαιρέσεως από την πρόσβαση, κατά το ενωσιακό δίκαιο, είναι περιοριστικοί και δεν μπορεί να προστεθεί κάποιος με οιαδήποτε απόφαση διοικητικού οργάνου, είτε εθνικού είτε ενωσιακού. Αντιθέτως, στη ρωσική νομοθεσία δεν προβλέπεται περιορισμός αναφορικά με τους λόγους εξαιρέσεως, αλλά είναι δυνατή η προσθήκη και άλλων λόγων με σχετική διοικητική πράξη⁵². Είναι προφανές ότι το γεγονός

αυτό οδηγεί σε ενδεχόμενη αυθαίρετη προσθήκη λόγων εξαιρέσεως, πράγμα που δημιουργεί αρνητικές συνθήκες αναφορικά με την ασφάλεια δικαίου και, συνακόλουθα, είναι πρόξενος αποτροπής υλοποίησης επενδύσεων ευρύτερου ενεργειακού χαρακτήρα στην επικράτεια της Ρωσικής Ομοσπονδίας.

Το θετικό δίκαιο δεν μοιάζει να είναι επαρκές, για να αναπτυχθεί ανταγωνισμός. Απαιτείται και πολιτική βούληση γι' αυτό. Η κυριαρχία των κρατικών μονοπωλίων συνιστά εξ ορισμού ουσιαστικό εμπόδιο για τον ανταγωνισμό και δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο της ρωσικής οικονομίας, αφού κάποιος θα πρέπει να αναλογιστεί τον ρόλο που έπαιξαν σ' ολόκληρη τη ΕΕ τα ενεργειακά μονοπώλια και τις ισχυρές αντιδράσεις τους στο στάδιο έναρξης της διαδικασίας απελευθέρωσης από τις αρχές του '90.

V. Ο ενδεχόμενος οδικός χάρτης προς μια διευρωπαϊκή ενεργειακή συνθήκη για το φυσικό αέριο

Έχοντας πλέον εστιάσει και προσδιορίσει τα στοιχεία που πρέπει να ρυθμιστούν σε μια ειλικρινή και επωφελή προσέγγιση των δυο αγορών, μπορεί κάποιος να καθορίσει και τα σημεία που μπορούν να αποτελέσουν τα θεμέλια μιας διευρωπαϊκής συνθήκης για τη διακίνηση του φυσικού αερίου από τη Ρωσική Ομοσπονδία στην Ευρώπη, περιλαμβάνοντας και τις διασφαλίσεις που ο ευρωπαίος επενδυτής μπορεί να έχει, για να προβεί σε επενδύσεις τεχνολογίας και εκμετάλλευσης των πεδίων του φυσικού αερίου στο ρωσικό έδαφος.

Πρώτα απ' όλα, θα πρέπει να καθορίζονται με σαφήνεια τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις κάθε πλευράς, ώστε να μην υπάρχουν αμφιβολίες ως προς την εφαρμογή. Στη συνέχεια, θα πρέπει να καθιερυθούν αποτελεσματικοί ανεξάρτητοι εθνικοί μηχανισμοί ρυθμιστικού ελέγχου στη Ρωσική Ομοσπονδία, κατά το πρότυπο των εθνικών ανεξάρτητων ρυθμιστικών αρχών στην ΕΕ, για τον έλεγχο και την εποπτεία του τομέα του φυσικού αερίου. Στους μηχανισμούς αυτούς θα πρέπει να χορηγηθούν ισχυρές εγγυήσεις ανεξαρτησίας. Οι διατάξεις της ενδεχόμενης συνθήκης θα πρέπει να περιλαμβάνουν αμοιβαίες υποχρεώσεις για την πρόσβαση τρίτου στις υποδομές φυσικού αερίου, ενώ η ρωσική νομοθεσία θα πρέπει να προχωρήσει σε σημαντικές μεταβολές για τον διαχωρισμό (unbundling) των καθέτως ολοκληρωμένων επιχειρήσεων, πράγμα που αποτελεί αποτελεσματικό εργαλείο για την ανάπτυξη του ανταγωνισμού. Η σύγκλιση των μερών στους δυο αυτούς τομείς είναι καθοριστικός παράγων για την επιτυχή έκβαση σύναψης μιας συνθήκης.

Περαιτέρω, είναι υποχρεωτική η καθίδρυση μηχανισμών, διαφορετικών από τα εθνικά τακτικά δικαστήρια, για την επίλυση των διαφορών. Οι μηχανισμοί αυτοί θα πρέπει να έχουν τον χαρακτήρα υποχρεωτικής μόνιμης διενόους διαιτησίας στη γραμματεία της συνθήκης, ώστε να

48. Άρθρα 26 και 27 του Ομοσπονδιακού Νόμου για το Φυσικό Αέριο.

49. Η αντίληψη περί προσπάθειας προστατευτισμού προφανώς δεν αποκλείεται, μια και στην Energy Strategy of Russian Federation, το 2003, υπάρχουν σαφείς αναφορές στην προστασία του κράτους και των πολιτών, κατά την άσκηση των ενεργειακών δραστηριοτήτων (βλ. Α. ΑΪΒΑΖΙΔΟΥ, ό.π. σ. 28).

50. Είναι γεγονός ότι, παρά την κυρίαρχη θέση της Gazprom στη ρωσική αγορά φυσικού αερίου, έχουν διεισδύσει και άλλες επιχειρήσεις με σημαντικό μερίδιο στη σχετική αγορά, σήμερα της τάξεως του 25% περίπου.

51. Α. ΒΟΥΤΕ, ό.π., υποσημείωση 101, Postanovlenie Federal'nogo Arbitrazhnogo Suda Ural'skogo Okruga απόφαση F09-9110/2007-C5 και Postanovlenie Federal'nogo Arbitrazhnogo Suda Moskovskogo Okruga απόφαση KA-A40/7901-11.

52. Ibid, σ. 129.

την ενωσιακή και τη ρωσική έννομη τάξη: συγκριτική προσέγγιση

παρέχεται η εμπιστοσύνη και αξιοπιστία επί των αποφάσεων. Όμοιοι μηχανισμοί θα πρέπει να προβλέπονται και για τη λήψη μέτρων προσωρινού χαρακτήρα.

Συμπέρασμα

α) Η ΕΕ και η Ρωσική Ομοσπονδία είναι από τις μεγαλύτερες πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις στον πλανήτη και είναι προφανές ότι οι σχέσεις τους ή οι διαφορές τους δεν μπορούν να στηρίζονται στη λογική της λήψης αντιμέτρων. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο ανατροπής των γεωπολιτικών ισορροπιών, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά και σ' ολόκληρο τον κόσμο. Ειδικότερα, η αγορά και η περίπτωση του φυσικού αερίου, ως ενός κοινωνικού αγαθού και ενεργειακού προϊόντος με ιδιότητες φιλικές προς το περιβάλλον, απαιτείται να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη προσοχή και με τη σοβαρότητα που απαιτείται για ένα αγαθό που παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή εκατομμυρίων πολιτών και, συνακόλουθα, στην πρόοδο δεκάδων εθνικών οικονομιών.

β) Η Ρωσική Ομοσπονδία είναι η μεγαλύτερη σε αποθέματα φυσικού αερίου χώρα στον κόσμο. Τα κράτη μέλη

θα εξαρτώνται επί πολύ χρόνο από το φυσικό αέριο που εισάγεται από τη Ρωσία και για τον λόγο αυτόν θα πρέπει να θεωρηθεί περισσότερο συμφέρον να συνάψουν με την τελευταία μια διευρωπαϊκή ενεργειακή συνθήκη βασισμένη σε κανόνες και αρχές μιας βιώσιμης διαρκούς αμοιβαίας συνεργασίας.

γ) Η διαχρονική πρακτική του δημοσίου διεθνούς δικαίου προσφέρει μηχανισμούς για τη συνεργασία των διεθνών παικτών και στον τομέα της ενέργειας. Τέτοιοι μηχανισμοί θα πρέπει να αρχίσουν να συζητούνται και μεταξύ της ΕΕ και της Ρωσικής Ομοσπονδίας για τη σύσταση και λειτουργία μιας διευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου με επέκταση και σε άλλους τομείς της ενέργειας, όπως ο ηλεκτρισμός και τα πετρελαιοειδή. Στο στάδιο της συζήτησης για την καθίδρυση μιας τέτοιας συνθήκης, είναι αναγκαίο να επέλθει ουσιαστική σύγκλιση επί ζητημάτων που συνιστούν θεμελιώδη απαιτούμενα των σχετικών αγορών. Το δικαίωμα της πρόσβασης τρίτου είναι ένα απ' αυτά. Η σύγκλιση των δυο πλευρών, τόσο σε νομικό όσο και σε πραγματικό επίπεδο, θα αποτελέσει ένα σημαντικό βήμα προόδου στην προσέγγιση και συνεργασία τους.

Ρυθμιστικός ανταγωνισμός, εναρμόνιση νομοθεσιών και τυποποίηση στην ΕΕ: μια αναθεώρηση

Κωνσταντίνος Α. Στεφάνου*

Η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος διευκρινίζονται και συγκρίνονται οι διεργασίες (processes) κανονιστικής/ρυθμιστικής σύγκλισης (convergence) και, ειδικότερα, ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός και η εναρμόνιση νομοθεσιών, καθώς και ο ρόλος της αμοιβαίας αναγνώρισης νομοθεσιών και εννόμων καταστάσεων. Στο δεύτερο μέρος εξετάζονται οι διεργασίες κανονιστικής σύγκλισης στην ΕΕ και αναδεικνύεται η μεταξύ τους διάδραση.

κανονιστική/ρυθμιστική σύγκλιση – ρυθμιστικός ανταγωνισμός – εναρμόνιση νομοθεσιών – αμοιβαία αναγνώριση νομοθεσιών – τυποποίηση

1. Φύση κανονιστικής σύγκλισης

1.1. Οι απαρχές της κανονιστικής σύγκλισης

Οι μελέτες του συγκριτικού δικαίου έχουν αναδείξει το φαινόμενο της διάδρασης μεταξύ των εννόμων τάξεων η οποία μπορεί να οδηγήσει στη λεγόμενη κανονιστική σύγκλιση (regulatory convergence). Ειδικότερα, οι μεταφυτεύσεις νομικών κανόνων από τη μια δικαιοδοσία στην άλλη συνεπάγονται συγκλίσεις μεταξύ των δικαιοκτών συστημάτων. Σε ορισμένες περιόδους της ιστορίας, οι μεταφυτεύσεις έλαβαν την μορφή διάχυσης ολόκληρων δικαιοκτών συστημάτων, με βάση την επιβολή ή την «πολιτισμική» υπεροχή τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη διάχυση του ρωμαϊκού δικαίου. Στις νεότερες εποχές μπορούν να εντοπιστούν φαινόμενα διάχυσης συστημάτων με βάση την ιδεολογικοπολιτική υπεροχή τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, νοουμένου βεβαίως ότι αμφισβητείται η οικουμενικότητα αρκετών δικαιωμάτων.

1.2. Παράγοντες που επιδρούν στην κανονιστική σύγκλιση

Οι δυναμικές της κανονιστικής σύγκλισης επηρεάζονται από τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Η προστασία της ιδιοκτησίας, περιλαμβανομένης και της διανοητικής ιδιοκτησίας καθώς και η ελευθερία των συμβάσεων συνδέθηκαν με τη Γαλλική Επανάσταση και την ανάδυση της αστικής δημοκρατίας, ενώ η εργατική νομοθεσία και το δίκαιο των κοινωνικών ασφαλίσεων συνδέθηκαν με το παραγωγικό σύστημα που προέκυψε από τις τεχνολογικές εξελίξεις στα τέλη του 19ου αιώνα. Κανονιστικές συγκλίσεις αποτυπώθηκαν και στα συντάγματα του 20ού αιώνα που επιδιώκουν να εξισορροπήσουν τα αστικά με τα κοινωνικά δικαιώματα ή θεσπίζουν υποχρεώσεις της πολιτείας υπέρ των αδυνάτων στο πλαίσιο του κράτους-πρόνοιας (welfare state).

Τα σύγχρονα φαινόμενα κανονιστικής σύγκλισης συνδέονται με οικονομικούς εξαναγκασμούς στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης των αγορών και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Παράλληλα, όμως, πολλές συγκλίσεις οφείλονται στις κοινές αντιδράσεις απέναντι στους κοινωνικούς κινδύνους στο πλαίσιο της λεγόμενης κοινωνίας της δι-

ακινδύνευσης (risk society). Είναι γνωστά τα προβλήματα ασφάλειας που προκύπτουν από ορισμένα προϊόντα όπως νέα φάρμακα, γενετικά μεταλλαγμένα τρόφιμα κ.ά. Εκτός όμως από τους καταναλωτές προϊόντων, κινδύνους επωμίζονται και άλλες κατηγορίες ιδιωτών, όπως οι επενδυτές, όπως φάνηκε με την κρίση των δομημένων ομολόγων.

1.3. Διεθνείς ρυθμιστικές πρωτοβουλίες

1.3.1. Τα μέτρα μεταχείρισης αλλοδαπών

Από τα τέλη του 19ου αιώνα, και ιδίως στη διάρκεια του 20ού αιώνα, τα κράτη ανέλαβαν πρωτοβουλίες με στόχο τη διευκόλυνση των συναλλαγών προϊόντων και υπηρεσιών. Συνομολόγησαν, μεταξύ άλλων, διεθνείς συμβάσεις, με άξονα την αρχή της μη διάκρισης (principle of non discrimination) και τις προεκτάσεις της, τη ρήτρα του μάλλον ευνοουμένου κράτους (most favored nation clause) και τη ρήτρα εθνικής μεταχείρισης (national treatment clause).

Η ρήτρα εθνικής μεταχείρισης περιλήφθηκε στο πλαίσιο των Συνθηκών φιλίας, εμπορίου και ναυτιλίας (FCN) που συνήψαν οι ΗΠΑ με τρίτες χώρες, καθώς και στο πλαίσιο των συμβάσεων εγκατάστασης και προώθησης των επενδύσεων. Η ρήτρα θεσπίστηκε σε πολυμερές επίπεδο το 1947 για την αντιμετώπιση των φορολογικών διακρίσεων, ενώ στο πλαίσιο της GATS αποτελεί τη βάση για την απελευθέρωση του εμπορίου υπηρεσιών. Σε πολλές συμβάσεις για την προστασία των επενδύσεων, η ρήτρα εθνικής μεταχείρισης συνδυάστηκε με ρήτρα που παρέμπει στους κανόνες του διεθνούς δικαίου. Οι κανόνες αυτοί συγκροτούν ένα απόλυτο μέτρο μεταχείρισης, σε αντίθεση με τις ρήτρες μη διάκρισης που συνιστούν σχετικά μέτρα, υποκείμενα σε αλλαγές της εθνικής νομοθεσίας. Υπ' αυτή την έννοια, οι αρχές της μη διάκρισης δεν εμποδίζουν τον ρυθμιστικό ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών, προκειμένου να καταστεί ελκυστικότερο το ρυθμιστικό ή το φορολογικό περιβάλλον.

* Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

1.3.2. Το διεθνές ομοιόμορφο δίκαιο

Παρά τη χρησιμότητά της – και τα περιθώρια που η αρχή της μη διάκρισης αφήνει για ρυθμιστικό ανταγωνισμό – σε αρκετούς τομείς τα μέλη της διεθνούς κοινότητας επεδίωξαν τον περιορισμό του κόστους των συναλλαγών και, ειδικότερα, του κόστους πληροφόρησης και του διοικητικού κόστους. Στην κατεύθυνση αυτήν υιοθετήθηκαν ομοιόμορφες ρυθμίσεις σε πολλά πεδία, συμπαρασύροντας σε ορισμένες περιπτώσεις και το εσωτερικό δίκαιο, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας (Σύμβαση Παρισίων με έξι αναθεωρήσεις) και το δίκαιο των αξιολογίων (Συμβάσεις Γενεύης). Στην κατεύθυνση του περιορισμού του κόστους των διεθνών συναλλαγών εντάσσονται, εξάλλου, οι διεθνείς συμβάσεις για το δίκαιο των διεθνών μεταφορών (Συμβάσεις Λονδίνου, Αμβέρσας, Αμβούργου κ.ά.), η Σύμβαση της Βιέννης για τη διεθνή πώληση αγαθών κ.λπ.¹

1.4. Κανονιστική σύγκλιση και διεθνές εμπόριο

Από τη δεκαετία του 1970, τα οφέλη από τη μείωση των δασμών και την κατάρτιση των ποσοστώςσεων άρχισαν να αναιρούνται από την ανάπτυξη του λεγόμενου νεοπροστατευτισμού, δηλαδή εσωτερικών φραγμών (behind-the-border barriers) που εμποδίζουν την πρόσβαση στην αγορά (market access) στις χώρες εισαγωγής. Για την εξάλειψη των εμποδίων πρόσβασης υιοθετήθηκαν διάφορες μεθοδολογίες. Η βασικότερη δυσκολία αφορούσε στην αντιμετώπιση των λεγόμενων «θεμιτών εμποδίων» που επιβάλλονται από τα κράτη για μη οικονομικούς λόγους, όπως η προστασία της δημόσιας υγείας, του φυσικού περιβάλλοντος, της διανοητικής ιδιοκτησίας και άλλους λόγους που αναφέρονται στα άρθρα 20 ΓΣΔΕ και 36 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 36 ΣΕΟΚ). Η θέσπιση ρυθμίσεων για την προστασία του καταναλωτή ή του περιβάλλοντος έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της εισαγωγής προϊόντων που δεν ανταποκρίνονται στις προδιαγραφές. Αν και θεσπίζονται για μη οικονομικούς λόγους, οι προδιαγραφές αυτές μπορούν να εξυπηρετούν οικονομικές σκοπιμότητες, λειτουργώντας ως εργαλεία προστασίας της εγχώριας παραγωγής ή εργαλεία «στρατηγικής εμπορικής πολιτικής» (strategic trade policy), για να διευκολύνουν τη διεξόδυση ημεδαπών επιχειρήσεων σε ξένες αγορές.

Η περιστολή του διοικητικού κόστους των συναλλαγών, μέσω ιδίως της καλύτερης πληροφόρησης για τις εθνικές ρυθμίσεις που αφορούν στην πρόσβαση στις αντίστοιχες αγορές (market access), βρέθηκε στο επίκεντρο των πρωτοβουλιών απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου². Πε-

ραιτέρω, στις πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο των ΓΣΔΕ και ΠΟΕ αναδείχθηκε η ανάγκη δι-ασύνδεσης του ελεύθερου εμπορίου (free trade) με το δίκαιο εμπόριο (fair trade). Η έννοια του δικαίου εμπορίου οδήγησε στη γένεση των κανόνων για την καταπολέμηση των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών (ντάμπιγκ κ.ά.). Αργότερα, έγινε επίκληση αυτής της έννοιας από τις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να αντισταθμιστούν τα εμπόδια πρόσβασης στις αγορές των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι τελευταίες επικαλέστηκαν, εξάλλου, αυτή την έννοια, προκειμένου να επιβάλουν στις αναπτυσσόμενες χώρες την τήρηση διεθνών ρυθμίσεων που μέχρι πρότινος απέρριπταν οι αναπτυσσόμενες χώρες. Έτσι, οι αναπτυσσόμενες χώρες αναγκάστηκαν να δεχθούν στο πλαίσιο του ΠΟΕ τις διεθνείς ρυθμίσεις για την προστασία της διανοητικής ιδιοκτησίας (Συμφωνία TRIPS)³. Αντίθετα, η κανονιστική σύγκλιση δεν προχώρησε σε άλλα πεδία, στον βαθμό που οι αναπτυσσόμενες χώρες απέτυχαν να επιβάλουν στις αναπτυσσόμενες χώρες την τήρηση μέσω του ΠΟΕ των θεμελιωδών αρχών προστασίας των εργαζομένων και του περιβάλλοντος, καθώς και τη συμπερίληψη στο δίκαιο του ΠΟΕ κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού, πέραν των υφιστάμενων ρυθμίσεων για το ντάμπιγκ⁴.

1.5. Το ζήτημα της συναίνεσης

Ο εθνικός νομοθέτης προσαρμόζει την εσωτερική νομοθεσία του σε διεθνή ή ξένα πρότυπα, είτε αυτόβουλα, κάτω από την πίεση των αγορών ή των τεχνολογικών εξελίξεων, είτε στο πλαίσιο των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας του. Οι αλλοδαπές νομοθεσίες συνιστούν πηγές έμπνευσης, ενώ οι διεθνείς προδιαγραφές συνιστούν πηγές νομιμότητας, όταν παραπέμπουν σ' αυτές διεθνείς συμβάσεις, όπως ορισμένες συμφωνίες που έχουν συναφθεί στο πλαίσιο του ΠΟΕ.

Η προσαρμογή του εσωτερικού δικαίου στις διεθνείς προδιαγραφές διακρίνεται σε προαιρετική και υποχρεωτική. Προαιρετική είναι η συμμόρφωση προς τις συστάσεις του ΟΟΣΑ και των διακρατικών/διακυβερνητικών οργανισμών. Στη βάση, πάντως, των συστάσεων του ΟΟΣΑ προέκυψε μια κανονιστική σύγκλιση «προς τα πάνω» και ένα είδος κοινού δικαίου κατά των περιορισμών του ανταγωνισμού. Βέβαια, οι έννοιες της σύγκλισης «προς τα πάνω» ή «προς τα κάτω» δεν είναι πάντα

1. Βλ. εκτενώς Χ. ΠΑΜΠΟΥΚΗ (επιμ.), Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009.

2. Σε πολλές συμφωνίες περιλήφθηκαν υποχρεώσεις γνωστοποίησης (notification) των εμποδίων από τα συμβαλλόμενα μέρη.

3. Για ρυθμιστικό εξαναγκασμό (regulatory coercion) κάνουν λόγο οι I. GOVAERE / P. DEMARET, The TRIPS Agreement: A Response to Global Regulatory Competition or an Exercise in Global Regulatory Coercion?, in D. C. Esty / D. Geradin (eds.), Regulatory Competition and Economic Integration. Comparative Perspectives, OUP, Oxford, 2001, σ. 364 (381).

4. Βλ. την εκτενή ανάλυση αυτών των προσπαθειών στην Β. GAVIN, The European Union and Globalization. Towards Global Democratic Governance, Edward Elgar, Cheltenham UK, 2001.

επιτυχείς. Επί παραδείγματι, η εφαρμογή της «εργαλειοθήκης» του ΟΟΣΑ για την κατάργηση διάφορων εμποδίων στην οικονομική δραστηριότητα αποτελεί περισσότερο σύγκλιση προς βέλτιστες πρακτικές (best practices). Η παρέμβαση του ΟΟΣΑ μπορεί να θεωρηθεί ενισχυτική αυτής της σύγκλισης.

Από την άλλη πλευρά, η πιο χαρακτηριστική περίπτωση υποχρεωτικής προσαρμογής είναι αυτή που επέρχεται σε συμμόρφωση προς υποχρεώσεις εναρμόνισης νομοθεσιών. Αποτελεί ιδιαιτερότητα στο πλαίσιο της ΕΕ και εξετάζεται λεπτομερώς πιο κάτω. Ιδιαίτερη περίπτωση συνιστά, επίσης, η ανάληψη υποχρεώσεων προσαρμογής στο κοινοτικό/ενωσιακό κεκτημένο από κράτη που έχουν συνάψει συμφωνίες με την ΕΕ. Με εξαίρεση τη συμφωνία της ΕΕ με τις τρεις χώρες ΕΟΧ⁵, οι συμφωνίες εμφανίζουν αρκετή ελαστικότητα. Η μεταφορά των ενωσιακών ρυθμίσεων στις αντίστοιχες εσωτερικές νομοθεσίες συνδέεται με προενταξιακές διαδικασίες και τη συμμόρφωση προς τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Αποτελεί, επίσης, πτυχή της ευρωπαϊκής πολιτικής γειτνίασης (ΕΠΓ), στο βαθμό που η προσέγγιση προς τις ευρωπαϊκές ρυθμίσεις επιβραβεύεται με αυξημένες χρηματοδοτήσεις. Ειδική περίπτωση συνιστούν οι διμερείς συμφωνίες ΕΕ-Ελβετίας. Η τελευταία έχει αναλάβει την υποχρέωση να καταστήσει το εσωτερικό της δίκαιο συμβατό προς τις ενωσιακές Οδηγίες (euocompatible) για την εσωτερική αγορά. Με δική της, όμως, πρωτοβουλία εφαρμόζει και τη νομολογιακή αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, για την οποία γίνεται λόγος πιο κάτω, ευνοώντας έτσι μονομερώς τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που εξάγουν στην Ελβετία προϊόντα με χαμηλότερες προδιαγραφές από τις ελβετικές. Τέλος, ιδιαίτερη περίπτωση συνιστούν οι υποχρεώσεις προσαρμογής που προκύπτουν στο πλαίσιο ρητρών αιρεσιμότητας (conditionality), με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις προαπαιτούμενες ενέργειες για την εκταμίευση των δανείων προς την Ελλάδα από τους διεθνείς χρηματοπιστωτικούς θεσμούς και λοιπούς δανειστές του δημόσιου τομέα.

Από την άλλη πλευρά, η πιο χαρακτηριστική περίπτωση εκούσιας προσαρμογής είναι η μεταφύτευση αλλοδαπών ρυθμίσεων, η οποία αποτελεί το κεντρικό αντικείμενο μελέτης του συγκριτικού δικαίου. Κάποιες νομοθεσίες διαθέτουν περισσότερο «γόητρο» από άλλες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το δίκαιο των ΗΠΑ, το οποίο χάρη ιδιαίτερης αίγλης, «*δεδομένου ότι πολλά θέματα νέων τεχνολογιών προβάλλονται εκεί και εκεί προτείνονται και λύσεις τους*»⁶. Το ίδιο εν πολλοίς ισχύει και στο πεδίο του χρηματοοικονομικού δικαίου, όπου, μετά από ένα στά-

διο εξωεδαφικής εφαρμογής αμερικανικών ρυθμίσεων, θεσπίστηκαν αντίστοιχες ρυθμίσεις στην ΕΕ⁷.

Από την πλευρά της, η μεταφορά διεθνών ρυθμίσεων που είναι προϊόν διεθνών διαπραγματεύσεων, όπως το ομοιόμορφο εμπορικό δίκαιο, οι διεθνείς συμβάσεις εργασίας και οι προδιαγραφές (standards) που εκπονούνται από διεθνείς διακυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς διαθέτουν από τη φύση τους διεθνή νομιμοποίηση η οποία καθιστά σχεδόν αναπότρεπτη τη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο.

Στην πράξη, η διάκριση μεταξύ εκούσιας και ακούσιας προσαρμογής εμφανίζει αρκετές δυσχέρειες, διότι το κριτήριο της συναίνεσης είναι σχετικό. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι προσαρμογές των εθνικών νομοθεσιών γίνονται υπό πίεση για την αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων. Στην κατηγορία αυτήν εντάσσονται οι ρυθμίσεις που εισήχθησαν σε συνέχεια των χρηματοπιστωτικών κρίσεων για την ενίσχυση της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών ή τη διαφάνεια στις αγορές των χρηματοπιστωτικών παραγώγων (financial derivatives).

1.6. Η κανονιστική σύγκλιση ως επιλογή πολιτικής

1.6.1. Λογικές κανονιστικής σύγκλισης

Τα σύγχρονα φαινόμενα κανονιστικής σύγκλισης συνδέονται, εν πρώτοις, με οικονομικές λογικές και εξαναγκασμούς: αποτελούν εκφάνσεις των φαινομένων της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο εθνικός νομοθέτης προσαρμόζει τη νομοθεσία του είτε αυτόβουλα σε κάποια ξένα πρότυπα, κάτω από την πίεση των αγορών, είτε στο πλαίσιο των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας του. Στην πρώτη περίπτωση, οι αλλοδαπές νομοθεσίες συνιστούν πηγές έμπνευσης, ενώ, στη δεύτερη, συνιστούν πηγές νομιμότητας. Αν και στις δύο περιπτώσεις επιτυγχάνεται κανονιστική σύγκλιση, η σύγκλιση αυτή είναι προϊόν διαφορετικών διεργασιών. Στην πρώτη περίπτωση, η σύγκλιση είναι αποτέλεσμα της διεργασίας του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, ενώ, στη δεύτερη, είναι αποτέλεσμα εναρμονιστικών πρωτοβουλιών σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο. Οι πρωτοβουλίες αυτές καταλήγουν στην υιοθέτηση κοινών προδιαγραφών από διακυβερνητικούς ή μη κυβερνητικούς οργανισμούς, σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο, και στην προσαρμογή του εσωτερικού δικαίου στις προδιαγραφές αυτές.

Η διαπίστωση ότι οι οικονομικές λογικές κυριαρχούν στις διεργασίες κανονιστικής σύγκλισης χρήζει συμπλήρωσης. Η επιλογή του ρυθμιστικού ανταγωνισμού ή των εναρμονιστικών πρωτοβουλιών ως μέσου προώθησης

5. Νορβηγία, Ισλανδία, Λιχτενστάιν.

6. Ε. ΜΟΥΣΤΑΪΡΑ, Δικαιικές επιρροές στο πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νίκη, 2013, σ. 52.

7. Βλ. Μ. ΣΤΕΦΟΥ, Οι διεθνείς επιπτώσεις της νέας αμερικανικής νομοθεσίας για τα χρηματοπιστωτικά μέσα και την εταιρική διακυβέρνηση (The Sarbanes-Oxley Act 2002). Η εξωτερική εφαρμογή της και η επιρροή της στην ευρωπαϊκή νομοθεσία, Διδακτορική Διατριβή Παντείου Παν/μίου, Αθήνα, 2009.

της κανονιστικής σύγκλισης συναρτάται, κυρίως, με οικονομικά συμφέροντα και πιέσεις των αφορώμενων επιχειρήσεων. Για τις εξωστρεφείς επιχειρήσεις είναι καταρχήν επιθυμητή η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, προκειμένου να αναγνωρίζονται οι προδιαγραφές της χώρας προέλευσης και οι επιχειρήσεις αυτές να έχουν πρόσβαση στις ξένες αγορές χωρίς πρόσθετο κόστος. Όμως, σε αρκετούς κλάδους οι εξωστρεφείς επιχειρήσεις αξιώνουν την εκπόνηση κοινών προδιαγραφών ή προτύπων, μέσω των οποίων επιδιώκεται η μείωση του κόστους πληροφόρησης ή ακόμη και η απόκτηση συγκριτικού πλεονεκτήματος μέσω της παραγωγής προϊόντων που συμμορφώνονται προς τα νέα πρότυπα. Στην τελευταία περίπτωση, οι πιο απαιτητικές προδιαγραφές λειτουργούν ως εμπόδια εισόδου ή εργαλεία εξόδου ανταγωνιστών από τις αγορές.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συμμόρφωση των επιχειρήσεων προς διεθνή πρότυπα είναι προϋπόθεση της διεθνοποίησής τους. Έτσι, η συμμόρφωση προς τα πρότυπα της IOSCO και της IASB είναι προϋπόθεση για την εισαγωγή τους στα χρηματιστήρια των προηγμένων χωρών, ενώ η συμμόρφωσή τους προς τα διεθνή πρότυπα ISO ή το Codex Alimentarius για την ασφάλεια των τροφίμων περιορίζει τη δυνατότητα επιβολής αντίστοιχων εμποδίων από χώρες εισαγωγής των προϊόντων τους, σύμφωνα με τις διατάξεις των Συμφωνιών του Γύρου της Ουρουγουάης για τα τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο (TBT) και τα υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα (SPS)⁸. Τέλος, η συμμόρφωση προς τις αρχές που συγκροτούν το Global Compact και το Global Reporting Initiative των Ηνωμένων Εθνών δεν παράγει μεν νομικές συνέπειες, αλλά εντάσσεται στις στρατηγικές marketing και image-making, στον βαθμό που ενισχύει το κύρος των επιχειρήσεων που αποδέχονται αυτές τις αρχές.

1.6.2. Ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός

Η ανάλυση των νομικών ρυθμίσεων υπό το φως των επιπτώσεών τους στην κοινωνική ευημερία (social welfare), μέσω ιδίως των μελετών αντικτύπου (regulatory impact analysis), αποτελεί συνήθη πρακτική στα προηγμένα κράτη. Στα ομοσπονδιακά μορφώματα, οι μελέτες αντικτύπου είναι πιο σύνθετες. Η επιλογή του ρυθμιστικού ανταγωνισμού αντί της εναρμόνισης για την επίτευξη κανονιστικής σύγκλισης βρίσκει ερείσματα τόσο στη νεοκλασική οικονομική θεωρία όσο και στη θεωρία των οικονομικών της προσφοράς (supply-side economics) που καμιά φορά χαρακτηρίζεται «νεοφιλελεύθερη». Οι θεωρίες αυτές βασίζονται στην αυτορρύθμιση της αγοράς και αποδέχονται τις κρατικές παρεμβάσεις, αποκλειστικά

και μόνο σε περιπτώσεις αποτυχιών της αγοράς (market failures).

Η θεωρία του ρυθμιστικού ανταγωνισμού αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ και εφαρμόστηκε στη μελέτη των ρυθμιστικών τάσεων (συγκλίσεων, αποκλίσεων) μεταξύ των πολιτειακών νομοθεσιών. Στις ΗΠΑ, η αντίθεση σε εναρμονιστικές πρωτοβουλίες είναι, εξάλλου, συνυφασμένη με τη διασφάλιση της αυτονομίας των συστατικών μερών της (πολιτειών). Η αυτονομία περιορίζεται μόνο από την ανάγκη διασφάλισης του διαπολιτειακού εμπορίου και τήρησης της αντίστοιχης συνταγματικής ρήτηρας (interstate commerce clause). Ταυτόχρονα όμως, η υπεράσπιση της πολιτειακής αυτονομίας βρήκε έρεισμα στη θεωρία του ρυθμιστικού ανταγωνισμού (regulatory competition). Η θεωρία αυτή εκκινεί από την παραδοχή ότι οι ρυθμίσεις επαυξάνουν το κόστος κανονιστικής συμμόρφωσης (compliance cost) για τις επιχειρήσεις και συνεπάγονται εξωτερικές επιβαρύνσεις (negative externalities) γι' αυτές. Ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός είναι ευπρόσδεκτος, διότι οδηγεί τις επιχειρήσεις στην επιλογή της πλέον συμφέρουσας δικαιοδοσίας (jurisdiction). Ταυτόχρονα, υποχρεώνει τις πολιτείες να δοκιμάζουν τις δημόσιες πολιτικές και να διορθώνουν τις υπερβολές, με αποτέλεσμα τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας.

Στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης βρίσκεται ο ανταγωνισμός των φορολογικών συστημάτων⁹. Γίνεται δεκτό ότι ο φορολογικός ανταγωνισμός οδηγεί σε μείωση των φορολογικών επιβαρύνσεων, η οποία, με τη σειρά της, οδηγεί σε περιστολή των κρατικών δαπανών και εξοικονόμηση πόρων για ιδιωτικές επενδύσεις – και, τελικά, συνεπάγεται την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας. Από την αντίθετη πλευρά, τονίζεται ότι οι μειώσεις φορολογικών εσόδων συνεπάγονται μειώσεις των κοινωνικών παροχών και μπορούν να οδηγήσουν σε μείωση της κοινωνικής ευημερίας. Στο διεθνές πεδίο, το ζητούμενο δεν είναι η εναρμόνιση των φορολογικών καθεστώτων αλλά η καταπολέμηση του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού, με έμφαση στα ειδικά φορολογικά καθεστώτα για εξαγωγικές και εξωχώριες επιχειρηματικές δραστηριότητες¹⁰.

8. Βλ. αναλυτικά C. STEPHANOU, Regulatory Adjustment in the Wider Europe Area, in C. Stephanou (ed.), Adjusting to EU Enlargement. Recurring Issues in a New Setting, Edward Elgar, Cheltenham UK, 2006, σ. 109 (115).

9. Βλ. το πρωτοποριακό έργο του καθηγητού W.E. OATES, Fiscal Federalism, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972. Για τον διεθνή φορολογικό ανταγωνισμό βλ. D. SHAVIRO, Some Observations Concerning Multijurisdictional Tax Competition in D.C. Esty / D. Geradin (eds.), ό.π., σ. 49 επ. Επίσης, W. BRATTON / J. Mc CAHERY, Fiscal Federalism, Jurisdictional Competition and Tax Coordination: Translating Theory to Policy in the European Union, in D.C. Esty / D. Geradin (eds.), ό.π., σ. 157 επ. Επίσης, C. RADAELLI, The politics of corporate taxation in the European Union, London, Routledge Research in European Public Policy, 1997.

10. OECD, Harmful Tax Competition, Paris, 1998 και στο πλαίσιο της ΕΚ το φορολογικό πακέτο που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο ECOFIN στις 01.12.1997 (EE 1998 C 2/1).

Αν και η αντιπαράθεση μεταξύ υποστηρικτών και αντιπάλων του ρυθμιστικού ανταγωνισμού καλά κρατεί, τη μέση οδό επιλέγουν αμερικανοί ειδικοί, τονίζοντας ως επιμελητές ενός μείζονος συλλογικού έργου ότι «υποστηρίζουμε ότι οι βέλτιστες ρυθμιστικές λύσεις δεν μπορούν να επιτευχθούν αποκλειστικά μέσω των ανταγωνιστικών πιέσεων»¹¹.

Στον βαθμό που ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός οδηγεί σε μειώσεις κόστους μεταφράζεται καταρχήν σε μειώσεις των αντίστοιχων τιμών. Βέβαια, οι καταναλωτές μπορεί να βρεθούν σε μειονεκτική θέση: μπορεί να εκτεθούν σε μεγαλύτερους κινδύνους από προϊόντα χαμηλών προδιαγραφών ή να απολαύσουν λιγότερες παροχές. Το επιχείρημα αυτό αντικρούεται από τη δυνατότητα που παρέχεται για την ανάπτυξη niche markets για ποιοτικά προϊόντα και υπηρεσίες. Σε κάθε περίπτωση, οι δημόσιες πολιτικές προσαρμόζονται στις προτιμήσεις των επιχειρήσεων ή σε γενικότερες εκτιμήσεις σχετικά με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα μιας χώρας.

1.6.3. Ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός στη διεθνή πρακτική

Ελλείπει διεθνών ρυθμίσεων, η κανονιστική σύγκλιση σε παγκόσμιο επίπεδο είναι συχνά αποτέλεσμα ρυθμιστικού ανταγωνισμού. Ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός δεν λειτουργεί εξ ορισμού υπέρ των επιχειρήσεων. Η ύπαρξη διαφορετικών νομοθεσιών συνεπάγεται σημαντικό κόστος πληροφόρησης. Περαιτέρω, οι διεθνείς συναλλαγές επιβαρύνονται, όταν οι επιχειρήσεις καταφεύγουν σε διαφορετικές γραμμές παραγωγής, προκειμένου να μπορούν να εξαγάγουν τα προϊόντα τους σε διαφορετικούς προορισμούς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αντικρουόμενες υποχρεώσεις δημιουργούν άλυτα προβλήματα για τις επιχειρήσεις, ενώ μπορούν να εξελιχθούν και σε συγκρούσεις οικονομικής κυριαρχίας¹².

Σε γενικές γραμμές, τα αποτελέσματα του ρυθμιστικού ανταγωνισμού είναι αβέβαια. Συνήθως τονίζεται ότι οι αυστηρές ρυθμίσεις μεγιστοποιούν το κόστος συμμόρφωσης των επιχειρήσεων και τις ωθούν σε αναζήτηση λιγότερο απαιτητικών ρυθμίσεων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις σημαίες ευκαιρίας στην εμπορική ναυτιλία. Έχοντας υπόψη τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων, τα κράτη επιχειρούν να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις μέσω των αντίστοιχων νομοθεσιών και επιδίδονται στους λεγόμενους «αγώνες προς τα κάτω» ή «προς τα πάνω». Στη βιβλιογραφία αναφέρονται παραδείγματα «αγώνων» προς τις δύο κατευθύνσεις¹³, αλλά τα παρα-

δείγματα «αγώνα προς τα πάνω» ενδέχεται να είναι περισσότερο, στον βαθμό που οι διεθνικές επιχειρήσεις είναι σε θέση να επηρεάζουν τα υπό εκπόνηση πρότυπα και να αντλούν πλεονεκτήματα από την εφαρμογή υψηλών προδιαγραφών έναντι ανταγωνιστών που βασίζονται στις χαμηλές τιμές¹⁴.

Η άρνηση δέσμευσης του κράτους από διεθνείς προδιαγραφές είναι, πολλές φορές, αποτέλεσμα ώριμης επιλογής. Τα οφέλη από παρόμοιες προδιαγραφές ενδέχεται να είναι ασήμαντα, όταν δεν δεσμεύονται από αυτές τα σημαντικότερα μέλη της διεθνούς κοινότητας. Πολλά διεθνή καθεστώτα είναι αναποτελεσματικά εξαιτίας του λεγόμενου free riding¹⁵. Χαρακτηριστική ήταν η απόφαση των ΗΠΑ να μη συμμετάσχουν στο Πρωτόκολλο του Κιότο για τις εκπομπές των αερίων θερμοκηπίου όσο καιρό δεν συμμετέχει η Κίνα.

Η υιοθέτηση διεθνών προδιαγραφών και προτύπων μπορεί να αυξήσει το κύρος και την έλξη του κράτους στη διεθνή κοινότητα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η μη εφαρμογή από ένα κράτος συγκεκριμένων διεθνών προδιαγραφών επάγεται οικονομικό κόστος (στον χρηματοπιστωτικό τομέα αυξάνει τους κινδύνους για τους επενδυτές και, κατ'επέκταση, το κόστος δανεισμού). Έτσι, οι συστάσεις της Επιτροπής της Βασιλείας για την κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών υιοθετήθηκαν σχεδόν αυτούσιες και στον χρονικό ορίζοντα που είχε προβλεφθεί από τα συμπράττοντα μέρη αλλά και τρίτες χώρες. Βέβαια, δεν είναι πάντα εμφανής η επίδραση των συστάσεων των διεθνών οργανισμών, όπως, στην περίπτωση των συστάσεων του ΟΟΣΑ για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, την εταιρική διακυβέρνηση, τους περιορισμούς του ανταγωνισμού, καθώς και του αντίστοιχου Κώδικα του ΟΗΕ κ.ά.

2. Η κανονιστική σύγκλιση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

2.1. Η προδιάθεση των Συνθηκών

Η κανονιστική σύγκλιση στην ΕΕ διευκολύνεται από την ύπαρξη της λεγόμενης «κοινότητας αξιών». Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεμελιώνεται σε κοινές αξίες οι οποίες αποτυπώνονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Στις αξίες αυτές θεμελιώνεται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και το νομοθετικό έργο στο πεδίο του Χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Περαιτέρω, μια από τις αναφερόμενες στην παραπάνω διάταξη αξίες, η αλληλεγγύη, έχει επηρεάσει τις πρωτοβουλίες δημοσιονομικής ενοποίησης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ). Η Mireille Delmas-Marty,

11. D.C. ESTY / D. GERADIN, Regulatory Co-Opetition in D.C. Esty / D. Geradin (eds.), ό.π., σ. 30 (40).

12. Βλ. Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Συγκρούσεις οικονομικής κυριαρχίας, εκδ. Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1986.

13. Βλ. τα παραδείγματα στον D.D. MURPHY, The Structure of Regulatory Competition. Corporations and Public Policies in a Global Economy, OUP, Oxford, 2004.

14. Ibid, σ. 251.

15. Το θέμα αυτό αντιμετωπίζεται στις μελέτες των Keohane, Krasner, Ruggie κ.ά. για τα διεθνή καθεστώτα.

αν και διαπιστώνει τη διείσδυση της έννοιας της αγοράς στις δικαιοκτικές ρυθμίσεις, υπογραμμίζει την αδυναμία αναγωγής αυτής της έννοιας σε «αξία»¹⁶. Σε κάθε περίπτωση, οι ευρωπαϊκές συνθήκες ανάγουν την αγορά σε έννοια-κλειδί της οικονομικής ολοκλήρωσης.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 ΣΛΕΕ, οικονομικοί στόχοι της ΕΕ είναι η πλήρης απασχόληση και η κοινωνική πρόοδος. Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται μέσω της «ισόρροπης οικονομικής ανάπτυξης και της σταθερότητας των τιμών», καθώς και της «άκρως ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας της αγοράς». Με τη φρασεολογία αυτήν υιοθετείται ο πυρήνας του γερμανικού οικονομικού συντάγματος που είναι η κοινωνική οικονομία της αγοράς (Sozialmarktwirtschaft), με την προσθήκη ωστόσο του επιθετικού προσδιορισμού «άκρως ανταγωνιστική». Επιχειρείται, εν τέλει, ένας συμβιβασμός μεταξύ του οικονομικού φιλελευθερισμού και του οικονομικού παρεμβατισμού¹⁷. Απορρίπτεται έτσι ο ακραίος φιλελευθερισμός και ο ακραίος παρεμβατισμός, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τον ενωσιακό νομοθέτη και τον ερμηνευτή του ενωσιακού δικαίου. Σημειωτέον ότι οι κοινωνικές κατευθύνσεις προς τον νομοθέτη επαναλαμβάνονται στο πλαίσιο της «οριζόντιας» ρήτρας του άρθρου 9 ΣΛΕΕ. Στην πράξη, ελάχιστη καθοδήγηση προσφέρει η έννοια της «άκρως ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας της αγοράς», ενόψει και των μεγάλων αντιθέσεων μεταξύ των διατάξεων των Συνθηκών που αφορούν στη μικροοικονομική ολοκλήρωση, καθώς και των ελλειμμάτων στο πεδίο της μακροοικονομικής ολοκλήρωσης.

Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία της μικροοικονομικής ολοκλήρωσης και, ειδικότερα, τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της κοινής αγοράς ήταν η διαμόρφωση ενός ελάχιστου ρυθμιστικού πλαισίου, αποτελούμενου κυρίως από τους κανόνες για την προστασία του ανταγωνισμού, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της γερμανικής σχολής της οικονομικής δημόσιας τάξης (ordoliberal school).

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί στο πλαίσιο της παρούσης εργασίας ότι οι αντιλήψεις της παραπάνω σχολής ελάχιστη σχέση είχαν με τις δημόσιες πολιτικές που αναπτύχθηκαν στο ευρωπαϊκό επίπεδο παράλληλα με την εγκαθίδρυση της κοινής/ενιαίας αγοράς. Οι αντιλήψεις αυτές δεν αφορούσαν ειδικότερα την ΚΑΠ και τις πολι-

τικές συνοχής που στόχευαν στη αντιστάθμιση των αρνητικών συνεπειών από τη λειτουργία της αγοράς. Ορισμένες, εξάλλου, πολιτικές που αρχικά συνδέθηκαν με τη διαμόρφωση ίσων όρων ανταγωνισμού και τη διασφάλιση του λεγόμενου level playing-field στην εσωτερική αγορά, σταδιακά αποσυνδέθηκαν από αυτόν τον στόχο, στοχεύοντας ιδίως στη βελτίωση της θέσης των καταναλωτών, επενδυτών κ.λπ., καθώς και στην αναβάθμιση της προστασίας δημόσιων αγαθών, όπως το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Για την επίτευξη αυτών των στόχων η ΕΕ κατέφυγε στη θέσπιση κοινών προδιαγραφών μέσω των διαδικασιών εναρμόνισης και τυποποίησης. Στις προδιαγραφές αυτές, ακόμη και όταν ήταν προαιρετικές, όπως στην περίπτωση της τυποποίησης, συμμορφώθηκαν όχι μόνον οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις – που είχαν εμπλακεί εμμέσως στην εκπόνησή τους – αλλά και οι αντίστοιχες των τρίτων χωρών, προκειμένου να αποκτήσουν πρόσβαση στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά.

2.2. Τα περιθώρια ρυθμιστικού ανταγωνισμού

Στα πεδία της προστασίας των εργαζομένων, των καταναλωτών και του περιβάλλοντος η ΕΕ επεδίωξε να ελαχιστοποιήσει τα περιθώρια ρυθμιστικού ανταγωνισμού και το ενδεχόμενο υποβάθμισης των αντίστοιχων προδιαγραφών, ακόμη και όταν αυτές ήταν αντίθετες στην λογική της οικονομικής αποτελεσματικότητας και καθιστούσαν την ευρωπαϊκή οικονομία λιγότερο ανταγωνιστική. Περαιτέρω, στην ΕΕ, όπως άλλωστε και στις ΗΠΑ, ένα μεγάλο μέρος των υπηρεσιών αποτελούν αντικείμενο «ομοσπονδιακής» ρύθμισης, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις υπηρεσίες στους τομείς της ενέργειας, των μεταφορών, καθώς και στον χρηματοπιστωτικό τομέα, για τον οποίο γίνεται λόγος στο δεύτερο μέρος της μελέτης. Υπ' αυτό το πρίσμα η θεωρία του ρυθμιστικού ανταγωνισμού δεν βρίσκει πρόσφορο έδαφος στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Μικρά περιθώρια ρυθμιστικού ανταγωνισμού προέκυψαν στους τομείς στους οποίους η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης συνδυάστηκε με την ελάχιστη εναρμόνιση.

Μεγαλύτερα περιθώρια ρυθμιστικού ανταγωνισμού προκύπτουν στους τομείς στους οποίους έχει διατηρηθεί ή δεν έχει ασκηθεί η ενωσιακή αρμοδιότητα. Στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, οι μισθοί και το μη μισθολογικό κόστος αποτελούν εθνική αρμοδιότητα και μπορούν, συνακόλουθα, να αποτελέσουν πεδία ρυθμιστικού ανταγωνισμού, με κίνδυνο κοινωνικού ντάμπινγκ – αν και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι συνέβη κάτι τέτοιο. Στο πεδίο πάντα της κοινωνικής πολιτικής, η κανονιστική σύγκλιση μπορεί να προέλθει όχι μόνον από την προσέγγιση των νομοθεσιών αλλά και από τη λειτουργία της αγοράς (άρθρο 151 εδάφιο 3 ΣΛΕΕ). Πάντως, στο πεδίο αυτό, το κεκτημένο εναρμόνισης είναι σημαντικό, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις προδιαγραφές προστασίας των

16. M. DELMAS-MARTY, Les forces imaginantes du droit. Le relatif et l'universel, ed. Seuil, Paris, 2004, σσ. 96-119 και 145-158.

17. Βλ. τη συζήτηση των οικονομικών θεμελίων της ολοκλήρωσης στο Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, τόμος Α', εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002, στην ενότητα 1.3.2. Βλ., επίσης, Π. ΚΑΖΑΚΟ, Το οικονομικό σύνταγμα της ΕΕ, με και χωρίς αναθεώρηση των Συνθηκών, ΕυρΠολ, 2007, σ. 93. Επίσης, Γ. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟ, Η «Κοινωνική Ευρώπη» μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας: Πραγματικότητα, όραμα ή αντικατοπτρισμός;, ΕυρΠολ, 2008, σ. 351.

εργαζομένων (υγιεινή και ασφάλεια στους χώρους εργασίας, προστασία από ομαδικές απολύσεις κ.λπ.).

Τα παραπάνω φαίνονται να ισχύουν και στον φορολογικό τομέα. Αν και ο τομέας αυτός αποτελεί προνομιακό πεδίο εφαρμογής της θεωρίας του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, υπάρχει σημαντικό κεκτημένο εναρμόνισης, με τις Οδηγίες για τον ΦΠΑ και τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης που έχουν εκδοθεί δυνάμει ειδικής εξουσιοδότησης στη Συνθήκη (νυν άρθρο 113 ΣΛΕΕ) αλλά και τις Οδηγίες αναφορικά με τη φορολογία νομικών προσώπων (συνδεδεμένων επιχειρήσεων) και της αποταμίευσης, οι οποίες έχουν εκδοθεί δυνάμει της γενικής εξουσιοδότησης για την εγκαθίδρυση και λειτουργία της εσωτερικής αγοράς (νυν άρθρο 115 ΣΛΕΕ).

Παραμένει, πάντως, το ερώτημα, αν στα πεδία της φορολογίας και της κοινωνικής πολιτικής που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο εναρμόνισης, οι συγκλίσεις που έχουν επιτευχθεί μπορούν να αποδοθούν στον ρυθμιστικό ανταγωνισμό. Στην πραγματικότητα, οι αυξομειώσεις μισθών και επιβαρύνσεων συναρτώνται με την οικονομική συγκυρία: η οικονομική μεγέθυνση οδηγεί σε αυξήσεις μισθών, μεγαλύτερα δημόσια έσοδα και μειώσεις φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων, ενώ η οικονομική ύφεση οδηγεί στα αντίθετα αποτελέσματα. Από την άλλη πλευρά, διαρθρωτικοί παράγοντες, όπως οι δημογραφικές πιέσεις, συνέβαλαν καθοριστικά στην κρίση του κράτους πρόνοιας και στις κοινές απαντήσεις που οδήγησαν στη σύγκλιση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης¹⁸.

Συναφές είναι το ερώτημα κατά πόσον η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού (ΑΜΣ) συνέβαλε στην κανονιστική σύγκλιση στο πλαίσιο της ΕΕ. Η ΑΜΣ αποτέλεσε και αποτελεί βασικό μέσο για την υλοποίηση των στόχων της Στρατηγικής της Λισσαβώνας και της Στρατηγικής της μετάβασης στο 2020 σε τομείς εκτός κοινοτικής αρμοδιότητας. Έτσι, μέσω της ΑΜΣ, επιτεύχθηκαν συγκλίσεις προς τις βέλτιστες πρακτικές (best practices) σε τομείς όπως τα εθνικά υγειονομικά και συνταξιοδοτικά συστήματα. Στους τομείς αυτούς η παρέμβαση της ΑΜΣ μπορεί να θεωρηθεί ενισχυτική αυτής της σύγκλισης. Κατά βάση όμως, όπως προελέχθη, οι συγκλίσεις οφείλονται στην κρίση του κράτους πρόνοιας. Συχνά, πάντως, οι παρεμβάσεις μέσω εργαλείων ήπιου δικαίου, όπως η ΑΜΣ και οι συστάσεις του Συμβουλίου ή της Επιτροπής, αποτελούν την πρόγευση επερχόμενης εναρμόνισης στον αντίστοιχο τομέα κοινοτικής αρμοδιότητας. Αλλά μπορεί οι παρεμβάσεις αυτές να κριθούν επαρκείς και να απομακρύνουν την εναρμόνιση.

18. Η.-Γ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Σύγκλιση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στη Δυτική Ευρώπη, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 1992.

2.3. Διλήμματα πολιτικής

Η επιλογή μεταξύ ρυθμιστικού ανταγωνισμού και κατευθυνόμενων μορφών σύγκλισης, όπως η εναρμόνιση και η τυποποίηση, θεμελιώνεται σε νομικές δεσμεύσεις, αλλά επηρεάζεται από τις διαρκώς μεταβαλλόμενες πολιτικές δυναμικές. Οι δυναμικές αυτές καθορίζονται από τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ του ενοποιητικού προτάγματος (unity) και της ανάγκης σεβασμού της πολυμορφίας (diversity). Τα ερείσματα των Συνθηκών και οι γενικές κατευθύνσεις για την επίλυση των συγκρούσεων, όπως η αρχή της επικουρικότητας, λειτουργούν περισσότερο ως νομικά επιχειρήματα στις πολιτικές διαπραγματεύσεις παρά ως μηχανισμοί πρόληψης ή επίλυσης συγκρούσεων.

Σε κάθε περίπτωση, στο πλαίσιο της εγκαθίδρυσης της ενιαίας αγοράς, λειτούργησαν συμπληρωματικά τέσσερις διεργασίες που εξετάζονται αμέσως πιο κάτω:

- η κατάργηση των εθνικών διακρίσεων
- η αμοιβαία αναγνώριση νομοθεσιών και εννόμων καταστάσεων
- η εναρμόνιση
- η τυποποίηση.

Από τις παραπάνω διεργασίες δύο οδηγούν στην κανονιστική σύγκλιση: η εναρμόνιση και η τυποποίηση. Σημειωτέον ότι, κατά την πρώτη περίοδο εγκαθίδρυσης της ενιαίας αγοράς, η αμοιβαία αναγνώριση και η εναρμόνιση εφαρμόστηκαν συνδυαστικά.

2.4. Η κατάργηση των εθνικών διακρίσεων

Αν και η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στις μεθόδους κανονιστικής σύγκλισης, πρέπει – με στόχο την καλύτερη κατανόηση των ρυθμιστικών προκλήσεων – να γίνει μια σύντομη αναφορά στην πρώτη χρονολογικά μέθοδο εξάλειψης των φραγμών και διακρίσεων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο που ήταν η εφαρμογή της αρχής της εθνικής μεταχείρισης των αλλοδαπών αγαθών, προσώπων και υπηρεσιών. Η αρχή της εθνικής μεταχείρισης αποτρέπει τη δυσμενή μεταχείριση των αλλοδαπών έναντι των αντίστοιχων ημεδαπών, αλλά αποθαρρύνει τις εναρμονιστικές πρωτοβουλίες. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, στα πρώτα βήματά της, έδωσε έμφαση στη λεγόμενη «αρνητική ολοκλήρωση». Αν και η ιδρυτική συνθήκη της ΕΟΚ προνοούσε για την κατάργηση των εθνικών διακρίσεων μέσω της εναρμόνισης νομοθεσιών, οι καθυστερήσεις στην έκδοση των Οδηγιών και η βούληση περιφρούρησης των δικαιωμάτων των ιδιωτών/διοικουμένων ώθησαν το Δικαστήριο στην έκδοση των αποφάσεων με τις οποίες αναγνωρίστηκε το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων της ΣΕΟΚ που αφορούσαν στην κατάργηση των εθνικών διακρίσεων¹⁹.

19. Βλ. ενδεικτικά, Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Το νομικό σύστημα της Ευρωπαϊκής

Η επιτυχής αντιμετώπιση των εθνικών διακρίσεων δεν αρκούσε για την εγκαθίδρυση της κοινής αγοράς. Ειδικότερα, από τη δεκαετία του 1970, άρχισαν να θεσπίζονται εθνικές προδιαγραφές για την προστασία των καταναλωτών και του περιβάλλοντος. Κατόπιν αυτού, οι εξαγωγείς όφειλαν να συμμορφώνονται προς τις προδιαγραφές των χωρών προορισμού των προϊόντων τους, για να έχουν πρόσβαση στις αντίστοιχες αγορές, πράγμα που συνεπαγόταν αύξηση του κόστους παραγωγής και αντίστοιχη μείωση της ανταγωνιστικότητας αυτών των προϊόντων. Για την αντιμετώπιση αυτών των εμποδίων το Δικαστήριο εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ θεμιτών και αθέμιτων ρυθμίσεων. Το Δικαστήριο χαρακτήρισε αθέμιτες τις ρυθμίσεις που περιόριζαν τις οικονομικές ελευθερίες, με εξαίρεση αυτές που είχαν θεσπιστεί για τους λόγους που αναφέρονταν στο άρθρο 36 ΣΕΟΚ (ήδη 36 ΣΛΕΕ) ή, υπό την ευρύτερη εκδοχή του Δικαστηρίου, επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος. Οι ρυθμίσεις αυτές χαρακτηρίζονταν θεμιτές, με αποτέλεσμα για την αντιμετώπισή τους να είναι αναγκαία η προσφυγή στις μεθόδους της αμοιβαίας αναγνώρισης και της εναρμόνισης.

2.5. Η αμοιβαία αναγνώριση νομοθεσιών και εννόμων καταστάσεων

2.5.1. Γενικές παρατηρήσεις

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης ακολουθεί τη λογική του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου²⁰. Στην προκειμένη περίπτωση, υποδεικνύει την εφαρμογή της νομοθεσίας της χώρας προέλευσης των αγαθών και υπηρεσιών αντί της αντίστοιχης νομοθεσίας της χώρας προορισμού τους. Το εφαρμοστέο δίκαιο της χώρας προέλευσης περιλαμβάνει τους κανόνες δημοσίου δικαίου που καθορίζουν τις προϋποθέσεις νόμιμης κυκλοφορίας των προϊόντων ή νόμιμης παροχής υπηρεσιών²¹. Ακολουθώντας πάντα τη λογική του *i.d.d.*, το εφαρμοστέο δίκαιο εκτοπίζεται, στο μέτρο που προσκρούει στους κανόνες δημοσίας τάξεως του *forum* – που είναι εν προκειμένω η χώρα προορισμού των αγαθών και υπηρεσιών. Οι λόγοι δημοσίας τάξεως

προσδιορίζονται, όμως, από την ενωσιακή δικαιοταξία και, ειδικότερα, το άρθρο 36 ΣΛΕΕ (π.ά. 36 ΣΕΟΚ) και τη νομολογία του Δικαστηρίου για τις επιτακτικές ανάγκες (*mandatory requirements*) δημοσίου συμφέροντος που μπορεί να επικαλεστεί η χώρα προορισμού των αγαθών ή των υπηρεσιών, τηρουμένης βεβαίως της αρχής της αναλογικότητας.

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτυπώθηκε ρητά στην ιδρυτική συνθήκη με την πρόβλεψη της θέσπισης ρυθμίσεων για την αμοιβαία αναγνώριση των διπλωμάτων και επαγγελματικών προσόντων, προκειμένου να διευκολυνθεί η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων (νυν άρθρο 53 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Το Δικαστήριο προέβη σε εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων το 1979 στη γνωστή απόφαση *Cassis de Dijon* για το γερμανικό μονοπώλιο οινοπνεύματος (*REWE*)²². Η απόφαση αυτή και οι σχετικές ανακοινώσεις της Επιτροπής για τις συνέπειες αυτής της απόφασης έδωσαν σημαντική ώθηση στην εγκαθίδρυση της ενιαίας αγοράς. Βέβαια, η εμβέλεια της απόφασης περιορίστηκε με την απόφαση *Keck και Mithouard*²³, στην οποία διευκρινίστηκε ότι η υποχρέωση αναγνώρισης της νόμιμης κυκλοφορίας των αγαθών στη χώρα προέλευσης δεν επιδρά στους κανόνες εμπορίας των αγαθών που τυχόν υφίστανται στη χώρα προορισμού τους, η νομιμότητα των οποίων κρίνεται αυτοτελώς. Παρά ταύτα, έστω και αν, σε συνέχεια αυτής της απόφασης, το πεδίο της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης περιορίστηκε πρακτικά στις τεχνικές προδιαγραφές, η υιοθέτηση αυτής της αρχής επεκτάθηκε και στις άλλες ελευθερίες²⁴, οδηγώντας σε αλλαγή του παραδείγματος της «αρνητικής ολοκλήρωσης». Περαιτέρω, με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας προστέθηκαν και άλλα πεδία εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις εξουσιοδοτήσεις για την αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων στο πλαίσιο του Χώρου ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ).

Η αμοιβαία αναγνώριση παρουσιάζει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Κοινή είναι η διαπίστωση ότι διευκόλυνε και μπορεί ακόμη να διευκολύνει την εγκαθίδρυση και λειτουργία της ενιαίας αγοράς – και, συνακόλουθα, τις ενδοκοινοτικές συναλλαγές. Ταυτόχρονα, μπορεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στο ενοποιητικό πρόταγμα, υλοποιώντας τη γνωστή διακήρυξη «ενότητα στην πολυμορφία» (*unity in diversity*), καθώς και τις διατάξεις των Συνθηκών που επιτάσσουν τον σεβασμό των εθνι-

ικής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 142-4.

20. Ο Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ, στο πρωτοποριακό άρθρο του «Η αμοιβαία αναγνώριση των αποτελεσμάτων των εθνικών νομοθεσιών. Προβλήματα και προοπτικές μιας νέας στρατηγικής», ΕΕΕυρΔ, 1986, σ. 609, επισήμαινε (σ. 612-3) ότι, στην ελληνική γλώσσα, η έννοια της αμοιβαίας αναγνώρισης καλύπτει τις έννοιες *reciprocal* και *mutual*. Στο κοινοτικό δίκαιο επικράτησε ο όρος *mutual*, διότι ο όρος *reciprocal* αναφέρεται στη γνωστή από το δημόσιο διεθνές δίκαιο επιφύλαξη αμοιβαιότητας (*reciprocity*).

21. Στο στενό πλαίσιο του *i.d.d.* υπάρχει διχογνωμία αν το εφαρμοστέο δίκαιο καλύπτει και τους κανόνες δημοσίου δικαίου – αν π.χ. θα θεωρηθεί άκυρη μια συμφωνία που αντιβαίνει στους συναλλαγματικούς περιορισμούς που διαλαμβάνει το εφαρμοστέο δίκαιο.

22. ΔΕΚ 120/78, *REWE/Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, 20.02.1979, ECLI:EU:C:1979:42.

23. ΔΕΚ C-267/91 και C-268/91, *Keck και Mithouard*, 24.11.1993, ECLI:EU:C:1993:905.

24. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση στο διατακτικό της απόφασης ΔΕΚ C-55/94, *Gebhard*, 30.11.1995, ECLI:EU:C:1995:411.

κών ταυτοτήτων, της αρχής της επικουρικότητας και της πολιτιστικής πολυμορφίας. Από την άλλη πλευρά, αφήνει περιθώρια για πρακτικές, όπως το jurisdiction shopping και το regulatory arbitrage που μπορούν να εντείνουν τον ρυθμιστικό ανταγωνισμό. Τέλος, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης θέτει σε μειονεκτική θέση τις επιχειρήσεις και τους επαγγελματίες της χώρας προορισμού των αγαθών και υπηρεσιών, αν η χώρα αυτή έχει υψηλότερες προδιαγραφές από αυτές της χώρας προέλευσης (αντίστροφες διακρίσεις).

2.5.2. Εφαρμογές της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης

Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί έκφανση της θεμελιώδους κανονιστικής αρχής (normative principle) της αμοιβαίας εμπιστοσύνης (mutual trust) η οποία συγκαταλέγεται στα πολιτικά θεμέλια του ενοποιητικού εγχειρήματος. Στην ίδια αρχή θεμελιώνονται οι διακυβερνητικές συνεργασίες, το καθεστώς Schengen, η πολιτική ασύλου κ.λπ. Τούτων δοθέντων, η αμοιβαία αναγνώριση δεν αποτελεί γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου²⁵. Περαιτέρω, η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης προϋποθέτει την ισοδυναμία (equivalence) των ρυθμιστικών καθεστώτων. Όπως παρατηρεί η Αικ. Λαγαρία, επικαλούμενη τους Sun & Pelkmans, «*εάν οι στόχοι είναι ισοδύναμοι, υπερισχύει η αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας και οι δυσλειτουργίες της αγοράς θεωρείται ότι θα αντιμετωπιστούν μέσα από μια διαδικασία ρυθμιστικού ανταγωνισμού. Ως αρχή αυτή καθ' εαυτή, η αμοιβαία αναγνώριση είναι στατική, δεν συνεπάγεται δηλαδή την προσαρμογή των ρυθμιστικών καθεστώτων ... Η προσαρμογή αυτή επιτυγχάνεται με τη δυναμική διαδικασία του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, του οποίου αποτελεί θεσμική προϋπόθεση*»²⁶.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά προσλαμβάνει η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο των υπηρεσιών, στο οποίο, όπως είχε επισημανθεί παλαιότερα από τον D. Vignes²⁷, μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ των παρακάτω εκφάνσεων:

- αναγνώριση διπλωμάτων, τίτλων, πιστοποιητικών κατάρτισης
- αναγνώριση ρυθμίσεων της χώρας προέλευσης αναφορικά με την πρόσβαση ή άσκηση δραστηριοτήτων
- αναγνώριση διαδικασιών ελέγχου χώρας προέλευσης (εξετάσεων κ.λπ.)
- αναγνώριση αυτών καθ'εαυτών των υπηρεσιών.

25. ΔΕΚ C-112/00, *Schmidberger*, 12.06.2003, ECLI:EU:C:2003:333.

26. Α. ΛΑΓΑΡΙΑ, Η διάδραση της αμοιβαίας αναγνώρισης και της εναρμόνισης στην έννομη τάξη της ΕΕ, Διδακτορική Διατριβή Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2015, στην ενότητα 3.2.2.2.

27. D. VIGNES, *Le rapprochement des législations mérite-t-il encore son nom?* in *Mélanges Boulouis*, LGDJ, Paris, 1990, σ. 539.

Για την πρώτη μορφή αναγνώρισης υπήρχε εξαρχής ρητή εξουσιοδότηση στη Συνθήκη, όπως ήδη αναφέρθηκε. Οι υπόλοιπες μορφές αναπτύχθηκαν σταδιακά μέσω του διαλόγου δικαστή και νομοθέτη²⁸. Χαρακτηριστική ήταν η υπόδειξη του Δικαστηρίου στην απόφαση *Βλασσοπούλου* για την εφαρμογή της αρχής της ισοδυναμίας στο πεδίο των υπηρεσιών²⁹. Στην αρχή αυτή βασίστηκαν οι νεότερες Οδηγίες για τη γενική αναγνώριση διπλωμάτων και πιστοποιητικών³⁰. Κατά τη θέσπιση της Οδηγίας για τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αντιτάχθηκε στην καθιέρωση μιας οριζόντιας ρύθμισης για την πρόσβαση, βασισμένης στην αρχή της χώρας προέλευσης (principle of origin), διατηρώντας πάντως τη ρύθμιση που επιτάσσει την αμοιβαία αναγνώριση των πιστοποιητικών που εκδίδονται από τις αρχές των κρατών μελών³¹. Στην κατεύθυνση, εξάλλου, της μείωσης του κόστους πληροφόρησης η Οδηγία προβλέπει τη δημιουργία ενιαίου κέντρου πληροφόρησης (one-stop shop) από κάθε κράτος μέλος. Ταυτόχρονα, όμως, σημαντικοί τομείς εξαιρέθηκαν από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας³². Η εξαίρεση για τις μεταφορές οφειλόταν στις ειδικές διατάξεις της Συνθήκης, ενώ άλλες εξαιρέσεις οφείλονταν στην ιδιαιτερότητα του ρυθμιστικού καθεστώτος (τράπεζες, ασφάλειες κ.λπ.), η οποία σημειωτέον δεν είχε εμποδίσει την εφαρμογή της αρχής της χώρας προέλευσης (ευρωπαϊκό διαβατήριο). Άλλες, όμως, εξαιρέσεις οφείλονταν στην επίκληση των πολιτιστικών και ρυθμιστικών παραδόσεων, αλλά και στον φόβο του ρυθμιστικού ανταγωνισμού από χώρες όπως η Γερμανία³³.

28. Για τη φύση αυτού του διαλόγου βλ. Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Η δυναμική των σχέσεων δικαστή και νομοθέτη στην ΕΚ, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005. Ο ίδιος εντάσσει την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στις πρωτοβουλίες «νομολογιακής αποκατάστασης της χλωαίνουσας νομοθετικής λειτουργίας» (κεφ. 5).

29. ΔΕΚ C-340/89, *Βλασσοπούλου*, 07.05.1991, ECLI:EU:C:1991:193.

30. Βλ. την Οδηγία 2005/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων».

31. Οδηγία 2006/123/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά», γνωστή και ως Οδηγία Bolkenstein. Το άρθρο 5 παρ. 3 της Οδηγίας ορίζει «*Σε περίπτωση που ζητούν από τους παρόχους ή τους αποδέκτες υπηρεσιών την προσκόμιση πιστοποιητικών, βεβαίωσης ή άλλου εγγράφου που να αποδεικνύει την τήρηση απαίτησης, τα κράτη μέλη αποδέχονται κάθε έγγραφο από άλλο κράτος μέλος με ισοδύναμη λειτουργία ή το οποίο αποδεικνύει ότι η εν λόγω απαίτηση έχει τηρηθεί ...*». Σχετ. V. HATZOPOULOS, *Le principe de la reconnaissance mutuelle dans la libre prestation des services*, CDE, 2010, σ. 47 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Regulating Services in the EU*, OUP, Oxford, 2012.

32. Άρθρο 2 παρ. 2 Οδηγίας.

33. Α. ΛΑΓΑΡΙΑ, ό.π., στην ενότητα 3.3.3.

2.6. Η εναρμόνιση νομοθεσιών

2.6.1. Γενικές παρατηρήσεις

Η εναρμόνιση και η τυποποίηση είναι τα βασικά εργαλεία κανονιστικής σύγκλισης. Η εναρμόνιση είναι, βέβαια, μια πιο απαιτητική διαδικασία. Οι ενωσιακές πράξεις, μέσω των οποίων επιδιώκεται η εναρμόνιση, είναι καταρχήν νομοθετικές πράξεις, σύμφωνα με την ορολογία που εισήγαγε η Συνθήκη της Λισσαβώνας (άρθρο 289 παρ. 3 ΣΛΕΕ). Οι πράξεις αυτές διαμορφώνονται στο προνομοθετικό στάδιο από την Επιτροπή και στο νομοθετικό από το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όταν πρόκειται για τη «συνήθη νομοθετική διαδικασία», ή από μόνο το Συμβούλιο, όταν πρόκειται για «ειδική νομοθετική διαδικασία».

Οι ρυθμίσεις που προκύπτουν από τις διαδικασίες εναρμόνισης και τυποποίησης είναι προϊόντα διαπάλης συμφερόντων. Για την ΕΕ, μια από τις δυσκολότερες προκλήσεις είναι η εξεύρεση της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ της απαίτησης της ελεύθερης διακίνησης των αγαθών και υπηρεσιών και της απαίτησης προστασίας των καταναλωτών. Κατά καιρούς, η απάντηση στην πρόκληση αυτή προκαλεί μείζονες ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις. Το πεδίο των αντιπαραθέσεων σταδιακά μετατοπίζεται από τα κράτη μέλη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Τα κράτη μέλη – και οι εθνικοί οργανισμοί τυποποίησης – εγκαταλείπουν τις προσπάθειες υιοθέτησης εθνικών προδιαγραφών και συμπράττουν στην υιοθέτηση ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Στην ίδια κατεύθυνση εντάσσεται και η αύξηση του αριθμού των ευρωπαϊκών αδειών κυκλοφορίας φαρμάκων, σε σύγκριση με τις εθνικές άδειες κυκλοφορίας. Η γενικότερη τάση «κοινοτικοποίησης» της προστασίας των καταναλωτών επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές γνωμοδοτικές αρχές και επιτροπές παίζουν καταλυτικό ρόλο στις αποφάσεις σε θέματα ασφάλειας προϊόντων.

Από την άλλη πλευρά, η συναίρεση των συμφερόντων των παραγωγών και των καταναλωτών άλλοτε ευνοεί τους καταναλωτές και άλλοτε τους παραγωγούς. Η επιρροή των δύο πλευρών διαφοροποιείται, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο καταρτίζονται οι προδιαγραφές. Η επιρροή των καταναλωτών είναι μεγαλύτερη στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και μικρότερη στους ευρωπαϊκούς οργανισμούς τυποποίησης. Περαιτέρω, παρά τις αποκλίσεις συμφερόντων μεταξύ των παραγωγών και των καταναλωτών, και οι δύο πλευρές ωφελούνται από τη μείωση του κόστους παραγωγής των προϊόντων, σε συνέχεια της εφαρμογής ευρωπαϊκών προδιαγραφών. Στην πράξη, όμως, οι οργανώσεις των καταναλωτών ενδιαφέρονται πρωτίστως για την ποιότητα και, δευτερευόντως, για τις τιμές των προϊόντων. Ασκούν πίεση για τη θέσπιση υψηλών προδιαγραφών, ακόμη και όταν αυτό συνεπάγεται αύξηση του κόστους παραγωγής και των αντίστοιχων τιμών. Κατά καιρούς,

οι οργανώσεις των καταναλωτών εκφράζουν ανησυχίες μήπως, στο πλαίσιο της ακολουθούμενης πολιτικής, η ανάγκη διασφάλισης της ενότητας της αγοράς, μέσω της εφαρμογής των αρχών της αμοιβαίας αναγνώρισης και της ελάχιστης εναρμόνισης, κατισχύει της ανάγκης προστασίας των καταναλωτών.

Από την πλευρά τους, οι επιχειρήσεις τάσσονται συνήθως υπέρ της υιοθέτησης ευρωπαϊκών προδιαγραφών, προκειμένου να μη βρίσκονται σε χειρότερη ανταγωνιστική θέση οι επιχειρήσεις εκείνες που εφαρμόζουν υψηλές εθνικές προδιαγραφές και να διασφαλίζεται το λεγόμενο *level playing-field*. Ταυτόχρονα, όμως, οι επιχειρήσεις αντιτάσσονται σε υπερβολικές απαιτήσεις ασφαλείας, διότι αυτό ενδέχεται να τις καταστήσει μη ανταγωνιστικές στις αγορές τρίτων χωρών, δεδομένου ότι οφείλουν να τηρούν τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές ασφαλείας, ανεξάρτητα από τον προορισμό των προϊόντων τους. Μπορούν, πάντως, τηρώντας τις προδιαγραφές αυτές, να παράγουν προϊόντα με χαμηλότερα ποιοτικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά για τις αγορές τρίτων χωρών, εφόσον στις αγορές αυτές δεν υπάρχουν τεχνικά πρότυπα ή τα πρότυπα αυτά είναι χαμηλότερα – και εφόσον βέβαια κρίνουν ότι τους συμφέρει η ύπαρξη χωριστής γραμμής παραγωγής γι' αυτές τις χώρες.

Η προστασία των καταναλωτών θέτει, επομένως, επί τάπητος δύσκολα διλήμματα πολιτικής. Τα μέτρα που εμφανίζονται εύλογα για την προστασία των καταναλωτών μπορούν να υπονομεύσουν την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. Υπ' αυτή την έννοια αποκτά ιδιαίτερη σημασία η διεθνής συνεργασία και, ειδικότερα, η τήρηση των διεθνών συμφωνιών για τα τεχνικά εμπόδια (TBT) και τα υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα (SPS), η δράση των διεθνών ΜΚΟ για την τυποποίηση, οι συμφωνίες αμοιβαίας αναγνώρισης δοκιμών και πιστοποιήσεων και οι προσπάθειες κανονιστικής σύγκλισης (*regulatory convergence*) στον ευρωατλαντικό χώρο, θέματα που εκφεύγουν της παρούσης μελέτης.

2.6.2. Προϋποθέσεις εναρμόνισης

Για την επιτυχή προώθηση της εναρμόνισης απαιτείται η συνδρομή των παρακάτω προϋποθέσεων:

- πρέπει να υφίσταται ενωσιακή αρμοδιότητα και σχετική εξουσιοδότηση (νομική βάση) στις Συνθήκες για την έκδοση της νομοθετικής πράξης
- πρέπει η άσκηση της ενωσιακής αρμοδιότητας να μην προσκρούει στις αρχές της επικουρικότητας, της αναλογικότητας και του σεβασμού των εθνικών ταυτοτήτων (στο πεδίο της ενιαίας αγοράς ενδέχεται να αρκεί η τυποποίηση, ενώ στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής εφαρμόζεται και η οριζόντια εκδοχή της αρχής της επικουρικότητας που διασφαλίζει τον ρόλο των κοινωνικών εταίρων³⁴)

34. Βλ. Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Ευρωπαϊκή Κοινωνική

- πρέπει να υφίστανται ευνοϊκοί πολιτικοί συσχετισμοί, ώστε να υπερισχύει η θέση περί της προστιθέμενης αξίας των προτεινόμενων κοινών ρυθμίσεων (συχνά επιτρέπεται στα κράτη μέλη να διατηρούν τις τυχόν πιο απαιτητικές εθνικές ρυθμίσεις)
- πρέπει να υφίσταται ευνοϊκή οικονομική συγκυρία (π.χ. η πρόσφατη οικονομική κρίση επιτάχυνε την τραπεζική ένωση, στον βαθμό ιδίως που τέθηκαν περιορισμοί στη διάσωση των τραπεζών με δημόσιους πόρους).

Όταν δεν συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις εναρμόνισης, υπερισχύει ο ρυθμιστικός ανταγωνισμός. Συνεπώς, ακόμη και σε πεδία στα οποία έχει προβλεφθεί δυνατότητα εναρμόνισης, η κανονιστική σύγκλιση μπορεί να επέλθει μέσω του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, με ή χωρίς την προσφυγή σε διαδικασίες αμοιβαίας αναγνώρισης.

Ως προς τις νομικές βάσεις της εναρμόνισης παρατηρούνται τα εξής. Η σταδιακή επέκταση του πεδίου εφαρμογής της συναπόφασης Συμβουλίου-Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την άσκηση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων περιόρισε τις διενέξεις για τις νομικές βάσεις. Ταυτόχρονα, διευρύνθηκαν τα περιθώρια επίκλησης της οριζόντιας διάταξης για την εγκαθίδρυση και λειτουργία της κοινής, και ήδη εσωτερικής, αγοράς.

Ειδικότερα, το άρθρο 114 ΣΛΕΕ λειτουργεί ως επικουρική εξουσιοδότηση, υπό την έννοια ότι μπορεί να ενεργοποιηθεί, εφόσον:

- εξυπηρετείται η εγκαθίδρυση και η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς
- τηρούνται οι αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας
- δεν υπάρχει ειδική εξουσιοδότηση στις Συνθήκες³⁵
- δεν αποκλείεται η επίκλησή του από τις Συνθήκες (βλ. εξαιρέσεις άρθρου 114 παρ. 2).

Περαιτέρω, εφόσον συντρέχουν οι παραπάνω προϋποθέσεις, καθίσταται ευχερέστερη και προσφορότερη η παρέμβαση του ενωσιακού νομοθέτη, διότι στο άρθρο 114:

Πολιτική, στο Κ. Στεφάνου (επιμ.), Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Γ', Οικονομική ολοκλήρωση και πολιτικές – Το ρυθμιστικό πλαίσιο, εκδ. ΕΠΕΕΣ/Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2006, σσ. 507 (515-6).

35. Βλ. π.χ. το άρθρο 53 παρ. 1 ΣΛΕΕ αναφορικά με τον συντονισμό των διατάξεων των κρατών μελών που αφορούν στην ανάληψη και άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων. Στη διάταξη αυτή βασίστηκε η εναρμόνιση στο πεδίο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών και, ειδικότερα, η Οδηγία 2013/36/ΕΕ για την πρόσβαση στη δραστηριότητα των πιστωτικών ιδρυμάτων, γνωστή ως Οδηγία CRD. Αντίθετα, η Οδηγία 2014/59/ΕΕ για την ανάκαμψη και εξυγίανση πιστωτικών ιδρυμάτων, γνωστή ως Οδηγία BRRD, θεμελιώθηκε στο άρθρο 114 ΣΛΕΕ.

• προβλέπεται η λήψη αποφάσεων με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, που σημαίνει τη λήψη τους με ειδική πλειοψηφία από το Συμβούλιο, ενώ η ομοφωνία διατηρήθηκε στο πλαίσιο της επικουρικής εξουσιοδότησης του άρθρου 352 ΣΛΕΕ

• γίνεται λόγος για μέτρα εναρμόνισης, χωρίς να προσδιορίζεται ο τύπος των μέτρων, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η έκδοση όχι μόνον Οδηγιών αλλά και Κανονισμών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς το εύρος και το βάθος της εναρμόνισης (βλ. πιο κάτω).

2.6.3. Πεδία εναρμόνισης

Τα κυριότερα πεδία εναρμόνισης είναι η εγκαθίδρυση και λειτουργία της ενιαίας αγοράς³⁶ και του Χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ)³⁷. Σε άλλα πεδία συντρέχουσας αρμοδιότητας, όπως αυτά των μεταφορών³⁸, της ενέργειας³⁹ και της προστασίας του περιβάλλοντος⁴⁰, τα εργαλεία επιλέγονται σε συνάρτηση με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Επισημαίνεται, βέβαια, πως, όταν ασκείται μια συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης, αυτόματα τίθεται το ερώτημα, αν τα κράτη μέλη διατηρούν ένα μέρος της αρμοδιότητάς τους ή εφαρμόζεται η θεωρία του κατειλημμένου πεδίου (preemption)⁴¹.

Επισημαίνεται ακόμη πως υπάρχουν τομείς – και, ειδικότερα, η παιδεία, ο πολιτισμός και η δημόσια υγεία, στους οποίους αποκλείεται ρητά από τη Συνθήκη η εναρμόνιση νομοθεσιών, αλλά επηρεάζονται, ωστόσο, από άλλες ενωσιακές δράσεις. Ειδικότερα, υπό την κάλυψη της εγκαθίδρυσης της ενιαίας αγοράς, το πεδίο της εναρμόνισης διευρύνθηκε, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την επίδραση των ενωσιακών ρυθμίσεων στις εθνικές πολιτικές για το βιβλίο⁴², που άπτονται προφανώς του πο-

36. Βλ. ενδεικτικά Χ. ΤΑΓΑΡΑ / Μ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ, Η κατ' άρθρο 26 παρ. 2 ΣΛΕΕ εσωτερική αγορά, 3η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.

37. Βλ. ενδεικτικά, Σ. ΠΕΡΡΑΚΗ, Ο Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στην ΕΕ, σε Στεφάνου / Τσινιτσιζέλη / Φατούρου / Χριστοδουλίδη (επιμ.), Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Α', Ενοποιητική δυναμική, δικαιοταξία, διακυβέρνηση, εκδ. ΕΠΕΕΣ/Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2006, σ. 383 επ.

38. Βλ. ενδεικτικά Η. ΧΡΗΣΤΟΔΟΥΛΟΥ-ΒΑΡΟΤΣΗ, Η κοινή πολιτική μεταφορών, στο Κ. Στεφάνου (επιμ.), Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Γ', ό.π., σ. 369 επ.

39. Βλ. ενδεικτικά, Μ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ, ό.π., σ. 405 επ.

40. Βλ. ενδεικτικά Θ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟ, Η ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος I: Νομικές βάσεις, ό.π., σ. 559 επ. και Π. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Η ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος II: Κοινωνικό κεκτημένο, ό.π., σ. 579 επ.

41. Βλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Νομικό Σύστημα ..., ό.π., σ. 120.

42. Βλ. S.A. DE VRIES, Tensions within the Internal Market: The Functioning of the Internal Market and Development of Horizontal and Flanking Policies, Europa Law Publishing, Groningen, 2006, σσ. 244-9.

λιτισμού. Ταυτόχρονα, κατέστη δυνατή η αντιμετώπιση διαφόρων κινδύνων που είναι συνυφασμένοι με τη σύγχρονη «κοινωνία της διακινδύνευσης» (risk society).

2.6.4. Επιπτώσεις στα κράτη μέλη – Εύρος και βάθος εναρμόνισης

Τα κράτη μέλη έχουν την ευθύνη μεταφοράς των Οδηγιών στην εσωτερική έννομη τάξη αλλά και την ευθύνη ουσιαστικής υλοποίησής τους στο πλαίσιο της υποχρέωσης καλόπιστης συνεργασίας⁴³, χωρίς να αποκλείεται η εμπλοκή των αφορώνμενων μερών (stakeholders) στην υλοποίηση, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος⁴⁴. Η νομική εμβέλεια της υποχρέωσης προσαρμογής που επιβάλλεται στα κράτη μέλη συναρτάται με το εύρος και το βάθος της εναρμόνισης, σύμφωνα με την τυπολογία που ανέπτυξε η Αικ. Λαγαρία⁴⁵.

Το κεντρικό ερώτημα που τίθεται σε σχέση με το εύρος των επί μέρους πράξεων εναρμόνισης είναι κατά πόσον η επιδιωκόμενη εναρμόνιση είναι εξαντλητική. Αρκετές από τις νεότερες Οδηγίες στοχεύουν στην πλήρη εναρμόνιση, αποκλείοντας τη θέσπιση συμπληρωματικών ρυθμίσεων από τα κράτη μέλη, με αποτέλεσμα, στις περιπτώσεις αυτές, να είναι προφανής η ομοιότητα μεταξύ Οδηγίας και Κανονισμού. Πάντως, στην πράξη τίθεται συχνά το ζήτημα αν μια ρύθμιση που εισάγει μια Οδηγία είναι εξαντλητική⁴⁶. Σε καταφατική περίπτωση, τα κράτη μέλη οφείλουν να απέχουν από την επιβολή πρόσθετων κριτηρίων ή προϋποθέσεων (πρακτική γνωστή ως gold plating).

Από την άλλη πλευρά, το βάθος της εναρμόνισης συναρτάται εν μέρει με το εργαλείο στο οποίο προσφεύγει ο ενωσιακός νομοθέτης, υπό την έννοια ότι ο Κανονισμός από τη φύση του επάγεται τη μέγιστη εναρμόνιση. Η Συνθήκη αλλά και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων υποδεικνύουν αυτοσυγκράτηση στον νομοθέτη και, ειδικότερα, την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας⁴⁷. Το βάθος της εναρμόνισης προκύπτει και από άλλες

οριζόντιες διατάξεις της Συνθήκης, όπως η υπόδειξη να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές επιπτώσεις της σχεδιαζόμενης ρύθμισης⁴⁸. Παρά ταύτα, στους περισσότερους τομείς υφίσταται σημαντική διακριτική ευχέρεια του ενωσιακού νομοθέτη και, συνακόλουθα, ρυθμιστική ευελιξία. Η ευελιξία προκύπτει καταρχήν από τη δυνατότητα προσφυγής στο νομοθετικό εργαλείο της Οδηγίας που αποτελεί το βασικό εργαλείο εναρμόνισης. Η Οδηγία δεσμεύει τα κράτη μέλη ως προς την επίτευξη αποτελέσματος (obligation de résultat)⁴⁹. Ευελιξία μπορεί, όμως, να προκύψει και από τα περιθώρια απόκλισης που παρέχουν οι διατάξεις της Οδηγίας, τις τυχόν εναλλακτικές επιλογές συμμόρφωσης⁵⁰, τις τυχόν εξουσιοδοτήσεις για αυτορρύθμιση/συρρύθμιση⁵¹ ή τυποποίηση (για την τελευταία γίνεται ειδικότερα λόγος πιο κάτω).

Η επιλογή μεταξύ ελάχιστης, μερικής ή μέγιστης εναρμόνισης συναρτάται και με τις στρεβλώσεις που μπορούν να προκύψουν από τον νομοθετικό ή ρυθμιστικό ανταγωνισμό για την προσέλκυση επενδύσεων, νοουμένου ότι η αναζήτηση του ευνοϊκότερου ρυθμιστικού περιβάλλοντος από τις επιχειρήσεις (αγγλ. regulatory arbitrage) δεν είναι καταρχήν επιλήψιμη. Πάντως, τυχόν ελλείψεις ή παραλείψεις στο κείμενο μιας Οδηγίας μπορούν να χρησιμοποιηθούν από ορισμένα κράτη μέλη, για να εξασφαλίσουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Επισημαίνεται ακόμη πως αν, παρά τα μειονεκτήματα από τη σκοπιά του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, ένα κράτος μέλος επιθυμεί να διατηρήσει μια πιο απαιτητική εθνική ρύθμιση σε σχέση με ένα μέτρο που έχει θεσπιστεί δυνάμει του άρθρου 114 ΣΛΕΕ, αυτό μπορεί να του το επιτρέψει η Επιτροπή⁵².

2.6.5. Τεχνικές εναρμόνισης

Το ενωσιακό δίκαιο αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα διαπάλης της αγγλοσαξονικής και της ηπειρωτικής νομικής παράδοσης. Η διαπάλη αυτή οδηγεί σε συναιρέσεις κατά τη θέσπιση και ερμηνεία των ενωσιακών κανόνων. Στο επίπεδο της θέσπισης αυτών των κανόνων – που ενδιαφέρει εδώ – αντανακλάται μια θεμελιώδης διαφοροποίηση των δύο παραδόσεων: η αγγλοσαξονική παράδοση βασίζεται στην αρχή πως, ό,τι δεν απαγορεύεται ρητά από το κείμενο του νόμου επιτρέπεται. Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η δικαιοπρακτική ελευθερία ανάγεται

43. Άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ.

44. Κανονισμός (ΕΕ) 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σε εκτέλεση της Σύμβασης του Aarhus της 25.06.1998.

45. ΛΑΓΑΡΙΑ, ό.π., ενότητα 2.6.

46. Έτσι, στην υπόθεση της ελληνικής συνταγματικής ρύθμισης για τον βασικό μέτοχο (ά. 14 παρ. 9 Σ), τέθηκε, σε συνέχεια σχετικού προδικαστικού ερωτήματος (απόφαση ΣτΕ 3670/2006), το ζήτημα αν η διάταξη του άρθρου 24 πρώτο εδάφιο της Οδηγίας 93/37/ΕΚ για τις δημόσιες συμβάσεις αναφορικά με τις προϋποθέσεις συμμετοχής στη δημοπράτηση έργου συνιστά εξαντλητική ρύθμιση. Το ΔΕΚ αποφάνθηκε ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εισάγουν πρόσθετες ρυθμίσεις, ώστε να διασφαλίζεται η διαφάνεια και η ίση μεταχείριση των διαγωνιζομένων, αρκεί να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας (ΔΕΚ C-213/07, *Μηχανική*, 16.12.2008, ECLI:EU:C:2008:731).

47. Βλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Νομικό Σύστημα ..., ό.π., σσ. 83-84.

48. Άρθρο 9 ΣΛΕΕ.

49. Βλ. ενδεικτικά ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Νομικό Σύστημα ..., ό.π., σσ. 78-79.

50. Χαρακτηριστική είναι η ευελιξία στη ρύθμιση θεμάτων εταιρικού δικαίου (διοίκηση, συμμετοχή εργαζομένων κ.λπ.). Βλ. S. DEAKIN, *Regulatory Competition versus Harmonization in European Company Law*, in Esty / Geradin (eds.), ό.π., σ. 190 επ.

51. Περιθώρια συρρύθμισης, με τη μορφή εξουσιοδότησης προς τα αφορώμενα μέρη για τη θέσπιση συμπληρωματικών ρυθμίσεων προβλέπονται στην προαναφερθείσα Οδηγία για τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά.

52. Άρθρο 114 παρ. 4 έως και 7 ΣΛΕΕ.

σε υπέρτατο αγαθό και οι ελάχιστες εξαιρέσεις έχουν προκύψει από τη νομολογία, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το *estoppel*, τα κεκτημένα δικαιώματα (*vested rights*) και την κατάχρηση δικαιώματος (*abuse of rights*). Στο πεδίο, εξάλλου, του δημοσίου δικαίου, ο σεβασμός της δικαιопρακτικής ελευθερίας οδηγεί συχνά τον νομοθέτη σε μια εξαντλητική παράθεση των επιτρεπτών περιορισμών και, ταυτόχρονα, σε άρνηση παροχής εξουσιοδοτήσεων για τη θέσπιση κανονιστικών πράξεων.

Από την άλλη πλευρά, η δικαιопρακτική ελευθερία είναι σαφώς πιο περιορισμένη στο πλαίσιο της ηπειρωτικής παράδοσης. Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου υπάρχει μια εκτενής κωδικοποίηση – που περιλαμβάνει, πάντως, και κανόνες ενδοτικού δικαίου. Η κωδικοποίηση αυτή αφήνει μικρά περιθώρια νομολογιακής διάπλασης. Από την άλλη πλευρά, στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, οι νόμοι δεν είναι εξαντλητικοί, διότι συμπληρώνονται με κανονιστικές πράξεις της Διοίκησης.

Σε ορισμένα πεδία είναι σαφής η επικράτηση της ηπειρωτικής παράδοσης στην παραγωγή των κανόνων του ενωσιακού δικαίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η πρακτική στο πεδίο της προστασίας του ανταγωνισμού. Οι απαλλακτικοί Κανονισμοί στο ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού δεν αποτέλεσαν αντικείμενο της νομοθετικής διαδικασίας. Θεσπίστηκαν από την Επιτροπή με βάση γενικές εξουσιοδοτήσεις του Συμβουλίου – περιορίζοντας, ταυτόχρονα, λόγω του εξειδικευμένου χαρακτήρα τους, τις δυνατότητες νομολογιακής διάπλασης. Βέβαια, από τη σκοπιά των συναλλασσομένων επιτυγχάνεται το ζητούμενο που είναι η ασφάλεια δικαίου.

2.6.6. Κατευθύνσεις εναρμόνισης

Οι Οδηγίες για την εγκαθίδρυση της κοινής/ενιαίας αγοράς απέβλεπαν αρχικά, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην κατάργηση των εθνικών διακρίσεων (αρνητική ολοκλήρωση) και, αργότερα, στη θέσπιση κοινών κανόνων, κριτηρίων ή προϋποθέσεων για τη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών (θετική ολοκλήρωση). Σε αντίθεση με αυτούς τους φιλόδοξους στόχους, οι Οδηγίες στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής στόχευαν – και στοχεύουν ακόμη και σήμερα – στην ελάχιστη εναρμόνιση, μέσω δηλαδή της θέσπισης ελάχιστων προδιαγραφών (αγγλ. *minimum standards*), με γνώμονα την αποτροπή του κοινωνικού ντάμπινγκ⁵³. Χαρακτηριστική της επιφυλακτικότητας είναι

53. Εφόσον συμμορφώνονται προς τις ελάχιστες προδιαγραφές, τα κράτη μέλη μπορούν όχι μόνο ν' αναβαθμίσουν, αλλά και να υποβαθμίσουν τις τυχόν υφιστάμενες εθνικές προδιαγραφές. Ο ενωσιακός νομοθέτης μπορεί, βεβαίως, ν' αποκλείσει το ενδεχόμενο υποβάθμισης, όπως το έπραξε στην περίπτωση της Οδηγίας 96/34/ΕΚ για τις γονικές άδειες. Βλ. Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική, στο Κ. Στεφάνου (επιμ.), Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Γ', ό.π., σ. 507 (529).

η αναφορά στο άρθρο 153 παρ. 1 ΣΛΕΕ ότι «*η Ένωση υποστηρίζει και συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών*» – ορολογία που χρησιμοποιείται στο άρθρο 6 ΣΛΕΕ για πεδία που εξαιρούνται από την εναρμόνιση (υγεία, παιδεία, πολιτισμός κ.λπ.). Το συμπέρασμα αυτό έρχεται κάπως να αμβλύνει η διάταξη της παρ. 2 υπό β), που αναφέρει ότι τα αρμόδια όργανα «*δύνανται να θεσπίζουν στους τομείς που αναφέρονται στα στοιχεία α) έως θ) της παραγράφου 1, μέσω οδηγιών, τις ελάχιστες προδιαγραφές οι οποίες εφαρμόζονται σταδιακά, λαμβανομένων υπόψη των συνθηκών και των τεχνικών ρυθμίσεων που υφίστανται σε κάθε κράτος μέλος...*».

Η προτίμηση στην ελάχιστη εναρμόνιση αποτέλεσε κυρίαρχη επιλογή για την εγκαθίδρυση της ενιαίας αγοράς. Η επιλογή αυτή αποτυπώθηκε στο Ψήφισμα του Συμβουλίου του 1985 αναφορικά με τη «*νέα προσέγγιση*» για τα τεχνικά εμπόδια⁵⁴. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης – που δεν είναι πλέον νέα –, η αμοιβαία αναγνώριση ορίζεται ως κατευθυντήρια αρχή και η εναρμόνιση περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο (περιπτώσεις όπου το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει τη βασιμότητα εξαιρέσεων από τις οικονομικές ελευθερίες). Στο πεδίο, μάλιστα, των τεχνικών εμποδίων, προβάδισμα έχει η τυποποίηση μέσω της εκπόνησης «*τεχνικών προτύπων*» από τους αντίστοιχους μη κυβερνητικούς οργανισμούς.

Ειδικότερα, η «*νέα προσέγγιση*», όπως εξειδικεύτηκε στη συνέχεια, έχει τρεις άξονες: την αμοιβαία αναγνώριση των εθνικών τεχνικών προδιαγραφών, την ελάχιστη εναρμόνιση και την τυποποίηση. Ο πρώτος άξονας, η αμοιβαία αναγνώριση των εθνικών τεχνικών προδιαγραφών, αποτυπώθηκε στο άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2001/95 για τη γενική ασφάλεια των προϊόντων (ΟΓΑΠ), όπως τροποποιήθηκε με τους Κανονισμούς (ΕΚ) 765/2008 και 596/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, το οποίο ορίζει πως «*ένα προϊόν θεωρείται ασφαλές ως προς τις πτυχές που καλύπτονται από την αντίστοιχη εθνική νομοθεσία όταν, ελλείψει ειδικών κοινοτικών διατάξεων που διέπουν την ασφάλειά του, τηρεί τους ειδικούς κανόνες του εθνικού δικαίου του κράτους μέλους όπου διατίθεται στο εμπόριο, οι οποίοι έχουν θεσπισθεί σύμφωνα με τη Συνθήκη και, ιδίως, τα άρθρα 28 και 30, και οι οποίοι καθορίζουν τις απαιτήσεις υγείας και ασφάλειας που πρέπει να τηρεί το προϊόν, προκειμένου να διατεθεί στο εμπόριο*». Σύμφωνα με τον δεύτερο άξονα της «*νέας προσέγγισης*» για τα τεχνικά εμπόδια, όταν δεν υφίσταται ισοδυναμία των προδιαγραφών, δικαιολογείται η παρέμβαση του κοινοτικού νομοθέτη. Η παρέμβαση, όμως, αυτή αποσκοπεί στην «*ελάχιστη εναρμόνιση*»

54. Σχετ. J. PELKMANS, *The new approach to technical harmonisation and standardisation*, JCMS, 1987, σ. 249. Επίσης F. PICOD, *La nouvelle approche de la Cour de justice en matière d'échanges*, RTDeur., 1998, σ. 169.

των νομοθεσιών των κρατών μελών, η οποία, σε αντίθεση με την παλαιά προσέγγιση, περιορίζεται στις απαιτήσεις ασφαλείας των προϊόντων. Σύμφωνα, τέλος, με τον τρίτο άξονα της «νέας προσέγγισης», οι λοιπές τεχνικές προδιαγραφές των προϊόντων αποτελούν αντικείμενο της ευρωπαϊκής πολιτικής τυποποίησης.

Η εναρμόνιση ή, ορθότερα, η κανονιστική δράση της Ένωσης υπερβαίνει σήμερα τους στόχους της αρνητικής και της θετικής ολοκλήρωσης που προαναφέρθηκαν. Οι θεσπιζόμενες προδιαγραφές δεν αρκεί να είναι ενιαίες και να εξασφαλίζουν ίσους όρους ανταγωνισμού: μέσω των κανονιστικών πράξεων της Ένωσης, συνήθως Οδηγιών, θεσπίζονται υψηλές προδιαγραφές ή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο άρθρο 114 παρ. 3 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή «λαμβάνει ως βάση ένα υψηλό επίπεδο προστασίας» το οποίο μεταφράζεται σε απαίτηση εναρμόνισης «προς τα πάνω» με βάση «τα νεότερα επιστημονικά δεδομένα».

Εν κατακλείδι, είναι χαρακτηριστική της ρυθμιστικής δυναμικής η περίπτωση της μετάβασης από Οδηγία σε Κανονισμό. Έτσι, όταν η αρμοδιότητα της ΕΚ στο πεδίο της εμπορικής πολιτικής κατέστη αποκλειστική, η Οδηγία για τον προσδιορισμό της δασμολογητέας αξίας των εισαγόμενων από τρίτες χώρες εμπορευμάτων αντικαταστάθηκε από Κανονισμό. Είναι, επίσης, χαρακτηριστική της δυναμικής εξέλιξης ορισμένων τομέων, όπως ο φαρμακευτικός και ο τραπεζικός, η μετάβαση από δύο ή τρεις γενιές Οδηγιών σε Κανονισμούς, σε συνδυασμό με την ίδρυση ευρωπαϊκών γνωμοδοτικών και εποπτικών αρχών⁵⁵.

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν αδόκιμους τους όρους «προσέγγιση» και «μέτρα εναρμόνισης» που διαλαμβάνει το άρθρο 114 ΣΛΕΕ. Η κανονιστική δράση της Ένωσης σε εφαρμογή αυτής της διάταξης δεν προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικών νομοθεσιών προς εναρμόνιση. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές καινοτομίες που συνδέονται με τη χρήση του διαδικτύου ή νέα προϊόντα που χρηματοπιστωτικού τομέα δεν έχουν τύχει εθνικής ρύθμισης, όταν προτείνεται η θέσπιση ενωσιακών ρυθμίσεων ή έχουν τύχει ρύθμισης από μια μόνο δικαιοδοσία. Πρόκειται, δηλαδή, για κατ' ευφημισμόν εναρμόνιση. Έτσι, θα γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτό ότι το άρθρο 114 ΣΛΕΕ αποτελεί το θεμέλιο της κανονιστικής δράσης της Ένωσης στο πεδίο της εσωτερικής αγοράς.

55. Στους προαναφερθέντες τομείς αντιστοιχούν ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων και η Ευρωπαϊκή Τραπεζική Αρχή. Ο πρώτος ασκεί τα εποπτικά καθήκοντα, ενώ στον τραπεζικό τομέα τα εποπτικά καθήκοντα ασκούνται κατά βάση από την ΕΚΤ, στο πλαίσιο του Ενιαίου Μηχανισμού Εποπτείας/Single Supervisory Mechanism - SSM). Βλ. CH. GORTSOS, *The Single Supervisory Mechanism (SSM): Legal aspects of the first pillar of the European Banking Union*, Nomiki Bibliothiki, Athens, 2015.

2.7. Τυποποίηση

2.7.1. Φύση τυποποίησης

Η Οδηγία 2001/95/ΕΚ (ΟΓΑΠ) που προαναφέρθηκε, πέρα από τις υποχρεώσεις των κρατών μελών και τις πρόνοιες αναφορικά με την ανταλλαγή πληροφοριών για τις οποίες έγινε λόγος πιο πάνω, έθεσε τις βάσεις για την ευρωπαϊκή πολιτική τυποποίησης, δηλαδή την εκπόνηση προτύπων από οργανισμούς τυποποίησης. Τα πρότυπα αυτά διαλαμβάνουν κατασκευαστικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά, πέραν αυτών που μετουσιώνουν τις ουσιώδεις απαιτήσεις ασφαλείας των αντίστοιχων Οδηγιών.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας, τα ευρωπαϊκά πρότυπα εκπονούνται σε τέσσερα στάδια, ήτοι:

- Η Επιτροπή καθορίζει τις απαιτήσεις ασφαλείας με Οδηγία που υιοθετείται σύμφωνα με τη διαδικασία της κανονιστικής επιτροπής που προαναφέρθηκε,
- η Επιτροπή ζητά από τους ευρωπαϊκούς οργανισμούς τυποποίησης να καταρτίσουν πρότυπα που να καλύπτουν τις απαιτήσεις αυτές,
- βάσει των εντολών αυτών οι ευρωπαϊκοί οργανισμοί τυποποίησης εκδίδουν τα πρότυπα αυτά, σύμφωνα με τις αρχές που περιέχονται στις γενικές κατευθυντήριες γραμμές για τη συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής και των οργανισμών αυτών,
- η Επιτροπή δημοσιεύει στην Επίσημη Εφημερίδα τα στοιχεία αναφοράς των κατ' αυτόν τον τρόπο εγκρινόμενων ευρωπαϊκών προτύπων.

Σε αντίθεση με τις απαιτήσεις ασφαλείας που υιοθετούνται με Οδηγίες και αντιστοιχούν σε τεχνικούς κανόνες (regulations), τα ευρωπαϊκά τεχνικά πρότυπα (standards) υιοθετούνται από τους εξουσιοδοτημένους ευρωπαϊκούς οργανισμούς τυποποίησης και, ειδικότερα, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης (CEN), την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης στο πεδίο της ηλεκτροτεχνικής (CENELEC) και το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Τυποποίησης στο πεδίο των τηλεπικοινωνιών (ETSI). Οι οργανισμοί αυτοί συνεργάζονται με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) στο πλαίσιο των συμφωνημένων γενικών κατευθύνσεων (ΕΕ 2003 C 91). Παράλληλα, υφίσταται στενή συνεργασία μεταξύ CEN και ISO, καθώς και μεταξύ CENELEC και IEC. Στην Ελλάδα, το Εθνικό Σύστημα Υποδομών Ποιότητας (Ε.ΣΥ.Π), μέσω της αυτοτελούς λειτουργικής μονάδας τυποποίησης (ΕΛ.Ο.Τ.), είναι εθνικός εκπρόσωπος και μέλος των ευρωπαϊκών οργανισμών CEN και CENELEC, καθώς και των διεθνών οργανισμών ISO και IEC.

Στις διαβουλεύσεις για την κατάρτιση των ευρωπαϊκών προτύπων συμμετέχουν εκπρόσωποι των εθνικών οργανισμών τυποποίησης των χωρών της ευρωπαϊκής ηπείρου και των άμεσα ενδιαφερόμενων ή, ακριβέστερα, «αφορώμενων» (stakeholders), δηλαδή των κατασκευα-

στών των αντίστοιχων προϊόντων και των καταναλωτών. Σημειώτέον ότι στα κράτη μέλη πολλά πρότυπα δεν καταρτίζονται μέσω του αρμόδιου οργανισμού τυποποίησης αλλά μέσω συμφωνιών μεταξύ των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων ή στο πλαίσιο των οικείων επαγγελματικών οργανώσεων.

Ενώ η συμμόρφωση των κατασκευαστών προς τις απαιτήσεις ασφαλείας των Οδηγιών είναι υποχρεωτική, η συμμόρφωσή τους προς τα τεχνικά πρότυπα είναι προαιρετική. Τα τεχνικά πρότυπα εντάσσονται, συνεπώς, στην κατηγορία του ήπιου δικαίου. Σύμφωνα, όμως, με το άρθρο 3 παρ. 2 της παραπάνω Οδηγίας, αποτελεί τεκμήριο συμμόρφωσης προς τις απαιτήσεις της κατά περίπτωση εφαρμοζόμενης Οδηγίας η εφαρμογή από τις επιχειρήσεις ευρωπαϊκών προτύπων ή η εφαρμογή εθνικών προτύπων που αποτελούν μεταφορά ευρωπαϊκών προτύπων τα στοιχεία αναφοράς των οποίων έχουν δημοσιευτεί στην Επίσημη Εφημερίδα (τεύχος C).

Οι επιχειρήσεις έχουν καταρχήν συμφέρον να εφαρμόζουν τα ευρωπαϊκά πρότυπα, διότι η σχετική ένδειξη περί συμμόρφωσης καθιστά πιο ελκυστικά τα προϊόντα τους για τους καταναλωτές οι οποίοι θεωρούν ότι πρόκειται για προϊόντα υψηλής ποιότητας που ανταποκρίνονται στις κοινοτικές απαιτήσεις ασφαλείας. Με την Οδηγία 93/465/ΕΟΚ (ΕΕ 1993 L 220), όπως τροποποιήθηκε, θεσπίστηκε η δυνατότητα επίθεσης και χρήσης της σήμανσης πιστότητας CE στα προϊόντα που εκπληρώνουν τις απαιτήσεις ασφαλείας των Οδηγιών τεχνικής εναρμόνισης. Τα προϊόντα αυτά μπορούν να κυκλοφορούν ελεύθερα στην Ένωση.

Για την πιστοποίηση (certification) της συμμόρφωσής των προϊόντων ή υπηρεσιών τους με τα ευρωπαϊκά ή/και τα διεθνή πρότυπα, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να απευθυνθούν σε περισσότερους από χίλιους εξουσιοδοτημένους οργανισμούς πιστοποίησης. Στην Ελλάδα, εκτός από τον ΕΛΟΤ που είναι φορέας πιστοποίησης βάσει του ν. 1681/1997, πιστοποίηση μπορούν να ενεργούν και ιδιωτικοί φορείς διαπιστευμένοι με το ευρωπαϊκό πρότυπο EN 45011. Ελέγχονται ότι εφαρμόζουν ορθές πρακτικές πιστοποίησης από οργανισμούς διαπίστευσης (accreditation) που λειτουργούν στο πλαίσιο των νομοθεσιών των κρατών μελών (στην Ελλάδα, ο ν. 3066/2002). Περαιτέρω, τα εργαστήρια πρέπει να είναι διαπιστευμένα με το ευρωπαϊκό πρότυπο EN 45001 για τη διενέργεια συγκεκριμένων δοκιμών και αναλύσεων.

2.7.2. Οι επιπτώσεις της τυποποίησης στον ανταγωνισμό

Η τυποποίηση προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα τόσο στους παραγωγούς όσο και στους καταναλωτές⁵⁶. Η τυποποίηση επιτρέπει καταρχήν τη μαζική παραγωγή προϊόντων και, συνεπώς, τη μείωση του κόστους παρα-

γωγής, με αντίστοιχο όφελος των παραγωγών που μετακυλιέται καταρχήν στις τιμές των προϊόντων. Από την άλλη πλευρά, η πολιτική τυποποίησης είναι κρίσιμη για την εξάλειψη των τεχνικών εμποδίων στις συναλλαγές και την αξιοποίηση της ενιαίας αγοράς. Η τυποποίηση συμβάλλει και στο «άνοιγμα» των δημοσίων συμβάσεων προμηθειών σε ξένους προμηθευτές, δεδομένου ότι βάσει των κοινοτικών Οδηγιών τα κράτη και οι δημόσιοι οργανισμοί οφείλουν στις οικείες προκηρύξεις να εφαρμόζουν όχι μόνον τους τεχνικούς κανόνες που έχουν θεσπιστεί με κοινοτικές Οδηγίες αλλά και τα τυχόν υφιστάμενα ευρωπαϊκά τεχνικά πρότυπα. Το Συμβούλιο, με το ψήφισμά του της 28.10.1999 (ΕΕ 2000 C 141/2) σχετικά με τον ρόλο της ευρωπαϊκής τυποποίησης στην Ευρώπη, επανέλαβε τη σημασία της τυποποίησης για την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. Σε αρκετές περιπτώσεις, η τυποποίηση έδωσε τεχνολογικό προβάδισμα στις επιχειρήσεις που συνέπραξαν στην υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την τηλεόραση υψηλής ευκρίνειας και το πρότυπο της κινητής τηλεφωνίας GSM⁵⁷.

Επιπτώσεις στον ανταγωνισμό μπορούν να παράγουν και οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων για την καθιέρωση τεχνικών προτύπων, στις οποίες αναφέρεται η παρ. 6 της ανακοίνωσης της Επιτροπής για την εφαρμογή του άρθρου 81 παρ. 1 (νυν 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ) στις συμφωνίες οριζόντιας συνεργασίας (ΕΕ 2001 C 3/1). Από τη σκοπιά του εσωτερικού ανταγωνισμού ορώμενες, οι συμφωνίες τυποποίησης δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση αν τα μέρη παραμένουν ελεύθερα να αναπτύξουν εναλλακτικά πρότυπα είτε να εμπορευτούν προϊόντα που δεν ανταποκρίνονται στο συγκεκριμένο πρότυπο. Περαιτέρω, οι συμφωνίες δεν εμπίπτουν στην απαγόρευση, αν καλύπτουν αποκλειστικά και μόνο θέματα που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της επίτευξης του στόχου τους, είτε αυτός είναι η τεχνική συμβατότητα είτε κάποια ποιοτική στάθμη. Τα μερίδια, εξάλλου, της αγοράς είναι καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση των συμφωνιών τυποποίησης από τη σκοπιά του εξωτερικού ανταγωνισμού. Όταν, ειδικότερα, μια ομάδα επιχειρήσεων, που από κοινού κατέχουν δεσπόζουσα θέση, καθιερώνει ένα ιδιωτικό πρότυπο, η ενέργεια αυτή είναι πιθανό να οδηγήσει εκ των πραγμάτων στη δημιουργία ενός προτύπου το οποίο θα ισχύει για το σύνολο του οικείου κλάδου. Για να μην επέλθει κατάργηση του ανταγωνισμού, κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 3 ΣΛΕΕ, πρέπει το συμφωνημένο πρότυπο «να είναι προσιτό στους τρίτους και, μάλιστα, υπό δίκαιους, εύλογους και ίσους όρους».

Επίμετρο

Η διαρκής ανάγκη έκδοσης ή επικαιροποίησης των ευρωπαϊκών προδιαγραφών και προτύπων έχει οδηγήσει στην παροχή εκτεταμένων εξουσιοδοτήσεων σε οργανι-

56. J. IGALENS / H. PENAN, La normalisation, PUF (coll. Que sais-je), Paris, 1994, σσ. 76-101.

57. J. PELKMANS, The GSM standard: explaining a success story, Journal of European Public Policy, 2001, σ. 432.

σμούς που συνεργάζονται με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, όπως η Ευρωπαϊκή Τραπεζική Αρχή και οι Ευρωπαϊκοί Οργανισμοί Τυποποίησης. Το έργο αυτών των οργανισμών είναι, από πλευράς όγκου, πολύ μεγαλύτερο από το νομοθετικό έργο της Ένωσης και συμβάλλει καθοριστικά στην κάλυψη των ρυθμιστικών κενών και στην κανονιστική σύγκλιση. Η πραγματικότητα αυτή τείνει, βέβαια, να επιβεβαιώσει τον ισχυρισμό του Domenico Majone ότι η Ένωση συνιστά ένα «ρυθμιστικό κράτος» (regulatory state). Βέβαια, σε πολιτικοποιημένους τομείς που άπτονται των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η εγκαθίδρυση του Χώρου ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης, οι ρυθμίσεις παράγονται σύμφωνα με τις προβλε-

πόμενες στη Συνθήκη νομοθετικές διαδικασίες. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το παραγόμενο δίκαιο τείνει να εκμηδενίσει τα περιθώρια ρυθμιστικού ανταγωνισμού στην Ένωση. Μέσω των διαδικασιών της εναρμόνισης και της τυποποίησης η Ένωση έχει, εξάλλου, επιτύχει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης για τους πολίτες της. Σε γενικές γραμμές μπορεί, λοιπόν, να ειπωθεί ότι το δημοκρατικό έλλειμμα που ενυπάρχει στο «ρυθμιστικό κράτος» αντισταθμίζεται από την ποιότητα και ταχύτητα των παραγόμενων ρυθμίσεων.

Δάνεια σε ελβετικό φράγκο

Εύη Αυλογιάρη*, συνεργασία Μάγδας Γλαβίνα**

Τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο δεν αποτελούν απλές συμβάσεις δανείων με την έννοια του ΑΚ 806, αλλά πολυσύνθετα τραπεζικά προϊόντα υψηλού ρίσκου που περιλαμβάνουν ρήτρες *swap* και ρήτρες παράγωγων προϊόντων. Η ενημέρωση των δανειοληπτών απαιτείται να γίνεται σύμφωνα με τον ν. 3606/2007 περί παροχής επενδυτικών υπηρεσιών και με την ΠΔ/ΤΕ 2501/2002. Καθόσον ο συναλλαγματικός κίνδυνος είναι μεγάλος, υπάρχει η υποχρέωση των πιστωτικών ιδρυμάτων παροχής στους δανειολήπτες τεχνικών κάλυψης για την αντιστάθμιση του συναλλαγματικού κινδύνου (τόσο του κεφαλαίου όσο και των δόσεων) καθ' όλη τη διάρκεια του δανείου. Η δε ενημέρωση των δανειοληπτών πρέπει να γίνεται σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο της Τράπεζας της Ελλάδος από υπαλλήλους με την απαιτούμενη επάρκεια (πιστοποιητικό Β1).

δάνειο σε ξένο νόμισμα – δάνειο σε ελβετικό φράγκο – χρηματοοικονομικό παράγωγο – συναλλαγματικός κίνδυνος – συναλλαγματική διαφορά – συνάλλαγμα – καταναλωτής – υποχρέωση ενημέρωσης – επενδυτικές υπηρεσίες – ανταλλαγή νομίσματος και επιτοκίου – προστασία συναλλαγματικού κινδύνου – επιτόκιο *libor*

Α. Ιστορική αναδρομή χορήγησης δανείων σε ξένο νόμισμα

Κατά τη διάρκεια των ετών 2005 και μετέπειτα, λόγω της αξιολόγησης της ελληνικής οικονομίας ως χώρας με δείκτη αξιολόγησης AAA, υπήρχε ευχερής χρηματοδότηση των τραπεζικών ιδρυμάτων και με ελάχιστα επιτόκια γύρω στη 1 μονάδα.

Αυτήν την αυξημένη δυνατότητα χρηματοδότησης φρόντισαν οι τράπεζες να τη διαφημίσουν και να τη μετατρέψουν σε χρηματοδότηση προς επιχειρήσεις και ιδιώτες και, μάλιστα, κυρίως σε συμβάσεις στεγαστικών δανείων, τα οποία παρείχαν εξασφαλίσεις διά της υποθήκης των αγοραζομένων ακινήτων.

Ήταν αναπόφευκτο, λοιπόν, να δημιουργηθεί μια ανταγωνιστική τάση μεταξύ των τραπεζών. Μάλιστα, για την προσέλκυση περισσότερων πελατών μέσω των δικών τους γραφείων *marketing* που είχαν οι τράπεζες, εκπαιδυσαν τους ιδιώτες στην έννοια του ότι, όσο χαμηλότερο το επιτόκιο δανεισμού τόσο μικρότερο το κόστος δανεισμού και, επομένως, μικρότερη η μηνιαία δόση που θα είχε ο δανειζόμενος να πληρώσει.

Παράλληλα, στη διεθνή αγορά σε νομίσματα χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπήρχαν επιτόκια που ήταν άκρως χαμηλά, επομένως δελεαστικά για την κερδοφορία των τραπεζών από πολλαπλά σημεία δραστηριότητας, που θα είχαν στην περίπτωση που τη συγκεκριμένη δυνατότητα την προσέφεραν προς τους Έλληνες ιδιώτες, χορηγώντας προϊόντα σε ξένο νόμισμα με πολύ χαμηλά επιτόκια. Ενεργοποίησαν στη συγκεκριμένη στιγμή τα τμήματα *marketing* και διαφήμιζαν τα χαμηλότερα επιτόκια που είχαν αυτά έναντι των δανείων σε ευρώ, άρα, και τη χαμηλότερη μηνιαία δόση που θα πλήρωνε ο ιδιώτης.

Με δεδομένο ότι ο ιδιώτης είχε εκπαιδευτεί στην έννοια ότι χαμηλό επιτόκιο σήμαινε μικρότερο κόστος και, κατ' επέκταση, μικρότερη δόση, προσελκύντο στη σύναψη

μιας χορήγησης σε ξένο νόμισμα, αγνοώντας παντελώς τους λοιπούς κινδύνους και, ειδικότερα, τους συναλλαγματικούς κινδύνους της μετατροπής από το ένα νόμισμα στο άλλο.

Στις χορηγήσεις π.χ. σε ελβετικό φράγκο, για να τύχει του χαμηλού επιτοκίου ο χορηγούμενος, θα πρέπει και το δάνειο να εκφραστεί σε ελβετικά φράγκα. Επομένως, θα πρέπει να δανεισθεί το ποσό σε ελβετικά φράγκα και να εκφρασθεί το μηνιαίο τοκοχρεωλύσιο σε ελβετικά φράγκα. Με δεδομένο ότι ο δανειοδοτούμενος διαμένει στην Ελλάδα και τα μηνιαία έσοδα του είναι σε ευρώ, κάθε πληρωμή του θα πρέπει να μετατρέπεται από ευρώ σε ελβετικά φράγκα, επομένως, μηνιαίως θα γίνονται πράξεις ανταλλαγής νομίσματος και ο χορηγούμενος θα υφίσταται τη συναλλαγματική διαφορά μεταξύ των νομισμάτων.

Με δεδομένο ότι η συναλλαγματική διαφορά μεταξύ των διαφόρων νομισμάτων είναι μια διαδικασία που εξαρτάται από πολλές, μη προσδιοριζόμενες παραμέτρους, έχει πολλές φορές ως αποτέλεσμα να καλύπτει την επί το έλαττον επιτοκιακή διαφορά και να οδηγεί σε μεγάλες ζημιές. Για κάλυψη ή μετριασμό του κινδύνου της συναλλαγματικής διαφοράς, θα πρέπει να χρησιμοποιείται η μέθοδος αντιστάθμισης του συναλλαγματικού κινδύνου, η οποία έχει ένα κόστος χρήματος και, βεβαίως, ο χρόνος έκθεσης σε συναλλαγματικό κίνδυνο θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν βραχύς. Επομένως, τα δάνεια που δίδονται σε ελβετικό φράγκο δεν είναι απλά δάνεια, αλλά πολυσύνθετα τραπεζικά προϊόντα υψηλού ρίσκου που περιλαμβάνουν ρήτρες *swap* και ρήτρες παράγωγων προϊόντων.

Οι υποχρεώσεις των πιστωτικών ιδρυμάτων με βάση το

* Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια

**Δικηγόρος

θεσμικό πλαίσιο που έχει θεσπιστεί από την Τράπεζα της Ελλάδος (ΠΔ/ΤΕ 2501/2002), στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της για τη διαφάνεια των τραπεζικών συναλλαγών, συνίστανται στην κατάλληλη ενημέρωση των συναλλασσομένων τόσο πριν από την υπογραφή των συμβάσεων όσο και κατά τη διάρκεια λειτουργίας τους. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τα δάνεια σε συνάλλαγμα, τα πιστωτικά ιδρύματα οφείλουν να παρέχουν κατ'ελάχιστον προσυμβατική ενημέρωση ως προς τους κινδύνους, τη δυνατότητα και το κόστος τεχνικών κάλυψης του συναλλαγματικού κινδύνου (Κεφ. Β παρ. 2 εδάφια α(χ) και α(χι) της ως άνω Πράξης). Οι εν λόγω κανόνες είναι, μάλιστα, εναρμονισμένοι προς τις συστάσεις που σχετικώς πρόσφατα εξέδωσε και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου αναφορικά με την οφειλόμενη προς τους συναλλασσόμενους ενημέρωση επί δανεισμού σε ξένο νόμισμα (2011/C 342/01).

Όταν η Τράπεζα Ελλάδος αναφέρεται σε κόστος τεχνικών κάλυψης του συναλλαγματικού κινδύνου (Κεφ. Β Παρ. 2 της ως άνω Πράξης), ορίζει σαφώς δημιουργία προϊόντος swar «πράξεις ανταλλαγής νομισμάτων» (fx swar/παράγωγο προϊόντος), το οποίο παράγωγο swar είναι προϊόν που θα αντισταθμίσει τον κίνδυνο που προέρχεται από τη συναλλαγματική διαφορά της μετατροπής των ευρώ σε ελβετικά φράγκα, εις τρόπον ώστε να μηδενισθεί ή να οδηγηθεί στη μικρότερη δυνατή τιμή για την πρόκληση κατά το δυνατόν μικρότερης ζημίας.

Σε περίπτωση, εξάλλου, που προσφερόμενο από πιστωτικό ίδρυμα προϊόν σε συνάλλαγμα κρινόταν, με βάση τα χαρακτηριστικά της οικείας σύμβασης, ότι εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ν. 3606/2007 περί παροχής επενδυτικών υπηρεσιών (ενσωμάτωση της Οδηγίας MiFID), οι υποχρεώσεις ενημέρωσης του επενδυτή – πελάτη θα διέπονταν από τις οικείες διατάξεις του νόμου αυτού, η τήρηση των οποίων ανήκει στην αρμοδιότητα της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς.

Επομένως οι τράπεζες, στην περίπτωση που πρόκειται να χορηγήσουν δάνεια σε συνάλλαγμα, εν προκειμένω σε ελβετικά φράγκα, θα πρέπει, παράλληλα: α) να αντισταθμίζουν τον συναλλαγματικό κίνδυνο εκ της μετατροπής του ευρώ σε ελβετικά φράγκα, β) να ενημερώνουν τον πελάτη τους εγγράφως για το κόστος της ανωτέρω ενέργειας και γ) να τον συμβουλεύουν και να βρίσκουν τρόπους μείωσης του κόστους μετατροπής. Δηλαδή, παράλληλα να κάνουν όλες τις επενδυτικές εργασίες σε κινητές αξίες που απαιτούνται και να ενεργούν συμβουλευτικά υπέρ του πελάτη τους. Συνεπώς, οι τράπεζες εν προκειμένω, κατόπιν της οδηγίας της Τράπεζας της Ελλάδος, ενεργούν παρέχοντας επενδυτικές υπηρεσίες, ανταλλάσσουν νομίσματα, δεσμεύονται σε παράγωγα προϊόντα και ενεργούν προς το συμφέρον του πελάτη.

Β. Παράγωγο προϊόν (παράγωγοι τίτλοι) – Ορισμός

Ως «παράγωγο προϊόν» ή «χρηματοοικονομικό προϊόν» θεωρείται μια διμερής σύμβαση, της οποίας η αξία εξαρτάται από την αξία μίας υποκείμενης κινητής αξίας ή ενός δείκτη¹. Οι παράγωγοι τίτλοι είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε διάφορα χρηματιστήρια διεθνώς. Πέρα, όμως, από τα διαπραγματεύσιμα παράγωγα, υπάρχουν και παράγωγοι τίτλοι οι οποίοι δεν είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε οργανωμένες αγορές². Τα συμβόλαια που διαπραγματεύονται στα χρηματιστήρια είναι γνωστά με το όνομα options και futures, ενώ εκτός των χρηματιστηρίων οι τράπεζες εμπορεύονται όμοια σχεδόν προϊόντα γνωστά ως forwards και swaps.

Ο όρος “παράγωγο” ή “παράγωγος τίτλος” αναφέρεται γενικά σε όλα τα παράγωγα, άσχετα από το είδος της υποκείμενης αξίας (τίτλος)³. Ο παράγωγος τίτλος δημιουργείται μέσα από ένα συμβόλαιο (σύμβαση) με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τιμής και χρόνου παράδοσης και αναφέρεται σε έναν στοιχειώδη τίτλο (σ.σ. εννοεί τον υποκείμενο τίτλο), λ.χ. συνάλλαγμα. Επειδή ακριβώς βασίζεται σε ένα στοιχειώδες (υποκείμενο) τίτλο, η αξία του παράγωγου τίτλου θα εξαρτάται κυρίως από την εκάστοτε αξία της υποκείμενης αξίας (τίτλου) (λ.χ. συνάλλαγμα), αλλά και τον απαιτούμενο χρόνο εκπλήρωσης⁴.

Με τον όρο “υποκείμενη αξία” (υποκείμενος τίτλος/υποκείμενο ενεργητικό) νοείται, κατά το άρθρο 50 παρ. 2, ν. 3371/2005, «... οι κινητές αξίες, οι δείκτες κινητών αξιών, οι αξίες της χρηματαγοράς και οι άλλες αξίες (...)». Τα υποκείμενα των συμβολαίων ενεργητικά διαπραγματεύονται σε διαφορετικές αγορές από αυτές των συμβολαίων, στις λεγόμενες αγορές spots, κυρίως των μετοχών, χρεογράφων και συναλλάγματος⁵.

Τα παράγωγα προϊόντα διακρίνονται με βάση το είδος του υποκείμενου τίτλου. Έτσι, υπάρχει η κατηγορία των χρηματοπιστωτικών παραγώγων, όταν ο υποκείμενος τίτλος είναι χρηματοπιστωτικός τίτλος (μετοχή, ομολογία, δείκτης τιμών χρηματιστηρίου, ξένο συνάλλαγμα κ.λπ.), όπως εν προκειμένω, όπου υποκείμενος τίτλος είναι το συνάλλαγμα!

Η αξία των παραγώγων, η επενδυτική συμπεριφορά και η απόδοση εξαρτώνται από το ενεργητικό επί του οποίου εκδόθηκαν τα συμβόλαια και πριν από τη λήξη φέρουν μικρή έως μηδενική αξία. Ομοίως, και το ρίσκο ενός πα-

1. Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Οι επενδύσεις σε χρηματιστηριακά παράγωγα, ΕΤΡΑΕΧρΔ, 2003, σ. 417.

2. Ν. ΜΥΛΩΝΑΣ, Αγορές και προϊόντα παραγώγων, σ. 10.

3. Ο όρος “υποκείμενος τίτλος” απαντάται στην ελληνική βιβλιογραφία και με τον όρο “υποκείμενη αξία” και “υποκείμενο ενεργητικό”.

4. Ν. ΜΥΛΩΝΑΣ, ό.π., σ.10.

5. Γ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, Παράγωγα, σ. 18.

Δάνεια σε ελβετικό φράγκο

ραγώγου τίτλου εξαρτάται από το ρίσκο που ενέχει ο υποκείμενος τίτλος.

Εξαιτίας του υψηλού ρίσκου στην αγορά παραγώγων, υπάρχει η πιθανότητα η αγορά παραγώγων από μηχανισμών κάλυψης κινδύνων να μετατραπεί σε αγορά κατευθυνόμενου τζόγου⁶.

Νομοθετικό πλαίσιο:

Κατά τα οριζόμενα στον νόμο⁷, ως "παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα" (βλ. άρθρο 5 περ. δ', ν. 3606/2007) νοούνται, μεταξύ άλλων, οι συμβάσεις ανταλλαγής υποχρεώσεων με αντικείμενο επιτόκιο ή συνάλλαγμα (swaps) και τα συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης (Forwards).

Σύμφωνα με τον ν. 3371/2005 άρθρο 50 παρ. 1, «19. Ως "παράγωγα" νοούνται συμβάσεις επί χρηματοοικονομικών μέσων, ιδίως συμβάσεις⁸ προαίρεσης, (συμβάσεις) υπό προθεσμία και (συμβάσεις) ανταλλαγής δικαιωμάτων επί κινητών αξιών, χρηματιστηριακών δεικτών, μέσων της χρημαγοράς, συναλλάγματος και επιτοκίων (...)».

Γ. Πολύπλοκα και μη πολύπλοκα χρηματοπιστωτικά μέσα

Κατά το άρθρο 25 παρ. 6 περ. α' ν. 3606/2007, σε συνδυασμό με το άρθρο 15 υπό τον τίτλο "Μη πολύπλοκα χρηματοπιστωτικά μέσα" της υπ' 1/452/2007 απόφασης ΔΣ της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (ΦΕΚ 2136/01.11.2007)⁹, μη πολύπλοκο χρηματοπιστωτικό μέσο θεωρείται «το χρηματοπιστωτικό μέσο που δεν περιλαμβάνεται στις κινητές αξίες της υποπερίπτωσης (γ) της περίπτωσης 13 του άρθρου 2 του ν. 3606/2007 ούτε στα παράγωγα των περιπτώσεων (δ) έως (ι) του άρθρου 5 του ίδιου νόμου». Επομένως, μη πολύπλοκα χρηματοπιστωτικά μέσα θεωρούνται αυτά που ρητώς αναφέρονται ως τέτοια στις ως άνω διατάξεις (λ.χ. μετοχές, ομολογίες και όταν δεν συνεπάγονται για τον επενδυτή καμία πραγματική ή δυνητική οικονομική υποχρέωση, η οποία υπερβαίνει το κόστος απόκτησης κ.λπ.).

6. Ibid, σ. 17.

7. Βλ. άρθρο 1 παρ. 19 του ν. 2533/1997 (ορισμός έννοιας "παράγωγα"), άρθρο 50 παρ. 1 ν. 3371/2005 ("παράγωγα") και άρθρο 5 περ. δ' του ν. 3606/2007 ("χρηματοπιστωτικά μέσα").

8. Στη βιβλιογραφία απαντάται τόσο με τον όρο "συμβάσεις" όσο και με τον όρο "συμβόλαια".

9. Βλ. και Υπόδειγμα Σύμβασης Παροχής Επενδυτικών Υπηρεσιών της Εθνικής Χρηματιστηριακής σ.σ. 6, 7, 21 και 25 (διαθέσιμο σε: <http://www.nationalsec.gr/Files/%CE%A3%CE%A0%CE%95%CE%A5-basis-July2011.pdf>), ανάρτηση στον ιστότοπο της Τράπεζας Πειραιώς «Χρηματοπιστωτικά Μέσα και Κίνδυνοι», σ. 7 (http://www.piraeusbank.com.cy/Images/general/FINANCIAL%20INSTRUMENTS%20AND%20RISKS_gr.pdf) και ενημερωτικό φυλλάδιο της Τράπεζας Eurobank με τίτλο «Eurobank ΜΕΛΛΟΝ Διαχείρισης Συναλλαγματικών Κινδύνων».

Εφόσον, λοιπόν, ρητά εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής των ως άνω διατάξεων οι κινητές αξίες της υποπερίπτωσης (γ) της περίπτωσης 13 του άρθρου 2 του ν. 3606/2007 και τα παράγωγα των περιπτώσεων (δ) έως (ι) του άρθρου 5 του ίδιου νόμου, ήτοι η σύμβαση ανταλλαγής δικαιωμάτων επί κινητών αξιών, συνάγεται (εξ αντιδιαστολής) ότι εκπίπτουν του χαρακτηρισμού ως μη πολύπλοκα χρηματοπιστωτικά μέσα και ρητά θεωρούνται από τον νομοθέτη πολύπλοκα παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα¹⁰. Συμπερασματικά, οι συμβάσεις ανταλλαγής δικαιωμάτων επί κινητών αξιών είναι σύνθετα και πολύπλοκα παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα.

Δ. Εξωχρηματιστηριακά παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα

Υπάρχουν σύνθετα παράγωγα μέσα που είναι διαπραγματεύσιμα σε οργανωμένη αγορά, ήτοι στην Ελλάδα στο τμήμα παραγώγων του Χρηματιστηρίου Αθηνών (με τον ν. 2533/1997 τέθηκε το αναγκαίο θεσμικό πλαίσιο για τη δημιουργία επίσημης και οργανωμένης αγοράς παραγώγων προϊόντων στην Ελλάδα, που λειτουργεί κανονικά από τον Απρίλιο 1999), αλλά υπάρχουν και άλλα που διαπραγματεύονται σε μη οργανωμένη αγορά και προσφέρονται, συνήθως, από πιστωτικά ιδρύματα¹¹. Τα συμ-

10. Κ. ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ, Επενδυτικές Υπηρεσίες, σ. 180 επ., ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η δόμηση των χρηματοπιστωτικών μέσων, σ. 28. Γ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, ό.π. σ. 17 επ., Γ.Θ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, Παράγωγα προϊόντα και αγορές: εισαγωγικές έννοιες και ορισμοί (<http://www.siriopoulos.webs.com/DIETHKEFLESS100and11.pdf>), Ν. ΠΟΡΦΥΡΗΣ / Κ. ΠΕΤΣΑΣ, Οι αγορές χρήματος, κεφαλαίου και παραγώγων προϊόντων και οι επενδύσεις, εκδ. Χρηματιστήριο Αθηνών Α.Ε., Τμήμα Παραγώγων, (http://www.adex.ase.gr/ADEXDownload/news/publications/gr/Ecomical_analysis.pdf).

11. «Υπάρχουν παράγωγα προϊόντα αλλά διαπραγματεύονται σε μη οργανωμένη αγορά (over the counter). Τα προϊόντα αυτά είναι κυρίως προθεσμιακά συμβόλαια (forwards) και ανταλλαγές (swaps) και προσφέρονται συνήθως από τράπεζες». Ανάρτηση στην επίσημη ιστοσελίδα του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών, Τμήμα Παραγώγων ΧΑΑ, «Απαντήσεις σε συχνές ερωτήσεις» (<http://www.adex.ase.gr/AdexHomeGR/proposal/faq/faq1/>). «Οι βασικές δραστηριότητες ενός πιστωτικού ιδρύματος που λειτουργεί στην Ελλάδα, όπως αυτές αναφέρονται στο νόμο 24 του Ν. 2076/1992, μεταξύ άλλων είναι: -συμβάσεις ανταλλαγής επιτοκίων και νομισμάτων, -Κινητές αξίες. Οι δραστηριότητες αυτές διενεργούνται από τα πιστωτικά ιδρύματα μέσω της παραγωγής και διάθεσης προϊόντων - υπηρεσιών», Ν. ΠΟΡΦΥΡΗΣ / Κ. ΠΕΤΣΑΣ, ό.π. «Πέρα, όμως, από τα διαπραγματεύσιμα παράγωγα, υπάρχουν και παράγωγοι τίτλοι, οι οποίοι δεν είναι αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε οργανωμένες αγορές», Ν. ΜΥΛΩΝΑΣ, ό.π., σ. 11. «Τα συμβόλαια forwards (που καταρτίζονται μεταξύ τράπεζας και πελάτη) είναι συμφωνίες υποχρεωτικές για τα συμβαλλόμενα μέρη για αγορά ή πώληση αξιών, των υποκειμένων των συμβολαίων ενεργητικών, εκτελεστά με τη λήξη μόνο της διάρκειάς τους σε συγκεκριμένη τιμή», Γ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, ό.π., σ. 18.

βόλαια που είναι διαπραγματεύσιμα στα χρηματιστήρια είναι γνωστά με το όνομα *options* και *futures*, ενώ, εκτός των χρηματιστηρίων, οι τράπεζες εμπορεύονται όμοια σχεδόν προϊόντα γνωστά σαν *forwards* και *swaps*.

Μειονεκτήματα της μη οργανωμένης αγοράς παραγώγων είναι ότι δεν έχει επαρκή διαφάνεια, δεν ελέγχεται, δεν υπακούει σε επαρκείς προληπτικούς κανόνες και κανονισμούς, δεν υπάρχει όργανο να εγκρίνει τα προϊόντα που διαπραγματεύονται, ούτε όργανο να περιορίζει τις τοποθετήσεις σε αυτήν, ενώ δεν υπάρχει οργανισμός εκκαθάρισης να εγγυηθεί τις συναλλαγές και, επομένως, δεν αντιμετωπίζεται ο πιστωτικός κίνδυνος. Τα *swap* συνιστούν εκτός ισολογισμού των τραπεζών συναλλαγές, βάσει νόμου, καθώς περιλαμβάνονται στα στοιχεία του Παραρτήματος III για τα είδη στοιχείων εκτός ισολογισμού της ΠΔΤΕ 2054/1992 περί φερεγγυότητας των τραπεζών, όπως ισχύει σήμερα (Παράρτημα III «Είδη Στοιχείων Εκτός Ισολογισμού: 1. Συμβάσεις Επιτοκίου α) Πράξεις ανταλλαγής επιτοκίων στο ίδιο νόμισμα (*single-currency interest rate swaps*), β) Πράξεις ανταλλαγής κυμαινομένων επιτοκίων διαφορετικής βάσης (*basis swaps*), γ) Προθεσμιακές συμφωνίες επιτοκίου (*forward-rate agreements*) δ) Προθεσμιακές συμβάσεις επιτοκίων (*interest-rate futures*) ε) Αγορασθέντα δικαιώματα προαίρεσης επιτοκίου (*interest-rate options purchased*) στ) Λοιπές Συμβάσεις Επιτοκίου 2. Συμβάσεις Συναλλάγματος και Συμβάσεις Χρυσού. α) Πράξεις ανταλλαγής επιτοκίων σε διαφορετικά νομίσματα (*cross-currency interest rate swaps*) β) Προθεσμιακές πράξεις συναλλάγματος (*forward foreign - exchange contracts*), περιλαμβανομένου και του προθεσμιακού σκέλους πράξεων ανταλλαγής νομισμάτων, γ) Προθεσμιακές συμβάσεις συναλλάγματος (*currency futures*) δ) Αγορασθέντα δικαιώματα προαίρεσης συναλλάγματος (*currency options purchased*) ε) Άλλες συμβάσεις παρεμφερούς φύσεως (...)

Νομοθετικό πλαίσιο:

Ν. 2533/1997 «Ίδρυση Χρηματιστηριακής αγοράς παραγώγων και άλλες διατάξεις», άρθρο 1 περ. 5. "εκτός κύκλου" σύμβαση, άρθρο 12 «Κατάρτιση χρηματιστηριακών συμβάσεων εκτός κύκλου», άρθρο 14 «Διαφάνεια των συναλλαγών», ν. 2396/1996 άρθρο 2 περ. 20 «Εξωχρηματιστηριακά παράγωγα μέσα (OTC)», ν. 2396/1996 άρθρο 2 περ. 21 «Χαρτοφυλάκιο συναλλαγών (*trading book*) πιστωτικού ιδρύματος ή Ε.Π.Ε.Υ.

Από τα ανωτέρω συνάγεται:

- 1ο Συμπέρασμα: Κάθε σύμβαση επί παραγώγων είναι χρηματιστηριακή, ακόμη και όταν καταρτίζεται εκτός της συνεδρίασης του Χ.Π.Α. (άρθρο 1 περ. 5. Ως "εκτός κύκλου" σύμβαση νοείται η χρηματιστηριακή σύμβαση επί παραγώγων που καταρτίζεται εκτός της συνεδρίασης του Χ.Π.Α.).

- 2ο Συμπέρασμα: δεν υπάρχει διαφάνεια στην εξωχρηματιστηριακή αγορά παραγώγων¹².

- 3ο Συμπέρασμα: Πρέπει να υπάρχει διαφάνεια και στις εκτός κύκλου συναλλαγές επί παραγώγων, καθ' όσον αποτελούν χρηματιστηριακές συναλλαγές.

- 4ο Συμπέρασμα: Οι τράπεζες προσφέρουν τα σύνθετα αυτά παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα (τα οποία αποτελούν επενδυτικές δραστηριότητες) εκτός οργανωμένης αγοράς, εκτός διαφάνειας και χωρίς προσδιορισμό της φύσης τους ως χρηματοπιστωτικού μέσου - παραγώγου (π.χ. *swaps*, ανταλλαγή νομισμάτων) και, ακολούθως, ως επενδυτικής δραστηριότητας.

Ε. Ενημέρωση και επαγγελματική επάρκεια

Λόγω της πληθώρας και της πολυπλοκότητας των χρηματοπιστωτικών μέσων, τα οποία δυσκολεύεται «ένας μέσος επενδυτής» να αντιληφθεί, σε συνδυασμό με την υποχρέωση των τραπεζικών υπαλλήλων να επιδεικνύουν επιμέλεια, εντιμότητα, αμεροληψία και επαγγελματισμό κατά την παροχή επενδυτικών υπηρεσιών, καθίσταται αναγκαία η ύπαρξη ατόμων με πείρα και εξειδίκευση στον τομέα αυτόν. Για τον λόγο αυτόν ο νομοθέτης, στο άρθρο 4 του ν. 2836/2000, όπως αυτό αντικαταστάθηκε από το άρθρο 49 του ν. 3371/2005, και στο άρθρο 16 του ν. 3606/2007, ορίζει ότι οι υπάλληλοι που είναι αρμόδιοι για την ανάλυση κινητών αξιών και αγορών χρήματος και κεφαλαίου οφείλουν να διαθέτουν σχετικό πιστοποιητικό επαγγελματικής επάρκειας που χορηγείται από την Τράπεζα της Ελλάδος. Οι εξετάσεις για τη χορήγηση πιστοποιητικού επαγγελματικής επάρκειας διενεργούνται με ευθύνη της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς από κοινού με την Τράπεζα της Ελλάδος.

Στο πλαίσιο αυτό, με την με αριθμ. 3130/2006 κοινή απόφαση της Τράπεζας της Ελλάδας και της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (ΦΕΚ Β 1114/16.08.2006), η οποία καταργήθηκε από την έναρξη ισχύος της υπ' αριθμ. 4/505/03.04.2009 (ΦΕΚ Β 1168/16.06.2009) κοινής απόφασης της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς και του Διοικητή της Τράπεζας Ελλάδος «περί πιστοποίησης επαγγελματικής επάρκειας των υπαλλήλων και στελεχών πιστωτικών ιδρυμάτων αναφορικά με την παροχή επενδυτικών υπηρεσιών», καθορίστηκαν οι προϋποθέσεις χορήγησης πιστοποιητικού

12. «Δεν έχει επαρκή διαφάνεια, δεν ελέγχεται, δεν υπακούει σε επαρκείς προληπτικούς κανόνες και κανονισμούς, δεν υπάρχει όργανο να εγκρίνει τα προϊόντα που διαπραγματεύονται, ούτε όργανο να περιορίζει τις τοποθετήσεις σε αυτήν, ενώ δεν υπάρχει οργανισμός εκκαθάρισης να εγγυηθεί τις συναλλαγές και επομένως, δεν αντιμετωπίζεται ο πιστωτικός κίνδυνος», ανάρτηση στην ιστοσελίδα του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών, Τμήμα Παραγώγων ΧΑΑ «Απαντήσεις σε συχνές ερωτήσεις» (<http://www.adex.ase.gr/AdexHomeGR/proposal/faq/faq1/>).

Δάνεια σε ελβετικό φράγκο

επαγγελματικής επάρκειας από την Τράπεζα της Ελλάδας και τονίσθηκε η σημασία της επίδειξης επαγγελματισμού κατά την παροχή επενδυτικών υπηρεσιών.

Για την εξυπηρέτηση του σκοπού αυτού, η Τράπεζα της Ελλάδος χορηγεί μετά την επιτυχή συμμετοχή σε συγκεκριμένες Εξετάσεις Πιστοποίησης, τεσσάρων ειδών πιστοποιητικά επαγγελματικής επάρκειας (έξι τον αριθμό) ανάλογα με τις υπηρεσίες που παρέχονται από πιστοποιημένα πρόσωπα για λογαριασμό της τράπεζας (άρθρα 3-4 της απόφασης), ως εξής:

- (Πιστοποιητικό A1) Λήψη και διαβίβαση εντολών σε κινητές αξίες. Το πιστοποιητικό αφορά στην επενδυτική υπηρεσία της λήψης και διαβίβασης εντολών και της εκτέλεσης εντολών για λογαριασμό τρίτων των παρ. 1(α) και 1(β) του άρθρου 4 του ν. 3606/2007 επί των χρηματοπιστωτικών μέσων των παρ. (α), (β) και (γ) του άρθρου 5 του ν. 3606/2007 (κινητές αξίες, μερίδια οργανισμών συλλογικών επενδύσεων, τίτλοι χρηματαγοράς).

- (Πιστοποιητικό A2) Λήψη και διαβίβαση εντολών σε παράγωγα προϊόντα. Το πιστοποιητικό αφορά στην επενδυτική υπηρεσία της λήψης και διαβίβασης εντολών και της εκτέλεσης εντολών για λογαριασμό τρίτων των παρ. 1(α) και 1(β) του άρθρου 4 του ν. 3606/2007 επί των χρηματοπιστωτικών μέσων των παρ. (δ), (ε), (στ), (ζ), (η), (θ) και (ι) του άρθρου 5 του ν. 3606/2007 (παράγωγα προϊόντα).

- (Πιστοποιητικό Β) Παροχή επενδυτικών συμβουλών. Το πιστοποιητικό αφορά στην επενδυτική υπηρεσία της παροχής συμβουλών της παρ. 1(ε) του άρθρου 4 του ν. 3606/2007 επί των χρηματοπιστωτικών μέσων του άρθρου 5 του ν. 3606/2007.

- (Πιστοποιητικό Β1) Παροχή επενδυτικών συμβουλών σε κινητές αξίες. Το πιστοποιητικό αφορά στην υπηρεσία της παροχής συμβουλών της παρ. 1(ε) του άρθρου 4 του ν. 3606/2007 επί των χρηματοπιστωτικών μέσων των παρ. (α), (β) και (γ) του άρθρου 5 του ν. 3606/2007 (κινητές αξίες, μερίδια οργανισμών συλλογικών επενδύσεων, τίτλοι χρηματαγοράς), καθώς και Διαχείριση χαρτοφυλακίου πελατών και εκπόνηση αναλύσεων σχετικά με χρηματοπιστωτικά μέσα ή εκδότες.

Προκειμένου, δε, να συμμετάσχουν στις εξετάσεις πιστοποίησης, οι υποψήφιοι θα πρέπει να διαθέτουν ελάχιστα εχέγγυα προσωπικής αξιοπιστίας, και ειδικότερα στο άρθρο 5 της εν λόγω απόφασης ορίζεται ότι «1. Κατά τον έλεγχο της συνδρομής των ελάχιστων προϋποθέσεων προσωπικής αξιοπιστίας, ακεραιότητας, φερεγγυότητας και ήθους, δεν παρέχεται έγκριση συμμετοχής στις Εξετάσεις ή στα Σεμινάρια Πιστοποίησης εάν: (α) τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα έχουν καταδικασθεί τελεσίδικα για αδικήματα που συνιστούν κώλυμα διορισμού σε θέση δημοσίου υπαλλήλου σύμφωνα με τα σχετικά οριζόμενα στην παράγραφο 1 του άρθρου 8 του ν. 2683/1999 (Φ.Ε.Κ. 19/Α'), ή έχουν απολυθεί

από άλλη θέση για πειθαρχικούς λόγους σύμφωνα με τον ίδιο ως άνω νόμο, ή έχουν καταδικασθεί τελεσίδικα για τα αδικήματα των άρθρων 398 και 406 του Ποινικού Κώδικα ή για αδικήματα της νομοθεσίας για την προστασία της κεφαλαιαγοράς από πράξεις προσώπων που κατέχουν προνομιακές πληροφορίες και πράξεις χειραγώγησης της αγοράς (ν. 3340/2005 Φ.Ε.Κ. 112/Α' και προϊσχύσαντες ν. 3632/1928, άρθρο 34, ν. 1969/1991 άρθρο 71 παρ. 1, ν. 1806/1988 άρθρο 33, ανάλογα με το χρόνο τέλεσης του αδικήματος) και για την πρόληψη χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος με σκοπό την νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (ν. 3691/2008, Φ.Ε.Κ. 166/Α', και προϊσχύσας ν. 2331/1995, Φ.Ε.Κ. 173/Α', ανάλογα με τον χρόνο τέλεσης του αδικήματος), (β) έχει επιβληθεί στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα χρηματικό πρόστιμο σωρευτικά τουλάχιστον δέκα χιλιάδων ευρώ (€10.000) για το οποίο έχει παρέλθει η προθεσμία προσφυγής ενώπιον των δικαστηρίων ή για το οποίο έχει εκδοθεί τελεσίδικη δικαστική απόφαση, που απορρίπτει την προσφυγή, για παράβαση: (αα) των Κανονισμών και Κωδίκων Δεοντολογίας που αφορούν στον χρηματοοικονομικό τομέα, και ιδίως εφαρμοζομένων ανάλογα με τον χρόνο τέλεσης της παράβασης της υπ' αριθμ. 122/1997 υπουργικής απόφασης (Φ.Ε.Κ. 340/Β'), της υπ' αριθμ. 15/1998 υπουργικής απόφασης (Φ.Ε.Κ. 1257/Β'), και της υπ' αριθμ. 8422/1998 απόφασης της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (Φ.Ε.Κ. 615/Β'), και όπως αντικαταστάθηκαν και ισχύουν και ειδικότερα της υπ' αριθμ. 1/452/1.11.2007 απόφασης του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς – Κανόνες Συμπεριφοράς ΑΕΠΕΥ (Φ.Ε.Κ. 2136/Β'), της υπ' αριθμ. 1/462/7.2.2008 απόφασης του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς – Κανονισμός Συμπεριφοράς ΑΕΔΑΚ και ΑΕΕΧ (Φ.Ε.Κ. 297/Β'), της υπ' αριθμ. 3/460/10.1.2008 απόφασης του Διοικητικού Συμβουλίου της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς – Κανονισμός Αναδοχών (Φ.Ε.Κ. 97/Β') και της υπ' αριθμ. 5/204/2000 απόφασης της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (Φ.Ε.Κ. 1487/Β'), όπως ισχύει, (ββ) των διατάξεων του ν. 3340/2005 καθώς και των προϊσχύσαντος ν. 1969/1991 άρθρο 72, και του π.δ. 53/1992, ανάλογα με το χρόνο τέλεσης της παράβασης, (γγ) των διατάξεων του ν. 3691/2008 και του προϊσχύσαντος ν. 2331/1995 ανάλογα με τον χρόνο τέλεσης της παράβασης, (δδ) της παραγράφου 1 του άρθρου 8 του ν. 3606/2007 και της προϊσχύσας παραγράφου 1 του άρθρου 4 του ν. 2396/1996 ανάλογα με τον χρόνο τέλεσης της παράβασης, 2. Οι αρνητικές προϋποθέσεις της προηγούμενης παραγράφου καλύπτουν και τις περιπτώσεις εκείνες που η αναφερόμενη ή αντίστοιχη παράβαση έχει λάβει χώρα εκτός της ελληνικής επικράτειας ή η αντίστοιχη κύρωση ή καταδίκη έχει επιβληθεί από αρμόδιες αρχές ή όργανα άλλης χώρας, καθώς και στις περιπτώσεις στις οποίες αρμόδια αρχή ή αρμόδιο όργανο άλλης χώρας έχει αρνηθεί να παράσχει ή έχει ανακαλέσει αντίστοιχο πιστοποιητικό επαγγελματικής επάρκειας στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα για λόγους που

συνδέονται με την εν γένει προσωπική αξιοπιστία του ενδιαφερόμενου».

Περαιτέρω, ο υποψήφιος θα πρέπει: (α) να έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο (18ο) έτος της ηλικίας του και (β) να πληρεί κατ' ελάχιστον τις τυπικές προϋποθέσεις καταλληλότητας (τα τυπικά προσόντα) που καθορίζονται ανάλογα με το είδος των υπηρεσιών στο άρθρο 9 ή στο άρθρο 15, κατά περίπτωση (άρθρο 8 της ως άνω απόφασης). Ειδικότερα, «(...) 2. Οι υποψήφιοι που αιτούνται τη συμμετοχή στις εξετάσεις για τα Πιστοποιητικά (β1) και (β) πρέπει να έχουν: (α) Πτυχίο ελληνικού Ανώτατου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (ΑΕΙ) ή Πτυχίο ελληνικού Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (ΤΕΙ) ή, κατά την κρίση της ΤτΕ, ισοδύναμου μεταλυκειακού φορέα εκπαίδευσης τριετούς τουλάχιστον διάρκειας του εσωτερικού ή του εξωτερικού, και (β) Αποδεδειγμένη εργασιακή εμπειρία ως εξής: (αα) έξι τουλάχιστον μήνες σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης στον χρηματοπιστωτικό τομέα, μετά την απόκτηση μεταλυκειακού τίτλου σπουδών τριετούς τουλάχιστον διάρκειας οικονομικής ή θετικής κατεύθυνσης, ή εναλλακτικά (ββ) έξι τουλάχιστον μήνες ως ασκούμενοι στη συγκεκριμένη υπηρεσία, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο Κεφάλαιο Ε. Εναλλακτικά των προϋποθέσεων (α) και (β) παραπάνω, οι υποψήφιοι δύνανται να συμμετάσχουν στις εξετάσεις εφόσον διαθέτουν Απολυτήριο Λυκείου και αποδεδειγμένη εργασιακή εμπειρία επτά (7) τουλάχιστον ετών, σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης, στο χρηματοπιστωτικό τομέα καθώς και επαρκή, κατά την κρίση της ΤτΕ, επιμόρφωση σε θέματα επενδυτικών συμβουλών».

Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι ο νόμος απαιτεί επιτυχία σε γραπτές εξετάσεις, προκειμένου να αποδει-

χθεί ότι ο υποψήφιος έχει κατανοήσει πλήρως τη φύση και την ουσία των χρηματοοικονομικών προϊόντων, και, αφού τα έχει κατανοήσει, τότε κρίνεται ικανός να τα εξηγήσει με απλά λόγια στους δυνητικούς πελάτες. Μάλιστα, ένας τραπεζικός υπάλληλος, που, ενδεχομένως, δεν έχει σπουδάσει οικονομικά, δεν θεωρείται κατά τον νόμο ικανός να παρέχει τέτοιας φύσεως υπηρεσίες, αλλά χρειάζεται ειδικές ικανότητες, που πιστοποιούνται με ειδικές γραπτές εξετάσεις που ορίζει ο νόμος και υποδηλώνουν ότι ο υποψήφιος κατανόησε τα χρηματοπιστωτικά προϊόντα και είναι σε θέση να τα παρουσιάσει στους δυνητικούς επενδυτές.

Δεδομένου ότι η σύμβαση δανείου σε ελβετικό φράγκο δεν αποτελεί απλή σύμβαση στεγαστικού δανείου, αλλά στην ουσία είναι σύνθετο χρηματοοικονομικό μέσο, οι υπάλληλοι στους οποίους η τράπεζα αναθέτει την ενημέρωση θα έπρεπε να διαθέτουν πιστοποιητικό τύπου Β1. Τούτο θα αποτελούσε την εγγύηση ότι διέθεταν, κατά τον χρόνο των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκε της σύναψης της σύμβασης καθώς και κατά τον χρόνο υπογραφής της, σε διαρκή βάση, την απαραίτητη επαγγελματική επάρκεια και αξιοπιστία για την αποτελεσματική παροχή των υπηρεσιών σε τίτλους της χρηματαγοράς όπως οι κινητές αξίες σε νομίσματα, αλλά όχι βέβαια και την εγγύηση ότι στην πραγματικότητα ενημέρωσαν τους δανειολήπτες. Περαιτέρω, αν οι υπάλληλοι αυτοί διαθέτουν την παραπάνω πιστοποίηση (Β1), θα είναι σε θέση να παρέχουν εξειδικευμένες πληροφορίες σχετικά με την αντιστάθμιση του συναλλαγματικού κινδύνου, που στην περίπτωση των δανείων σε ξένο νόμισμα είναι το μείζον.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Ελισάβετ Παναγιωτίδου

I. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ – ΑΣΦΑΛΕΙΑ – ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

► Οδηγία που επιφέρει αλλαγές στον τρόπο μεταχείρισης των θυμάτων στην Ευρώπη (16.11.2015)

δικαίωμα προστασίας – δικαίωμα ενημέρωσης – δικαίωμα συμμετοχής στην ποινική διαδικασία – εγκληματικές πράξεις

Η Οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων καθορίζει μια σειρά δεσμευτικών δικαιωμάτων για τα θύματα εγκληματικών πράξεων, καθώς και σαφείς υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη της ΕΕ ως προς τη διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων στην πράξη. Οι κανόνες ισχύουν για όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως υπηκοότητας, που είναι θύματα εγκληματικών πράξεων στην ΕΕ. Ισχύουν, επίσης, αν η ποινική διαδικασία διεξάγεται στην ΕΕ.

Στόχος των νέων κανόνων είναι η αναγνώριση και η μεταχείριση όλων των θυμάτων εγκληματικών πράξεων και των μελών της οικογένειάς τους με σεβασμό και χωρίς διακρίσεις, ανάλογα με τις ανάγκες καθενός από αυτά. Στα νέα δικαιώματα συγκαταλέγονται τα δικαιώματα των μελών της οικογένειας θυμάτων, δηλαδή τα μέλη της οικογένειας θυμάτων που έχασαν τη ζωή τους έχουν τα ίδια δικαιώματα με τα άμεσα θύματα, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων ενημέρωσης, υποστήριξης και αποζημίωσης. Τα μέλη της οικογένειας θυμάτων που επιβίωσαν έχουν, επίσης, δικαιώματα υποστήριξης και προστασίας. Επιπλέον, συμπεριλαμβάνονται το δικαίωμα ενημέρωσης, το δικαίωμα υποστήριξης, το δικαίωμα συμμετοχής στην ποινική διαδικασία και το δικαίωμα προστασίας.

Αυτοί οι κανόνες της ΕΕ πρέπει πλέον να εφαρμόζονται και να ισχύουν σε όλα τα κράτη μέλη. Επιπλέον, καθώς τα περισσότερα δικαιώματα που ορίζονται στην Οδηγία είναι σαφή και ακριβή, μπορούν τα μεμονωμένα άτομα να τα επικαλούνται απευθείας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη κι αν δεν έχουν ακόμη μεταφερθεί πλήρως στη νομοθεσία της χώρας τους.

Η Επιτροπή παρακολουθεί τη μεταφορά στην εθνική νομοθεσία και βοηθά τα κράτη μέλη στη διαδικασία αυτή, συγκεκριμένα διοργανώνοντας διμερείς και περιφερειακές συναντήσεις και συμμετέχοντας σε άλλα φόρα εμπειρογνομώνων του τομέα. Η Επιτροπή θα συνεργαστεί στενά με την επόμενη ολλανδική προεδρία και με την κοινωνία των πολιτών.

Σε περίπτωση που τα κράτη μέλη δεν εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν θα διστάσει να λάβει νομικά μέτρα για την επιβολή των κανόνων.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6095_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει την ενίσχυση της ανταλλαγής ποινικών μητρώων για πολίτες τρίτων χωρών (19.01.2016)

ευρωπαϊκό σύστημα πληροφοριών ποινικού μητρώου – υπήκοοι τρίτων χωρών – συνεργασία – καταπολέμηση διασυνοριακών εγκλημάτων

Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Πληροφοριών Ποινικού Μητρώου δημιουργήθηκε το 2012, με στόχο να καταστήσει δυνατή την αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των κρατών μελών σχετικά με πληροφορίες καταδικαστικών αποφάσεων. Το Σύστημα αυτό αποτελεί βασικό μέρος της προτεραιότητας της Επιτροπής για κοινό χώρο δικαιοσύνης και θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ωστόσο, σήμερα είναι πλέον αναγκαίο να περιληφθούν σε αυτό οι κάτοικοι τρίτων χωρών, για να βελτιωθεί η καταπολέμηση του διασυνοριακού εγκλήματος και της τρομοκρατίας.

Σε συνέχεια αυτού, η Επιτροπή, στις 19 Ιανουαρίου 2016, πρότεινε την αναβάθμιση του συστήματος, η οποία στοχεύει στη βελτίωση της συνεργασίας και στην αντιμετώπιση σοβαρών μορφών διασυνοριακού εγκλήματος. Με την πρωτοβουλία αυτή το ήδη υπάρχον σύστημα πληροφοριών θα αξιοποιηθεί αποτελεσματικότερα, ενώ ήδη χρησιμοποιείται ευρέως για την ανταλλαγή ποινικών μητρώων πολιτών της ΕΕ.

Για να προσαρμοστεί η Επιτροπή στις νέες προκλήσεις, προτείνει τη λήψη μέτρων που θα διευκολύνουν την πρόσβαση στα ποινικά μητρώα υπηκόων τρίτων χωρών που έχουν καταδικαστεί σε δικαστήρια κρατών μελών της ΕΕ. Με αυτόν τον τρόπο, οι πολίτες της ΕΕ αλλά και οι πολίτες τρίτων χωρών θα έχουν πολλά να ωφεληθούν, όπως τη βελτίωση της ασφάλειας για όλους τους πολίτες σε ολόκληρη την ΕΕ μέσω της ταχύτερης καταπολέμησης της εγκληματικής και τρομοκρατικής δραστηριότητας, την προώθηση και βελτίωση της δικαστικής συνεργασίας με την απλοποίηση της αναζήτησης ποινικού μητρώου και για υπηκόους τρίτων χωρών, τη μείωση του κόστους με την ανταλλαγή δακτυλικών αποτυπωμάτων μέσω του σχετικού ευρετηρίου και την καλύτερη ταυτοποίηση των δραστών, καθώς τα δακτυλικά αποτυπώματα θα περιλαμβάνονται στο ποινικό μητρώο.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-87_el.htm

► Η Επιτροπή ενισχύει τον αγώνα κατά της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (02.02.2016)

χρηματοδότηση – εντοπισμός – διακίνηση κεφαλαίων – παρεμπόδιση – χώρες υψηλού κινδύνου – σύστημα παρακολούθησης

Η ανάγκη για ασφάλεια στον ευρωπαϊκό χώρο είναι ιδιαίτερα επιτακτική πλέον, όπως προκύπτει από το ψήφισμα που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών στις 17 Δεκεμβρίου 2015, το οποίο εστίαζε ειδικότερα στη χρηματοδότηση του Ισλαμικού Κράτους. Το νέο σχέδιο για τον αγώνα κατά της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας εστιάζει σε δύο κύριους άξονες, τον εντοπισμό τρομοκρατών μέσω κεφαλαιακών κινήσεων και την παρεμπόδισή τους να μεταφέρουν κεφάλαια και άλλα περιουσιακά στοιχεία και την εξάλειψη των πηγών εσόδων που χρησιμοποιούν οι τρομοκρατικές οργανώσεις, στοχεύοντας στην ικανότητά τους να αντλούν κεφάλαια.

Οι προτάσεις της Επιτροπής εξισορροπούν την ανάγκη για αύξηση της ασφάλειας με την ανάγκη για σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η προστασία δεδομένων και οι οικονομικές ελευθερίες. Βασικός στόχος είναι η παρεμπόδιση διακίνησης κεφαλαίων και ο εντοπισμός των πηγών χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.

Τον Δεκέμβριο 2015, η Επιτροπή πρότεινε Οδηγία για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η οποία ποινικοποιεί τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, καθώς και τη χρηματοδότηση της στρατολόγησης, της κατάρτισης και των ταξιδιών για τρομοκρατικούς σκοπούς. Η ίδια Οδηγία αναμένεται να τροποποιηθεί σε συγκεκριμένους τομείς, που είναι η εξασφάλιση εγγυήσεων υψηλού επιπέδου όσον αφορά στη ροή κεφαλαίων από τρίτες χώρες υψηλού κινδύνου, η ενίσχυση εξουσιών των μονάδων χρηματοοικονομικών πληροφοριών της ΕΕ και τη διευκόλυνση της συνεργασίας. Επιπλέον, θα δημιουργηθούν κεντρικά μητρώα τραπεζικών λογαριασμών και λογαριασμών πληρωμών ή κεντρικά συστήματα ανάκτησης δεδομένων σε όλα τα κράτη μέλη.

Ένας ακόμη στόχος είναι η αντιμετώπιση των κινδύνων χρηματοδότησης της τρομοκρατίας που συνδέονται με εικονικά νομίσματα. Επιπρόσθετα, η Επιτροπή προτείνει να μειωθούν τα κατώτατα όρια για τα οποία απαιτείται εξακρίβωση της ταυτότητας και να διευρυνθούν οι απαιτήσεις για έλεγχο της ταυτότητας των πελατών. Άλλα μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή είναι η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της μεταφοράς στην ΕΕ των μέτρων δέσμευσης κεφαλαίων που έχουν θεσπίσει τα Ηνωμένα Έθνη, η ποινικοποίηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και ο περιορισμός των κινδύνων που συνδέονται με τις πληρωμές σε μετρητά.

Τέλος, η Επιτροπή θα εξετάσει την ανάγκη για ένα συμπληρωματικό ενωσιακό σύστημα παρακολούθησης της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, που θα καλύπτει πληρωμές εντός της ΕΕ οι οποίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του προγράμματος της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας ΕΕ-ΗΠΑ (TFTR). Το σχέδιο δράσης της Επιτροπής περιλαμβάνει, όπως φαίνεται από τα ανωτέρω, συγκεκριμένα μέτρα που θα τεθούν σε εφαρμογή μέχρι το τέλος του 2017.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-202_el.htm

II. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα δράσης για την Ελλάδα, την Ιταλία και τα Δυτικά Βαλκάνια (10.02.2016)

Κέντρα υποδοχής – Ελλάδα – Ιταλία – Βαλκάνια – υποδομές – στελέχωση – μετεγκατάσταση – ανθρωπιστική έκτακτη ανάγκη

Η Επιτροπή καταβάλλει συστηματικές και συνεχείς προσπάθειες, για να υπάρξει συντονισμένη αντιμετώπιση του προσφυγικού και μεταναστευτικού ζητήματος στην Ευρώπη. Στο πλαίσιο αυτό, στις 10 Φεβρουαρίου 2016, η Επιτροπή υπέβαλε εκθέσεις προόδου σχετικά με την κατάσταση στην Ελλάδα, την Ιταλία και τα Δυτικά Βαλκάνια. Αξιολογήθηκε η πρόοδος στα κέντρα πρώτης υποδοχής. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, τα πέντε κέντρα πρώτης υποδοχής στα νησιά του Αιγαίου (Σάμος, Λέσβος, Χίος, Κως και Λέρος) έχουν αναπτυχθεί με αργούς ρυθμούς, καθώς υπάρχουν ελλείψεις στην υποδομή, τη στελέχωση και τον συντονισμό. Ο FRONTEX έχει ξεκινήσει παράκτιες περιπολίες στη Λέσβο, τη Χίο και τη Σάμο, οι οποίες έχουν αποτελέσματα, ενώ οι ελληνικές αρχές έχουν ολοκληρώσει τις εγκαταστάσεις στα κέντρα πρώτης υποδοχής. Πολύ θετική εξέλιξη αποτελεί το γεγονός ότι το ποσοστό μεταναστών για τους οποίους καταγράφονται τα στοιχεία αυξάνεται, ενώ ειδικοί εμπειρογνώμονες από τον FRONTEX χρησιμοποιούνται στα νησιά για τον εντοπισμό πλαστών και παραποιημένων εγγράφων.

Δυστυχώς, σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής, η διαδικασία μετεγκατάστασης από την Ελλάδα πραγματοποιείται με πολύ αργούς ρυθμούς και μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί μόλις 218 μετεγκαταστάσεις. Κατά τη διάρκεια του Δεκεμβρίου 2015, η Επιτροπή ενέκρινε ένα πρόγραμμα 80 εκατ. ευρώ για την υποστήριξη της ικανότητας υποδοχής στην Ελλάδα. Ήδη από τις αρχές του 2015, η Ελλάδα έχει προβεί σε 16.131 αναγκαστικές επιστροφές και 3.460 υποστηριζόμενες οικειοθελείς επιστροφές οικονομικών μεταναστών που δεν είχαν δικαίωμα ασύλου στην Ευρώπη.

Από την άλλη πλευρά, στην Ιταλία, ενώ υπήρξε πρόβλεψη για έξι χωροθετημένες περιοχές κέντρων πρώτης υποδοχής, μόνο δύο από αυτά βρίσκονται σε πλήρη λειτουργία (Λαμπεντούζα και Rozallo). Ενώ στην Ιταλία η διαδικασία μετεγκατάστασης ξεκίνησε μερικές εβδομάδες νωρίτερα απ' ό,τι στην Ελλάδα, η επίτευξη του συνολικού στόχου παραμένει μακρινή. Πιο συγκεκριμένα, κατά το έτος 2015, η Ιταλία προέβη σε περισσότερες από 14.000 αναγκαστικές επιστροφές ατόμων που δεν είχαν δικαίωμα ασύλου. Θετικό ρόλο είναι πιθανό να παίξει η απόφαση της Επιτροπής στις 9 Φεβρουαρίου 2016 σχετικά με την τροποποίηση του προγράμματος «Ασφάλεια για την ανάπτυξη» των διαρθρωτικών ταμείων για την περίοδο 2007–2013 στην Ιταλία, που θα έχει ως αποτέλεσμα τον αναπροσανατολισμό έως 124 εκατ. ευρώ από το Ευρω-

παϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης για τη συγχρηματοδότηση μέτρων εκ μέρους της Ιταλίας για τη διάσωση μεταναστών στη θάλασσα.

Εξίσου σημαντική για την πορεία των μεταναστών παραμένει η διαδρομή των Δυτικών Βαλκανίων. Μέσα από τις εβδομαδιαίες συνεδριάσεις που οργάνωσε η Επιτροπή για την παρακολούθηση των προσφυγικών ροών στα Δυτικά Βαλκάνια, θεσπίστηκε ένα κοινό εργαλείο για την ανταλλαγή πληροφοριών, σε συνδυασμό με μια νέα προσέγγιση συνεργασίας και συντονισμού μεταξύ των χωρών κατά μήκος της επίμαχης διαδρομής. Ταυτόχρονα, η Σερβία, η Σλοβενία, η Κροατία και η Ελλάδα ενεργοποίησαν τον μηχανισμό πολιτικής προστασίας της ΕΕ, προκειμένου άλλες χώρες να τους στείλουν πόρους για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση έκτακτης ανθρωπιστικής ανάγκης στα εδάφη τους. Παρόλα αυτά, ένας μεγάλος αριθμός αιτήσεων συνδρομής δεν έχει ικανοποιηθεί. Ωστόσο, οι χώρες που βρίσκονται στην επίμαχη διαδρομή συμφώνησαν να δημιουργήσουν 50.000 επιπλέον θέσεις υποδοχής.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-269_el.htm

► Η Επιτροπή ενεργοποιεί το κοινό σχέδιο δράσης ΕΕ-Τουρκίας για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης (10.02.2016)

χώρα υποδοχής – πολιτική συνεργασία – κοινό σχέδιο δράσης – επανεισδοχή – αγορά εργασίας – εκπαίδευση – κοινωνική ένταξη

Η γεωγραφική θέση της Τουρκίας την καθιστά σημαντική χώρα υποδοχής και διέλευσης μεταναστών και γι' αυτόν τον λόγο η χώρα φιλοξενεί σήμερα πάνω από 2,5 εκατ. αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες. Στις 15 Οκτωβρίου 2015, η Επιτροπή προχώρησε σε προσωρινή συμφωνία με την Τουρκία για ένα κοινό σχέδιο δράσης, με σκοπό να ενταθεί η συνεργασία τους όσον αφορά στη διαχείριση της μετανάστευσης με συντονισμένες προσπάθειες για την αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. Με το σχέδιο αυτό, που ενεργοποιήθηκε κατά τη σύνοδο ΕΕ-Τουρκίας της 29ης Νοεμβρίου 2015, η ΕΕ δεσμεύτηκε να ενισχύσει την πολιτική συνεργασία με την Τουρκία, παρέχοντας σημαντική οικονομική στήριξη και επανενεργοποιώντας τη διαδικασία προσχώρησης της Τουρκίας.

Σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής από την 10.02.2016, η Τουρκία πρέπει να σημειώσει άμεσα σημαντική πρόοδο ως προς την αποτροπή των παράτυπων αναχωρήσεων των μεταναστών και των προσφύγων από το έδαφός της προς την ΕΕ, μέσω της ενίσχυσης των χερσαίων επιχειρήσεων. Η Τουρκία πρέπει να συνεχίσει τις προσπάθειές της για την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή του κοινού σχεδίου δράσης με την ΕΕ και να καταστεί έτοιμη να εφαρμόσει τη συμφωνία επανεισδοχής ΕΕ και Τουρκίας. Η Τουρκία πρέπει να ενισχύσει την ικανότητα της τουρκικής ακτοφυλακής να πραγματοποιη-

εί συλλήψεις και, από την άλλη πλευρά, τη νομοθεσία, τη δράση και τη συνεργασία με τα κράτη μέλη της ΕΕ για την καταπολέμηση της λαθραίας διακίνησης ανθρώπων και των διακινητών. Οι τομείς προτεραιότητας για την ανάληψη δράσης από μέρους της Τουρκίας είναι η ανθρωπιστική βοήθεια, η εκπαίδευση, η ένταξη στην αγορά εργασίας, η πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, η κοινωνική ένταξη και τα έργα υποδομής.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-268_el.htm

III. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

► Η Επιτροπή αξιολογεί κατά πόσον οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και η Τουρκία έχουν προχωρήσει ως προς τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ (10.11.2015)

διαδικασία προσχώρησης – μεταναστευτικό πρόβλημα – θεμελιώσεις αρχές – μητρώο παρακολούθησης επιδόσεων

Φέτος, η Επιτροπή καθιέρωσε μια ενισχυμένη προσέγγιση όσον αφορά την αξιολόγηση των θεμελιωδών αρχών και των σχετικών κεφαλαίων του κεκτημένου. Η συνολική στρατηγική διεύρυνσης είναι πλέον πολυετής και καλύπτει την περίοδο της θητείας της Επιτροπής. Εκτός από τις εκθέσεις προόδου, δίνεται πολύ μεγαλύτερη έμφαση στον βαθμό ετοιμότητας όσον αφορά την ανάληψη των υποχρεώσεων του μέλους. Παράλληλα, οι εκθέσεις παρέχουν ακόμη σαφέστερη εικόνα για το τι αναμένεται από τις χώρες να πράξουν βραχυπρόθεσμα, αλλά και μακροπρόθεσμα. Δεδομένου ότι, χρησιμοποιούνται εναρμονισμένες κλίμακες αξιολόγησης, αυξάνεται η συγκρισιμότητα των χωρών και βελτιώνεται η διαφάνεια της διαδικασίας προσχώρησης. Έτσι, πιστεύεται ότι ο έλεγχος των μεταρρυθμίσεων είναι ευκολότερος για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Αν και τον περασμένο χρόνο σημειώθηκε σημαντική πρόοδος, εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρά προβλήματα. Όσον αφορά το κράτος δικαίου, τα συστήματα απονομής δικαιοσύνης δεν είναι επαρκώς ανεξάρτητα, αποτελεσματικά ή υπεύθυνα. Πρέπει να καταβληθούν επιπλέον σοβαρές προσπάθειες για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος και της διαφθοράς, κυρίως με την καθιέρωση μητρώου παρακολούθησης των ερευνών, των διώξεων και των τελικών καταδικαστικών αποφάσεων. Παρότι τα θεμελιώδη δικαιώματα κατοχυρώνονται από τον νόμο, εξακολουθούν να υπάρχουν προβλήματα στην πράξη. Η διασφάλιση της ελευθερίας της έκφρασης αποτελεί μεγάλη πρόκληση, καθώς σημειώνονται αρνητικές εξελίξεις σε ορισμένες χώρες. Πρέπει να επιδιωχθεί σοβαρή μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης, ώστε να διασφαλιστεί η αναγκαία διοικητική ικανότητα και να αντιμετωπιστεί η υψηλού βαθμού πολιτικοποίηση και η έλλειψη διαφάνειας. Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών πρέπει, επίσης, να προσεχθεί ιδιαίτερα. Χρειάζεται

στενότερη συνεργασία με τους τοπικούς φορείς της κοινωνίας των πολιτών, προκειμένου να γίνουν αποδεκτές οι μεταρρυθμίσεις από την κοινωνία.

Οι περισσότερες χώρες αντιμετωπίζουν σημαντικές προκλήσεις όσον αφορά την οικονομική διακυβέρνηση και την ανταγωνιστικότητα. Η οικονομική ανάπτυξη είναι καίριας σημασίας για τη δημιουργία απασχόλησης και ανάπτυξης και για την προσέλκυση επενδυτών. Η Επιτροπή δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην περιφερειακή συνεργασία και την τόνωση της περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης και της συνδεσιμότητας. Στον τομέα αυτόν έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος, κυρίως μέσω της «διαδικασίας του Βερολίνου» και της συνεργασίας των «έξι χωρών των Δυτικών Βαλκανίων». Η Επιτροπή, επίσης, τονίζει την ανάγκη για σχέσεις καλής γειτονίας και επίλυση των διμερών διενέξεων.

Η σημερινή ατζέντα διεύρυνσης αφορά τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και την Τουρκία. Οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία ξεκίνησαν το 2005, αλλά προχωρούν με αργούς ρυθμούς. Οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με το Μαυροβούνιο ξεκίνησαν το 2012 και με τη Σερβία το 2014. Η διαδικασία προσχώρησης στην ΕΕ της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας – υποψήφιας χώρας από το 2005 – εξακολουθεί να βρίσκεται σε αδιέξοδο. Η Αλβανία έλαβε το καθεστώς υποψήφιας χώρας το 2014 και επιλύει ορισμένα ζητήματα προτεραιότητας, ώστε να είναι σε θέση η Επιτροπή να συστήσει την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Τον Ιούνιο τέθηκε σε ισχύ μια συμφωνία σταθερότητας και σύνδεσης (ΣΣΣ) με τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Τον Οκτώβριο του 2015, υπογράφηκε ΣΣΣ με το Κοσσυφοπέδιο.

Σε μία σειρά ετήσιων εκθέσεων που εγκρίθηκαν στις 10 Νοεμβρίου 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αξιολογεί κατά πόσον οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και η Τουρκία έχουν προχωρήσει στην εκπλήρωση των απαιτήσεων προσχώρησης στην ΕΕ και καθορίζει όσα πρέπει να γίνουν για την αντιμετώπιση όσων προκλήσεων απομένουν.

Η συγκεκριμένη περιοχή δοκιμάζεται έντονα από την προσφυγική κρίση. Η Τουρκία έχει υποδεχτεί στο έδαφός της και στηρίζει πάνω από 2 εκατ. Σύρους πρόσφυγες. Από τις αρχές του έτους, οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, ειδικότερα η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και η Σερβία, διαχειρίστηκαν έναν μεγάλο αριθμό υπηκόων τρίτων χωρών που διήλθαν από το έδαφός τους. Το μεταναστευτικό πρόβλημα προϋποθέτει περισσότερο από ποτέ την αυξημένη συνεργασία με τις χώρες της διεύρυνσης και η ΕΕ παρέχει σημαντική βοήθεια για τον σκοπό αυτόν.

Στη στρατηγική διεύρυνσης, η Επιτροπή επιβεβαιώνει ότι η διαδικασία προσχώρησης έχει επίκεντρο την αρχή «προτεραιότητα στις θεμελιώδεις αρχές». Σημαντικά ζητήματα σχετικά με το κράτος δικαίου, τα θεμελιώδη δικαιώματα, την ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών,

περιλαμβανομένης και της μεταρρύθμισης της δημόσιας διοίκησης, καθώς και με την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα, εξακολουθούν να είναι κύριες προτεραιότητες. Έχει σημειωθεί κάποια πρόοδος, ειδικά όσον αφορά την έγκριση της σχετικής νομοθεσίας και τη δημιουργία των αναγκαίων διοικητικών δομών. Ωστόσο, πολύ συχνά απουσιάζει η αποτελεσματική εφαρμογή. Στόχος των προσπαθειών της Επιτροπής είναι να διασφαλίσει ότι οι χώρες πρέπει να δώσουν προτεραιότητα στις μεταρρυθμίσεις σε αυτούς τους βασικούς τομείς και να καθιερώσει μητρώο παρακολούθησης των επιδόσεων.

http://ec.europa.eu/enlargement/countries/package/index_en.htm

► Η Επιτροπή και οι Ηνωμένες Πολιτείες συμφωνούν ένα νέο πλαίσιο για τις διατλαντικές ροές δεδομένων (02.02.2016)

προστασία προσωπικών δεδομένων – ιδιωτικότητα – Επιτροπή Εμπορίου – ΗΠΑ – έννομη προστασία – καταγγελίες εταιριών

Η νέα ρύθμιση σχετικά με την ιδιωτικότητα συνεπάγεται ισχυρότερες υποχρεώσεις για τις εταιρίες στις ΗΠΑ σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων των Ευρωπαίων και αυστηρότερη παρακολούθηση και επιβολή της νομοθεσίας από το αμερικανικό Υπουργείο Εμπορίου και την αμερικανική Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου. Στο πλαίσιο αυτό, οι ΗΠΑ δεσμεύονται ότι οι δημόσιες αρχές τους θα έχουν πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Επιπλέον, η Ευρώπη θα έχει τη δυνατότητα να ζητήσει τη διεξαγωγή έρευνας ή να υποβάλει καταγγελία με τη μεσολάβηση ενός νέου Διαμεσολαβητή που θα οριστεί για τον σκοπό αυτόν.

Πιο συγκεκριμένα, η νέα ρύθμιση περιλαμβάνει αυστηρές υποχρεώσεις για τις εταιρίες σε ό,τι αφορά τον χειρισμό των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των Ευρωπαίων. Οι εταιρίες των ΗΠΑ που επιθυμούν να εισάγουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα από την Ευρώπη θα χρειαστεί να δεσμευτούν ως προς τη μεταχείριση των δεδομένων αυτών προσωπικού χαρακτήρα και την εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων.

Το αμερικανικό Υπουργείο Εμπορίου θα επαληθεύει ότι οι εταιρίες δημοσιοποιούν τις δεσμεύσεις τους, γεγονός που τις καθιστά εκτελεστές βάσει αμερικανικής νομοθεσίας από την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου των ΗΠΑ. Σε κάθε περίπτωση, οποιαδήποτε εταιρία χειρίζεται δεδομένα ανθρώπινων πόρων από την Ευρώπη πρέπει να δεσμεύεται ότι συμμορφώνεται με τις αποφάσεις των ευρωπαϊκών Αρχών Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔ).

Επιπλέον, οι ΗΠΑ για πρώτη φορά έδωσαν γραπτές διαβεβαιώσεις στην ΕΕ ότι η πρόσβαση των δημόσιων αρχών επιβολής του νόμου και της εθνικής ασφάλειας θα υπόκειται σε σαφείς περιορισμούς, ρήτρες διασφάλισης και μηχανισμούς επίβλεψης. Οι ΗΠΑ απέκλεισαν τη μαζική, χωρίς διάκριση, εποπτεία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που διαβιβάζονται στις ΗΠΑ με τη νέα ρύθμιση. Ταυτόχρονα, η προστασία των πολιτών της ΕΕ γίνεται πιο αποτελεσματική, με αρκετές δυνατότητες για έννομη προστασία. Ειδικότερα, κάθε πολίτης που θα θεωρεί ότι τα δεδομένα του έχουν χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά θα διαθέτει αρκετές επιλογές έννομης προστασίας. Στη συνέχεια, θα δίνεται μια προθεσμία στις εταιρίες, για να απαντήσουν στις καταγγελίες. Οι ευρωπαϊκές Αρχές Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων θα μπορούν να διαβιβάζουν τις καταγγελίες στο αμερικανικό Υπουργείο Εμπορίου και την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου, ενώ η εναλλακτική επίλυση διαφορών θα παρέχεται δωρεάν.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-216_el.htm

IV. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

► Η Επιτροπή προτείνει σύστημα ασφάλισης των τραπεζικών καταθέσεων για τη ζώνη του ευρώ και τη μείωση τραπεζικών κινδύνων (24.11.2015)

τραπεζική ένωση – δημοσιονομική ολοκλήρωση – νομισματική ένωση – ασφάλιση κεφαλαίων – μείωση κινδύνων

Το 2012, η Επιτροπή ζήτησε τη δημιουργία μιας Τραπεζικής Ένωσης που θα έθετε τον τραπεζικό τομέα σε πιο υγιείς βάσεις και θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη στο ευρώ, στο πλαίσιο ενός πιο μακροπρόθεσμου οράματος για οικονομική και δημοσιονομική ολοκλήρωση. Η Τραπεζική Ένωση επρόκειτο να υλοποιηθεί σταδιακά, μεταφέροντας την εποπτεία σε ευρωπαϊκό επίπεδο και θεσπίζοντας ενιαίο πλαίσιο για τη διαχείριση τραπεζικών κρίσεων, καθώς και ένα κοινό σύστημα για την προστασία των καταθέσεων. Τα δύο πρώτα στάδια έχουν ήδη ολοκληρωθεί με την εγκαθίδρυση του Ενιαίου Εποπτικού Μηχανισμού (SSM) και του Ενιαίου Μηχανισμού Εξυγίανσης (SRM), ωστόσο, εκκρεμεί η δημιουργία ενός κοινού συστήματος για την προστασία των καταθέσεων.

Η Έκθεση των πέντε Προέδρων, στις 22 Ιουνίου 2015, και η επακόλουθη ανακοίνωση της Επιτροπής, στις 21 Οκτωβρίου 2015, καθόρισε ένα σαφές σχέδιο για την εμπάθυνση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ONE), καθώς και μέτρα για τον περαιτέρω περιορισμό των κινδύνων για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα. Η ολοκλήρωση της Τραπεζικής Ένωσης αποτελεί απαραίτητο βήμα για μια πλήρη και βαθιά ONE. Για το ενιαίο νόμισμα, ένα ενοποιημένο και πλήρως ολοκληρωμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την απο-

τελεσματική μετάδοση της νομισματικής πολιτικής, την καλύτερη απορρόφηση οικονομικών αναταράξεων μέσω επαρκούς διαφοροποίησης των κινδύνων στα κράτη μέλη και την εξασφάλιση γενικής εμπιστοσύνης προς το τραπεζικό σύστημα σε ολόκληρη τη ζώνη του ευρώ.

Η πρόσφατη κρίση κατέδειξε ότι οι μεγάλες οικονομικές και χρηματοπιστωτικές αναταράξεις μπορούν να πλήξουν την εμπιστοσύνη στο τραπεζικό σύστημα. Η Τραπεζική Ένωση εγκαθιδρύθηκε με σκοπό την εδραίωση της εμπιστοσύνης στις συμμετέχουσες τράπεζες: η καθιέρωση ενός Ευρωπαϊκού Συστήματος Εγγύησης των Καταθέσεων (EDIS) θα ισχυροποιήσει την Τραπεζική Ένωση, θα στηρίξει την προστασία των καταθετών, θα ενισχύσει τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα και θα συμβάλει στην περαιτέρω αποδυνάμωση της αλληλεξάρτησης μεταξύ τραπεζών και δημόσιου χρέους.

Τα μέτρα που πρότεινε η Επιτροπή στις 24 Νοεμβρίου 2015 εντάσσονται σε μια δέσμη μέτρων που καθορίστηκαν στην Έκθεση των Πέντε Προέδρων, τον Ιούνιο του 2015, για την ενίσχυση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της ΕΕ. Η νομοθετική πρόταση της Επιτροπής αποσκοπεί στην εγγύηση των καταθέσεων των πολιτών στο επίπεδο της ζώνης του ευρώ. Η πρόταση συνοδεύεται από ανακοίνωση, στην οποία καθορίζονται πρόσθετα μέτρα για την περαιτέρω μείωση των εναπομενόντων κινδύνων στο τραπεζικό σύστημα, σε συνδυασμό με τις εργασίες επί της πρότασης για το σύστημα EDIS.

Το σύστημα πρόκειται να υλοποιηθεί χρονικά σε τρεις φάσεις. Αρχικά, θα αποτελεί ένα καθεστώς αντασφάλισης των εθνικών συστημάτων εγγύησης καταθέσεων (DGS), το οποίο έπειτα από τρία χρόνια θα μετατραπεί σε σύστημα συνασφάλισης, ενώ η συνεισφορά του EDIS στο σύστημα αυτό θα αυξηθεί σταδιακά και σε βάθος χρόνου. Στην τελική φάση, προβλέπεται ένα πλήρες Ευρωπαϊκό Σύστημα Εγγύησης των Καταθέσεων το 2024. Το σύστημα περιλαμβάνει ένα σύνολο ισχυρών διασφαλίσεων έναντι του «ηθικού κινδύνου» και της μη ενδεδειγμένης χρήσης, με σκοπό την παροχή κινήτρων στα εθνικά συστήματα να διαχειρίζονται με σύνεση τους πιθανούς κινδύνους τους. Ειδικότερα, τα εθνικά συστήματα θα έχουν πρόσβαση στο σύστημα EDIS, μόνον εάν συμμορφώνονται πλήρως προς τη σχετική νομοθεσία της Ένωσης.

Βασικά σημεία του Ευρωπαϊκού Συστήματος εγγύησης καταθέσεων είναι η αντασφάλιση, δηλαδή τα εθνικά DGS κατά τη φάση της αντασφάλισης θα μπορούν να έχουν πρόσβαση στα κεφάλαια του EDIS, μόνον εφόσον έχουν εξαντλήσει όλους τους ίδιους πόρους και τα κεφάλαια EDIS θα παρέχουν πρόσθετα κεφάλαια σε εθνικά συστήματα, αλλά μέχρι ορισμένο επίπεδο.

Θα υπάρχουν διασφαλίσεις που να εγγυώνται ότι τα εθνικά συστήματα μπορούν να έχουν πρόσβαση στο σύστημα EDIS, μόνον όταν αυτό δικαιολογείται και για την αντιμετώπιση πιθανού ηθικού κινδύνου. Ειδικότερα,

τα κεφάλαια EDIS θα διατίθενται, μόνον εφόσον έχουν εφαρμοστεί πλήρως από το οικείο κράτος μέλος οι σχετικοί κανόνες της Οδηγίας σχετικά με την εγγύηση των καταθέσεων. Κάθε χρήση κεφαλαίων του συστήματος EDIS θα παρακολουθείται στενά. Σε περίπτωση διαπιστωμένης παράτυπης λήψης κεφαλαίων EDIS από εθνικό σύστημα, τα εν λόγω κεφάλαια θα πρέπει να επιστραφούν στο ακέραιο.

Το πρώτο αυτό ανασφαλιστικό βήμα αναμένεται να αποδυναμώσει την αλληλεξάρτηση μεταξύ τραπεζών και δημόσιου χρέους. Ωστόσο, απαιτείται περαιτέρω δράση, αφενός, για την παροχή πλήρους ασφάλισης στην οποία τα εθνικά συστήματα θα μπορούν να στηρίζονται και, αφετέρου, για να εξασφαλιστεί ότι όλες οι καταθέσεις λιανικής στην Τραπεζική Ένωση τυγχάνουν του ίδιου επιπέδου προστασίας.

Για τον λόγο αυτόν η δεύτερη φάση του ευρωπαϊκού συστήματος εγγύησης είναι η συνασφάλιση, κατά την οποία τα εθνικά συστήματα δεν υποχρεούνται να έχουν πρώτα εξαντλήσει τους ίδιους πόρους πριν στραφούν στα κεφάλαια EDIS. Θα υπάρχει η δυνατότητα να συνεισφέρει το σύστημα EDIS σε μέρος του κόστους από τη στιγμή που καθίσταται αναγκαία η αποζημίωση των καταθετών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται υψηλότερος βαθμός επιμερισμού του κινδύνου μεταξύ των εθνικών συστημάτων μέσω του EDIS. Το ποσοστό του κόστους που θα καλύψει το EDIS θα ξεκινά από σχετικά χαμηλό επίπεδο (20%) και θα αυξάνεται σε βάθος τετραετίας.

Το τελευταίο βασικό στοιχείο είναι η πλήρης ασφάλιση, όπου με τη σταδιακή αύξηση του ποσοστού κινδύνου που αναλαμβάνει το EDIS στο 100%, τα εθνικά DGS θα ασφαλίζονται πλήρως από το EDIS, από το 2024 και έπειτα. Το ίδιο έτος προβλέπεται η πλήρης εφαρμογή του Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης και των απαιτήσεων της τρέχουσας Οδηγίας σχετικά με την εγγύηση των καταθέσεων.

Παράλληλα με την καθιέρωση του EDIS και με τις εργασίες για τη νομοθετική πρόταση, η Επιτροπή θα επιδιώξει μια πλήρη δέσμη μέτρων για τη μείωση των κινδύνων και την εξασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού στην Τραπεζική Ένωση. Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνονται η μείωση των επιλογών και των διακριτικών ευχερειών σε εθνικό επίπεδο όσον αφορά την εφαρμογή των κανόνων προληπτικής εποπτείας, έτσι ώστε ο Ενιαίος Εποπτικός Μηχανισμός (SSM) να μπορεί να λειτουργεί όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά, η εναρμόνιση των εθνικών συστημάτων εγγύησης καταθέσεων και η θέσπιση νόμων για την εφαρμογή των υπόλοιπων στοιχείων του κανονιστικού πλαισίου σχετικά με τις τράπεζες που έχει συμφωνηθεί σε διεθνές επίπεδο και, ειδικότερα, ο περιορισμός της μόχλευσης των τραπεζών, η εξασφάλιση σταθερής χρηματοδότησης των τραπεζών, η βελτίωση της συγκρισιμότητας των σταθμισμένων ως προς τον κίνδυνο στοι-

χείων ενεργητικού και η δυνατότητα υλοποίησης των συστάσεων του Συμβουλίου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας σχετικά με συνολική ικανότητα απορρόφησης των ζημιών για τις τράπεζες έως το 2019, ώστε να διατίθενται επαρκείς πόροι για τις προβληματικές τράπεζες, χωρίς να επιβαρύνονται οι φορολογούμενοι.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6152_el.htm

► Η Επιτροπή προτείνει μέτρα για την πάταξη της φοροαποφυγής των εταιρειών (28.01.2016)

φορολογική διαφάνεια – κοινή ενοποιημένη φορολογική βάση – πρόγραμμα δράσης – νομικά δεσμευτικά μέτρα

Τον Οκτώβριο του 2015, οι χώρες του ΟΟΣΑ συμφώνησαν σε ορισμένα μέτρα, για να περιορίσουν τη διάβρωση της φορολογικής βάσης και τη μεταφορά των κερδών, ενώ το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διατύπωσε συστάσεις σχετικά με τη φοροαποφυγή των εταιρειών. Ήδη από το 2015, οι πρωτοβουλίες της Επιτροπής στον τομέα αυτόν έχουν αποφέρει καρπούς, όπως η πρόταση για τη διαφάνεια των φορολογικών αποφάσεων, καθώς και η πρόταση επανεκκίνησης του συστήματος της Κοινής Ενοποιημένης Φορολογικής Βάσης των Εταιρειών.

Σε συνέχεια των παραπάνω πρωτοβουλιών, στις 28 Ιανουαρίου 2016, η Επιτροπή παρουσίασε νέες προτάσεις για δίκαιη και αποτελεσματική φορολογία στην ΕΕ. Ειδικότερα, η δέσμη μέτρων συμπεριλαμβάνει νομικά δεσμευτικά μέτρα κατά των συνηθέστερων μεθόδων που χρησιμοποιούν οι εταιρίες για τη μη καταβολή φόρων, τη σύσταση προς τα κράτη μέλη για τον τρόπο πρόληψης της κατάχρησης των φορολογικών συμβάσεων, πρόταση προς τα κράτη μέλη για ανταλλαγή πληροφοριών φορολογικής φύσης σχετικά με τις πολυεθνικές εταιρίες που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ, δράσεις για την προώθηση της χρηστής φορολογικής διακυβέρνησης σε διεθνές επίπεδο και μια νέα ευρωπαϊκή διαδικασία κατάρτισης καταλόγου με τις τρίτες χώρες που αρνούνται να τηρούν τους κανόνες. Αναμένεται ότι η δέσμη αυτή των μέτρων θα ενισχύσει τη διαφάνεια μεταξύ των κρατών μελών και θα εξασφαλίσει, επίσης, έναν πιο θεμιτό ανταγωνισμό για όλες τις επιχειρήσεις στην ενιαία αγορά.

Όπως προκύπτει, τρεις είναι οι βασικοί πυλώνες του προγράμματος δράσης της Επιτροπής για μια δικαιότερη φορολογία. Πιο συγκεκριμένα, πρώτο πυλώνα αποτελεί η εξασφάλιση της αποτελεσματικής φορολογίας στην ΕΕ, καθώς προτείνεται μια Οδηγία από την Επιτροπή κατά της φοροαποφυγής με νομικά δεσμευτικά μέτρα. Άλλος πυλώνας είναι η βελτίωση της φορολογικής διαφάνειας, καθώς η διαφάνεια είναι καθοριστική για τον εντοπισμό πρακτικών επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού που εφαρμόζουν μεγάλες εταιρίες και για την εξασφάλιση του θεμιτού φορολογικού ανταγωνισμού. Σύμφωνα με τους προτεινόμενους κανόνες, οι εθνικές αρχές θα αντα-

λάσσουν πληροφορίες φορολογικής φύσης για τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιριών ανά χώρα και θα στοχεύουν σε έναν αποτελεσματικότερο φορολογικό έλεγχο.

Τρίτος και βασικός πυλώνας είναι η διασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού, όπου ο στόχος είναι μια πιο ουσιαστική συνεργασία με τους διεθνείς εταίρους για την πάταξη της φοροαποφυγής, η ενίσχυση των μέτρων της ΕΕ για την προώθηση της δίκαιης φορολόγησης σε παγκόσμιο επίπεδο με βάση τα διεθνή πρότυπα και η ανάπτυξη μιας κοινής προσέγγισης για την αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών φοροαποφυγής.

Οι νομοθετικές προτάσεις έχουν υποβληθεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για διαβούλευση και στο Συμβούλιο για έγκριση. Αναγκαίο είναι τα κράτη μέλη να εγκρίνουν επίσημα τη νέα εξωτερική στρατηγική και να αποφασίσουν με ποιον τρόπο θα την υλοποιήσουν το συντομότερο δυνατόν.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-159_el.htm

► Η Επιτροπή εγκρίνει δέσμη μέτρων για την κυκλική οικονομία (02.12.2015)

οικονομική πολιτική – νομοθετικές προτάσεις – κλείσιμο κύκλου ζωής προϊόντων – διαχείριση αποβλήτων

Στο πλαίσιο της διαδικασίας εκπόνησης της δέσμης μέτρων για την κυκλική οικονομία, η Επιτροπή διοργάνωσε συνέδριο για την κυκλική οικονομία, στις 25 Ιουνίου 2015 στις Βρυξέλλες, στο οποίο συμμετείχαν περίπου 700 ενδιαφερόμενοι. Η συμμετοχή στο συνέδριο αυτό ήταν ανοικτή σε όλους τους φορείς που επιθυμούσαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής. Η Επιτροπή ζητά πλέον από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να αξιοποιήσουν αυτές τις σημαντικές προπαρασκευαστικές εργασίες και να δώσουν προτεραιότητα στην έγκριση και την εφαρμογή των νομοθετικών προτάσεων που θα ακολουθήσουν.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε, στις 2 Δεκεμβρίου 2015, μια νέα φιλόδοξη δέσμη μέτρων για την κυκλική οικονομία, ώστε να βοηθήσει τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις και τους καταναλωτές να επιτύχουν τη μετάβαση προς μια ισχυρότερη και πιο κυκλική οικονομία, στην οποία οι πόροι θα χρησιμοποιούνται με πιο βιώσιμο τρόπο. Οι προτεινόμενες δράσεις θα συμβάλουν στο «κλείσιμο του κύκλου» ζωής των προϊόντων μέσω περισσότερης ανακύκλωσης και επαναχρησιμοποίησης, και θα αποφέρουν οφέλη τόσο για το περιβάλλον όσο και για την οικονομία. Τα σχέδια θα αντλούν τη μέγιστη αξία και χρήση από όλες τις πρώτες ύλες, τα προϊόντα και τα απόβλητα, θα εξοικονομούν ενέργεια και θα μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Οι προτάσεις καλύπτουν τον πλήρη κύκλο ζωής: από την παραγωγή και την κατανά-

λωση μέχρι τη διαχείριση των αποβλήτων και την αγορά δευτερογενών πρώτων υλών.

Η δέσμη μέτρων για την κυκλική οικονομία δίνει ένα σαφές μήνυμα στους οικονομικούς παράγοντες ότι η ΕΕ χρησιμοποιεί όλα τα διαθέσιμα μέσα, για να μετασχηματίσει την οικονομία της, ανοίγοντας τον δρόμο σε νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες και τονώνοντας την ανταγωνιστικότητα. Τα γενικά μέτρα για την αλλαγή του κύκλου ζωής των προϊόντων υπερβαίνουν την περιοριστική επικέντρωση στο στάδιο του τέλους του κύκλου ζωής και υπογραμμίζουν τη σαφή φιλοδοξία της Επιτροπής να μεταμορφώσει την οικονομία της ΕΕ και να επιφέρει αποτελέσματα. Καινοτόμοι και πιο αποτελεσματικοί τρόποι παραγωγής και κατανάλωσης αναμένεται να προκύψουν σταδιακά με τα κίνητρα που παρέχονται. Η κυκλική οικονομία έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει πολλές θέσεις εργασίας στην Ευρώπη, με την παράλληλη διαφύλαξη των πολύτιμων και ολοένα πιο σπάνιων πόρων, μειώνοντας τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο της χρήσης πόρων και προσδίδοντας νέα αξία στα απόβλητα. Καθορίζονται, επίσης, τομεακά μέτρα καθώς και πρότυπα ποιότητας για τις δευτερογενείς πρώτες ύλες. Οι βασικές δράσεις που εγκρίθηκαν σήμερα ή πρόκειται να υλοποιηθούν από την Επιτροπή, κατά την τρέχουσα θητεία της, περιλαμβάνουν τη χρηματοδότηση ύψους άνω των 650 εκατ. ευρώ στο πλαίσιο του προγράμματος «Ορίζοντας 2020» και 5,5 δισ. ευρώ από τα διαρθρωτικά ταμεία, τις δράσεις για τη μείωση των απορριμμάτων τροφίμων οι οποίες περιλαμβάνουν μια κοινή μεθοδολογία μέτρησης, βελτιωμένη επισήμανση της ημερομηνίας, και εργαλεία για την επίτευξη του στόχου βιώσιμης ανάπτυξης για μείωση των απορριμμάτων τροφίμων κατά το ήμισυ έως το 2030, μέτρα στο πρόγραμμα εργασίας για τον οικολογικό σχεδιασμό 2015-2017 για την προώθηση της επισκευασιμότητας, της ανθεκτικότητας και της ανακυκλωσιμότητας των προϊόντων, πέραν της ενεργειακής απόδοσης, την αναθεώρηση του Κανονισμού για τα λιπάσματα και μια σειρά δράσεων για την επαναχρησιμοποίηση του νερού.

Η αναθεωρημένη νομοθετική πρόταση σχετικά με τα απόβλητα θέτει σαφείς στόχους για τη μείωση των αποβλήτων και καθιερώνει μια φιλόδοξη και αξιόπιστη μακροπρόθεσμη διαδικασία για τη διαχείριση των αποβλήτων και την ανακύκλωση. Για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική υλοποίησή τους, στη νέα πρόταση οι στόχοι σχετικά με τη μείωση των αποβλήτων συνοδεύονται από συγκεκριμένα μέτρα για την αντιμετώπιση των εμποδίων επιτόπου, καθώς και των διαφορετικών καταστάσεων στα κράτη μέλη, όπως η απαγόρευση της υγειονομικής ταφής των χωριστά συλλεγόμενων αποβλήτων, η προώθηση οικονομικών μέσων για την αποθάρρυνση της υγειονομικής ταφής και η απλοποίηση και βελτίωση των ορισμών και εναρμόνιση των μεθόδων υπολογισμού των ποσοστών ανακύκλωσης σε ολόκληρη την ΕΕ.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6203_el.htm

V. ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► Η Επιτροπή προσαρμόζει τους κανόνες της ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία στις ανάγκες της ψηφιακής εποχής (09.12.2015)

Ι φορητότητα ψηφιακών δεδομένων – τεχνολογίες – εκσυγχρονισμός κανόνων – πολιτισμικά έργα

Η ριζική αλλαγή στις ψηφιακές τεχνολογίες αποτελεί μια νέα πρόκληση για τις βιομηχανίες της ΕΕ, όπου τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, όπως για παράδειγμα τα μέσα ενημέρωσης, οι εκδοτικοί οίκοι, οι δισκογραφικές εταιρίες και οι τηλεοπτικοί σταθμοί. Επειδή, όμως, οι περισσότεροι κανόνες για την πνευματική ιδιοκτησία ανάγονται στο 2001, ο εκσυγχρονισμός των κανόνων αυτών είναι ουσιώδους σημασίας για τη δημιουργία μιας ενιαίας ψηφιακής αγοράς.

Στις 9 Δεκεμβρίου 2015, η Επιτροπή παρουσίασε μία πρόταση, προκειμένου οι Ευρωπαίοι να έχουν τη δυνατότητα να μεταφέρουν το διαδικτυακό περιεχόμενο που κατέχουν και ένα σχέδιο δράσης που αφορά κατ'επέκταση στον εκσυγχρονισμό των κανόνων της ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία. Προς το παρόν, οι Ευρωπαίοι που ταξιδεύουν εντός της ΕΕ μπορεί να ανακόπτονται από διαδικτυακές υπηρεσίες που παρέχουν ενημέρωση ή ψυχαγωγία. Προς την κατεύθυνση αυτή, η πρόταση του Κανονισμού για τη διασυννοριακή φορητότητα των υπηρεσιών διαδικτυακού περιεχομένου που υποβλήθηκε αντιμετωπίζει τους περιορισμούς αυτούς, προκειμένου να μπορούν οι Ευρωπαίοι πολίτες να έχουν συνεχώς πρόσβαση σε σημαντικά γι' αυτούς ψηφιακά δεδομένα. Ταυτόχρονα, η Επιτροπή παρουσίασε ένα σύγχρονο πλαίσιο για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στην ΕΕ. Σε γενικές γραμμές, στόχος της Επιτροπής είναι οι Ευρωπαίοι να έχουν πρόσβαση σε ευρύ φάσμα ψηφιακού περιεχομένου, διασφαλίζοντας παράλληλα την καλύτερη προστασία και τη δίκαιη αποζημίωση των συγγραφέων και των άλλων κατόχων δικαιωμάτων. Το πλαίσιο αυτό θα ωφελήσει τους βασικούς τομείς της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, της έρευνας και της καινοτομίας.

Το σχέδιο δράσης της Επιτροπής στηρίζεται σε τέσσερις συμπληρωματικούς πυλώνες. Ο πρώτος απ' αυτούς αφορά στη διεύρυνση της πρόσβασης σε περιεχόμενο σε ολόκληρη την ΕΕ. Ειδικότερα, οι υπάρχοντες κανόνες για τη φορητότητα του περιεχομένου αποτελούν ένα πρώτο βήμα για βελτίωση της πρόσβασης στα πολιτισμικά έργα. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό για την Επιτροπή και γι' αυτόν τον λόγο ετοιμάζει προτάσεις που θα βελτιώνουν την κυκλοφορία του περιεχομένου, θα προσφέρουν περισσότερες επιλογές στους Ευρωπαίους, θα ενισχύουν την πολιτισμική ποικιλομορφία και θα παρέχουν περισσότερες ευκαιρίες στον δημιουργικό τομέα. Ακόμη, η Επιτροπή προτίθεται να βελτιώσει τη διασυννοριακή δια-

δικτυακή διανομή ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων και να διευκολύνει τη χορήγηση αδειών για τη διασυννοριακή πρόσβαση στο περιεχόμενο. Επιπλέον, η Επιτροπή, προκειμένου να βοηθήσει τον ευρωπαϊκό κινηματογράφο, θα χρησιμοποιήσει ένα πρόγραμμα δράσης που προβλέπει την ανάπτυξη καινοτόμων εργαλείων, όπως ο «ευρωπαϊκός συναθροιστής» διαδικτυακών πυλών αναζήτησης. Εργαλεία όπως αυτό θα συμβάλουν στην καλύτερη διανομή των κινηματογραφικών ταινιών που είναι διαθέσιμες σε λίγα μόνο κράτη μέλη.

Ο δεύτερος πυλώνας αφορά στις εξαιρέσεις στους κανόνες πνευματικής ιδιοκτησίας για μία καινοτόμο και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή σκοπεύει να επεξεργαστεί τις βασικές εξαιρέσεις στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι εξαιρέσεις αυτές επιτρέπουν τη χρήση προστατευόμενων έργων, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, χωρίς προηγούμενη άδεια από τους κατόχους των δικαιωμάτων. Η Επιτροπή θα αναθεωρήσει τους κανόνες της ΕΕ, προκειμένου να διευκολύνει τους ερευνητές που χρησιμοποιούν τεχνολογίες «εξόρυξης κειμένων και δεδομένων» στην ανάλυση μεγάλου όγκου δεδομένων. Μια άλλη προτεραιότητα είναι και η εκπαίδευση. Για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί που παρέχουν διαδικτυακά μαθήματα θα πρέπει να υπόκεινται σε καλύτερους και σαφέστερους κανόνες, που θα ισχύουν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Επίσης, η Επιτροπή επιθυμεί να βοηθήσει τα άτομα με αναπηρίες να έχουν πρόσβαση σε περισσότερα έργα. Τέλος, η Επιτροπή θα αξιολογήσει την ανάγκη να μειωθεί η νομική αβεβαιότητα για τους χρήστες του διαδικτύου που αναφορτώνουν δικές τους φωτογραφίες από κτίρια και δημόσια έργα τέχνης που βρίσκονται μόνιμα σε δημόσιους χώρους.

Τρίτο πυλώνα αποτελεί η δημιουργία μιας πιο δίκαιης αγοράς. Στο σημείο αυτό, η Επιτροπή θα αξιολογήσει αν η διαδικτυακή χρήση προστατευόμενων έργων, τα οποία έχουν προκύψει από την επένδυση δημιουργών και επιχειρήσεων δημιουργικής παραγωγής, είναι δεόντως εξουσιοδοτημένη και αποζημιώνεται επαρκώς μέσω των αδειών. Με άλλα λόγια, θα αξιολογήσει κατά πόσον τα οφέλη από τη διαδικτυακή χρήση των έργων αυτών κατανέμονται δίκαια. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή θα εξετάσει τον ρόλο των υπηρεσιών συνάθροισης ειδήσεων. Η προσέγγιση της Επιτροπής θα είναι αναλογική: δεν υπάρχει πρόθεση «φορολόγησης» των υπερσυνδέσμων, δηλ. οι χρήστες δεν θα κληθούν να πληρώσουν πνευματικά δικαιώματα, όταν απλώς μοιράζονται υπερσυνδέσμους σε περιεχόμενο που προστατεύεται από δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Η Επιτροπή θα αναλύσει, επίσης, κατά πόσον απαιτούνται λύσεις σε επίπεδο ΕΕ, προκειμένου να αυξηθεί η ασφάλεια δικαίου, η διαφάνεια και η ισορροπία του συστήματος που διέπει την αποζημίωση των δημιουργών και των εκτελεστών στην ΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη τις αρμοδιότητες της ΕΕ και των κρατών μελών.

Τελευταίος πυλώνας, όμως εξίσου σημαντικός με τους προηγούμενους, είναι η καταπολέμηση της πειρατείας, καθώς είναι αναμενόμενο ότι η ευρύτερη διαθεσιμότητα του περιεχομένου θα συμβάλει στην καταπολέμηση της πειρατείας, δεδομένου ότι το 22 % των Ευρωπαίων θεωρούν την παράνομη καταφόρτωση αποδεκτή, σε περίπτωση που δεν υπάρχει νόμιμη εναλλακτική δυνατότητα στη χώρα τους. Η Επιτροπή θα προχωρήσει πέραν αυτού, εξασφαλίζοντας ότι οι κανόνες περί πνευματικής ιδιοκτησίας θα εφαρμόζονται ορθά σε ολόκληρη την ΕΕ, στο πλαίσιο της συνολικής προσέγγισής της για τη βελτίωση της εφαρμογής όλων των τύπων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Στο μέλλον, εξίσου σημαντική με τους κανόνες θα είναι η αποτελεσματική και ομοιόμορφη εφαρμογή της νομοθεσίας περί πνευματικής ιδιοκτησίας, σε ολόκληρη την ΕΕ, από τους εθνικούς νομοθέτες και τα δικαστήρια. Παρότι σήμερα δεν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις, για να θεωρηθεί ότι έχει επιτευχθεί πλήρης ευθυγράμμιση των κανόνων περί πνευματικής ιδιοκτησίας σε ολόκληρη την ΕΕ, με τη μορφή ενιαίου κώδικα για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και ενιαίου τίτλου πνευματικής ιδιοκτησίας, ο στόχος αυτός θα πρέπει να εξακολουθήσει να αποτελεί φιλοδοξία για το μέλλον.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6261_el.htm

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► Η Επιτροπή προτείνει ευρωπαϊκή πράξη για προσβασιμότητα σε ορισμένα βασικά προϊόντα και υπηρεσίες σε άτομα με αναπηρίες (02.12.2015)

Άτομα με αναπηρίες – ισότιμη συμμετοχή – κινητικότητα – βιώσιμη ανάπτυξη – Σύμβαση του ΟΗΕ – πολιτιστικά και κοινωνικά δικαιώματα

Περίπου 80 εκατ. άτομα στην ΕΕ υποφέρουν από κάποια αναπηρία σε κάποιον βαθμό. Λόγω της γήρανσης του πληθυσμού, ο αριθμός αναμένεται να αυξηθεί σε 120 εκατ. έως το 2020. Η προσβασιμότητα αποτελεί βασική προϋπόθεση για ισότιμη συμμετοχή και ενεργό ρόλο στην κοινωνία. Και μπορεί να συμβάλει σε μια έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. Η σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία περιέχει υποχρεώσεις προσβασιμότητας. Απαιτεί από τα συμβαλλόμενα μέρη, όπως η ΕΕ και τα κράτη μέλη της λάβουν τα αναγκαία μέτρα, συμπεριλαμβανομένης της θέσπισης νομοθεσίας για τη διασφάλιση της προσβασιμότητας. Χωρίς δράση εκ μέρους της ΕΕ, κάθε κράτος μέλος θα συνεχίσει να αναπτύσσει διαφορετικούς νόμους για την υλοποίηση των υποχρεώσεών τους, με αποτέλεσμα τον όλο και μεγαλύτερο κατακερματισμό της αγοράς της ΕΕ.

Η ΕΕ με τη δράση της μπορεί να προλάβει τον κατακερματισμό αυτόν και να δημιουργήσει περισσότερες ευκαι-

ρίες για τις επιχειρήσεις. Μπορεί να μειώσει το κόστος των προσβάσιμων προϊόντων και υπηρεσιών και να έχει θετικό αντίκτυπο στους προϋπολογισμούς του δημοσίου σε μακροπρόθεσμη βάση, με τη μείωση της εξάρτησης των ηλικιωμένων και των ατόμων με αναπηρία.

Στο πλαίσιο αυτό, το 2011, η ΕΕ επικύρωσε τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (UNCRPD). Η εν λόγω σύμβαση αντιμετωπίζει την αναπηρία ως ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι από ιατρική ή φιλανθρωπική άποψη. Καλύπτει τα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα, καθώς και ένα ευρύ φάσμα τομέων πολιτικής: από τη δικαιοσύνη έως τις μεταφορές, από την απασχόληση έως την τεχνολογία πληροφοριών και ούτω καθεξής. Στο άρθρο 9 της Σύμβασης, ειδικότερα, αναφέρονται οι υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων κρατών όσον αφορά την προσβασιμότητα, ώστε να εξασφαλιστεί στα άτομα με αναπηρίες πρόσβαση επί ίσοις όροις με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Όλα τα κράτη μέλη έχουν υπογράψει τη Σύμβαση και 25 την έχουν επικυρώσει. Η Φινλανδία, η Ιρλανδία και οι Κάτω Χώρες προετοιμάζουν την επικύρωση. Αυτό σημαίνει ότι η ΕΕ, καθώς και τα κράτη μέλη που είναι συμβαλλόμενα μέρη της, έχουν δεσμευτεί να τηρούν και να προστατεύουν τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες, όπως κατοχυρώνονται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, στο πλαίσιο των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους.

Η πρόταση της νέας Οδηγίας στοχεύει να βελτιώσει τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, καθιστώντας ευκολότερο για τις επιχειρήσεις να παρέχουν διασυνورياκά προσβάσιμα προϊόντα και υπηρεσίες. Οι κοινές απαιτήσεις προσβασιμότητας θα εφαρμόζονται, επίσης, στο πλαίσιο των κανόνων της ΕΕ περί δημοσίων συμβάσεων, καθώς και για τη χρήση χρηματοδοτικών πόρων της ΕΕ. Η πρωτοβουλία θα προωθήσει την καινοτομία και θα αυξήσει την προσφορά προσβάσιμων προϊόντων και υπηρεσιών για τα περίπου 80 εκατ. άτομα με αναπηρίες στην ΕΕ.

Δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή, για να διασφαλιστεί η αναλογικότητα των απαιτήσεων, ιδίως για τις μικρές και τις πολύ μικρές επιχειρήσεις. Μια ρήτρα κοινής λογικής αποτρέπει το ενδεχόμενο οι απαιτήσεις προσβασιμότητας να συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση, ενώ για τις πολύ μικρές επιχειρήσεις προβλέπονται ελαφρύτερα μέτρα συμμόρφωσης. Η εμπειρία δείχνει ότι, σε πολλές περιπτώσεις, η παροχή προσβάσιμων προϊόντων είναι επωφελής για τις επιχειρήσεις, ιδίως όταν η προσβασιμότητα προβλέπεται κατά τη φάση του σχεδιασμού.

Όπως είναι αναμενόμενο, η ευρωπαϊκή πράξη για την προσβασιμότητα θα διευκολύνει τους παραγωγούς και τους παρόχους υπηρεσιών να εξάγουν προϊόντα και υπηρεσίες που συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της ΕΕ, καθώς δεν θα χρειάζεται να προσαρμοστούν σε διαφορετικούς εθνικούς κανόνες. Ειδικότερα, αυτό θα βοηθή-

σει τις μικρές επιχειρήσεις να αξιοποιήσουν πλήρως το δυναμικό της αγοράς της ΕΕ. Κατά συνέπεια, τα άτομα με αναπηρία θα επωφεληθούν από τη μεγαλύτερη προσφορά προσβάσιμων προϊόντων και υπηρεσιών σε πιο ανταγωνιστικές τιμές. Από τη βελτιωμένη προσφορά μπορούν, επίσης, να επωφεληθούν οι γηραιότεροι πολίτες με παρόμοιες ανάγκες προσβασιμότητας, καθώς και άλλοι στο ευρύτερο κοινό που αντιμετωπίζουν προκλήσεις που συνδέονται με ατύχημα, προσωρινή ασθένεια ή ένα δύσκολο περιβάλλον, όπως με χαμηλό φωτισμό ή υψηλό θόρυβο. Αυτό συνεπάγεται αύξηση της ενεργού συμμετοχής στην κοινωνία, μεταξύ άλλων στην εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας, καθώς και μεγαλύτερη αυτονομία και ευκαιρίες κινητικότητας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6147_el.htm

► **Η Επιτροπή υποστηρίζει τις ευκαιρίες για τους νέους μέσω του προγράμματος ERASMUS+ (26.01.2016)**

Πασχόληση – νεολαία – δεξιότητες – συνεργασία κρατών – διδασκαλία – εκπαίδευση – διακρατικές συμπράξεις

Το πρόγραμμα ERASMUS+ αποτελεί εργαλείο στήριξης των συστημάτων της Ευρώπης για την εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη νεολαία, που συμβάλλει ταυτόχρονα στη βελτίωση των δεξιοτήτων των σπουδαστών και των προοπτικών απασχόλησής τους. Το επταετές πρόγραμμα (2014-2020) έχει προϋπολογισμό 14,7 δις ευρώ και το ποσό αυτό θα επενδυθεί στους αντίστοιχους τομείς. Ειδικότερα, το πρόγραμμα αυτό στηρίζει διακρατικές συμπράξεις μεταξύ ιδρυμάτων εκπαίδευσης, κατάρτισης και νεολαίας, προκειμένου να υπάρξει μία συνεργασία του κόσμου της εκπαίδευσης με τον κόσμο της εργασίας. Για πρώτη φορά, με το πρόγραμμα αυτό επιτυγχάνεται ειδική χρηματοδότηση για δράσεις στον τομέα του αθλητισμού, για να αντιμετωπιστούν οι σοβαρές απειλές, όπως προσυνεννοημένοι αγώνες και το ντόπινγκ. Το πρόγραμμα υποστηρίζει ακόμη την ανάπτυξη της διδασκαλίας και έρευνας για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μέσω των δράσεων Jean Monnet.

Ειδικότερα, στο πρόγραμμα συμμετέχουν 18.000 χρηματοδοτούμενα σχέδια για πιο ευέλικτες ευκαιρίες συνεργασίας σε όλους τους τομείς της Ευρώπης για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τη νεολαία και τον αθλητισμό. Από τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στις 26 Ιανουαρίου 2016, προκύπτει ότι το πρόγραμμα βοήθησε περισσότερα άτομα μέσω ενός ευρύτερου φάσματος δυνατοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του, στήριξε 650.000 υποτροφίες κινητικότητας για σπουδαστές, ασκούμενους, εκπαιδευτικούς, εθελοντές και άλλους νέους και άνοιξε τον δρόμο για τα πρώτα σπουδαστικά δάνεια για πλήρεις σπουδές επιπέδου μεταπτυχιακού στο εξωτερικό. Το ενισχυμένο πρόγραμμα ERASMUS+ παρέχει ακόμη μεγαλύτερη στήριξη στους δικαιούχους

του, κάτι που φαίνεται από την καλύτερη αναγνώριση των σπουδών στο εξωτερικό, όταν οι σπουδαστές επιστρέφουν στις χώρες καταγωγής τους. Επιπλέον, η κινητικότητα εκπαιδευτικών και προσωπικού ενσωματώνεται καλύτερα στις στρατηγικές επαγγελματικής εξέλιξης που εφαρμόζουν τα ιδρύματα της χώρας καταγωγής τους. Το ίδιο πρόγραμμα είναι πιο ανοικτό στην ενεργό συμμετοχή στα κοινά και την ανεκτικότητα. Πιο συγκεκριμένα, κατά το 2016, θα διατεθούν 13 εκατ. ευρώ για τη χρηματοδότηση σχεδίων σχετικά με την αντιμετώπιση ζητημάτων, όπως η κοινωνική ένταξη των μειονοτήτων και των μεταναστών και των λοιπών μειονεκτουσών κοινωνικών ομάδων. Τέλος, το πρόγραμμα αυτό ενίσχυσε πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης των νέων και τη διευκόλυνση της μετάβασής τους από την εκπαίδευση στην εργασία, γεγονός που αποδεικνύεται και από μελέτη που αφορά στην ανταλλαγή των σπουδαστών με το πρόγραμμα Erasmus, χάρη στο οποίο βελτιώνονται σημαντικά οι πιθανότητες των νέων να εξασφαλίσουν διοικητικές θέσεις υψηλής ποιότητας.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-141_el.htm

VII. ΚΟΙΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Κατευθυντήριες γραμμές που στοχεύουν στη στήριξη των Ευρωπαίων γεωργών (27.11.2015)**

Αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – μεταρρύθμιση ΚΓΠ 2013 – ελαιόλαδο – βόειο κρέας – αροτραίες καλλιέργειες

Στις 27 Νοεμβρίου 2015, η Επιτροπή ενέκρινε νέες κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής ειδικών γεωργικών παρεκκλίσεων από την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία της ΕΕ στην πώληση ορισμένων γεωργικών προϊόντων. Οι κατευθυντήριες γραμμές εξηγούν στους Ευρωπαίους γεωργούς με ποιον τρόπο μπορούν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να πωλούν από κοινού ελαιόλαδο, βόειο κρέας και αροτραίες καλλιέργειες, σύμφωνα με τους κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ.

Οι νέες κατευθυντήριες γραμμές συμπληρώνουν τη μεταρρύθμιση της ΚΓΠ του 2013, η οποία επέφερε ορισμένες αλλαγές στους κανόνες σχετικά με τη συνεργασία των γεωργών. Στόχος των μέτρων που προβλέπει η μεταρρύθμιση της ΚΓΠ είναι η αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της βιωσιμότητας των γεωργών της ΕΕ και η ενίσχυση της διαπραγματευτικής ισχύος τους έναντι των αγοραστών, χωρίς να αναιρείται ο προσανατολισμός τους προς την αγορά.

Οι γενικοί κανόνες ανταγωνισμού της ΕΕ απαγορεύουν τις συμφωνίες οι οποίες συνίστανται στον καθορισμό τιμών ή άλλων όρων συναλλαγών ή στην κατανομή των αγορών, εκτός εάν αυτές συμβάλλουν στη βελτίωση της παραγωγής ή της διανομής των προϊόντων, εξασφαλίζο-

ντας συγχρόνως στους καταναλωτές δίκαιο τμήμα από το όφελος που προκύπτει (άρθρο 101 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Οι εν λόγω κατευθυντήριες γραμμές αφορούν σε τρεις παρεκκλίσεις με βάση την απόδοση, οι οποίες επιτρέπουν στους παραγωγούς ελαιολάδου, βοείου κρέατος και αροτραίων καλλιεργειών να πωλούν και να καθορίζουν τις τιμές, τις ποσότητες ή άλλους όρους συναλλαγής των προϊόντων αυτών από κοινού, μέσω αναγνωρισμένων οργανώσεων, εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις.

Πιο συγκεκριμένα, οι οργανώσεις αυτές πρέπει να οδηγούν σε σημαντική βελτίωση της απόδοσης των γεωργών, παρέχοντας υπηρεσίες υποστήριξης, εκτός της πώλησης (για παράδειγμα, υπηρεσίες αποθήκευσης, μεταφοράς ή διανομής) και οι ποσότητες που εμπορεύονται οι οργανώσεις δεν πρέπει να υπερβαίνουν ορισμένα ανώτατα όρια (20% της σχετικής αγοράς ελαιολάδου και 15% της εθνικής αγοράς βοείου κρέατος και αροτραίων καλλιεργειών).

Οι νέες κατευθυντήριες γραμμές βοηθούν τους γεωργούς να συμμορφωθούν με αυτές τις απαιτήσεις, ενώ αναμένεται επίσης ότι θα βοηθήσουν τις αρχές ανταγωνισμού και τις δικαστικές αρχές των κρατών μελών κατά την εφαρμογή των νέων κανόνων, καθώς παρέχουν σαφή περιγραφή του τύπου δραστηριοτήτων που μπορούν να οδηγήσουν σε σημαντική βελτίωση της απόδοσης που απαιτείται, για να επωφεληθούν οι γεωργοί από την παρέκκλιση. Δίνουν, επίσης, συγκεκριμένα παραδείγματα περιπτώσεων όπου οι εν λόγω δραστηριότητες μπορούν να οδηγήσουν σε σημαντική βελτίωση της απόδοσης και εξηγούν πώς μπορεί να υπολογίζεται η ποσότητα που διατίθεται στο εμπόριο από τις οργανώσεις παραγωγών και να ελέγχεται ότι αυτή δεν υπερβαίνει τα όρια, λαμβάνοντας ιδίως υπόψη τις φυσικές διακυμάνσεις του όγκου παραγωγής σε βάθος χρόνου. Επιπλέον, περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο εξαιρετικές περιστάσεις, για παράδειγμα μια φυσική καταστροφή, μπορούν να ληφθούν υπόψη κατά τον υπολογισμό των ποσοτήτων που διατίθενται στο εμπόριο από οργανώσεις παραγωγών και αναλύουν τις περιπτώσεις στις οποίες οι εθνικές αρχές ανταγωνισμού και η Επιτροπή μπορούν να εφαρμόζουν ρήτρα ασφαλείας, όπως προβλέπεται στον Κανονισμό ΚΟΑ. Η εν λόγω ρήτρα ασφαλείας επιτρέπει στις αρχές ανταγωνισμού να ζητούν σε εξαιρετικές περιστάσεις την επανεξέταση ή ακύρωση των συμβάσεων από κοινού εμπορίας μιας οργάνωσης παραγωγών, εάν η αγορά επηρεάζεται αρνητικά στο σύνολό της.

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6187_el.htm

VIII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Η Επιτροπή συγχρηματοδοτεί έργα στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE (20.11.2015)

συγχρηματοδότηση περιβαλλοντικών έργων – αποδοτική χρήση πόρων – ατμόσφαιρα – βιοποικιλότητα

Το πρόγραμμα LIFE είναι το χρηματοδοτικό μέσο της ΕΕ για το περιβάλλον και την κλιματική δράση. Εφαρμόζεται από το 1992 και έχει συγχρηματοδοτήσει περισσότερα από 4.000 έργα σε ολόκληρη την ΕΕ και σε τρίτες χώρες, κινητοποιώντας 7,8 δισ. ευρώ και συμβάλλοντας με 3,4 δισ. ευρώ στην προστασία του περιβάλλοντος και του κλίματος.

Η Επιτροπή έχει εγκρίνει επενδυτικό πακέτο, ύψους 264,8 εκατ. ευρώ, για την υποστήριξη του περιβάλλοντος, της φύσης και της πράσινης ανάπτυξης της Ευρώπης. Η επένδυση καλύπτει 96 νέα έργα που εκτείνονται σε 21 κράτη μέλη, τα οποία χρηματοδοτούνται στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE για το περιβάλλον. Τα έργα καλύπτουν δράσεις στον τομέα του περιβάλλοντος και της αποδοτικής χρήσης των πόρων, υποστηρίζοντας τη μετάβαση σε μια πιο κυκλική και βιώσιμη οικονομία, φύση και βιοποικιλότητα, καθώς και στους τομείς της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης και της πληροφόρησης. Η ΕΕ θα συγχρηματοδοτήσει τα έργα, χορηγώντας 160,6 εκατ. ευρώ. Η Επιτροπή έλαβε 1.117 αιτήσεις στο πλαίσιο πρόσκλησης υποβολής προσφορών, της οποίας η προθεσμία έληξε τον Ιούνιο του 2014. Από αυτές, 96 επελέγησαν για συγχρηματοδότηση μέσω των τριών συνιστωσών του προγράμματος.

Τα 51 έργα για το περιβάλλον και την αποδοτική χρήση των πόρων στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE θα κινητοποιήσουν 103,3 εκατ. ευρώ, από τα οποία η ΕΕ θα συνεισφέρει 56,2 εκατ. ευρώ. Τα έργα αυτά καλύπτουν δράσεις σε πέντε θεματικούς τομείς: ατμόσφαιρα, περιβάλλον και υγεία, αποδοτική χρήση των πόρων, απόβλητα και νερό. Απ' αυτά σχεδόν τα μισά κονδύλια θα διατεθούν σε 14 έργα για την αποδοτική χρήση των πόρων, η οποία θα διευκολύνει τη μετάβαση της Ευρώπης προς μια πιο κυκλική οικονομία.

Τα 39 έργα για τη φύση και τη βιοποικιλότητα στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE βελτιώνουν την κατάσταση διατήρησης των απειλούμενων ειδών και ενδιαιτημάτων και συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου της ΕΕ για την ανάσχεση της απώλειας της βιοποικιλότητας. Διαθέτουν συνολικό προϋπολογισμό ύψους 153,9 εκατ. ευρώ, από τα οποία η ΕΕ θα συνεισφέρει 100 εκατ. ευρώ. Τέλος, τα 6 έργα για τη διακυβέρνηση και πληροφόρηση στο πλαίσιο του προγράμματος LIFE αποσκοπούν στην αύξηση της ευαισθητοποίησης για τα περιβαλλοντικά θέματα. Διαθέτουν συνολικό προϋπολογισμό, ύψους 7,5 εκατ. ευρώ, από τα οποία η ΕΕ θα συνεισφέρει σχεδόν 4,5 εκατ. ευρώ.

<http://ec.europa.eu/life>

<http://ec.europa.eu/environment/life/contact/nationalcontact/index.htm>

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Υπόθεση Schrems: η αποδόμηση του ασφαλούς λιμένα

Στις 6 Οκτωβρίου 2015, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έκρινε την υπόθεση C-362/14, *Schrems* (06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650) και αποφάνθηκε ότι η ρύθμιση περί ασφαλούς λιμένα (Safe Harbour) εκ μέρους της Επιτροπής είναι ανίσχυρη. Τούτη η απόφαση έλαβε μεγάλη δημοσιότητα, καθόσον σχετίζεται τόσο με τη χρήση του Facebook όσο και με τις αποκαλύψεις του Edward Snowden για τη δράση των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ, αλλά έχει και ιδιαίτερη νομική σημασία, καθόσον ανατρέπει επί της ουσίας το καθεστώς ασφαλούς λιμένα που ίσχυε έως τώρα για τις ΗΠΑ.

Το καθεστώς ασφαλούς λιμένα

Πιο αναλυτικά, η Οδηγία 95/46/ΕΚ περί προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ορίζει ότι η διαβίβαση προσωπικών δεδομένων από κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τρίτη χώρα επιτρέπεται, κατ'αρχήν, μόνον εφόσον η εν λόγω τρίτη χώρα εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας των δεδομένων. Κατά την ίδια Οδηγία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μπορεί να διαπιστώσει ότι τρίτη χώρα, λόγω της εθνικής της νομοθεσίας ή διεθνών δεσμεύσεων που έχει αναλάβει, εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας. Στην περίπτωση αυτή, επιτρέπεται να διαβιβάζονται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα από τα κράτη μέλη, χωρίς να είναι απαραίτητη η παροχή πρόσθετων εγγυήσεων. Τέλος, η Οδηγία προβλέπει ότι κάθε κράτος μέλος ορίζει μία ή περισσότερες δημόσιες αρχές (εθνικές αρχές ελέγχου) υπεύθυνες για τον έλεγχο της εφαρμογής, εντός του συγκεκριμένου κράτους, των εθνικών διατάξεων που θεσπίζονται βάσει της Οδηγίας αυτής.

Βάσει της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, λοιπόν, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε στις 26 Ιουλίου 2000 απόφαση (γνωστή ως «απόφαση περί ασφαλούς λιμένα»), αναγνωρίζοντας ότι οι αρχές ασφαλούς λιμένα για την προστασία της ιδιωτικής ζωής που εκδίδονται από το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ παρέχουν ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας για τη διαβίβαση δεδομένων από την Ένωση στις ΗΠΑ. Ως εκ τούτου, η απόφαση περί ασφαλούς λιμένα επέτρεπε τη μεταφορά προσωπικών πληροφοριών για εμπορικούς σκοπούς από εταιρείες της ΕΕ σε εταιρείες στις ΗΠΑ που τηρούσαν τις εν λόγω αρχές. Η λειτουργία της απόφασης περί ασφαλούς λιμένα στηρίχθηκε σε δεσμεύσεις και αυτοπιστοποίηση των εταιρειών που συμμορφώνονταν προς τις απαιτήσεις της απόφασης. Οι εταιρίες έπρεπε να εγγραφούν σε σχετικό μητρώο, ενημερώνοντας το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ, ενώ η Ομοσπονδιακή Επι-

τροπή Εμπορίου των ΗΠΑ ήταν αρμόδια για την επιβολή των αρχών ασφαλούς λιμένα. Η προσχώρηση σε τούτο το καθεστώς ήταν οικειοθελής, αλλά οι κανόνες είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα για όσους υπάγονταν σε αυτό.

Το ιστορικό της υπόθεσης

Ο Αυστριακός Maximillian Schrems είναι χρήστης του Facebook από το 2008. Όπως ισχύει και για τους λοιπούς χρήστες του Facebook που κατοικούν στην Ένωση, τα δεδομένα που παρέχει ο M. Schrems στο Facebook διαβιβάζονται, εν όλω ή εν μέρει, από την ιρλανδική θυγατρική της Facebook σε διακομιστές που βρίσκονται στις ΗΠΑ, όπου τα δεδομένα αυτά αποτελούν αντικείμενο επεξεργασίας. Ο M. Schrems υπέβαλε καταγγελία στην ιρλανδική αρχή ελέγχου, θεωρώντας ότι, βάσει των αποκαλύψεων στις οποίες προέβη το 2013 ο E. Snowden σχετικά με τις δραστηριότητες των υπηρεσιών πληροφοριών των Ηνωμένων Πολιτειών (ιδίως της National Security Agency, NSA), η νομοθεσία και οι πρακτικές των ΗΠΑ δεν παρέχουν ικανοποιητική προστασία από την παρακολούθηση, εκ μέρους των δημοσίων αρχών, των δεδομένων που διαβιβάζονται προς τις ΗΠΑ. Η ιρλανδική αρχή ελέγχου απέρριψε την καταγγελία, με την αιτιολογία ότι η Επιτροπή, στην από 26 Ιουλίου 2000 απόφασή της, έκρινε ότι, στο πλαίσιο του καθεστώτος «ασφαλούς λιμένα», οι Ηνωμένες Πολιτείες εξασφαλίζουν ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας στα διαβιβαζόμενα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας, το οποίο εξέτασε την υπόθεση, ζήτησε να διευκρινισθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) αν η απόφαση αυτή της Επιτροπής εμποδίζει εθνική αρχή ελέγχου να ερευνήσει καταγγελία κατά την οποία τρίτη χώρα δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας, και, εφόσον χρειάζεται, να αναστείλει τη διαβίβαση των επίμαχων δεδομένων.

Η απόφαση του ΔΕΕ

Με την απόφασή του, το ΔΕΕ έκρινε ότι η ύπαρξη απόφασης της Επιτροπής, με την οποία διαπιστώνεται ότι τρίτη χώρα εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας στα διαβιβαζόμενα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν εξαφανίζει ούτε περιορίζει την εξουσία που έχουν οι εθνικές αρχές ελέγχου βάσει του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Οδηγίας 95/46/ΕΚ. Επισήμανε ότι καμία διάταξη της Οδηγίας δεν εμποδίζει τις εθνικές αρχές να ελέγχουν τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τις τρίτες χώρες για τις οποίες έχει εκδοθεί απόφαση της Επιτροπής. Έτσι, ακόμη και όταν έχει εκδοθεί απόφαση της Επιτροπής, οι

εθνικές αρχές ελέγχου στις οποίες έχει υποβληθεί σχετική αίτηση πρέπει να μπορούν να εξετάσουν αμερόληπτα αν η διαβίβαση των δεδομένων κάποιου προσώπου προς τρίτη χώρα πληροί τους όρους που θέτει η Οδηγία.

Ωστόσο, το ΔΕΕ είναι το μόνο αρμόδιο να διαπιστώσει την ακυρότητα πράξης της Ένωσης, όπως της απόφασης της Επιτροπής. Εξετάζοντας, λοιπόν, το κύρος της απόφασης περί ασφαλούς λιμένα της Επιτροπής, το ΔΕΕ τόνισε ότι η Επιτροπή όφειλε να διαπιστώσει αν οι ΗΠΑ εξασφαλίζουν πράγματι, λόγω της εθνικής τους νομοθεσίας και των διεθνών δεσμεύσεων που έχουν αναλάβει, επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ουσιαστικά ισοδύναμο με αυτό που παρέχεται εντός της Ένωσης. Επισήμανε, συναφώς, ότι η Επιτροπή δεν προέβη σε τέτοια διαπίστωση, αλλά αρκέστηκε, απλώς, στην εξέταση του καθεστώτος του ασφαλούς λιμένα.

Το ΔΕΕ, χωρίς να χρειάζεται να εξετάσει αν το καθεστώς αυτό εξασφαλίζει επίπεδο προστασίας ουσιαστικά ισοδύναμο με αυτό που παρέχεται εντός της Ένωσης, υπογράμμισε ότι το εν λόγω καθεστώς εφαρμόζεται μόνο στις αμερικανικές επιχειρήσεις που προσχωρούν σε αυτό, χωρίς να δεσμεύει τις ίδιες τις δημόσιες αρχές των ΗΠΑ. Εξάλλου, οι απαιτήσεις που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια, το δημόσιο συμφέρον και την τήρηση των νόμων των ΗΠΑ υπερέχουν έναντι του καθεστώτος ασφαλούς λιμένα, με αποτέλεσμα οι αμερικανικές επιχειρήσεις να οφείλουν να αποκλίνουν, χωρίς περιορισμό, από τους κανόνες προστασίας που προβλέπει το καθεστώς αυτό, όταν οι εν λόγω αρχές συγκρούονται με τις ανωτέρω απαιτήσεις. Έτσι, το αμερικανικό καθεστώς ασφαλούς λιμένα επιτρέπει επεμβάσεις εκ μέρους των αμερικανικών δημόσιων αρχών στα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων, δεδομένου ότι η απόφαση της Επιτροπής δεν αναφέρει ούτε την ύπαρξη κανόνων στις ΗΠΑ για τον περιορισμό τυχόν επεμβάσεων ούτε την ύπαρξη αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας από τις επεμβάσεις αυτές.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η ανωτέρω ανάλυση σε σχέση με το συγκεκριμένο καθεστώς ενισχύεται από δύο ανακοινώσεις της Επιτροπής από τις οποίες προκύπτει ότι οι αρχές των ΗΠΑ μπορούν να έχουν πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που διαβιβάζονται από τα κράτη μέλη προς τις ΗΠΑ και να τα επεξεργάζονται κατά τρόπο ασυμβίβαστο με τον σκοπό για τον οποίο διαβιβάστηκαν, καθ' υπέρβαση αυτού που, κατά την Επιτροπή, είναι το όριο του απολύτως αναγκαίου και του αναλογικού για την προστασία της εθνικής ασφάλειας. Ομοίως, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι για τους ενδιαφερόμενους δεν υπάρχει η δυνατότητα μέσω της διοικητικής ή της δικαστικής οδού να έχουν πρόσβαση στα δεδομένα που τους αφορούν, να εξασφαλίσουν την τροποποίηση ή τη διαγραφή τους.

Όσον αφορά το επίπεδο προστασίας που είναι ουσιαστικά ισοδύναμο με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευ-

θερίες που προστατεύονται εντός της Ένωσης, το ΔΕΕ επισήμανε ότι στο δίκαιο της Ένωσης μια ρύθμιση δεν περιορίζεται στο αναγκαίο μέτρο, όταν επιτρέπει κατά γενικό τρόπο τη διατήρηση όλων των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όλων των προσώπων των οποίων τα δικαιώματα διαβιβάζονται από την Ένωση προς τις ΗΠΑ, χωρίς καμία διαφοροποίηση, περιορισμό ή εξαίρεση σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και χωρίς να προβλέπονται αντικειμενικά κριτήρια για την οριοθέτηση της πρόσβασης των δημόσιων αρχών στα δεδομένα και τη μεταγενέστερη χρήση τους. Πρόσθεσε, επίσης, ότι ρύθμιση που επιτρέπει στις δημόσιες αρχές την πρόσβαση κατά γενικευμένο τρόπο στο περιεχόμενο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών πρέπει να θεωρηθεί ότι προσβάλλει το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής.

Κατά το ΔΕΕ, ρύθμιση που δεν προβλέπει ένδικα βοηθήματα, προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να έχει πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν ή να επιτύχει την τροποποίηση ή την κατάργηση τέτοιων δεδομένων, προσβάλλει το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, καθόσον η πρόβλεψη μιας τέτοιας δυνατότητας είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ύπαρξη κράτους δικαίου. Έκρινε, λοιπόν, ότι η επίμαχη απόφαση της Επιτροπής στερεί από τις εθνικές αρχές ελέγχου τις εξουσίες τους, σε περίπτωση που κάποιο πρόσωπο αμφισβητεί τη συμφωνία της απόφασης με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αλλά η Επιτροπή δεν είχε την αρμοδιότητα να περιορίσει κατ' αυτόν τον τρόπο τις εξουσίες των εθνικών αρχών ελέγχου.

Κατά συνέπεια, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η από 26 Ιουλίου 2000 απόφαση της Επιτροπής είναι ανίσχυρη. Ως εκ τούτου, η ιρλανδική αρχή ελέγχου οφείλει να εξετάσει την καταγγελία του M. Schrems με τη δέουσα επιμέλεια και σε αυτήν απόκειται, κατά την ολοκλήρωση της έρευνάς της, να κρίνει αν βάσει της Οδηγίας πρέπει να αναστείλει τη διαβίβαση δεδομένων των Ευρωπαίων χρηστών του Facebook προς τις ΗΠΑ, με την αιτιολογία ότι η χώρα αυτή δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας των προσωπικών δεδομένων.

Οι συνέπειες της απόφασης

Η ανωτέρω απόφαση οδήγησε την Επιτροπή σε άμεση επανεξέταση του καθεστώτος ασφαλούς λιμένα, με σκοπό να εξασφαλίσει στην πράξη ένα επαρκές επίπεδο προστασίας των δεδομένων. Η Επιτροπή, λοιπόν, επιτάχυνε τις διαπραγματεύσεις με τις ΗΠΑ για τη διαμόρφωση νέου πλαισίου διαβίβασης προσωπικών δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό, ήδη στις 15 Οκτωβρίου, οι αρμόδιοι επίτροποι συναντήθηκαν με εκπροσώπους των επιχειρήσεων και της βιομηχανίας, οι οποίοι ζήτησαν μια σαφή και ομοιόμορφη ερμηνεία της απόφασης, καθώς και

μεγαλύτερη σαφήνεια σχετικά με τα μέσα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν για τη διαβίβαση δεδομένων. Στόχος της Επιτροπής είναι η ολοκλήρωση των συζητήσεων εντός τριών μηνών. Στο μεταξύ, οι εταιρείες πρέπει να συμμορφωθούν με την απόφαση και να βασίζονται σε εναλλακτικά εργαλεία διαβίβασης, όπου αυτό είναι δυνατόν. Η Επιτροπή έχει εκδώσει Οδηγίες για τις δυνατότητες διαβίβασης διατλαντικών δεδομένων σύμφωνα με την απόφαση έως ότου τεθεί σε εφαρμογή το νέο πλαίσιο. Σε επεξηγηματική ανακοίνωση αναλύονται οι συνέπειες της απόφασης και καθορίζονται εναλλακτικοί μηχανισμοί για τη διαβίβαση προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ.

Πιο συγκεκριμένα, στη σχετική ανακοίνωση επισημαίνεται ότι η ρύθμιση περί ασφαλούς λιμένα δεν μπορεί να αποτελεί πλέον τη νομική βάση για τη διαβίβαση προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ και ότι η Επιτροπή θα συνεχίσει και θα ολοκληρώσει τις διαπραγματεύσεις για ένα ανανεωμένο και ασφαλές πλαίσιο για τις διατλαντικές διαβιβάσεις προσωπικών δεδομένων, το οποίο πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις της απόφασης του Δικαστηρίου, ιδίως όσον αφορά τους περιορισμούς και τις διασφαλίσεις για την πρόσβαση των δημοσίων αρχών των ΗΠΑ σε προσωπικά δεδομένα. Επίσης, άλλες αντίστοιχες αποφάσεις περί επαρκούς προστασίας θα πρέπει να τροποποιηθούν, ώστε να διασφαλιστεί ότι οι εθνικές αρχές προστασίας δεδομένων θα παραμείνουν ελεύθερες να διερευνούν καταγγελίες που ασκούνται από ιδιώτες.

Τέλος, στην ανακοίνωση παρατίθενται και εναλλακτικές δυνατότητες για τη διαβίβαση προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ, με την επιφύλαξη της ανεξαρτησίας και της εξουσίας των εθνικών αρχών προστασίας δεδομένων να εξετάζουν τη νομιμότητα κάθε τέτοιας διαβίβασης. Οι επιχειρήσεις μπορούν να διαβιβάζουν επί του παρόντος δεδομένα με βάση:

- Συμβατικές λύσεις: οι συμβατικοί κανόνες πρέπει να επιβάλλουν την τήρηση ορισμένων υποχρεώσεων, όπως η θέσπιση μέτρων ασφαλείας, η ενημέρωση του ατόμου το οποίο αφορούν τα δεδομένα, η παροχή διασφαλίσεων σε περίπτωση διαβίβασης ευαίσθητων δεδομένων κ.λπ.

- Δεσμευτικούς εταιρικούς κανόνες για διαβίβαση δεδομένων εντός του ίδιου ομίλου: οι κανόνες αυτοί επιτρέπουν την ελεύθερη κυκλοφορία προσωπικών δεδομένων μεταξύ των διαφόρων υποκαταστημάτων πολυεθνικής εταιρείας. Η κυκλοφορία αυτή πρέπει να εγκρίνεται από την αρχή προστασίας δεδομένων κάθε κράτους μέλους από το οποίο η πολυεθνική εταιρεία επιθυμεί τη διαβίβαση δεδομένων.

- Παρεκκλίσεις: αυτές προβλέπονται με σκοπό τη σύναψη ή εκτέλεση σύμβασης, π.χ. διαβίβαση προσωπικών δεδομένων για κράτηση ξενοδοχείο των ΗΠΑ, τη θεμελίωση, άσκηση ή υπεράσπιση νομικών αξιώσεων, καθώς και σε περίπτωση ελεύθερης και συνειδητής συναίνεσης του ατόμου.

Σχετικά links:

Το κείμενο της απόφασης Schrems:

<http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62014CJ0362&lang1=el>

Η Οδηγία 95/46/EK:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31995L0046:el:HTML>

Η απόφαση περί ασφαλούς λιμένα:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000D0520>

Οι Οδηγίες εκ μέρους της Επιτροπής:

http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-6014_en.htm
Βλ. επίσης:

http://ec.europa.eu/justice/data-protection/files/com_2013_847_en.pdf

http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/press-material/press-release/art29_press_material/2015/20151016_wp29_statement_on_schrems_judgement.pdf

<http://europeanlawblog.eu/?p=2931>

<http://verfassungsblog.de/the-force-awakens-the-schrems-case-from-a-german-perspective/>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Π. Περράκη, σ. 491.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2015)

Ι. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► Περιορισμοί στην άσκηση δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Εθνική νομοθεσία που προβλέπει αυτοδίκαιη απώλεια του δικαιώματος ψήφου σε περίπτωση αμετάκλητης ποινικής καταδίκης

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 39 και 49 – αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων – αυτοδίκαιη παρεπόμενη ποινή – αλλαγή ποινική νομοθεσίας – διατήρηση παρεπόμενων ποινών με μεταβατικές διατάξεις – εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου – περιορισμοί στο δικαίωμα ψήφου – αρχή της αναλογικότητας – αναδρομικότητα ηπιότερου ποινικού νόμου

ΔΕΕ C-650/13, Delvigne, 06.10.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Β. Σκουρής, Εισηγήτρια: Κ. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: Ρ. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:648 – Προδικαστικό ερώτημα

Η επίδικη υπόθεση ανέκυψε κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος, που διατυπώθηκε από το Πρωτοδικείο του Μπορντώ (Γαλλία) και αφορά ζητήματα συμβατότητας διατάξεων του γαλλικού ποινικού κώδικα προς τα άρθρα 39 και 49 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης αποτέλεσε η νομιμότητα της διαγραφής του Γάλλου πολίτη, του Τ. Delvigne, το έτος 2012, από τους εκλογικούς καταλόγους του Δήμου Lesparre-Médos, η οποία επιβλήθηκε κατ' εφαρμογήν του άρθρου L 6 του εκλογικού κώδικα, κατόπιν της αυτοδίκαιης απώλειας του δικαιώματος ψήφου του λόγω αμετάκλητης ποινικής καταδίκης το 1988 (ποινή δώδεκα ετών). Το καθεστώς των αυτοδίκαιων παρεπόμενων ποινών καταργήθηκε με την τροποποίηση του ποινικού κώδικα το 1994, ενώ υπό το νέο αυτό νομοθετικό καθεστώς η παρεπόμενη ποινή πρέπει να επιβληθεί από το δικαστήριο και για διάρκεια μη υπερβαίνουσα τα δέκα έτη, σε περίπτωση καταδίκης για κακούργημα, και τα πέντε, σε περίπτωση καταδίκης για πλημμέλημα. Η εν λόγω τροποποίηση του ποινικού κώδικα δεν μετέβαλε την κατάσταση του Τ. Delvigne, ο οποίος συνέχισε να αποστερείται αυτοδικαίως και κατά τρόπο διαρκή το δικαίωμα ψήφου του, καθόσον η απώλεια των πολιτικών του δικαιωμάτων διατηρήθηκε κατ' εφαρμογήν των συνδυασμένων διατάξεων των άρθρων L 2 και L 6 του εκλογικού κώδικα και του άρθρου 370 του νόμου της 16ης Δεκεμβρίου 1992,

όπως αυτός τροποποιήθηκε. Σύμφωνα με την τελευταία διάταξη, η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων που επιβλήθηκε στον Τ. Delvigne εξακολουθεί να ισχύει, καθόσον προέκυπτε από ποινική καταδικαστική απόφαση η οποία κατέστη αμετάκλητη πριν τη θέση σε ισχύ του νέου ποινικού κώδικα. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί την ερμηνεία των άρθρων 39 και 49 παρ. 1, τελευταίο εδάφιο, του Χάρτη, προκειμένου να αξιολογηθεί η συμβατότητα με τις προαναφερθείσες διατάξεις της απώλειας του δικαιώματος ψήφου που επιβλήθηκε στον Τ. Delvigne, και η οποία είχε ως συνέπεια τη διαγραφή του από τους εκλογικούς καταλόγους.

Καταρχάς το Δικαστήριο, όσον αφορά στην αρμοδιότητά του να απαντήσει στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα, διευκρίνισε καταφατικά ότι, εφόσον κράτος μέλος στο πλαίσιο της εκπληρώσεως της υποχρεώσεως που υπέχει, δυνάμει των άρθρων 14 παρ. 3 ΣΕΕ, και 1 παρ. 3, της Πράξεως του 1976, προβλέπει στην εθνική του νομοθεσία τον αποκλεισμό από τους φορείς του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου πολιτών της Ένωσης, οι οποίοι, όπως και ο Τ. Delvigne, έχουν καταδικαστεί με δικαστική απόφαση που κατέστη αμετάκλητη πριν την 1η Μαρτίου 1994, πρέπει να θεωρηθεί ότι εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης, κατά την έννοια του άρθρου 51 παρ. 1, του Χάρτη. Προκαταρκτικά, σύμφωνα με την κρίση του Δικαστηρίου, η απώλεια του δικαιώματος ψήφου του Τ. Delvigne συνιστά περιορισμό της ασκήσεως του δικαιώματος που κατοχυρώνει το άρθρο 39 παρ. 2, του Χάρτη, το οποίο αποτελεί την έκφραση στον Χάρτη του δικαιώματος ψήφου των πολιτών της Ένωσης στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δυνάμει των άρθρων 14 παρ. 3 ΣΕΕ και 1 παρ. 3, της Πράξεως του 1976. Ωστόσο, βάσει του άρθρου 52 παρ. 1, του Χάρτη επιτρέπεται η επιβολή περιορισμών στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στα άρθρα 39 παρ. 2, αυτού, εφόσον οι περιορισμοί αυτοί προβλέπονται κατά νόμον, σέβονται το ουσιώδες περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών και, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, είναι αναγκαίοι και κατατείνουν πράγματι στην επίτευξη αναγνωρισμένων από την Ευρωπαϊκή Ένωση σκοπών γενικού συμφέροντος ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Στην κρινόμενη περίπτωση, δεδομένου ότι η επίμαχη απώλεια του δικαιώματος ψήφου επιβλήθηκε κατ' εφαρμογήν συνδυασμένων διατάξεων του εκλογικού κώδικα και του ποινικού κώδικα, έγινε δεκτό από το ΔΕΕ ότι η απώλεια αυτή προβλέπεται από τον νόμο, ο συγκεκριμένος δε περιορισμός σέβεται το ουσιώδες περιεχόμενο του δικαιώ-

ματος ψήφου του άρθρου 39 παρ. 2, του Χάρτη, καθώς συνεπάγεται τον αποκλεισμό, υπό ειδικές προϋποθέσεις και λόγω συγκεκριμένης συμπεριφοράς, ορισμένων προσώπων από τους φορείς του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και είναι σύμφωνος με την αρχή της αναλογικότητας, καθόσον λαμβάνει υπόψη τη φύση και τη βαρύτητα του διαπραχθέντος ποινικού αδικήματος καθώς και τη διάρκεια της ποινής. Για τον λόγο αυτόν το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 39 παρ. 2, του Χάρτη δεν αντιτίθεται σε νομοθεσία κράτους μέλους, όπως η επίμαχη, η οποία αποκλείει αυτοδικαίως από τους φορείς του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τα πρόσωπα που έχουν κριθεί ένοχοι τελέσεως σοβαρού ποινικού αδικήματος με δικαστική απόφαση που κατέστη αμετάκλητη πριν την 1η Μαρτίου 1994.

Περαιτέρω, όσον αφορά τον κανόνα της αναδρομικότητας του ηπιότερου ποινικού νόμου, τον οποίο προβλέπει το άρθρο 49 παρ. 1, τελευταίο εδάφιο, του Χάρτη, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη τον σκοπό του εθνικού ποινικού νομοθέτη ως προς τη διατήρηση των αποτελεσμάτων των καταδικαστικών αποφάσεων που κατέστησαν αμετάκλητες πριν την 1η Μαρτίου 1994, ο οποίος συνίσταται στην αποτροπή της αυτόματης ανάκτησης του δικαιώματος ψήφου εκ μέρους των καταδικασμένων αμέσως μετά τη θέση σε ισχύ του νέου ποινικού κώδικα, τη στιγμή που ο συγκεκριμένος κώδικας εξακολουθεί να προβλέπει την απώλεια του δικαιώματος ψήφου υπό τη μορφή παρεπόμενης ποινής. Συναφώς, το Δικαστήριο διατύπωσε την κρίση ότι ο κανόνας της αναδρομικότητας του ηπιότερου ποινικού νόμου, τον οποίο προβλέπει το άρθρο 49 παρ. 1, τελευταίο εδάφιο, του Χάρτη, δεν δύναται να αμφισβητήσει εθνική νομοθεσία, όπως η επίμαχη, η οποία εξακολουθεί απλώς να προβλέπει την απώλεια του δικαιώματος ψήφου, ως ποινή αυτοδικαίως παρεπόμενη ποινικής καταδίκης, αποκλειστικώς και μόνο στην περίπτωση καταδικαστικών αποφάσεων, που εκδόθηκαν σε τελευταίο βαθμό ενόσω ήταν ακόμη σε ισχύ ο παλιός ποινικός κώδικας, λαμβάνοντας ιδίως υπόψη ότι η νομοθεσία αυτή παρέχει ρητώς στα πρόσωπα, που έχουν απολέσει το δικαίωμα ψήφου, τη δυνατότητα να ζητήσουν και να πετύχουν την ανάκτησή του, κατόπιν επανεξέτασης της προσωπικής τους καταστάσεως, συμπεριλαμβανομένης της διάρκειας της εν λόγω αποστερήσεως.

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Δ. Λέντζη, σ. 497.

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής, Βιργινία Τζώρτζη

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπηκόων κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος

Ιθαγένεια της Ένωσης – ίση μεταχείριση – Οδηγία 2004/38 – άρθρο 24 παρ. 2 – Κανονισμός 883/2004 – κοινωνικές παροχές – ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα – υπήκοοι κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν στο έδαφος άλλου κράτους μέλους αποκλείονται – ιδιότητα εργαζομένου

ΔΕΕ C-67/14, Alimanovic, 15.09.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Β. Σκουρής, Εισηγήτρια: Μ. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Wathelet, ECLI:EU:C:2015:59 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά το πολιτικώς ευαίσθητο ζήτημα του δικαιώματος των πολιτών της Ένωσης σε ίση μεταχείριση ως προς την πρόσβαση στα εθνικά κοινωνικά επιδόματα. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του Jobcenter Berlin Neukölln (τοπική υπηρεσία απασχόλησης) και, αφετέρου, της Nazifa Alimanovic και των τριών παιδιών της.

Το άρθρο 4 του Κανονισμού 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας προβλέπει την αρχή της ίσης μεταχείρισης, ενώ στο άρθρο 70 παρ. 4, περιγράφεται η εξαίρεση της απαγόρευσης εξαγωγής των παροχών. Επιπλέον, σύμφωνα με τη γερμανική νομοθεσία, για τη μεταφορά στην εσωτερική έννομη τάξη του άρθρου 24 παρ. 2, της Οδηγίας 2004/38 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών (Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης), η πρόσβαση στις προμηθεσθείσες παροχές αποκλείεται ανεξαιρέτως, όταν το δικαίωμα διαμονής ενός πολίτη της Ένωσης σε ένα άλλο κράτος μέλος απορρέει μόνον από την πρόθεση αναζήτησης εργασίας.

Η υπόθεση αφορούσε Σουηδούς πολίτες, τη Ν. Alimanovic και τα τρία παιδιά της, που έφυγαν από τη Γερμανία το 1999 και επέστρεψαν τον Ιούνιο του 2010. Η Ν. Alimanovic και η μεγαλύτερη κόρη της εργάστηκαν μεταξύ Ιουνίου 2010 και Μαΐου 2011, δηλαδή για διάστημα μικρότερο του έτους, στη Γερμανία σε θέσεις εργασίας βραχείας διάρκειας ή στο πλαίσιο μέτρων προώθησης της απασχόλησης. Τον Δεκέμβριο του 2011, οι παραπάνω ενάγουσες άρχισαν να λαμβάνουν επίδομα διαβίωσης για δικαιούχους ικανούς προς εργασία, ενώ τα άλλα δύο παιδιά της οικογένειας λάμβαναν επιδόματα για δικαιούχους ανίκανους προς εργασία. Τον Μάιο του 2012, το Jobcenter Berlin Neukölln, με απόφασή του, έπαυσε να καταβάλει τα προαναφερθέντα επιδόματα. Σύμφωνα με την παραπάνω αρμόδια γερμανική αρχή, η μητέρα και η μεγαλύτερη κόρη έχασαν το καθεστώς τους ως «εργαζομένων», έξι μήνες αφότου έμειναν άνεργες. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαν να αποκλεισθούν από τα επιδόματα βάσει της γερμανικής νομοθεσίας, κατά την οποία

δεν δικαιούνται τέτοιου είδους παροχές οι αλλοδαποί και τα μέλη των οικογενειών τους, των οποίων το δικαίωμα διαμονής δικαιολογείται μόνον από αναζήτηση απασχόλησης. Η απόφαση αυτή ακυρώθηκε από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο διαφορών κοινωνικής ασφάλισης του Βερολίνου (Sozialgericht Berlin), το οποίο έκρινε ότι κάθε διάκριση μεταξύ των πολιτών της Ένωσης και των υπηκόων του συγκεκριμένου κράτους μέλους απαγορευόταν από το άρθρο 4 του Κανονισμού για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Το Jobcenter Berlin Neukölln κατέθεσε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου.

Διατηρώντας αμφιβολίες ως προς την ορθή ενσωμάτωση της Οδηγίας στη γερμανική νομοθεσία, το γερμανικό ομοσπονδιακό δικαστήριο υποθέσεων κοινωνικής ασφάλισης (Bundessozialgericht), το οποίο επιλήφθηκε της διαφοράς, ζήτησε από το Δικαστήριο να αποφανθεί αν ο αποκλεισμός αυτός είναι συμβατός προς το δίκαιο της Ένωσης. Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο αν το κράτος μέλος υποδοχής μπορεί να αποκλείσει από τα κοινωνικά επιδόματα πολίτες της Ένωσης οι οποίοι είχαν προηγουμένως εργασθεί για σύντομο διάστημα στο έδαφός του και αναζητούν εργασία.

Το Δικαστήριο αποσαφηνίζει για άλλη μια φορά τους δικαιούχους κοινωνικής παροχής, σύμφωνα με την Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης. Επιβεβαιώνει την απόφασή του στην υπόθεση *Dano*, όπου έκρινε ότι τα εν λόγω επιδόματα θα έπρεπε να κατηγοριοποιηθούν ως «κοινωνικές παροχές», παρά ως επιδόματα που στοχεύουν στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Το Δικαστήριο στο σημείο αυτό ακολουθεί την ανάλυση του Γενικού Εισαγγελέα για τα επιδόματα, ο οποίος δηλώνει ότι η προεξάρχουσα λειτουργία των επίμαχων παροχών είναι ακριβώς η διασφάλιση των αναγκαίων πόρων, ώστε οι δικαιούχοι να ζουν αξιοπρεπώς. Η διάκριση αυτή είναι σημαντική, επειδή τα άρθρα 45 και 18 ΣΛΕΕ εφαρμόζονται μόνο σε επιδόματα που σχετίζονται με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Καθώς τα επιδόματα αποτελούν «κοινωνικές παροχές», ωστόσο, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι πρέπει να αναλύσει μόνον τη συμβατότητα της γερμανικής νομοθεσίας με το άρθρο 24 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης. Εξηγεί ότι, προκειμένου να καθοριστεί αν εφαρμόζεται η αρχή της ίσης μεταχείρισης, κατά την οποία όλοι οι πολίτες της Ένωσης που διαμένουν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής απολαύουν ίσης μεταχείρισης σε σύγκριση με τους ημεδαπούς του εν λόγω κράτους μέλους όσον αφορά την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές, πρέπει να αποδειχθεί ότι ο πολίτης της Ένωσης διαμένει νόμιμα στο κράτος μέλος υποδοχής. Σχετικώς, δύο διατάξεις της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης βρίσκουν εφαρμογή σε αναζητούντες εργασία. Πρόκειται, αφενός, για το άρθρο 7 παρ. 3 στοιχείο γ', βάσει του οποίου οι πολίτες της Ένωσης, οι οποίοι αφού έχουν εργασθεί στο κράτος μέλος υποδοχής για λιγότερο από έτος, μένουν άνεργοι και καταχωρούνται ως τέτοιοι στις αρχές, διατηρούν την ιδιότητα του εργαζομένου και, συνεπώς, το δικαίωμα διαμονής και ίσης μεταχείρισης για

περίοδο έξι μηνών. Όπως τονίζει το Δικαστήριο, η παραπάνω διάταξη δεν εφαρμόζεται στην παρούσα υπόθεση, καθώς η περίοδος των έξι μηνών είχε ήδη λήξει κατά τον χρόνο αναστολής της χορήγησης των παροχών. Αφετέρου, το άρθρο 14 παρ. 4 στοιχείο β', βάσει του οποίου οι πολίτες της Ένωσης που εισήλθαν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία, δεν μπορούν να απελαθούν από το εν λόγω κράτος μέλος και, συνεπώς, έχουν δικαίωμα διαμονής σ' αυτό, ενόσω δύνανται να παρέχουν αποδείξεις ότι συνεχίζουν να αναζητούν εργασία και ότι έχουν πραγματικές πιθανότητες να προσληφθούν.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο, στο πιο ενδιαφέρον τμήμα της απόφασης, κρίνει, σε αντίθεση με την απόφασή του στην υπόθεση *Brey* (ΔΕΕ C-140/12, *Brey*, 19.09.2013, ECLI:EU:C:2013:565) ότι η εξατομικευμένη εξέταση δεν επιβάλλεται, σε περίπτωση όπως αυτή της υπόθεσης της κύριας δίκης. Στην υπόθεση *Brey*, το Δικαστήριο είχε κρίνει ότι το κράτος μέλος υποδοχής δεν μπορεί αυτομάτως να αποκλείσει τους πολίτες της Ένωσης από τα επιδόματα και ότι πρέπει να λάβει υπόψη του την ατομική κατάσταση του προσώπου. Επιπλέον, στην υπόθεση *Dano* (ΔΕΕ C-333/13, *Dano*, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2358), κατέστησε σαφές ότι τα κράτη μέλη μπορούν να απορρίπτουν αιτήσεις κοινωνικών παροχών από πολίτες της Ένωσης που δεν έχουν πρόθεση να εργαστούν και δεν μπορούν να συντηρήσουν τον εαυτό τους. Η *Alimanovic* έδωσε στο Δικαστήριο την ευκαιρία να αποσαφηνίσει την εφαρμογή της αρχής αυτής, σε περίπτωση που αφορούσε πιο σύνθετα πραγματικά περιστατικά. Το Δικαστήριο εξηγεί ότι η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης ήδη δημιουργεί ένα σύστημα εξατομικευμένης εξέτασης, λαμβάνοντας υπόψη διάφορα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ατομική κατάσταση κάθε προσώπου που ζητεί τη χορήγηση κοινωνικής παροχής και, ιδίως, τη διάρκεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας. Το Δικαστήριο καθιστά σαφές ότι το μοναδικό σχετικό με την υπόθεση κριτήριο είναι η περίοδος των έξι μηνών, κατά τη διάρκεια της οποίας διατηρείται το δικαίωμα λήψης κοινωνικών παροχών. Κατά το Δικαστήριο, ο κανόνας αυτός διασφαλίζει σε σημαντικό βαθμό την ύπαρξη ασφάλειας δικαίου και διαφάνειας. Τέλος, το Δικαστήριο αποσαφηνίζει ότι, παρά το γεγονός ότι ένας και μόνον αιτών ποτέ δεν μπορεί στην πραγματικότητα να αποτελεί «υπέρμετρο βάρος» για ένα κράτος μέλος, η σώρευση όλων των μεμονωμένων αιτήσεων που θα του υποβληθούν μπορεί να οδηγήσει στη υπέρμετρη επιβάρυνσή του.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 24 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης δεν αντιτίθενται σε νομοθεσία κράτους μέλους, δυνάμει της οποίας οι πολίτες άλλων κρατών μελών αποκλείονται από τη χορήγηση ορισμένων «ειδικών μη ανταποδοτικού τύπου παροχών σε χρήμα», που συνιστούν «κοινωνικές παροχές», αν και οι παροχές αυτές χορηγούνται στους πολίτες του ως άνω κράτους μέλους, οι οποίοι τελούν στην ίδια κατάσταση. Κατά το Δικαστήριο, η εξαίρεση των πολιτών της Ένωσης από τις εν

λόγω παροχές δεν αντιβαίνει στην αρχή της ίσης μεταχείρισης. Τέλος, το Δικαστήριο καθιστά σαφές ότι ο υπήκοος κράτους μέλους που αναζητά εργασία και έχει εργαστεί στο κράτος μέλος υποδοχής για λιγότερο από έτος, δικαιούται επιδόματα κοινωνικής παροχής μόνο για περίοδο έξι μηνών. Μετά τη λήξη της περιόδου αυτής, το κράτος μέλος υποδοχής δεν φέρει, κατά το ενωσιακό δίκαιο, υποχρέωση να συνεχίσει τη χορήγηση των επιδομάτων αυτών.

Βλ. στο παρόν τεύχος της ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Β. Τζώρτζη, σ. 481.

► Αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων

Απασχόληση στη δημόσια διοίκηση

άρθρα 45 ΣΛΕΕ και 49 ΣΛΕΕ – εργαζόμενοι – Οδηγία 2005/36/ΕΚ – έννοια “νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα” – δυνατότητα συμμετοχής σε διαγωνισμό για την πρόσληψη εισηγητών (référéndaires) στο Cour de cassation (Βέλγιο)

ΔΕΕ C-298/14, Brouillard, 06.10.2015, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος – Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2015:652 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία των άρθρων 45 ΣΛΕΕ και 49 ΣΛΕΕ καθώς και της Οδηγίας 2005/36/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7ης Σεπτεμβρίου 2005, σχετικά με την αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του A. Brouillard, αφενός, και της jury du concours de recrutement de référéndaires près la Cour de cassation και του État belge, αφετέρου, με αντικείμενο την απόφαση της επιτροπής να απορρίψει την αίτηση του A. Brouillard για συμμετοχή στον διαγωνισμό αυτόν. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, αξίζει να αναφερθεί ότι ο A. Brouillard, Βέλγος πολίτης, εργάζεται στην υπηρεσία τεκμηρίωσης και εναρμονίσεως κειμένων του Cour de cassation. Είναι κάτοχος πτυχίου (licence) στη μετάφραση, διπλώματος διετών σπουδών (candidature) στη νομική, διπλώματος ειδικεύσεως (diplôme d'études spécialisées) στα ανθρώπινα δικαιώματα, που έχει αποκτήσει από βελγικό πανεπιστήμιο, καθώς και μεταπτυχιακού διπλώματος επαγγελματικής κατεύθυνσεως (master) στη νομική και οικονομική επιστήμη και διοίκηση επιχειρήσεων, κατεύθυνση ιδιωτικό δίκαιο, ειδικευση μετάφραση νομικών κειμένων, που έχει αποκτήσει από το πανεπιστήμιο του Poitiers (Γαλλία). Ο A. Brouillard υπέβαλε αίτηση συμμετοχής στον διαγωνισμό για την πρόσληψη εισηγητών στο Cour de cassation και ζήτησε από την Communauté française de Belgique να αναγνωρίσει την πλήρη ισοτιμία του μεταπτυχιακού διπλώματός του επαγγελματικής κατεύθυνσεως με τον τίτλο του μεταπτυχιακού διπλώματος (master 2) κατά το βελγικό δίκαιο. Η επιτροπή διαγωνισμού απέρριψε την αίτηση συμμετοχής του A. Brouillard, επισημαίνοντας ότι, για να διοριστεί σε θέση εισηγητή στο Cour de cassation ο υποψήφιος, έπρεπε να είναι κάτοχος διδακτορικού, μεταπτυχιακού ή πτυχιακού τίτλου νομικών

σπουδών χορηγηθέντος από βελγικό πανεπιστήμιο, ώστε να διασφαλιστεί ότι ο υποψήφιος έχει τις απαιτούμενες ικανότητες για την άσκηση του εν λόγω επαγγέλματος στο Βέλγιο. Στην ως άνω απόφαση, η επιτροπή του διαγωνισμού επισήμανε ότι ο A. Brouillard δεν πληρούσε τη συγκεκριμένη προϋπόθεση, διότι η Communauté française de Belgique δεν είχε αναγνωρίσει την ισοτιμία του μεταπτυχιακού διπλώματός του επαγγελματικής κατεύθυνσεως με διδακτορικό, μεταπτυχιακό ή πτυχιακό τίτλο νομικών σπουδών απονεμόμενο στο Βέλγιο και διότι ο ίδιος δεν είχε παρακολουθήσει σε βελγικό πανεπιστήμιο ισότιμο πρόγραμμα σπουδών. Λίγο αργότερα, η Communauté française de Belgique απέρριψε την αίτηση του A. Brouillard να αναγνωριστεί το μεταπτυχιακό δίπλωμά του επαγγελματικής κατεύθυνσεως ως ισότιμο προς τον ακαδημαϊκό τίτλο του μεταπτυχιακού διπλώματος ειδικεύσεως στις νομικές σπουδές και απλώς αναγνώρισε την ισοτιμία του προς τον γενικό ακαδημαϊκό τίτλο του μεταπτυχιακού διπλώματος. Με δύο αιτήσεις ακυρώσεως που άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ο A. Brouillard ζήτησε την ακύρωση της αποφάσεως της επιτροπής και των βασιλικών διαταγμάτων, βάσει των οποίων διορίστηκαν τρεις εισηγητές στο Cour de cassation για δοκιμαστική υπηρεσία τριών ετών.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Conseil d'État αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα: 1) Πρέπει τα άρθρα 45 ΣΛΕΕ και 49 ΣΛΕΕ, καθώς και η Οδηγία 2005/36 να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι έχουν εφαρμογή, σε περίπτωση κατά την οποία Βέλγος πολίτης, κάτοικος Βελγίου, ο οποίος δεν έχει ασκήσει επαγγελματική δραστηριότητα σε άλλο κράτος μέλος, επικαλείται προς στήριξη της αιτήσεώς του συμμετοχής σε διαγωνισμό για την πρόσληψη εισηγητών στο βελγικό Cour de cassation δίπλωμα το οποίο του χορηγήθηκε από γαλλικό πανεπιστήμιο; 2) Εμπίπτει στα νομοθετικώς κατοχυρωμένα επάγματα κατά την έννοια του άρθρου 3 της Οδηγίας 2005/36 η θέση του εισηγητή στο βελγικό Cour de cassation, ο διορισμός στην οποία, κατά το άρθρο 259 duodecies του code judiciaire, εξαρτάται από την προϋπόθεση κατοχής διδακτορικού, μεταπτυχιακού ή πτυχιακού τίτλου νομικών σπουδών; 3) Συνιστά η θέση του εισηγητή στο Cour de cassation, θέση απασχολήσεως στη δημόσια διοίκηση, κατά την έννοια του άρθρου 45 παρ. 4 ΣΛΕΕ, με αποτέλεσμα το τελευταίο άρθρο να αποκλείει την εφαρμογή των άρθρων 45 και 49 ΣΛΕΕ, καθώς και της Οδηγίας 2005/36; 4) Σε περίπτωση που τα άρθρα 45 ΣΛΕΕ και 49 ΣΛΕΕ, καθώς και η Οδηγία 2005/36 [...] έχουν εφαρμογή εν προκειμένω, πρέπει οι κανόνες αυτοί να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι αντιτίθενται στη δυνατότητα της επιτροπής του διαγωνισμού για την πρόσληψη εισηγητών στο Cour de cassation να εξαρτήσει τη συμμετοχή στον διαγωνισμό αυτόν από την κατοχή διδακτορικού, μεταπτυχιακού ή πτυχιακού τίτλου νομικών σπουδών χορηγηθέντος από βελγικό πανεπιστήμιο ή από την αναγνώριση εκ μέρους της Communauté française de Belgique, η οποία είναι αρμόδια για θέματα εκπαίδευσής, της ακαδημαϊκής ισοτιμίας του μεταπτυχιακού διπλώματος που

απέκτησε ο αιτών από το γαλλικό πανεπιστήμιο του Poitiers, με διδακτορικό, μεταπτυχιακό ή πτυχιακό τίτλο νομικών σπουδών που χορηγείται από βελγικό πανεπιστήμιο; 5) Αν τα άρθρα 45 και 49 ΣΛΕΕ, καθώς και η Οδηγία 2005/36 έχουν εφαρμογή εν προκειμένω, πρέπει οι κανόνες αυτοί να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι επιβάλλουν στην επιτροπή του διαγωνισμού για την πρόσληψη εισηγητών στο Cour de cassation να συγκρίνει τα προσόντα του ενδιαφερομένου, όπως προκύπτουν από τα διπλώματα και από την επαγγελματική πείρα του, με εκείνα που παρέχει ο διδακτορικός, μεταπτυχιακός ή πτυχιακός τίτλος νομικών σπουδών που χορηγούν τα βελγικά πανεπιστήμια και να του επιβάλει, ενδεχομένως, κάποιο από τα αντισταθμιστικά μέτρα που προβλέπει το άρθρο 14 της Οδηγίας 2005/36;

Εξετάζοντας το πρώτο με το τρίτο ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων δεν θα υλοποιούνταν πλήρως, αν τα κράτη μέλη μπορούσαν να αρνούνται την υπαγωγή στις εν λόγω διατάξεις των πολιτών τους εκείνων οι οποίοι έχουν κάνει χρήση των δυνατοτήτων που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και οι οποίοι έχουν αποκτήσει, χάρη στις τελευταίες, επαγγελματικά προσόντα σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο του οποίου έχουν την ιθαγένεια. Η ίδια λογική ισχύει, επίσης, στην περίπτωση που πολίτης ορισμένου κράτους μέλους έχει αποκτήσει σε άλλο κράτος μέλος συμπληρωματικό των βασικών του σπουδών επαγγελματικό τίτλο, του οποίου προτίθεται να κάνει χρήση μετά την επιστροφή του στο κράτος καταγωγής του. Επομένως, δεν μπορεί να μη γίνει δεκτή η υπαγωγή του στις διατάξεις της Συνθήκης ΛΕΕ περί ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων. Το γεγονός ότι το δίπλωμα αυτό χορηγήθηκε κατόπιν φοιτήσεως εξ αποστάσεως δεν ασκεί επιρροή συναφώς. Κατά δεύτερο λόγο, το άρθρο 45 παρ. 4 ΣΛΕΕ ορίζει ότι οι διατάξεις του άρθρου αυτού δεν εφαρμόζονται προκειμένου περί απασχολήσεως στη δημόσια διοίκηση. Η διάταξη, όμως, αυτή δεν είναι εφαρμοστέα, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεδομένου ότι A. Brouillard επιθυμεί την πρόσβαση σε θέση απασχολήσεως στη δημόσια διοίκηση του κράτους μέλους του οποίου είναι πολίτης. Το άρθρο 45 ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι, αφενός, έχει εφαρμογή, σε περίπτωση, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, στην οποία πολίτης κράτους μέλους, που κατοικεί και εργάζεται στο κράτος μέλος αυτό, είναι κάτοχος αποκτηθέντος σε άλλο κράτος μέλος διπλώματος, το οποίο επικαλείται, για να του επιτραπεί να μετάσχει σε διαγωνισμό για την πρόσληψη εισηγητών στο Cour de cassation του πρώτου κράτους μέλους, αφετέρου, ότι η περίπτωση αυτή δεν εμπίπτει στο άρθρο 45 παρ. 4 ΣΛΕΕ.

Σχετικά με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, ο ορισμός της έννοιας «νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα», κατά την Οδηγία 2005/36, εμπίπτει στο δίκαιο της Ένωσης. Δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο α΄, της Οδηγίας αυτής, η έννοια του «νομοθετικώς κατοχυρωμένου επαγγέλματος» αφορά την επαγγελματική δραστηριότητα ή το σύνολο επαγγελματικών δραστηριοτήτων, των οποίων η ανάληψη, η άσκηση ή ένας

από τους όρους ασκήσεως εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα, δυνάμει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων, από την κατοχή καθορισμένων επαγγελματικών προσόντων. Εν προκειμένω, οι τίτλοι εκπαίδευσως που απαιτούνται για την πρόσβαση σε θέση εισηγητή στο Cour de cassation δεν αποσκοπούν ειδικώς στην προετοιμασία των κατόχων των τίτλων αυτών για την άσκηση των καθηκόντων της εν λόγω θέσεως, αλλά καθιστούν δυνατή την πρόσβαση σε ευρύ φάσμα νομικών επαγγελμάτων. Επομένως, οι τίτλοι αυτοί δεν συνεπάγονται την απόκτηση «καθορισμένων επαγγελματικών προσόντων». Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η επιτυχής συμμετοχή σε διαδικασία η οποία αποσκοπεί στην επιλογή προκαθορισμένου αριθμού υποψηφίων βάσει συγκριτικής αξιολογήσεώς τους και όχι κατ'εφαρμογή γενικών και αφηρημένων κριτηρίων και η οποία συνεπάγεται την απόκτηση τίτλου περιορισμένης χρονικής ισχύος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επαγγελματικό προσόν και δεν αποτελεί «νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα». Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για το γεγονός ότι ο διορισμός εισηγητών στο Cour de cassation οριστικοποιείται μόνο κατόπιν τριετούς δοκιμαστικής υπηρεσίας, μετά το πέρας της οποίας είναι δυνατό να αποφασιστεί ότι ο διορισμός δεν θα οριστικοποιηθεί. Επομένως, η ως άνω δοκιμαστική υπηρεσία δεν συνιστά περίοδο εκπαίδευσως που θα ήταν αναγκαία για την άσκηση των καθηκόντων του εισηγητή στο Cour de cassation.

Εξετάζοντας από κοινού το τέταρτο και το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, ελλείψει εναρμονίσεως των προϋποθέσεων προσβάσεως σε ορισμένο επάγγελμα, τα κράτη μέλη δύνανται να καθορίζουν τις γνώσεις και τα προσόντα που απαιτούνται για την άσκηση του επαγγέλματος αυτού και να απαιτούν την προσκόμιση διπλώματος που να πιστοποιεί ότι ο ενδιαφερόμενος διαθέτει τις σχετικές γνώσεις και τα σχετικά προσόντα. Δεδομένου ότι, μέχρι σήμερα, οι προϋποθέσεις προσβάσεως στη θέση του εισηγητή σε δικαστήριο ορισμένου κράτους μέλους δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο εναρμονίσεως σε επίπεδο Ένωσης, τα κράτη μέλη εξακολουθούν να είναι αρμόδια για τον καθορισμό των προϋποθέσεων αυτών. Συνεπώς, το δίκαιο της Ένωσης δεν αντιτίθεται στη δυνατότητα της βελγικής νομοθεσίας να εξαρτά την πρόσβαση στη θέση του εισηγητή στο Cour de cassation από την κατοχή γνώσεων και προσόντων που κρίνονται αναγκαία. Εντούτοις, είναι γεγονός ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να ασκούν τις αρμοδιότητές τους στον τομέα αυτόν σεβόμενα τις κατοχυρωμένες από τη ΣΛΕΕ θεμελιώδεις ελευθερίες. Οι θεσπιζόμενες στο πλαίσιο αυτό εθνικές διατάξεις δεν επιτρέπεται να συνιστούν εμπόδιο στην πραγματική άσκηση της θεμελιώδους ελευθερίας που κατοχυρώνει το άρθρο 45 ΣΛΕΕ. Επομένως, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, εθνικοί κανόνες που θέτουν προϋποθέσεις όσον αφορά τα προσόντα, ακόμη και αν εφαρμόζονται άνευ διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, ενδέχεται να παρακωλύσουν ή να καταστήσουν λιγότερο ελκυστική την άσκηση των εν λόγω θεμελιωδών ελευθεριών, εφόσον οι επίμαχοι εθνικοί κανόνες δεν λαμβάνουν υπόψη τις γνώσεις και τα προσόντα που έχει αποκτήσει ο ενδιαφερόμενος σε άλλο κράτος μέλος. Στο

πλαίσιο αυτό, υπενθυμίζεται ότι οι αρχές κράτους μέλους, όταν επιλαμβάνονται αιτήσεως που υποβάλλει πολίτης της Ένωσης για τη χορήγηση αδείας ασκήσεως επαγγέλματος στο οποίο η πρόσβαση εξαρτάται, κατά την εθνική νομοθεσία, από την κατοχή διπλώματος ή από επαγγελματική κατάρτιση, ή ακόμη από περιόδους πρακτικής ασκήσεως, οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων, καθώς και τη σχετική πείρα του ενδιαφερομένου, προβαίνοντας σε συγκριτική εξέταση μεταξύ, αφενός, των ικανοτήτων που πιστοποιούνται με αυτά τα διπλώματα και αυτή την πείρα και, αφετέρου, των γνώσεων και προσόντων που απαιτούνται από την εθνική νομοθεσία. Η ως άνω διαδικασία συγκριτικής εξέτασης πρέπει να παρέχει στις εθνικές αρχές του κράτους μέλους υποδοχής τη δυνατότητα να βεβαιώνονται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων ότι με το αλλοδαπό δίπλωμα πιστοποιούνται, όσον αφορά τον κάτοχό του, γνώσεις και προσόντα, αν όχι όμοια, τουλάχιστον ισοδύναμα προς τα πιστοποιούμενα με το εθνικό δίπλωμα. Η εκτίμηση αυτή περί ισοτιμίας του αλλοδαπού διπλώματος πρέπει να στηρίζεται αποκλειστικώς στον βαθμό των γνώσεων και των προσόντων, που, με βάση το δίπλωμα αυτό, τη φύση και τη διάρκεια των σπουδών και τη σχετική με αυτές πρακτική εκπαίδευση, τεκμαίρεται ότι διαθέτει ο κάτοχός του. Αν από τη συγκριτική εξέταση των διπλωμάτων προκύπτει ότι οι γνώσεις και τα προσόντα που πιστοποιούνται με το αλλοδαπό δίπλωμα αντιστοιχούν στις γνώσεις και τα προσόντα που απαιτούν οι εθνικές διατάξεις, το κράτος μέλος υποχρεούται να δεχθεί ότι το δίπλωμα αυτό πληροί τις προϋποθέσεις που θέτουν οι εν λόγω διατάξεις. Αντιθέτως, αν από τη συγκριτική εξέταση προκύπτει μερική μόνον αντιστοιχία μεταξύ των ως άνω γνώσεων και προσόντων, το κράτος μέλος υποδοχής δικαιούται να απαιτήσει από τον ενδιαφερόμενο να αποδείξει ότι απέκτησε τις γνώσεις και τα προσόντα που του έλειπαν. Συναφώς, στις αρμόδιες εθνικές αρχές εναπόκειται να εκτιμούν αν η επίκληση των γνώσεων που αποκτήθηκαν στο κράτος μέλος υποδοχής, στο πλαίσιο είτε ενός κύκλου σπουδών είτε πρακτικής πείρας, αρκεί προς αναπλήρωση των γνώσεων που έλειπαν. Στον βαθμό που κάθε είδους πρακτική πείρα κατά την άσκηση συγγενών δραστηριοτήτων είναι ικανή να αυξήσει τις γνώσεις του αιτούντος, η αρμόδια αρχή οφείλει να λαμβάνει υπόψη κάθε είδους πρακτική πείρα, χρήσιμη για την άσκηση του επαγγέλματος, στο οποίο ζητείται η πρόσβαση. Επομένως, η επιτροπή είχε την υποχρέωση να εξετάσει κατά πόσον το μεταπτυχιακό δίπλωμα επαγγελματικής κατευθύνσεως και η επαγγελματική πείρα του A. Brouillard αποδείκνυαν ότι αυτός είχε αποκτήσει τις απαιτούμενες γνώσεις και προσόντα. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται, συνεπώς, να ελέγξει αν, λαμβανομένων υπόψη όλων των κρίσιμων στοιχείων της υποθέσεως της κύριας δίκης, η επιτροπή όντως συμμορφώθηκε προς την ως άνω υποχρέωση και, εφόσον συντρέχει περίπτωση, αν ο ενδιαφερόμενος απέδειξε επαρκώς ότι διαθέτει τα αναγκαία προσόντα.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής

► Ελευθερία εγκαταστάσεως

Περιορισμοί πρόσβασης στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου

άρθρο 49 ΣΛΕΕ – προϋπόθεση περί ιθαγένειας – άρθρο 51 ΣΛΕΕ – συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας

ΔΕΕ C-151/14, Επιτροπή/Λετονία, 10.09.2015, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: P. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:577 – Πράβαση κράτους μέλους

Η απόφαση αυτή εκδόθηκε κατόπιν προσφυγής που ασκήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά της Δημοκρατίας της Λετονίας σχετικά με την προϋπόθεση περί ιθαγένειας η οποία πρέπει να πληρούται για την πρόσβαση στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου στη Λετονία. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 49 ΣΛΕΕ σκοπεύει να διασφαλίσει το προνόμιο της ίσης μεταχειρίσεως με τους ημεδαπούς σε κάθε υπήκοο κράτους μέλους ο οποίος εγκαθίσταται σε άλλο κράτος μέλος, προκειμένου να ασκήσει μη μισθωτή δραστηριότητα, και απαγορεύει, ως περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως, κάθε δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας απορρέουσα από τις εθνικές νομοθεσίες.

Εν προκειμένω, όμως, η επίμαχη εθνική νομοθεσία παρέχει δυνατότητα προσβάσεως στο συμβολαιογραφικό επάγγελμα μόνο στους Λετονούς υπηκόους, προβλέποντας, επομένως, διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας, η οποία, καταρχήν, απαγορεύεται από το άρθρο 49 ΣΛΕΕ. Στο επιχείρημα της Δημοκρατίας της Λετονίας ότι οι συμβολαιογραφικές δραστηριότητες εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 49 ΣΛΕΕ, καθόσον άπτονται της ασκήσεως δημόσιας εξουσίας, κατά την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο εξετάζει, στη βάση προηγούμενης νομολογίας του, αν οι δραστηριότητες των οποίων η άσκηση εντός της λετονικής έννομης τάξεως έχει ανατεθεί στους συμβολαιογράφους συνεπάγονται άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας.

Σχετικά με την πιστοποίηση της αυθεντικότητας εγγράφων, το Δικαστήριο δεν αμφισβητεί ότι το χαρακτηριστικό γνώρισμά της συνίσταται στο ότι ο συμβολαιογράφος πρέπει να διακριβώσει, ιδίως, ότι πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις που απαιτούνται εκ του νόμου για τη σύναξη της πράξεως. Επιπλέον, βάσει της λετονικής νομοθεσίας, πιστοποιείται ο αυθεντικός χαρακτήρας πράξεων ή συμβάσεων στις οποίες συναίνεσαν οι δικαιοπρακτούντες ίδια βουλήσει. Συγκεκριμένα, οι δικαιοπρακτούντες αποφασίζουν οι ίδιοι, εντός των ορίων που θέτει ο νόμος,

το περιεχόμενο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους και επιλέγουν ελεύθερα τις ρήτρες στις οποίες επιθυμούν να υπαχθούν οσάκις ζητούν από τον συμβολαιογράφο τη σύνταξη αυθεντικής πράξεως ή συμβάσεως. Η παρέμβαση του συμβολαιογράφου προϋποθέτει, συνεπώς, την προηγούμενη συναίνεση ή τη σύμπτωση της βουλήσεως των δικαιοπρακτούντων. Για τη συγκεκριμένη πράξη το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η δραστηριότητα πιστοποιήσεως της αυθεντικότητας που ανατίθεται στους συμβολαιογράφους δεν περιλαμβάνει, αυτή καθαυτή, άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας, κατά την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο ΣΛΕΕ, και, συνεπώς, δεν μπορεί να δικαιολογήσει την αναγνώριση των αναγκών προς τούτο προνομίων μόνο στους συμβολαιογράφους που είναι υπήκοοι του οικείου κράτους μέλους. Σχετικά με τη δυνατότητα φυλάξεως κεφαλαίων, κινητών αξιών και εγγράφων, η Δημοκρατία της Λετονίας δεν αμφισβήτησε ότι οι δραστηριότητες αυτές δεν άπτονται της ασκήσεως δημόσιας εξουσίας, κατά την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο ΣΛΕΕ. Σχετικά με τη δικαιοδοσία του συμβολαιογράφου επί θεμάτων κληρονομικής διαδοχής, το Δικαστήριο επισημαίνει, αφενός, ότι ο συμβολαιογράφος δύναται να προβεί στη διανομή της κληρονομιαίας περιουσίας, μόνον εφόσον δεν υφίσταται σχετικός διαφωνία μεταξύ των κληρονόμων, αφετέρου, ότι, σε περίπτωση διαφωνίας, οφείλει, σύμφωνα με το δίκαιο της Λετονίας, να διαβιβάσει στο δικαστήριο την απογραφή, την εκτίμηση και το σχέδιο διανομής της περιουσίας. Δεδομένου ότι τα καθήκοντα που έχουν ανατεθεί στον συμβολαιογράφο επί θεμάτων κληρονομικής διαδοχής πρέπει να ασκούνται ως άνω, είτε επί συναινετικής βάσεως είτε ως προπαρασκευαστικά καθήκοντα υπό την εποπτεία του δικαστηρίου, δεν είναι, κατά συνέπεια, δυνατό να χαρακτηρισθούν ως απτόμενα, αφεαυτών, κατά τρόπο άμεσο και ειδικό της ασκήσεως δημόσιας εξουσίας. Σχετικά με τις δραστηριότητες επί θεμάτων διαζυγίου, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, σύμφωνα με το δίκαιο της Λετονίας, ο συμβολαιογράφος έχει δικαιοδοσία να λύσει γάμο, μόνο στην περίπτωση κατά την οποία οι δύο σύζυγοι εξέφρασαν την καταρχήν συμφωνία τους για το διαζύγιο και, οσάκις οι σύζυγοι έχουν αποκτήσει κοινό τέκνο ή έχουν κοινά περιουσιακά στοιχεία, εφόσον οι ενδιαφερόμενοι έχουν συνάψει προηγουμένως σύμβαση σχετικά με την επιμέλεια του τέκνου, τους όρους ασκήσεως του δικαιώματος επικοινωνίας και τα αναγκαία μέσα για τη συντήρησή του ή ακόμη τη διανομή των περιουσιακών στοιχείων τους. Τα άλλα ζητήματα αναφορικά με τη λύση του γάμου εμπίπτουν στη δικαιοδοσία της δικαστικής εξουσίας. Συνεπώς, η δικαιοδοσία του συμβολαιογράφου επί θεμάτων διαζυγίου, η οποία στηρίζεται αποκλειστικώς στη βούληση των μερών και ουδόλως θίγει τις εξουσίες των δικαστηρίων ελλείψει συμφωνίας των ενδιαφερομένων μερών, δεν συνεπάγεται καμία άμεση και ειδική συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο κρίνει ότι οι συμβολαιογραφικές δραστηριότητες, όπως καθορίζονται επί του παρόντος στη λετονική έννομη τάξη, δεν συνιστούν συμμετοχή στην άσκηση δημόσιας εξουσίας κατά την έννοια του άρθρου 51 πρώτο εδάφιο ΣΛΕΕ και διαπιστώνει ότι η προσφυγή της Επιτροπής είναι βάσιμη.

► Δικαιώματα των συνδρομητών κινητής τηλεφωνίας

Δικαίωμα των συνδρομητών να καταγγέλλουν τη σύμβασή τους χωρίς κυρώσεις

Οδηγία 2002/22/EK – δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών – δικαιώματα των χρηστών – τροποποίηση των τιμολογίων προκύπτουσα από τους όρους της συμβάσεως – αύξηση των τιμολογίων σε περίπτωση αύξησης της τιμής καταναλωτή

ΔΕΕ C-326/14, Verein für Konsumenteninformation, 26.11.2015, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: L. Bay Larsen, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: P. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:782 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 20 παρ. 2, της Οδηγίας 2002/22/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7ης Μαρτίου 2002, για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών όσον αφορά δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2009/136/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Νοεμβρίου 2009. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο της διαφοράς μεταξύ της Verein für Konsumenteninformation (Ενώσεως για την πληροφόρηση των καταναλωτών, στο εξής: Ένωση) και της A1 Telekom Austria AG (στο εξής: A1 Telekom Austria) ως προς την εκ μέρους της A1 Telekom Austria χρήση των προβαλλομένων ως παρανόμων ρητρών, οι οποίες περιλαμβάνονται στις συμβάσεις που συνήψε με καταναλωτές. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η A1 Telekom Austria, πάροχος τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών στην Αυστρία, στους γενικούς όρους των συναλλαγών με τους καταναλωτές προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι, εάν έχει προβλεφθεί τιμαριθμική αναπροσαρμογή στις διατάξεις για τον καθορισμό των τιμολογίων ή σε ατομική συμφωνία, η A1 Telekom Austria δικαιούται να αυξήσει τα τιμολόγια για το επόμενο ημερολογιακό έτος ανάλογα με την αύξηση του ετήσιου δείκτη τιμών καταναλωτή και, συγχρόνως, υποχρεούται να μετακυλήσει τις μειώσεις του δείκτη και να μειώσει τα τιμολόγια αναλόγως. Η A1 Telekom Austria ενημερώνει τον πελάτη γραπτώς για τις εν λόγω αναπροσαρμογές. Εάν οι τροποποιήσεις δεν είναι αποκλειστικά ευνοϊκές για τον πελάτη, η A1 Telekom Austria γνωστοποιεί τις εν λόγω τροποποιήσεις δύο μήνες πριν από την έναρξη ισχύος τους. Το κύριο περιεχό-

μενο των τροποποιήσεων οι οποίες δεν είναι αποκλειστικά ευνοϊκές για τον πελάτη γνωστοποιείται στον πελάτη γραπτώς, για παράδειγμα με σχετική επισήμανση στον λογαριασμό, τουλάχιστον ένα μήνα πριν από την έναρξη ισχύος τους. Η γνωστοποίηση του κύριου περιεχομένου της τροποποίησης περιέχει μνεία του δικαιώματος καταγγελίας της συμβάσεως χωρίς χρέωση, καθώς και της προθεσμίας καταγγελίας. Η Verein, αρμόδια για να ασκεί αγωγές με αίτημα την απαγόρευση της χρήσεως παράνομων ή αντικείμενων στα χρηστά ήθη γενικών όρων συναλλαγών, άσκησε ενώπιον του Handelsgericht Wien (δικαστήριο εμπορικών διαφορών της Βιέννης) αγωγή για την παύση της εκ μέρους της A1 Telekom Austria χρήσεως των προαναφερθεισών ρητρών στους γενικούς όρους συναλλαγών. Κατά τη Verein, η αύξηση των τιμολογίων εκ μέρους της A1 Telekom Austria είναι νόμιμη, μόνον αν, με την ευκαιρία αυτή, δοθεί στους καταναλωτές δικαίωμα έκτακτης καταγγελίας της συμβάσεως.

Η Verein και η A1 Telekom Austria άσκησαν αναίρεση κατά της απόφασης του Oberlandesgericht Wien ενώπιον του Oberster Gerichtshof (ανώτατο δικαστήριο, Αυστρία), το οποίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το προδικαστικό ερώτημα αν το άρθρο 20 παρ. 2, της Οδηγίας 2002/22 έχει την έννοια ότι τροποποίηση των τιμολογίων παροχής υπηρεσιών σχετικών με δίκτυα ή υπηρεσιών ηλεκτρονικών τηλεπικοινωνιών, η οποία επέρχεται κατ'εφαρμογήν ρήτρας τιμαριθμικής αναπροσαρμογής των τιμολογίων περιλαμβανόμενης στους γενικούς όρους συναλλαγών, τους οποίους εφαρμόζει επιχείρηση παρέχουσα τις εν λόγω υπηρεσίες, εφόσον η ρήτρα αυτή προβλέπει την αναπροσαρμογή σε σχέση με αντικειμενικό δείκτη τιμών καταναλωτή, καθορισθέντα από δημόσιο οργανισμό, συνιστά «τροποποίηση των συμβατικών όρων», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, η οποία παρέχει στον συνδρομητή το δικαίωμα καταγγελίας της συμβάσεώς του χωρίς κυρώσεις.

Το Δικαστήριο αρχικά υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 1, της Οδηγίας 2002/22, τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι οι εθνικές κανονιστικές αρχές είναι σε θέση να απαιτούν από τις επιχειρήσεις παροχής δημόσιων δικτύων ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή/και υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών διαθέσιμων στο κοινό να δημοσιεύουν διαφανείς, συγκρίσιμες, κατάλληλες και επικαιροποιημένες πληροφορίες σχετικά με τις ισχύουσες τιμές και τιμολόγια, τυχόν τέλη λόγω τερματισμού μιας συμβάσεως, καθώς και πληροφορίες σχετικά με τους τυποποιημένους όρους και προϋποθέσεις όσον αφορά την πρόσβαση στις υπηρεσίες που παρέχονται στους τελικούς χρήστες και καταναλωτές και τη χρήση των υπηρεσιών αυτών. Οι εν λόγω πληροφορίες δημοσιεύονται σε σαφή, κατανοητή και ευκόλως προσβάσιμη μορφή. Το άρθρο 20 παρ. 2, της Οδηγίας αυτής επιβάλλει, επίσης, στα κράτη μέλη να εξασφαλίζουν ότι οι συνδρο-

μητές έχουν το δικαίωμα να καταγγέλλουν τις συμβάσεις τους χωρίς κυρώσεις, όταν τους κοινοποιούνται τροποποιήσεις των συμβατικών όρων που προτείνει η επιχείρηση παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι συνδρομητές ειδοποιούνται εγκαίρως, τουλάχιστον ένα μήνα πριν, σχετικά με τις τροποποιήσεις αυτές, και ενημερώνονται, ταυτόχρονα, για το δικαίωμά τους να καταγγέλλουν τις συμβάσεις αυτές, χωρίς κυρώσεις, εφόσον δεν δέχονται τους νέους όρους. Λαμβανομένων υπόψη των διατάξεων αυτών, ο νομοθέτης της Ένωσης αναγνώρισε ότι οι επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών μπορούν να έχουν έννομο συμφέρον για την τροποποίηση των τιμών και των τιμολογίων των υπηρεσιών τους. Εν προκειμένω, και όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής και το υποβληθέν ερώτημα, η επίμαχη ρήτρα η οποία περιλαμβάνεται στους γενικούς όρους της A1 Telekom Austria προβλέπει αναπροσαρμογή των τιμολογίων βάσει του αντικειμενικού ετήσιου δείκτη τιμών καταναλωτή από δημόσιο οργανισμό, ήτοι την αυστριακή στατιστική υπηρεσία. Επομένως, η προβλεπόμενη συμβατικώς αναπροσαρμογή των τιμολογίων, καθόσον βασίζεται σε σαφή, κατανοητή και διαθέσιμη στο κοινό μέθοδο τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, η οποία προκύπτει από αποφάσεις και μηχανισμούς που εμπίπτουν στη δημόσια σφαίρα, δεν μπορεί να θέτει τους τελικούς χρήστες σε διαφορετική συμβατική θέση από αυτή που προκύπτει από τη σύμβαση, της οποίας το περιεχόμενο καθορίζεται από τους γενικούς όρους στους οποίους περιλαμβάνεται η επίμαχη ρήτρα. Κατά συνέπεια, όταν τροποποίηση τιμολογίων πραγματοποιείται κατά τον τρόπο αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τροποποίηση των συμβατικών όρων, κατά την έννοια του άρθρου 20 παρ. 2, της Οδηγίας 2002/22.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Παναγιώτης Αργαλιάς

► Φορολόγηση ομίλων

Φοροαπαλλαγή των μερισμάτων εταιριών που ανήκουν στον ενοποιημένο φορολογικό όμιλο

Οδηγία 90/435/EOK – διασυνωριακές διανομές κερδών – φόρος εταιριών – μερίσματα – αλλοδαπές θυγατρικές – μη εκπιπτόμενα έξοδα – λοιπές επιβαρύνσεις συμμετοχής

ΔΕΕ C-386/14, Groupe Steria, 02.09.2015, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: R. Silva de Lapuerta, Εισηγητής: K. Lenaerts, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2015:524 – Προδικαστικό ερώτημα

Η συγκεκριμένη προδικαστική απόφαση αναφέρεται στην ερμηνεία του άρθρου 49 ΣΛΕΕ αναφορικά με την

ελευθερία εγκατάστασης. Η προσφεύγουσα της κύριας δίκης (Groupe Steria SCA) είναι η μητρική εταιρία ενοποιημένου φορολογικώς ομίλου και συμμετέχει η ίδια, σε ποσοστό άνω του 95%, σε θυγατρικές εγκατεστημένες τόσο στη Γαλλία όσο και σε άλλα κράτη μέλη. Σύμφωνα με τη γαλλική νομοθεσία (άρθρο 216 του CGI), τα μερίσματα που καταβλήθηκαν στη Steria από θυγατρικές της εγκατεστημένες σε άλλα κράτη μέλη εξέπεσαν από το συνολικό καθαρό κέρδος της, με εξαίρεση τμήμα των εξόδων και λοιπών επιβαρύνσεων. Τα έξοδα και οι λοιπές επιβαρύνσεις ορίστηκαν κατ' αποκοπήν σε 5% του καθαρού ποσού των μερισμάτων και αναφέρονται στα έξοδα που αναλογούν στη μητρική εταιρία σε σχέση με τη συμμετοχή της στη θυγατρική που διένειμε τα μερίσματα αυτά. Αφού κατέβαλε οικειοθελώς, βάσει των ανωτέρω, τον φόρο εταιριών και τις πρόσθετες εισφορές που αντιστοιχούν στον φόρο αυτόν, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης ζήτησε την επιστροφή τμήματος των φορολογήσεων αυτών που αντιστοιχούν στο τμήμα των εξόδων και λοιπών επιβαρύνσεων για τα έτη 2005 έως 2008. Το αίτημα της προσφεύγουσας στηρίζεται στο ασύμβατο της επίδικης εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως με το άρθρο 43 ΕΚ (νυν άρθρο 49 ΣΛΕΕ). Η προσφεύγουσα προέβαλε την άνιση μεταχείριση μεταξύ των μερισμάτων που καταβλήθηκαν σε μητρική εταιρία ενοποιημένου φορολογικώς ομίλου, αναλόγως με το αν τα μερίσματα προέρχονται από εταιρίες που οι ίδιες είναι μέλη του φορολογικώς ενοποιημένου αυτού ομίλου, πράγμα που σημαίνει ότι αυτές είναι εγκατεστημένες στη Γαλλία ή προέρχονται από θυγατρικές εγκατεστημένες σε άλλα κράτη μέλη. Το ζήτημα που προέκυψε είναι ότι μόνο στην πρώτη περίπτωση τα μερίσματα απαλλάσσονται πλήρως από τον φόρο εταιριών λόγω της φορολογικής ουδετερότητας. Εφόσον η φορολογική διοίκηση δεν έκανε δεκτό το αίτημα της προσφεύγουσας στην κύρια δίκη, η εταιρία άσκησε προσφυγή ενώπιον του αρμοδίου διοικητικού πρωτοδικείου. Μετά την απόρριψη της προσφυγής, η εταιρία άσκησε έφεση ενώπιον του αρμοδίου διοικητικού εφετείου.

Το επίδικο ζήτημα που προκύπτει σχετίζεται με το γεγονός ότι τα μερίσματα που καταβλήθηκαν σε ημεδαπή μητρική εταιρία μέλος ενοποιημένου φορολογικώς ομίλου εκπίπτουν πλήρως από το καθαρό κέρδος της μητρικής αυτής εταιρίας και, ως εκ τούτου, απαλλάσσονται εντελώς από τον φόρο εταιριών στο κράτος μέλος αυτό, ενώ τα μερίσματα που καταβλήθηκαν στην εν λόγω μητρική εταιρία από τις θυγατρικές που εδρεύουν σε άλλα κράτη μέλη απαλλάσσονται μόνο μερικώς από τον φόρο αυτόν, λόγω του συνυπολογισμού τμήματος των εξόδων και των λοιπών επιβαρύνσεων στο κέρδος της μητρικής εταιρίας.

Το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι, σύμφωνα με τη γαλλική νομοθεσία, μόνον οι ημεδαπές εταιρίες μπορούν να περιληφθούν σε ενοποιημένο φορολογικώς όμιλο και, ως εκ τούτου, το επίδικο φορολογικό πλεονέκτημα προβλέπε-

ται για τα μερίσματα ημεδαπής προελεύσεως. Ο αποκλεισμός από το όφελος ενός τέτοιου πλεονεκτήματος μητρικών εταιριών, οι οποίες έχουν θυγατρικές εγκατεστημένες σε άλλα κράτη μέλη, μπορεί να καθιστά λιγότερο ελκυστική την άσκηση της ελευθερίας εγκαταστάσεως από τη μητρική εταιρία, καθόσον αποτελεί αντικίνητρο για την ίδρυση θυγατρικών εταιριών σε άλλα κράτη μέλη. Η διαφορετική αυτή μεταχείριση, για να είναι συμβατή με τις διατάξεις της Συνθήκης περί ελευθερίας εγκαταστάσεως, πρέπει να αφορά καταστάσεις που δεν είναι αντικειμενικά συγκρίσιμες ή να δικαιολογείται από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι το άρθρο 49 ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία κράτους μέλους που δεν αναγνωρίζει φορολογική ουδετεροποίηση για τα μερίσματα που της διανέμουν οι θυγατρικές της που είναι εγκατεστημένες σε άλλο κράτος μέλος, οι οποίες, εάν ήταν ημεδαπές, θα μπορούσαν αντικειμενικά, εφόσον το επιθυμούσαν, να ενταχθούν στον ενοποιημένο φορολογικώς όμιλο.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Παναγιώτης Αργαλιάς

► Ομαδικές απολύσεις

Οι εργαζόμενοι με σύμβαση ορισμένου χρόνου στις ομαδικές απολύσεις

Οδηγία 98/59/ΕΚ – εργαζόμενος – εργαζόμενοι που απασχολούνται συνήθως

ΔΕΕ C-422/14, Pujante Rivera, 11.11.2015, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Tizzano, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2015:743 – Προδικαστικό ερώτημα

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1 στοιχείο α της Οδηγίας 98/59, ως «ομαδικές απολύσεις» νοούνται οι απολύσεις που πραγματοποιούνται από έναν εργοδότη για έναν ή περισσότερους λόγους, οι οποίοι δεν έχουν σχέση με το πρόσωπο των εργαζομένων, εφόσον ο αριθμός των απολύσεων ανέρχεται, ανάλογα με την επιλογή των κρατών μελών:

i) είτε για περίοδο 30 ημερών:

- τουλάχιστον σε 10, σε επιχειρήσεις που απασχολούν συνήθως περισσότερους από 20 και λιγότερους από 100 εργαζόμενους,
- τουλάχιστον σε 10 % του αριθμού των εργαζομένων, σε επιχειρήσεις που απασχολούν συνήθως τουλάχιστον 100 και λιγότερους από 300 εργαζόμενους,
- τουλάχιστον σε 30, σε επιχειρήσεις που απασχολούν συνήθως τουλάχιστον 300 εργαζόμενους

ii) είτε για περίοδο 90 ημερών, τουλάχιστον σε 20, ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνήθως απασχολουμένων στις επιχειρήσεις αυτές.

Σύμφωνα επίσης με το ισπανικό δίκαιο και, ειδικότερα, με το άρθρο 51 παρ. 1 και 2, του ET, ως «ομαδική απόλυση» νοείται η λύση συμβάσεων εργασίας για οικονομικούς ή τεχνικούς λόγους ή για λόγους που αφορούν την οργάνωση ή την παραγωγή, όταν, εντός περιόδου ενενήντα ημερών, η λύση αφορά τουλάχιστον: α) 10 εργαζομένους, σε επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερους από 100 εργαζομένους, β) 10% του αριθμού των εργαζομένων, σε επιχειρήσεις που απασχολούν από 100 έως 300 εργαζομένους, γ) 30 εργαζομένους, σε επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερους από 300 εργαζομένους.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η Gestora αποτελεί μέλος του ομίλου Dir, ο οποίος έχει ως κύρια δραστηριότητα την εκμετάλλευση αθλητικών εγκαταστάσεων. Ο C. Pujante Rivera προσελήφθη από την Gestora τον Μάιο του 2008 βάσει συμβάσεως εργασίας, διάρκειας έξι μηνών. Η ανωτέρω σύμβαση μετατράπηκε σε σύμβαση αορίστου χρόνου, τον Σεπτέμβριο του 2013. Στις 3 Σεπτεμβρίου 2013, η Gestora απασχολούσε 126 εργαζομένους, εκ των οποίων 114 απασχολούνταν με σύμβαση αορίστου χρόνου και 12 εργαζόμενοι με σύμβαση ορισμένης διάρκειας. Μεταξύ του χρονικού διαστήματος 16 και 26 Σεπτεμβρίου 2013, η Gestora προέβη σε 10 ατομικές απολύσεις για λόγους αντικειμενικούς. Ένας εκ των απολυθέντων ήταν ο C. Pujante Rivera, ο οποίος, στις 17 Σεπτεμβρίου 2013, έλαβε ειδοποίηση με την οποία του γνωστοποιήθηκε η λήξη της συμβάσεώς του για λόγους οικονομικούς και σχετιζόμενους με την παραγωγικότητα.

Στο διάστημα των 90 ημερών που προηγήθηκαν της τελευταίας από τις ανωτέρω απολύσεις για αντικειμενικούς λόγους, η οποία έλαβε χώρα στις 26 Σεπτεμβρίου 2013, λύθηκαν οι ακόλουθες συμβάσεις:

- 17 λόγω λήξεως της υπηρεσίας που αποτελούσε το αντικείμενο της συμβάσεως (διάρκεια της συμβάσεως μικρότερη των τεσσάρων εβδομάδων),
- 1 λόγω ολοκλήρωσεως του προβλεπόμενου από τη σύμβαση παροχής υπηρεσιών έργου,
- 2 λόγω εθελουσίας εξόδου,
- 1 για πειθαρχικούς λόγους, η οποία κρίθηκε «παράνομη» κατά την έννοια του ET (ισπανικός νόμος) και για την οποία καταβλήθηκε αποζημίωση, και
- 1 κατόπιν αιτήματος της εργαζομένης που υποβλήθηκε βάσει του άρθρου 50 του ET.

Η εργαζόμενη, την οποία αφορούσε η τελευταία αυτή λήξη συμβάσεως, ενημερώθηκε, στις 15 Σεπτεμβρίου 2013, για τη μεταβολή των όρων εργασίας της. Η

μεταβολή των όρων εργασίας αναφερόταν στη μείωση των τακτικών αποδοχών της κατά 25%, ενώ η απόλυση πραγματοποιήθηκε για λόγους οικονομικούς και σχετιζόμενους με την παραγωγικότητα. Μετά από πέντε ημέρες, η εν λόγω εργαζόμενη υπέγραψε συμφωνία περί λύσεως της συμβάσεως. Στο πλαίσιο μεταγενέστερου διοικητικού συμβιβασμού, η Gestora αναγνώρισε τη λύση της συμβάσεως διά καταβολής αποζημιώσεως για τη συγκεκριμένη εργαζόμενη.

Στο διάστημα των 90 ημερών που ακολούθησαν την τελευταία από τις απολύσεις για λόγους αντικειμενικούς, λύθηκαν πέντε ακόμη συμβάσεις εργασίας, λόγω λήξεως της συμβάσεως ορισμένου χρόνου διάρκειας μικρότερης των τεσσάρων εβδομάδων και, σε τρεις περιπτώσεις, λόγω εθελουσίας εξόδου.

Τον Οκτώβριο του 2013, ο C. Pujante Rivera άσκησε αγωγή κατά της Gestora και του Ταμείου Εγγυήσεως Μισθών ενώπιον του αρμοδίου εθνικού δικαστηρίου. Ο εργαζόμενος αμφισβήτησε την εγκυρότητα της απολύσεώς του για αντικειμενικούς λόγους, προβάλλοντας ότι η Gestora όφειλε να εφαρμόσει τη διαδικασία περί ομαδικών απολύσεων, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ET. Συγκεκριμένα, κατά τον C. Pujante Rivera, αν ληφθούν υπόψη οι λήξεις συμβάσεων που έλαβαν χώρα στα διαστήματα των ενενήντα ημερών που, αντιστοίχως, προηγήθηκαν και ακολούθησαν τη δική του απόλυση, το αριθμητικό όριο που προβλέπει το άρθρο 51 παρ. 1 στοιχείο β', του ET συμπληρώθηκε, δεδομένου ότι, εκτός από τις πέντε περιπτώσεις εθελουσίας εξόδου, όλες οι λοιπές λήξεις της συμβάσεως συνιστούν απολύσεις ή λήξεις της συμβάσεως που εξομοιώνονται προς απόλυση.

Το βασικό νομικό ζήτημα που τίθεται στην εν λόγω απόφαση αναφέρεται στο εάν το άρθρο 1 παρ. 1 πρώτο εδάφιο, στοιχείο α', της Οδηγίας 98/59 έχει την έννοια ότι οι εργαζόμενοι με σύμβαση συναφθείσα για ορισμένο χρόνο ή για ορισμένη εργασία πρέπει να θεωρούνται ως εργαζόμενοι που απασχολούνται «συνήθως», κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως, στην οικεία εγκατάσταση.

Το ΔΕΕ, σε μια αρχική του κρίση, διαπιστώνει ότι στην έννοια της ομαδικής απόλυσης δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι συμβάσεις εργασίας που έχουν συναφθεί για ορισμένο χρόνο ή για ορισμένη εργασία, σε περίπτωση παρελεύσεως της διάρκειας ισχύος της συμβάσεως εργασίας ή ολοκλήρωσεως της συγκεκριμένης εργασίας. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι, των οποίων οι συμβάσεις λήγουν λόγω κανονικής συμπληρώσεως του χρονικού διαστήματος για το οποίο συνήφθησαν, δεν πρέπει να συνυπολογίζονται, προκειμένου να εκτιμηθεί αν υφίσταται «ομαδική απόλυση». Το ΔΕΕ, επίσης, διαπιστώνει ότι η έννοια του εργαζομένου αποτελεί έννοια του ενωσιακού δικαίου και πρέπει να τύχει αυτοτελούς και ομοιόμορφης ερμηνείας

στην έννομη τάξη της Ένωσης. Ο όρος «εργαζόμενοι» πρέπει να προσδιορίζεται με βάση αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία χαρακτηρίζουν τη σχέση εργασίας, σε συνάρτηση με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ενδιαφερομένων, ενώ το ουσιώδες χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι ότι ένα άτομο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου χρόνου, προς άλλο άτομο και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσίες έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή. Στο μέτρο που, εν προκειμένω, δεν αμφισβητείται ότι οι συμβάσεις εργασίας που συνήφθησαν για ορισμένο χρόνο ή για ορισμένη εργασία συγκεντρώνουν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά που προσδιορίστηκαν ανωτέρω, πρέπει να γίνει δεκτό ότι τα πρόσωπα που απασχολούνται με βάση τέτοιες συμβάσεις πρέπει να θεωρούνται «εργαζόμενοι», κατά την έννοια του άρθρου 1 παρ. 1, της Οδηγίας 98/59. Τέλος, όσον αφορά το ζήτημα κατά πόσον οι εργαζόμενοι αυτοί μπορούν, για τον υπολογισμό του κατώτατου ορίου που προβλέπεται στο άρθρο 1 παρ. 1 πρώτο εδάφιο, στοιχεία α', σημεία i και ii, της Οδηγίας 98/59, να θεωρούνται ως εργαζόμενοι που απασχολούνται «συνήθως» στην οικεία εγκατάσταση, κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, το ΔΕΕ διαπιστώνει ότι η εν λόγω Οδηγία δεν πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο τρόπος υπολογισμού των κατωτάτων ορίων και, συνεπώς, τα ίδια τα κατώτατα όρια επαφίενται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών, καθόσον η ερμηνεία αυτή θα παρείχε στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να μεταβάλουν το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Οδηγίας και, επομένως, να περιορίσουν την πλήρη αποτελεσματικότητά της. Τονίζεται, επίσης, ότι η ανωτέρω διάταξη αναφέρεται σε «επιχειρήσεις που απασχολούν συνήθως» συγκεκριμένο αριθμό εργαζομένων και δεν διακρίνει αναλόγως της διάρκειας απασχόλησης των εργαζομένων αυτών. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο της υποθέσεως της κύριας δίκης, οι 17 εργαζόμενοι των οποίων οι συμβάσεις εργασίας έληξαν τον Ιούλιο του 2013 πρέπει να θεωρηθούν ως εργαζόμενοι που απασχολούνται «συνήθως» στην οικεία εγκατάσταση, δεδομένου ότι, όπως επισήμανε το αιτούν δικαστήριο, οι εν λόγω εργαζόμενοι προσλαμβάνονταν κάθε χρόνο για ορισμένη εργασία. Το ΔΕΕ καταλήγει ότι οι εργαζόμενοι με σύμβαση συναφθείσα για ορισμένο χρόνο ή για ορισμένη εργασία πρέπει να θεωρούνται ως εργαζόμενοι που απασχολούνται «συνήθως», κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως, στην οικεία εγκατάσταση.

VI. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Ευθυμία Τσολάκου

► **Ενδεχόμενη προσβολή των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης**

Εθνική νομοθεσία που προβλέπει απόλυτες προθεσμίες παραγραφής, οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε ατιμωρησία εγκλημάτων

άρθρο 325 ΣΛΕΕ – ποινική διαδικασία – εγκλήματα σχετικά με ΦΠΑ – απόλυτες προθεσμίες παραγραφής – έκταση εξουσίας εθνικού δικαστή – αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-105/14, Taricco κ.λπ., 08.09.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος τμήματος: Β. Σκουρής, Εισηγητής: Μ. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2015:555 – Προδικαστικό ερώτημα

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας ενώπιον του Tribunale di Cuneo κατά των I. Taricco, E. Filippi, I. Leonetti, N. Spagnolo, D. Salvoni, F. Spaccavento καθώς και G. Anakiev (κατηγορούμενοι), με αντικείμενο τη συγκρότηση και συμμετοχή τους σε εγκληματική οργάνωση προς τον σκοπό της διαπράξεως διαφόρων εγκλημάτων σχετικά με τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ), κατά τα φορολογικά έτη από το 2005 έως το 2009. Ειδικότερα, η κατηγορία αφορά την προσφυγή σε δόλια νομικά τεχνάσματα του τύπου «αλυσιδωτές απάτες του ΦΠΑ», συνιστάμενες ιδίως στη σύσταση εικονικών εταιριών και την έκδοση πλαστών εγγράφων μέσω των οποίων οι κατηγορούμενοι αποκτούσαν αγαθά, εν προκειμένω, φιάλες σαμπάνιας, χωρίς να καταβάλουν τον αντίστοιχο ΦΠΑ. Στο πλαίσιο αυτό, η εταιρία Planet Srl μπόρεσε να διαθέσει στο εμπόριο προϊόντα σε χαμηλότερη τιμή σε σχέση με την τιμή της αγοράς, τα οποία επαναπώλουσε στους πελάτες της, νοθεύοντας, κατά τον τρόπο αυτόν, τον ανταγωνισμό στη συγκεκριμένη αγορά. Η Planet παραλάμβανε τιμολόγια εκδιδόμενα από τις εν λόγω εικονικές εταιρίες για ανύπαρκτες συναλλαγές. Εντούτοις, οι εταιρίες αυτές παρέλειπαν να υποβάλουν την ετήσια δήλωση του ΦΠΑ ή, όταν την υπέβαλλαν, δεν κατέβαλλαν εν πάση περιπτώσει τα σχετικά ποσά. Αντιθέτως, η Planet καταχώριζε τα τιμολόγια που εξέδιδαν οι εν λόγω εικονικές εταιρίες στα λογιστικά της βιβλία, εκπίπτοντας αδικαιολογηώς τον αναγραφόμενο σε αυτά ΦΠΑ και, ως εκ τούτου, υπέβαλε ψευδείς ετήσιες δηλώσεις ΦΠΑ. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι τα εγκλήματα που προσάπτονται στους κατηγορούμενους τιμωρούνται με ποινή στερητική της ελευθερίας έως και έξι ετών. Αντιθέτως, το πλημμέλημα της συγκροτήσεως εγκληματικής οργάνωσης, για το οποίο επίσης κατηγορούνται οι κατηγορούμενοι, τιμωρείται με ποινή στερητική της ελευθερίας έως και επτά ετών, στην περίπτωση των ηθικών αυτουργών, και έως και πέντε ετών, στην περίπτωση των απλών συνεργών. Ως εκ τούτου, η προθεσμία παραγραφής για τους ηθικούς αυτουργούς του εγκλήματος της εγκληματικής οργάνωσης είναι επταετής, ενώ για τους υπόλοιπους είναι εξαετής. Η τελευταία πράξη που διέκοψε την προθεσμία παραγραφής ήταν η διάταξη περί δι-

ενέργειας προκαταρκτικής εξετάσεως. Παρά τη διακοπή της προθεσμίας παραγραφής, η σχετική προθεσμία δεν μπορεί να παραταθεί, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 160, τελευταίο εδάφιο, του ποινικού κώδικα, ερμηνευόμενου σε συνδυασμό με το άρθρο 161 του εν λόγω κώδικα, πέραν των επτά ετών και έξι μηνών ή, για τους ηθικούς αυτουργούς του εγκλήματος της εγκληματικής οργανώσεως, πέραν των οκτώ ετών και εννέα μηνών από τη διάπραξη των αξιόποινων πράξεων.

Κατά το αιτούν δικαστήριο, είναι βέβαιο ότι όσα εγκλήματα δεν έχουν ακόμη παραγραφεί, θα παραγραφούν το αργότερο στις 8 Φεβρουαρίου 2018, ήτοι πριν εκδοθεί καταδικαστική απόφαση, μη δυνάμενη πλέον να προβληθεί. Τούτο θα έχει ως συνέπεια ότι οι κατηγορούμενοι, οι οποίοι φέρεται ότι έχουν διαπράξει απάτη σχετική με τον ΦΠΑ ύψους πολλών εκατομμυρίων ευρώ, ενδέχεται στην πράξη να μην τιμωρηθούν λόγω παρελεύσεως της προθεσμίας παραγραφής. Η συνέπεια αυτή μπορεί να προβλεφθεί λόγω του άρθρου 160, τελευταίο εδάφιο, του ποινικού κώδικα, ερμηνευόμενου σε συνδυασμό με το άρθρο 161 δεύτερο εδάφιο, του ίδιου κώδικα, το οποίο, επιτρέποντας, κατόπιν διακοπής της παραγραφής, επιμήκυνση της αρχικής προθεσμίας παραγραφής μόνο κατά το ένα τέταρτο της αρχικής της διάρκειας, καταλήγει στην πράξη να μην διακόπτει την προθεσμία παραγραφής, στην πλειονότητα των ποινικών διαδικασιών. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις νομιμοποιούν εμμέσως τον αθέμιτο ανταγωνισμό εκ μέρους ορισμένων οικονομικών φορέων που είναι εγκατεστημένοι στην Ιταλία σε βάρος επιχειρήσεων εγκατεστημένων σε άλλα κράτη μέλη, αντιθέτως, προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ, και μπορούν να ευνοήσουν ορισμένες επιχειρήσεις κατά παράβαση του άρθρου 107 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, οι εν λόγω διατάξεις εισάγουν de facto απαλλαγή από τον ΦΠΑ μη προβλεπόμενη από το άρθρο 158 παρ. 2, της Οδηγίας 2006/112. Τέλος, η ατιμωρησία της οποίας απολαύουν εκ των πραγμάτων οι αυτουργοί της απάτης προσκρούει στην κατευθυντήρια αρχή του άρθρου 119 ΣΛΕΕ, κατά την οποία τα κράτη μέλη πρέπει να εξασφαλίζουν ότι τα δημόσια οικονομικά τους είναι υγιή. Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, η μη εφαρμογή των επίμαχων εθνικών διατάξεων θα διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης στην Ιταλία.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι εθνική ρύθμιση στον τομέα της παραγραφής ποινικών αδικημάτων, όπως η προβλεπόμενη από τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, η οποία όριζε, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως της κύριας δίκης, ότι η πράξη που διέκοπτε την προθεσμία παραγραφής στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας όσον αφορά βαρείες απάτες σχετικές με τον ΦΠΑ επιμήκυνε την προθεσμία παραγραφής μόνο κατά ένα τέταρτο της αρχικής της διάρκειας, ενδέχεται να θίγει τις υποχρεώσεις που επιβάλλει στα κράτη μέλη το άρθρο

325 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ. Τούτο δε, διότι η εν λόγω εθνική ρύθμιση αποκλείει την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων βαρείας απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης ή προβλέπει μεγαλύτερες προθεσμίες παραγραφής, σε περίπτωση απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων του οικείου κράτους μέλους σε σχέση με τις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, πράγμα που απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει. Το αιτούν δικαστήριο οφείλει να εξασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 325 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ, αφήνοντας, εν ανάγκη, ανεφάρμοστες τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που συνεπάγονται την αδυναμία του οικείου κράτους μέλους να τηρήσει τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 325 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ. Κατά τα λοιπά, σύμφωνα με την κρίση του ΔΕΕ, το καθεστώς παραγραφής, εφαρμοστέο σε ποινικές παραβάσεις σχετικές με τον ΦΠΑ, όπως το προβλεπόμενο από τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, ως είχαν αυτές κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της υποθέσεως στην κύρια δίκη, δεν μπορεί να αξιολογηθεί υπό το πρίσμα των άρθρων 101, 107 και 119 ΣΛΕΕ.

VII. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ – ΥΓΕΙΑΣ

Επιμ.: Μαρία Νινιατσούδη

► Περιβαλλοντικές πληροφορίες

Νομιμότητα καταβολής τέλους για την απόκτηση περιβαλλοντικών πληροφοριών

Οδηγία 2003/4/ΕΚ – σύμβαση του Aarhus – πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες – τέλος για την παροχή περιβαλλοντικών πληροφοριών – έννοια εύλογου ποσού – περιορισμένος διοικητικός και δικαστικός έλεγχος

ΔΕΕ C-71/14, East Sussex County Council, 06.10.2015, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2015:656 – Προδικαστικό ερώτημα

Η κύρια δίκη ενώπιον του First-tier Tribunal του Ηνωμένου Βασιλείου αφορούσε την προσφυγή που άσκησε η PSG Eastbourne, εταιρία έρευνας ακινήτων, εναντίον απόφασης του Συμβουλίου της Κομητείας του Ανατολικού Sussex, με την οποία επιβάλλονταν τέλη, ύψους 23 ευρώ, για την απόκτηση πληροφοριών από την εν λόγω εταιρία, σχετικά με ένα συγκεκριμένο ακίνητο, εντός των οποίων περιλαμβάνονταν και πληροφορίες που αφορούσαν περιβαλλοντικά ζητήματα.

Στο παραπάνω πλαίσιο, το αιτούν δικαστήριο έθεσε δύο προδικαστικά ερωτήματα ενώπιον του ΔΕΕ:

1. Αν μπορεί μια δημόσια αρχή να επιβάλλει τέλος για την παροχή περιβαλλοντικών πληροφοριών, το οποίο να αναλογίζεται σε απόσβεση μέρους i) των δαπανών για την τήρηση μίας βάσης δεδομένων, προορισμός της οποίας είναι η παροχή αυτών ακριβώς των υπηρεσιών και ii) των γενικών εξόδων που συνδέονται με τον χρόνο εργασίας του προσωπικού της.

2. Αν αντίκειται στα άρθρα 5 παρ. 2 και 6 της Οδηγίας 2003/4/ΕΚ εθνική ρύθμιση που προβλέπει περιορισμένο διοικητικό και δικαστικό έλεγχο του ζητήματος αν είναι εύλογο το τέλος που επιβάλλεται για την παροχή περιβαλλοντικών πληροφοριών συγκεκριμένου είδους.

Εφαρμοστέο νομικό πλαίσιο εν προκειμένω συνιστούν η σύμβαση του Aarhus και η Οδηγία 2003/4/ΕΚ που διέκρινε τη δυνατότητα πρόσβασης του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες που παρεχόταν με την Οδηγία 90/313/ΕΟΚ.

Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα, το Δικαστήριο έκρινε ότι, κατά το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας, δεν είναι δυνατόν να υπολογίζεται στο κόστος του τέλους η δαπάνη συντήρησης βάσης δεδομένων. Οι χρεώσεις πρέπει να συνδέονται με την παροχή πληροφοριών. Άλλωστε, στην παροχή πληροφοριών και μόνον μπορεί να επιβληθεί τέλος, αφού η πρόσβαση στα δημόσια αρχεία και καταλόγους που διαθέτουν περιβαλλοντικές πληροφορίες είναι δωρεάν, όπως σαφώς αναφέρεται στο άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας. Αντίθετα, το κόστος που συνδέεται με τον χρόνο που δαπανά το προσωπικό για την παροχή των πληροφοριών στη μορφή που ο αιτών τις ζητά, καθώς και τα έξοδα ταχυδρομείου και φωτοτυπιών για τον σκοπό αυτόν συμπεριλαμβάνονται στα τέλη, εφόσον το συνολικό ποσό παραμένει εύλογο.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα, το ΔΕΕ έκρινε ότι είναι επιτρεπτή εθνική ρύθμιση με την οποία προβλέπεται περιορισμένος διοικητικός και δικαστικός έλεγχος επί του ευλόγου του επιβαλλόμενου τέλους, εφόσον ο έλεγχος αυτός στηρίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία και συνάδει με τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας.

► Προστασία της υγείας

Ερμηνεία υπολογισμού του ορίου του 0,1% κατά βάρος στα επιμέρους αντικείμενα και επί του συνολικού αντικειμένου

Κανονισμός 1907/2006 (REACH) – ύπαρξη ουσιών που προκαλούν πολύ μεγάλη ανησυχία (SVHC) – υποχρεώσεις κοινοποίησης παραγωγού, εισαγωγέα – υπολογισμός του ορίου επί συνολικού αντικειμένου, σε επιμέρους αντικείμενα – ορισμός – υποχρέωση παροχής πληροφοριών – αρχή προφύλαξης

ΔΕΕ C-106/14, FCD και FMB, 10.09.2015, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: M. Ilesic, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2015:576 – Προδικαστικό ερώτημα

Ο Γάλλος Υπουργός Οικολογίας, Αειφόρου Ανάπτυξης, Μεταφορών και Στεγαστικής Πολιτικής εξέδωσε, τον Ιούνιο του 2011, μία «Ανακοίνωση προς τους επιχειρηματίες σχετικά με την υποχρέωση παροχής πληροφοριών ως προς τις ουσίες που περιέχονται στα προϊόντα κατ'εφαρμογή των άρθρων 7, παρ. 2 και 33 του Κανονισμού 1907/2006 (REACH) – Ερμηνεία του ορίου 0,1% κατά βάρος που παρατίθεται στα παραπάνω άρθρα». Η παραπάνω ανακοίνωση διευκρίνιζε την υιοθετηθείσα ερμηνεία περί εφαρμογής των ανωτέρω άρθρων, λαμβανομένης υπόψη της δημοσίευσης του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων (ECHA) που αφορούσε στην αδυναμία συναίνεσης όλων των κρατών μελών της ΕΕ/ΕΟΧ σε σχέση με τον αναθεωρημένο οδηγό περί εφαρμογής του Κανονισμού REACH για τις ουσίες που περιέχονται στα προϊόντα. Δυνάμει του ανωτέρω Κανονισμού, οι διατάξεις του οποίου στηρίζονται στην αρχή της προφύλαξης, με σκοπό την προστασία της υγείας, του περιβάλλοντος και της ελεύθερης κυκλοφορίας των ουσιών, προβλέπονται, μεταξύ άλλων, δύο υποχρεώσεις:

1. Κάθε παραγωγός ή εισαγωγέας αντικειμένων υποχρεούται να το κοινοποιεί στον ECHA, αν ορισμένη ουσία που περιέχεται στα προϊόντα τους σε ποσότητα άνω του ενός τόνου ανά παραγωγό ή εισαγωγέα ετησίως, καθώς και σε συγκέντρωση άνω του 0,1% κατά βάρος του αντικειμένου;

2. Κάθε προμηθευτής αντικειμένου το οποίο περιέχει ουσία, η οποία έχει προσδιοριστεί ως προκαλούσα πολύ μεγάλη ανησυχία (SVHC), σε συγκέντρωση άνω του 0,1% κατά βάρος πρέπει να παρέχει στον αποδέκτη του αντικειμένου επαρκείς πληροφορίες, οι οποίες επιτρέπουν την ασφαλή χρήση του αντικειμένου;

Σημειωτέον ότι της γαλλικής υπουργικής ανακοίνωσης είχε προηγηθεί η έκδοση κειμένου καθοδήγησης από τον ECHA, τον Απρίλιο του 2011, στο οποίο διευκρινιζόταν ότι οι παραπάνω υποχρεώσεις ισχύουν, όταν η συγκέντρωση ουσίας λόγω SVHC υπερβαίνει το 0,1% στο συνολικό αντικείμενο και όχι στα επιμέρους αντικείμενα από τα οποία αυτό συντίθεται. Το ακριβώς αντίθετο υιοθετούσε με την ανακοίνωσή του ο Γάλλος Υπουργός, ερμηνεύοντας ότι η παραπάνω συγκέντρωση της εν λόγω ουσίας αφορά στο καθένα εκ των επιμέρους αντικειμένων. Την ανακοίνωση αυτή προσέβαλαν δύο γαλλικές ενώσεις εμπορικών επιχειρήσεων ενώπιον του γαλλικού ανώτατου δικαστηρίου, το οποίο, με την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, ζήτησε να προσδιοριστεί αν οι υποχρεώσεις που συνάγονται από τα επίμαχα άρθρα του Κανονισμού REACH αφορούν στο συνολικό αντικείμενο ή στα επιμέρους αντικείμενα που το απαρτίζουν.

Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι ο παραγωγός συγκεκριμένου αντικειμένου οφείλει να διευκρινίζει αν ορισμένη ουσία που προκαλεί πολύ μεγάλη ανησυχία υφίσταται σε συγκέντρωση άνω του 0,1% κατά βάρος σε κάθε αντικείμενο που παράγει. Δεν υφίσταται αντίστοιχη υποχρέωση του παραγωγού για επιμέρους αντικείμενα που χρησιμοποιεί και έχουν κατασκευαστεί από έτερο παραγωγό. Επομένως, ο παραγωγός έχει την υποχρέωση της συγκεκριμένης διευκρίνισης επί των επιμέρους αντικειμένων που ο ίδιος παράγει και, σε περίπτωση συνολικού αντικειμένου, τα επιμέρους αντικείμενα του οποίου είναι κατασκευασθέντα από άλλον παραγωγό, μόνον επί του συνόλου του αντικειμένου. Αντίθετα, ο εισαγωγέας έχει υποχρέωση διευκρίνισης ύπαρξης ουσίας SVHC όχι μόνο στο συνολικό αντικείμενο αλλά και σε κάθε επιμέρους αντικείμενο που το συναποτελούν.

Τέλος, σε σχέση με την υποχρέωση παροχής πληροφοριών στον αποδέκτη όσον αφορά την παρουσία εν λόγω ουσίας στο προϊόν, το ΔΕΕ αποφάσισε ότι ο προμηθευτής προϊόντος που αποτελείται από περισσότερα συστατικά αντικείμενα οφείλει να παρέχει αυτήν την πληροφορία για κάθε συστατικό από το οποίο το συνολικό αντικείμενο αποτελείται. Με το δεύτερο σκέλος της απόφασης καθιερώνεται η υποχρέωση του προμηθευτή, έννοια ιδιαίτερα ευρεία που εμπεριέχει τον παραγωγό, τον εισαγωγέα και άλλους συντελεστές στην αλυσίδα του εφοδιασμού ενός προϊόντος στην αγορά, να πληροφορεί όχι μόνον τους λοιπούς αποδέκτες επαγγελματίες αλλά και αυτόν τον ίδιο τον καταναλωτή κατόπιν σχετικού αιτήματος.

► Ελεύθερη κυκλοφορία προϊόντων

Νομιμότητα επιβολής ειδικού φόρου κατανάλωσης σε οινοπνευματώδη ποτά και υποχρέωσης λήψης άδειας λιανικής πώλησης και εισαγωγής

Οδηγία 94/62/EK – άρθρα 34, 36, 3, 110 ΣΛΕΕ – διακρατική πώληση και μεταφορά οινοπνευματωδών ποτών – επιβολή ειδικού φόρου κατανάλωσης επί συσκευασιών ποτών – κρατικό μονοπώλιο λιανικής πώλησης οινοπνευματωδών ποτών – υποχρέωση λήψης άδειας λιανικής για εισαγωγή και πώληση ποτών

ΔΕΕ C-198/14, Visnaruu, 12.11.2015, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: T. Von Danwitz, Εισηγητής: C. Vajda, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2015:751 – Προδικαστικό ερώτημα

Η εταιρία EIG, με έδρα την Εσθονία και αντικείμενο την εμπορία και διανομή οινοπνευματωδών ποτών, προέβαινε για ένα μέρος των πελατών της σε κατ'οίκον παράδοση στη Φινλανδία των αγορασθέντων μέσω της ιστοσελίδας της προϊόντων. Η εταιρία δεν προέβη σε δήλωση των προϊόντων της ενώπιον των φινλανδικών τελωνειακών αρχών, με αποτέλεσμα να μην επιβληθεί ο προβλεπόμενος και για τα εγχώρια προϊόντα ειδικός φόρος κατανά-

λωσης επί των προϊόντων και επί ορισμένων συσκευασιών ποτών. Επίσης, η εν λόγω εταιρία δεν διέθετε άδεια λιανικής πώλησης για την παράδοση των ποτών, στο πλαίσιο που αυτό επιτρεπόταν, μιας και η πώληση αλκοολούχων ποτών στη Φινλανδία γίνεται αποκλειστικά προς όφελος της δημόσιας επιχείρησης Alko Oy.

Σύμφωνα με τη φινλανδική νομοθεσία, το μονοπώλιο πώλησης αλκοολούχων ποτών ανήκει στο δημόσιο και μόνο για ένα μικρό μέρος αυτών, συγκεκριμένων προδιγραφών, μπορεί να χορηγηθεί άδεια λιανική πώλησης σε ιδιώτες. Επιπλέον, η φινλανδική νομοθεσία σχετικά με τον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε ορισμένες συσκευασίες ποτών απαλλάσσει από την πληρωμή του φόρου αυτού τις συσκευασίες που αποτελούν τμήμα ενός αποτελεσματικού συστήματος επιστροφών, στο πλαίσιο του οποίου διασφαλίζονται η επαναχρησιμοποίηση ή η ανακύκλωση των συσκευασιών ποτών.

Τη διαπίστωση της παράβασης των παραπάνω εθνικών διατάξεων από το πρωτοβάθμιο φινλανδικό δικαστήριο ακολούθησε η ποινική καταδίκη του εκπροσώπου της εταιρίας, V. Visnaruu, και η επιβολή προστίμου για τους μη καταβληθέντες φόρους. Της έφεσης κατά της απόφασης του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου επιλήφθηκε το αιτούν δευτεροβάθμιο φινλανδικό δικαστήριο, το οποίο ζήτησε, μέσω της διαδικασίας του προδικαστικού ερωτήματος, από το ΔΕΕ να διευκρινίσει: i) Αν στα άρθρα 34 ΣΛΕΕ (για την απαγόρευση επιβολής ποσοτικών περιορισμών επί εισαγωγής προϊόντων) και 110 ΣΛΕΕ (για την απαγόρευση επιβολής εσωτερικών φόρων στα προϊόντα άλλων κρατών μελών ανώτερων ή τέτοιου είδους που να οδηγεί στην έμμεση προστασία των εγχώριων προϊόντων) και την Οδηγία 94/62/EK αντιτίθεται εθνική νομοθεσία που επιβάλλει ειδικό φόρο κατανάλωσης επί ορισμένων συσκευασιών ποτών, προβλέπει όμως απαλλαγή σε περίπτωση ένταξης των συσκευασιών αυτών σε λειτουργικό σύστημα επιστροφής τους, ii) Αν στα άρθρα 34 ΣΛΕΕ, 37 ΣΛΕΕ (για την απαγόρευση διάκρισης των υπηκόων κρατών μελών, σε περίπτωση κρατικών μονοπωλίων εμπορικού χαρακτήρα) και 36 ΣΛΕΕ (για τις εξαιρέσεις επιβολής μέτρων ισοδύναμου αποτελέσματος με τους ποσοτικούς περιορισμούς) αντιτίθεται η φινλανδική ρύθμιση, δυνάμει της οποίας πωλητής εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος έχει υποχρέωση λήψης άδειας λιανικής πώλησης για την εισαγωγή και διάθεση οινοπνευματωδών ποτών εντός της Φινλανδίας όταν τη μεταφορά αυτών αναλαμβάνει μόνος του.

Το ΔΕΕ καταρχήν διευκρίνισε ότι, λόγω μη εξαντλητικής εναρμόνισης με τα εθνικά δίκαια των διατάξεων της Οδηγίας 94/62, οι εν λόγω εθνικές ρυθμίσεις θα πρέπει να κριθούν υπό το πρίσμα και των διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου. Στη συνέχεια, επικαλούμενο την πάγια νομολογία του για τα όλως διακριτά πεδία εφαρμογής των άρθρων 34 και 110 ΣΛΕΕ και, άρα, την αδύνατη ταυτόχρονη

εφαρμογή τους, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι για την απάντηση στο πρώτο ερώτημα θα πρέπει να διαγνωστεί η τυχόν παράβαση του άρθρου 110 ΣΛΕΕ. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ δεν διαπίστωσε καμία άμεση δυσμενή διάκριση σε βάρος των συσκευασιών ποτών προέλευσης άλλων κρατών μελών, σύμφωνα με την υποβληθείσα δικογραφία. Επομένως, το ΔΕΕ κατέληξε στην απόφαση ότι δεν συντρέχει παράβαση του άρθρου 110 ΣΛΕΕ με εθνική διάταξη προβλέπουσα επιβολή ειδικού φόρου κατανάλωσης επί ορισμένων συσκευασιών ποτών και τη δυνατότητα απαλλαγής από αυτόν, σε περίπτωση ένταξης σε σύστημα επιστροφής τους.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα, το ΔΕΕ, κατόπιν ορισθέτησης του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 34 και 37 ΣΛΕΕ σύμφωνα με την πάγια νομολογία του, διαπίστωσε ότι η υποχρέωση λήψης άδειας εισαγωγής και πώλησης οινοπνευματωδών ποτών συνιστά μέτρο ισοδύναμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό κατά την εισαγωγή υπό την έννοια του άρθρου 34 ΣΛΕΕ. Με αυτή τη διαπίστωση, το ΔΕΕ εξέτασε αν υφίσταται κάποιος εκ των λόγων γενικού συμφέροντος που απαριθμούνται στο άρθρο 36 ΣΛΕΕ που να δικαιολογεί την παρεμπόδιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Η προστασία της υγείας και της ζωής των πολιτών έχει ήδη κριθεί ότι εμπίπτει στους αναφερόμενους στο άρθρο 36 λόγους. Πλην όμως το ΔΕΕ αποφάσισε ότι εναπόκειται στο αιτούν εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει εάν οι διατάξεις του εθνικού δικαίου είναι πρόσφορες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού στο πλαίσιο του άρθρου 36 ΣΛΕΕ, αν ο σκοπός αυτός δεν μπορεί να επιτευχθεί με την ίδια τουλάχιστον αποτελεσματικότητα με λιγότερο περιοριστικά μέτρα και αν οι διατάξεις αυτές δεν αποτελούν ούτε μέσο αυθαίρετων διακρίσεων ούτε συγκαλυμμένο περιορισμό του εμπορίου.

VIII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Έννοια της «εξώδικης πράξης»

επίδοση – κοινοποίηση – δικαστικές πράξεις – εξώδικες πράξεις – ιδιωτική πράξη – διασυνοριακή διάσταση – εσωτερική αγορά

ΔΕΕ C-223/14, Tecom Mican και Arias Domínguez, 11.11.2015, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος-Εισηγητής: A. Tizzano, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2015:224 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 1393/2007 περί επίδοσης και κοινοποι-

ησης στα κράτη μέλη δικαστικών και εξώδικων πράξεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός περί επίδοσης). Αντικείμενο της εθνικής δίκης ήταν η σύμβαση αντιπροσωπείας μεταξύ μιας γερμανικής και μιας ισπανικής εταιρείας.

Σύμφωνα με τον Κανονισμό περί επίδοσης, η ορθή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς συνεπάγεται την ανάγκη βελτίωσης και επιτάχυνσης της διαβίβασης των δικαστικών και εξώδικων πράξεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις για επίδοση μεταξύ των κρατών μελών. Η αποτελεσματικότητα και η ταχύτητα στις δικαστικές διαδικασίες απαιτούν την άμεση διαβίβαση των εγγράφων αυτών μεταξύ των αρχών που καθορίζονται από τα κράτη μέλη. Κατά το άρθρο 16, οι εξώδικες πράξεις μπορούν να διαβιβασθούν σε άλλο κράτος μέλος προς επίδοση ή κοινοποίηση σύμφωνα με τις διατάξεις του εν λόγω Κανονισμού. Στην Ισπανία, οι δικαστικοί υπάλληλοι των εθνικών δικαστηρίων (Secretario Judicial) είναι αρμόδιοι για την επίδοση των δικαστικών ή εξώδικων πράξεων σε άλλο κράτος μέλος.

Ειδικότερα, η γερμανική εταιρεία MAN Diesel και η ισπανική εταιρεία Tecom συνήψαν σύμβαση εμπορικής αντιπροσωπείας, τον Νοέμβριο του 2009. Αργότερα, η MAN Diesel κατήγγειλε μονομερώς τη σύμβαση αυτή. Μετά την καταγγελία, η Tecom ζήτησε από τον αρμόδιο γραμματέα του Juzgado Primera Instancia nº 7 de Las Palmas de Gran Canaria (Πρωτοδικείο αριθ. 7 της Las Palmas de Gran Canaria) να κοινοποιήσει έγγραφο οχλήσεως στη MAN Diesel, μέσω της αρμόδιας γερμανικής υπηρεσίας, ζητώντας την καταβολή ποσού το οποίο εκτιμούσε ότι της οφείλεται κατά το ισπανικό δίκαιο. Στο εν λόγω έγγραφο αναφερόταν, εξάλλου, ότι η ίδια εξώδικη πρόσκληση είχε αποσταλεί προς τη MAN Diesel με άλλο έγγραφο οχλήσεως το οποίο, προκειμένου να αποκτήσει ισχύ συμβολαιογραφικού εγγράφου, καταρτίστηκε ενώπιον Ισπανού συμβολαιογράφου. Βάσει του ότι δεν υφίστατο καμία ένδικη διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας μπορούσε να ζητηθεί η εν λόγω δικαστική συνδρομή, ο γραμματέας αρνήθηκε να προβεί στην κοινοποίηση που ζήτησε η Tecom. Ως αποτέλεσμα, η Tecom υπέβαλε αίτηση επανεξέτασης κατά της άρνησης του γραμματέα. Ωστόσο, ο γραμματέας απέρριψε την αίτηση επανεξέτασης, διευκρινίζοντας ότι δεν μπορούσε να θεωρηθεί κάθε ιδιωτική πράξη ως «εξώδικη πράξη» δυνάμην να «κοινοποιηθεί» κατά την έννοια του άρθρου 16 του Κανονισμού περί επίδοσης.

Το επιληφθέν ισπανικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα που αφορούσαν τόσο την έννοια της φράσης «εξώδικη πράξη» όσο και τους κανόνες που διέπουν την επίδοση ενός τέτοιου εγγράφου από ένα κράτος μέλος σε άλλο.

Το Δικαστήριο προσδιορίζει, για πρώτη φορά, την έννοια των εξώδικων πράξεων, των οποίων η επίσημη διαβίβαση σε παραλήπτες που διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος είναι αναγκαία. Το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας την πάγια νομολογία του (απόφαση ΔΕΚ C-14/08, *Roda Golf & Beach Resort*, 25.06.2009, ECLI:EU:C:2009:395), σημειώνει ότι, για τους σκοπούς του Κανονισμού περί επίδοσης, η έκφραση «εξώδικη πράξη» πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αυτοτελής έννοια του δικαίου της Ένωσης. Πρέπει να της αποδοθεί ευρύς ορισμός και δεν μπορεί να περιορίζεται σε έγγραφα που συνδέονται με ένδικη διαδικασία και μόνον.

Το Δικαστήριο, βασιζόμενο ειδικότερα στις προπαρασκευαστικές εργασίες που οδήγησαν στην έκδοση του Κανονισμού, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η έννοια της «εξώδικης πράξης», κατά την έννοια του άρθρου 16 του Κανονισμού περί επίδοσης, πρέπει να ερμηνεύεται ότι περιλαμβάνει τόσο τα έγγραφα που καταρτίστηκαν ή επικυρώθηκαν από δημόσια αρχή ή δημόσιο λειτουργό όσο και τις ιδιωτικές πράξεις των οποίων η επίσημη διαβίβαση προς τον αποδέκτη τους, που διαμένει στην αλλοδαπή, είναι αναγκαία για την άσκηση, την απόδειξη ή την προστασία δικαιώματος ή έννομης αξίωσης σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, αντιμετωπίζει το ζήτημα του κατά πόσον, σύμφωνα με τον Κανονισμό περί επίδοσης, η επίδοση ενός εξώδικου εγγράφου μπορεί να πραγματοποιηθεί, σύμφωνα με τους λεπτομερείς κανόνες που προβλέπονται από τον Κανονισμό αυτόν, ακόμη και αν μια προηγούμενη επίδοση έχει ήδη πραγματοποιηθεί με άλλο μέσο διαβίβασης. Το Δικαστήριο εξετάζει, καταρχάς, την περίπτωση κατά την οποία η προηγούμενη επίδοση έχει πραγματοποιηθεί, σύμφωνα με κανόνες που δεν προβλέπονται στον Κανονισμό περί επίδοσης. Συναφώς, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η διατύπωση του άρθρου 1 παρ. 1 του Κανονισμού καθιστά σαφές ότι ο Κανονισμός αυτός εφαρμόζεται, «όταν μια εξώδικη πράξη πρέπει να διαβιβασθεί από ένα κράτος μέλος σε άλλο, για να επιδοθεί ή να κοινοποιηθεί».

Το Δικαστήριο, όπως έχει ήδη ισχυρισθεί (απόφαση ΔΕΕ C-325/11, *Alder*, 19.12.2012, ECLI:EU:C:2012:824, σκ. 24), σημειώνει πως αυτό σημαίνει ότι ο Κανονισμός προβλέπει δύο μόνον περιπτώσεις στις οποίες η επίδοση ενός εγγράφου δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του: αφενός, όταν είναι άγνωστος ο τόπος της κατοικίας ή της συνήθους διαμονής του αποδέκτη και, αφετέρου, όταν ο αποδέκτης έχει διορίσει εξουσιοδοτημένο αντιπρόσωπο εντός του κράτους όπου διεξάγεται η ένδικη διαδικασία. Δεδομένου πως δεν αμφισβητείται ότι ο Κανονισμός δεν προβλέπει καμία άλλη εξαίρεση, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, στην εξεταζόμενη περίπτωση, η διασυνοριακή επίδοση εξώδικης πράξης, σύμφωνα με τον τρόπο διαβίβασης που καθιερώνει ο Κανονισμός περί επίδοσης, παραμένει δυνατή.

Δεύτερον, όσον αφορά τις συνέπειες που σχετίζονται με την περίπτωση κατά την οποία ο αιτών προέβη σε μια πρώτη επίδοση, σύμφωνα με τους λεπτομερείς κανόνες που θεσπίζονται με τον Κανονισμό περί επίδοσης, το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο Κανονισμός προβλέπει εξαντλητικά διάφορα μέσα διαβίβασης που εφαρμόζονται στην επίδοση των εξώδικων πράξεων.

Όπως έχει ήδη επισημάνει το Δικαστήριο (απόφαση ΔΕΚ C-473/04, *Plumex*, 09.02.2006, ECLI:EU:C:2006:96), ο Κανονισμός περί επίδοσης δεν προβαίνει σε ιεράρχηση μεταξύ των διαφόρων μέσων διαβίβασης που προβλέπει. Εκτός αυτού, προκειμένου να διασφαλίσει μια πρόσφορη διασυνοριακή διαβίβαση των σχετικών πράξεων, ο εν λόγω Κανονισμός δεν αναθέτει ούτε στις υπηρεσίες διαβίβασης ή υπηρεσίες παραλαβής ούτε στους διπλωματικούς ή προξενικούς υπαλλήλους ή στους δικαστικούς λειτουργούς, δημόσιους υπαλλήλους ή άλλα αρμόδια πρόσωπα του κράτους παραλαβής το έργο του ελέγχου της σκοπιμότητας ή της βασιμότητας των λόγων για τους οποίους ο προσφεύγων προβαίνει σε επίδοση ή κοινοποίηση μιας πράξης με τους προβλεπόμενους τρόπους διαβίβασης, ακόμη και αν είχε ήδη πραγματοποιηθεί μια πρώτη διαβίβαση της πράξης αυτής με διαφορετικό από τους προβλεπόμενους τρόπο.

Το τελευταίο ζήτημα που αναλύει το Δικαστήριο είναι εάν το άρθρο 16 του Κανονισμού περί επίδοσης έχει την έννοια ότι, για τους σκοπούς της εφαρμογής του άρθρου αυτού, πρέπει να εξακριβωθεί, κατά περίπτωση, εάν η επίδοση ή η κοινοποίηση μιας «εξώδικης πράξης» έχει διασυνοριακή διάσταση και εάν είναι αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι ο Κανονισμός περί επίδοσης υπάγεται στον τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές υποθέσεις που έχουν μια τέτοια διασυνοριακή διάσταση και ότι, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1, εφαρμόζεται, όταν ένα έγγραφο πρέπει να διαβιβασθεί από ένα κράτος μέλος σε άλλο. Ως εκ τούτου, δεδομένου ότι οι διασυνοριακές επιπτώσεις της διαβίβασης μιας πράξης συνιστούν αντικειμενική προϋπόθεση για την εφαρμογή του Κανονισμού, πρέπει να θεωρηθεί ότι συντρέχουν πάντα, όταν η επίδοση ή η κοινοποίηση της εν λόγω πράξης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού αυτού και, επομένως, η διαβίβαση πρέπει να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με το σύστημα που θεσπίζει ο εν λόγω Κανονισμός.

Όσον αφορά την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, το Δικαστήριο δεν αμφισβητεί ότι το στοιχείο αυτό αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο του συστήματος επίδοσης που προβλέπεται από τον Κανονισμό. Κατά συνέπεια, στο μέτρο που όλοι οι τρόποι διαβίβασης των δικαστικών και εξώδικων πράξεων που προβλέπονται σ' αυτόν θεσπίστηκαν ρητώς για την επίτευξη του σκοπού αυτού, μπορεί να γίνει δεκτό ότι, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής των τρόπων αυτών, η επίδοση

ή η κοινοποίηση των εν λόγω πράξεων συμβάλλει οπωσδήποτε στην εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι, σε όσες περιπτώσεις πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 16, δεν είναι απαραίτητο να εξακριβωθεί, για κάθε περίπτωση χωριστά, αν η επίδοση μιας εξώδικης πράξης έχει διασυννοιακές επιπτώσεις και αν είναι αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Ευθείες αγωγές κατά ασφαλιστών αστικής ευθύνης

αερομεταφορέας – ευθύνη – σύγκρουση νόμων – αγωγή αποζημίωσης – Σύμβαση του Μόντρεαλ – Κανονισμός 2027/97 – πτήση πραγματοποιηθείσα δωρεάν από τον ιδιοκτήτη ακινήτου με σκοπό την κατόπτευση του ακινήτου αυτού από πιθανό αγοραστή – Κανονισμός 864/2007 – ευθεία αγωγή που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο κατά του ασφαλιστή αστικής ευθύνης

ΔΕΕ C-240/14, Prüller-Frey, 09.09.2015, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Tizzano, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2015:567 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία διατάξεων της Σύμβασης του Μόντρεαλ για την ενοποίηση ορισμένων κανόνων στις διεθνείς αεροπορικές μεταφορές, του Κανονισμού 2027/97 για την ευθύνη των αερομεταφορέων όσον αφορά την αεροπορική μεταφορά επιβατών και των αποσκευών, του Κανονισμού 785/2004 για τις απαιτήσεις ασφαλίσεως των αερομεταφορέων και των επιχειρήσεων εκμεταλλεύσεως αεροσκαφών, του Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός Βρυξέλλες I), του Κανονισμού 864/2007 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές (Κανονισμός Ρώμη II) και της Οδηγίας 88/357 για τον συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με την πρωτασφάλιση, εκτός της ασφάλειας ζωής, και τη θέσπιση των διατάξεων που σκοπό έχουν να διευκολύνουν την πραγματική άσκηση της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της E. Prüller-Frey και, αφετέρου, του N. Brodnig και της γερμανικής ασφαλιστικής εταιρίας AXA, όσον αφορά την αποκατάσταση της επελθούσας και της μελλοντικής ζημίας της E. Prüller-Frey.

Το άρθρο 1 παρ. 1, της Σύμβασης του Μόντρεαλ καθορίζει το πεδίο εφαρμογής της, προβλέποντας ότι εφαρμόζεται σε όλες τις επ' αμοιβή διεθνείς αεροπορικές μεταφορές επιβατών, αποσκευών και φορτίου. Εφαρμόζεται, επίσης, στις δωρεάν αεροπορικές μεταφορές που εκτελούνται από επιχειρήσεις αερομεταφορών.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η E. Prüller-Frey, η οποία είχε την κατοικία και τη συνήθη διαμονή της στην Αυστρία, πραγματοποίησε πτήση πάνω από φυτεία αλόης, ενόψει ενδεχόμενης αγοράς της φυτείας αυτής. Στο αεροσκάφος επέβαιναν η υποψήφια αγοράστρια και ο ιδιοκτήτης του ελικοπτερου, F. Preiss. Ωστόσο, το ελικοπτερο δεν είχε ασφαλιστεί στο όνομα του ιδιοκτήτη του, αλλά στο όνομα του N. Brodnig, ο οποίος είχε δηλώσει ότι διαμένει τόσο στην Ισπανία όσο και στην Αυστρία και σύναψε, ως κάτοχος του ελικοπτερου, σύμβαση ασφάλισης με την Αχα, με αντικείμενο την κάλυψη της αστικής ευθύνης του κατόχου του ελικοπτερου αυτού και των επιβατών έναντι πολλαπλών κινδύνων. Στο ασφαλιστήριο διευκρινιζόταν ότι εφαρμοστέο ήταν το γερμανικό δίκαιο και ότι δικαιοδοσία είχαν τα γερμανικά δικαστήρια. Ωστόσο, το ασφαλιστήριο δεν απέκλειε άλλες αποκλειστικές δικαστικές που θεμελιώνονται στο γερμανικό δίκαιο. Η εντός Ισπανίας πτήση κατέληξε σε ατύχημα και τον τραυματισμό της E. Prüller-Frey, η οποία υπέστη σωματική βλάβη και άσκησε ενώπιον του Landesgericht Korneuburg (περιφερειακό δικαστήριο του Korneubourg) αγωγή κατά N. Brodnig ως ασφαλιζόμενου και της AXA ως ασφαλιστή αστικής ευθύνης. Αίτημα της αγωγής ήταν να υποχρεωθούν οι ενάγοντες να της καταβάλουν το ποσό, καθώς και να τους καταλογισθεί εις ολόκληρον ευθύνη για το σύνολο το μελλοντικών ζημιών. Οι εναγόμενοι αμφισβήτησαν την αρμοδιότητα των αυστριακών δικαστηρίων για την εκδίκαση της διαφοράς της κύριας δίκης και πρόσθεσαν ότι εφαρμοστέο ήταν το ισπανικό και όχι το αυστριακό δίκαιο. Οι διάδικοι της κύριας δίκης υποστήριξαν ότι συνέτρεχε περίπτωση υποχρεωτικής ασφάλισης και ότι επί της επίδικης διαφοράς δεν εφαρμοζόταν η Σύμβαση του Μόντρεαλ.

Το αυστριακό δικαστήριο απέστειλε στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα. Το αιτούν δικαστήριο θεώρησε ότι η Σύμβαση του Μόντρεαλ θα μπορούσε να εφαρμοσθεί στην υπόθεση δυνάμει του Κανονισμού 2027/97 που επεκτείνει την εφαρμογή των διατάξεων της εν λόγω Σύμβασης στις εγχώριες πτήσεις. Στην ουσία, ζητήθηκε να διευκρινισθεί αν, στην περίπτωση που αεροσκάφος απογειώνεται και προσγειώνεται στο ίδιο μέρος σε ένα κράτος μέλος και η μεταφορά γίνεται δωρεάν, θα εφαρμόζεται η Σύμβαση του Μόντρεαλ ή το εθνικό (ενωσιακό) δίκαιο. Ρώτησε, επίσης, αν ο Κανονισμός Ρώμη II επέτρεπε στον αιτούντα να εγείρει ευθεία αγωγή κατά των ασφαλιστών, σύμφωνα με το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές.

Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στον καθορισμό της δικαιοδοσίας και του εφαρμοστέου δικαίου για την άσκηση ευθειών αγωγών κατά του ασφαλιστή προσώπου που είναι υπεύθυνο για αεροπορικό ατύχημα, δηλαδή, κατά ενός ασφαλιστή αστικής ευθύνης. Η απόφαση του Δικαστηρίου είναι σημαντική για τους ασφαλιστές αστικής ευθύνης, ιδιαίτερα τους ασφαλιστές αερομεταφορέων,

από τους οποίους απαιτείται να κατέχουν άδεια λειτουργίας, για να πραγματοποιούν πτήσεις στο εσωτερικό της Ένωσης. Ως προς το ζήτημα της δικαιοδοσίας, το Δικαστήριο, προχωρώντας σταδιακά, υπενθυμίζει, ως προκαταρκτικό ζήτημα, ότι, για να καθοριστεί αν η Σύμβαση του Μόντρεαλ έχει εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να διερευνηθεί αν η υπόθεση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2027/97. Προς τούτο, το άρθρο 1 του Κανονισμού αυτού ορίζει ότι η εν λόγω Σύμβαση είναι εφαρμοστέα στις αεροπορικές μεταφορές στο έδαφος ενός και μόνον κράτους μέλους.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο προσπαθεί να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό του χαρακτηρισμού των κατηγορουμένων ως "αερομεταφορέα" ή "κοινοτικού αερομεταφορέα", γεγονός που θα έχει ως άμεση συνέπεια την επιβεβαίωση ότι η υπόθεση δεν καλύπτεται από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2027/97, και, συνεπώς, θα έχει ως έμμεση συνέπεια τη μη εφαρμογή της Σύμβασης του Μόντρεαλ. Η αιτιολόγηση του Δικαστηρίου είναι ότι οι κατηγορούμενοι δεν έχουν νόμιμη άδεια λειτουργίας, επειδή για τις πτήσεις αυτού του είδους δεν υφίσταται υποχρέωση κατοχής νόμιμης άδειας λειτουργίας. Οι εναγόμενοι δεν μπορούν να θεωρηθούν ως «αερομεταφορείς» και, κατά συνέπεια, ως «αερομεταφορείς», καθώς οι έννοιες αυτές απαιτούν την κατοχή της νόμιμης αυτής άδειας λειτουργίας.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η Σύμβαση του Μόντρεαλ δεν βρίσκει εφαρμογή στη συγκεκριμένη υπόθεση. Το Δικαστήριο βασίζει το συμπέρασμά του αυτό στην έλλειψη, στη συγκεκριμένη υπόθεση, του «αερομεταφορέα» ή «του κοινοτικού αερομεταφορέα». Η παρουσία αυτού του τύπου μεταφορά καθορίζει πράγματι τη δυνατότητα εφαρμογής του Κανονισμού 2027/97 και, κατά μείζονα λόγο, της Σύμβασης του Μόντρεαλ, στην περίπτωση των εσωτερικών πτήσεων. Η συνέπεια της θέσης αυτής είναι ότι η δικαιοδοσία θα πρέπει να θεμελιωθεί βάσει του Κανονισμού Βρυξέλλες I και όχι βάσει της Σύμβασης του Μόντρεαλ. Αλλά, αν ο αερομεταφορέας έφερε υποχρέωση να έχει άδεια, η δικαιοδοσία θα καθοριζόταν βάσει της Σύμβασης του Μόντρεαλ.

Ως προς το εφαρμοστέο δίκαιο στη δυνατότητα άσκησης αγωγών ευθέως κατά ενός ασφαλιστή αστικής ευθύνης, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η άσκηση ευθείας αγωγής από τον ζημιωθέντα κατά του ασφαλιστή του υπόχρεου σε καταβολή αποζημίωσης είναι δυνατή, όταν η αγωγή αυτή προβλέπεται από το δίκαιο που εφαρμόζεται στην εξωσυμβατική ενοχή, ανεξαρτήτως του τι προβλέπει το δίκαιο που διέπει τη σύμβαση ασφάλισης που επέλεξαν οι συμβαλλόμενοι. Κατά συνέπεια, οι ασφαλιστές πρέπει να δεχθούν ότι υπάρχει δυνατότητα να εναχθούν ευθέως από θύματα αεροπορικών ατυχημάτων, ακόμη κι αν ένα συγκεκριμένο ασφαλιστήριο συμβόλαιο διέπεται από το δίκαιο κράτους που δεν προβλέπει τη δυνατότητα ευθείας αγωγής κατά ασφαλιστή. Έτσι, το Δικαστήριο

υπενθυμίζει τη διάκριση μεταξύ του εφαρμοστέου δικαίου στην εξωσυμβατική ευθύνη – του μόνου αρμόδιου να καθορίσει τους όρους της αγωγής αποζημίωσης – και του εφαρμοστέου δικαίου στη σύμβαση, ανεξάρτητα από την άσκηση μιας τέτοιας αγωγής.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Ορισμός της έννοιας «εργασία»

Διεθνής δικαιοδοσία και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός 44/2001 – άρθρο 5 σημείο 1 – δικαιοδοσία ως προς τις διαφορές εκ συμβάσεως – άρθρο 5 σημείο 3 – δικαιοδοσία σε ενοχές εξ αδικοπραξίας – άρθρα 18 ως 21 – ατομική σύμβαση εργασίας – σύμβαση διευθυντή εταιρίας – λύση της σύμβασης – λόγοι – κακή εκτέλεση καθηκόντων – παράνομη συμπεριφορά – αναγνωριστική αγωγή – αγωγή αποζημίωσης – «ατομική σύμβαση εργασίας» – διπλή ιδιότητα διαχειριστή / διευθυντή εταιρίας

ΔΕΕ C-47/14, Holterman Ferho Exploitatie κ.λπ., 10.09.2015, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: P. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:574 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του Κανονισμού 44/2001 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Κανονισμός Βρυξέλλες I) ως προς τη διεθνή δικαιοδοσία για την ευθύνη των διαχειριστών. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της ολλανδικής εταιρείας Holterman Ferho Exploitatie και των τριών γερμανικών θυγατρικών της και, αφετέρου, του F. Spies von Bülllesheim. Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η ευθύνη του τελευταίου ως διαχειριστή των εν λόγω εταιρειών και η αγωγή αποζημίωσης.

Το νομικό πλαίσιο αφορά τις διατάξεις περί δικαιοδοσίας του Κανονισμού Βρυξέλλες I, ο οποίος έχει αναθεωρηθεί (πλέον Κανονισμός 1215/2012, «Αναθεώρηση Κανονισμού Βρυξέλλες I»). Ωστόσο, η εν λόγω απόφαση του Δικαστηρίου αφορά εξίσου την ερμηνεία των διατάξεων της Αναθεώρησης του Κανονισμού Βρυξέλλες I, η οποία από την 1η Ιανουαρίου 2015 εφαρμόζεται σε αγωγές που ασκούνται από την ημερομηνία αυτή και μετά. Το Τμήμα 5ο (άρθρα 18-21 του Κανονισμού Βρυξέλλες I, τώρα άρθρα 20-23 Αναθεώρησης Κανονισμού Βρυξέλλες I) του Κανονισμού Βρυξέλλες I περιλαμβάνει διατάξεις ειδικής δωσιδικίας για ατομικές συμβάσεις εργασίας. Το Τμήμα 5 υπερिशύει, λόγω της προστατευτικής φύσης του επί του άρθρου 2, που θέτει την αρχή της γενικής δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου, και του άρθρου 5 παρ. 1 του Κανονισμού, που προβλέπει ότι πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος ως προς διαφορές εκ συμβάσεως ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου εκπλη-

ρώθηκε ή οφείλει να εκπληρωθεί η παροχή. Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του Κανονισμού προβλέπει ότι, ως προς ενοχές εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, το πρόσωπο που έχει την κατοικία του στο έδαφος κράτους μέλους μπορεί να εναχθεί σε άλλο κράτος μέλος, ενώπιον του δικαστηρίου του τόπου όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 20, ο εργαζόμενος μπορεί να ασκήσει αγωγή κατά του εργοδότη του μόνον ενώπιον των δικαστηρίων όπου ο εργαζόμενος έχει τη συνήθη διαμονή του.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η ολλανδική εταιρεία Holterman Ferho Exploitatie άσκησε αγωγή κατά του πρώην διαχειριστή της, F. Spies von Bülllesheim, κατοίκου Γερμανίας. Ο τελευταίος εργαζόταν για την ενάγουσα από το 2001 μέχρι το 2006, πρώτα ως διευθυντής και μετά, επίσης, ως διαχειριστής και πληρεξούσιος των τριών γερμανικών θυγατρικών. Η αγωγή αυτή βασίστηκε στον ισχυρισμό ότι ο F. Spies von Bülllesheim άσκησε κακώς τα καθήκοντα του διαχειριστή και, για τον λόγο αυτόν, έφερε ευθύνη έναντι των εταιρειών αυτών. Οι ενάγουσες εταιρείες προέβαλαν, επίσης, δόλο ή ηθελημένη αμέλεια κατά την εκτέλεση της εργασιακής του σύμβασης. Επικουρικώς, οι τέσσερις εταιρείες υποστήριζαν ότι τα σοβαρά παραπτώματα του F. Spies von Bülllesheim κατά την άσκηση των καθηκόντων του συνιστούσαν παράνομη συμπεριφορά. Η συγκεκριμένη αγωγή ασκήθηκε στο δικαστήριο του Arnhem, όπου ο F. Spies von Bülllesheim επιτυχώς υποστήριξε ότι το δικαστήριο δεν είχε δικαιοδοσία βάσει του γεγονότος ότι τα ολλανδικά δικαστήρια δεν ήταν αρμόδια να εκδικάσουν αγωγή βάσει ενοχής εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, η οποία αφορά απαίτηση από «ατομική σύμβαση εργασίας».

Τα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλλε το Hoge Raad der Nederlanden (Ολλανδικό Ανώτατο Δικαστήριο) αφορούσαν τη διεθνή δικαιοδοσία ως προς την ευθύνη των διευθυντών, σύμφωνα με τον Κανονισμό Βρυξέλλες I. Επίσης, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να διευκρινισθεί αν μια ενέργεια, εξαιτίας της ευθύνης του διευθυντή, θεωρείται ως ζήτημα που αφορά τη συμβατική σχέση ή την ενοχή εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας, υπό την έννοια του Κανονισμού Βρυξέλλες I και, στην περίπτωση αυτή, ποιος θα θεωρούνταν τόπος όπου συνέβη ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός.

Το βασικό νομικό ζήτημα της υπόθεσης αφορούσε το τι θα συμβεί αν κάποιος ενάγεται βάσει της ιδιότητάς του ως διαχειριστής της εταιρείας όσο και βάσει της υποτιθέμενης μη εκπλήρωσης των υποχρεώσεών του στο πλαίσιο των καθηκόντων του ως εργαζόμενου.

Το Δικαστήριο δίνει έμφαση στην ερμηνεία, ανεξάρτητα από τον Κανονισμό, του όρου «ατομική σύμβαση εργασίας». Επαναλαμβάνοντας την πάγια νομολογία του, συμπεραίνει ότι το κύριο χαρακτηριστικό της εργασιακής

σχέσης είναι, αφενός, το γεγονός ότι ένα πρόσωπο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου χρόνου, προς άλλο πρόσωπο και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσίες έναντι των οποίων εισπράττει αμοιβή και, αφετέρου, ότι υπάρχει μια διαρκής σχέση που εντάσσει τον εργαζόμενο σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο χειρισμού των υποθέσεων της επιχείρησης αυτής. Κατά συνέπεια, τα εθνικά δικαστήρια έχουν πλέον στη διάθεσή τους ένα σύνολο κριτηρίων που πρέπει να εφαρμόσουν. Το Δικαστήριο δηλώνει ότι οι διατάξεις του κεφαλαίου II, τμήμα 5 (άρθρα 18 έως 21) του Κανονισμού Βρυξέλλες I έχουν την έννοια ότι κωλύουν την εφαρμογή του άρθρου 5 παρ. 1 και 3, του Κανονισμού αυτού, υπό την προϋπόθεση ότι το εν λόγω πρόσωπο παρείχε για ορισμένη περίοδο, υπό την ιδιότητα του διευθυντή και διαχειριστή, υπηρεσίες προς την εταιρεία αυτήν και υπό τη διεύθυνσή της, έναντι των οποίων ελάμβανε αμοιβή, πράγμα που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει. Το Δικαστήριο με την απόφασή του φαίνεται να δηλώνει ότι, άπαξ και ένας εργαζόμενος θεωρηθεί ότι είναι εργαζόμενος υπό την έννοια του Κανονισμού Βρυξέλλες I, η ιδιότητά του αυτή θα επισκιάζει κάθε άλλο ρόλο που το πρόσωπο αυτό μπορεί να διαδραματίσει στον οργανισμό αυτόν.

Το Δικαστήριο ολοκληρώνει την ανάλυσή του σε σχέση με το άρθρο 5 (ώρα 7) παρ. 1: αν δεν πρόκειται για σύμβαση εργασίας, τότε ο ειδικός κανόνας ειδικής δικαιοδοσίας του άρθρου 5 παρ. 1 πρέπει να εφαρμοστεί. Το Δικαστήριο αποφαινεται ότι ο διευθυντής μιας εταιρείας παρέχει στην εταιρεία υπηρεσία που εμπίπτει στην έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 στοιχείο β. Ελλείψει διευκρίνισης στο εταιρικό καταστατικό ή σε οποιοδήποτε άλλο έγγραφο εισάγουσας εξαίρεση, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να καθορίσει τον τόπο στον οποίο ο F. Spies von Bülllesheim άσκησε πράγματι, κατά κύριο λόγο, τις δραστηριότητες εκτέλεσης της σύμβασης, υπό την προϋπόθεση ότι η παροχή των υπηρεσιών στον εν λόγω τόπο δεν είναι αντίθετη προς τη βούληση των συμβαλλομένων, όπως αυτή προκύπτει από τη συμφωνία τους. Για τον σκοπό αυτόν μπορούν να ληφθούν υπόψη, μεταξύ άλλων, ο χρόνος παραμονής στον τόπο αυτόν, καθώς και η σπουδαιότητα της δραστηριότητας που ασκήθηκε εκεί, ενώ απόκειται στον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει εάν έχει διεθνή δικαιοδοσία, λαμβάνοντας υπόψη τα αποδεικτικά στοιχεία που έχουν υποβληθεί στην κρίση του.

Τέλος, σε περίπτωση που το εθνικό δίκαιο επιτρέπει, επίσης, αγωγή βάσει ενοχής εξ αδικοπραξίας κατά του διευθυντή εταιρείας, ο τόπος όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός, κατά το Δικαστήριο, είναι ο τόπος εκείνος στον οποίο ο διευθυντής ασκεί συνήθως τα καθήκοντά του ως διαχειριστής της εταιρείας. Το Δικαστήριο κρίνει ότι ο τόπος επέλευσης της ζημίας είναι ο τόπος στον οποίο εμφανίζεται με συγκεκριμένο τρόπο η προβαλλόμενη ζημία. Δεν μπορεί να ερμηνευθεί τόσο ευρέως, ώστε να καλύπτει κάθε τόπο στον οποίο θα μπορούσαν να γίνουν

αισθητές οι επιζήμιες συνέπειες ενός γεγονότος που έχει ήδη προκαλέσει ζημία, η οποία έχει πράγματι επέλθει σε άλλον τόπο.

Το Δικαστήριο, υιοθετώντας τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, δίνει απάντηση σε σημαντικά ζητήματα χαρακτηρισμού. Έτσι, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, αν ένας διευθυντής έχει «σύμβαση εργασίας» (σύμφωνα με το άρθρο 18 του Κανονισμού Βρυξέλλες I), η εταιρεία αυτή μπορεί να ασκήσει αγωγή βάσει της ευθύνης του διευθυντή μόνο στα δικαστήρια του κράτους μέλους στο οποίο ο διευθυντής έχει την κατοικία του. Επιπλέον, αν δεν υπάρχει τέτοιου είδους σύμβαση εργασίας, τα δικαστήρια μπορούν, σε σχέση με αγωγή βάσει της ευθύνης του διευθυντή, να αναλάβουν δικαιοδοσία, σύμφωνα με το άρθρο 2 ή το άρθρο 5 παρ. 1, αλλά όχι σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του Κανονισμού Βρυξέλλες I. Η τελευταία αποτελεί διάταξη η οποία έρχεται στο προσκήνιο, μόνον αν η πράξη με την οποία σχετίζεται η ενέργεια είναι παράνομη, ανεξάρτητα από τη σύμβαση. Εναπόκειται στα ολλανδικά δικαστήρια να μετατρέψουν τις απαντήσεις αυτές και το ζήτημα σχετικά με τον εντοπισμό, σε δικαστικό αποτέλεσμα.

ΙΧ. ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΕ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Επιμ.: Βιργινία Τζώρτζη

► Δικονομικά δικαιώματα κατά την ποινική διαδικασία

Δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση και δικαίωμα ενημέρωσης

Οδηγία 2010/64 – διερμηνεία – μετάφραση – ποινική διαδικασία – γλώσσα διαδικασίας – ποινική απόφαση περί καταδίκης σε χρηματική ποινή – συνοπτική διαδικασία – αντιρρήσεις σε διαφορετική γλώσσα από τη γλώσσα διαδικασίας – Οδηγία 2012/13 – ενημέρωση σχετικά με την ποινική κατηγορία – επίδοση ποινικής απόφασης εκδοθείσας κατά τη συνοπτική διαδικασία – αντίκλητος – προβολή αντιρρήσεων

ΔΕΕ C-216/14, Covaci, 15.10.2015, Τμήμα πρώτο, Εισηγητής – Πρόεδρος: A. Tizzano, Γεν. Εισαγγελέας: Y. Bot, ECLI:EU:C:2015:686 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία διατάξεων των δύο πρώτων Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες (Οδικός χάρτης της Στοκχόλμης), συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε διερμηνεία και μετάφραση. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του γερμανικού Amtsgericht Laufen και του G. Covaci. Αντικείμενο της εθνικής δίκης

ήταν η καταδίκη σε χρηματική ποινή για ελάσσονος σημασίας αξιόποινες πράξεις, με ποινική απόφαση που εκδόθηκε κατά συνοπτική διαδικασία.

Συγκεκριμένα, στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο εξέδωσε την πρώτη ερμηνευτική απόφαση που αφορούσε την Οδηγία 2010/64 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (Οδηγία για τη Διερμηνεία και τη Μετάφραση) και την Οδηγία 2012/13 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης). Οι παραπάνω Οδηγίες για τον Οδικό Χάρτη της Στοκχόλμης αποτελούν την τελευταία προσπάθεια της Ένωσης να αυξήσει την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών στον τομέα της ποινικής δικαιοσύνης, θεσπίζοντας ελάχιστους ενωσιακούς κανόνες για δικονομικές εγγυήσεις.

Η εν λόγω υπόθεση προκλήθηκε από έναν απλό αστυνομικό έλεγχο στη Γερμανία, όπου ο G. Covaci, Ρουμάνος υπήκοος, παρουσίασε στους αστυνομικούς παραπονημένη βεβαίωση ασφάλισης (πράσινη κάρτα) και οδηγούσε όχημα που δεν διέθετε ισχύον ασφαλιστήριο υποχρεωτικής ασφάλισης αστικής ευθύνης. Αφού δεν είχε κατοικία ή διαμονή στη Γερμανία, υποχρεώθηκε να διορίσει αντίκλητο, δηλαδή πρόσωπο με σταθερή διεύθυνση στη Γερμανία, που θα μπορούσε να λάβει τα έγγραφα του δικαστηρίου εξ ονόματός του και στη συνέχεια να τον ενημερώσει μέσω απλού ταχυδρομείου. Τα πρόσωπα που διορίστηκαν ως αντίκλητοι ήταν οι υπάλληλοι του αιτούντος δικαστηρίου. Καθώς οι παραπάνω αποτελούν ελάσσονος σημασίας αξιόποινες πράξεις, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, η Staatsanwaltschaft Traunstein (Εισαγγελία) ζήτησε από το Amtsgericht Laufen την έκδοση απόφασης κατά τη συνοπτική διαδικασία σε βάρος του G. Covaci για όλες τις διαπραχθείσες αξιόποινες πράξεις, προκειμένου να του επιβληθεί χρηματική ποινή. Η συνοπτική διαδικασία συνιστά απλοποιημένη ποινική διαδικασία που επιτρέπει την επιβολή ποινής μονομερώς, χωρίς ακροαματική διαδικασία. Σύμφωνα με τη σχετική διαδικασία, ο κατηγορούμενος μπορεί να προβάλλει αντιρρήσεις είτε εγγράφως είτε με προφορική δήλωσή του στο δικαστήριο. Η προθεσμία προβολής αντιρρήσεων εκπνέει δύο εβδομάδες μετά την επίδοση της εκδοθείσας κατά συνοπτική διαδικασία απόφασης, ή για όσους δεν έχουν σταθερή διεύθυνση στη Γερμανία, από την επίδοσή της στον αντίκλητο του κατηγορούμενου. Η υποβολή εμπρόθεσμων αντιρρήσεων έχει ως κατάληξη τη διεξαγωγή κανονικής δίκης.

Το Amtsgericht Laufen ανέστειλε τη διαδικασία έκδοσης απόφασης κατά τη συνοπτική διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα. Αφενός, το αιτούν δικαστήριο είχε αμφιβολίες σχετικά με τη συμμόρφωση της γερμανικής νομοθεσίας, που επέβαλε στους κατηγορουμένους επ' απειλή απαραδέκτου να ασκούν ένδικα

μέσα μόνο στη γλώσσα διαδικασίας του δικαστηρίου, εν προκειμένω στη γερμανική γλώσσα, προς την Οδηγία για τη Διερμηνεία και τη Μετάφραση. Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε διευκρινίσεις ως προς τη συμβατότητα της υποχρέωσης για τα άτομα που δεν έχουν σταθερή διεύθυνση στη Γερμανία να ορίζουν αντίκλητο, προς την Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης και, ιδίως, προς το δικαίωμα ενημέρωσης σχετικά με την ποινική κατηγορία. Το αιτούν δικαστήριο διερωτήθηκε αν ήταν αποδεκτό η περίοδος των δύο εβδομάδων για την υποβολή ενστάσεων να αρχίζει με την επίδοση στον αντίκλητο, ανεξάρτητα από την πραγματική γνώση του υπόπτου.

Ως προς το ζήτημα της γλωσσικής συνδρομής και των ένδικων μέσων, η προσέγγιση του Δικαστηρίου φανεώνει την προθυμία του να προσδώσει πλήρη αποτελεσματικότητα στα δικαιώματα άμυνας που περιλαμβάνονται στις Οδηγίες για τον Οδικό Χάρτη. Το Δικαστήριο κάνει αναφορά στο ευρύ πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας για τη Διερμηνεία και τη Μετάφραση. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει αν τα άρθρα 2 και 3 της Οδηγίας έρχονται σε σύγκρουση με εθνική νομοθεσία η οποία απαγορεύει την υποβολή των γραπτών αντιρρήσεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της διαδικασίας.

Το Δικαστήριο, επαναλαμβάνοντας την πάγια νομολογία του (απόφαση ΔΕΕ C-65/14, *Rosselle*, 21.05.2015, ECLI:EU:C:2015:339), αποφαινεται ότι η Οδηγία πρέπει να ερμηνεύεται λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνον το γράμμα της, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και τους σκοπούς που επιδιώκει. Το ιδιαίτερο στοιχείο της υπόθεσης είναι ότι δεν επρόκειτο για τον βαθμό στον οποίο τα έγγραφα που είχαν συνταχθεί στη γλώσσα της διαδικασίας θα έπρεπε να μεταφραστούν στη γλώσσα του υπόπτου, όπως συνήθως συμβαίνει, αλλά για την ανάγκη να μεταφραστούν τα έγγραφα που προσκομίζονται από τον ύποπτο στη γλώσσα της διαδικασίας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει την ευρύτητα του δικαιώματος διερμηνείας, δηλώνοντας ότι, προκειμένου να διασφαλιστεί η διεξαγωγή δίκαιης δίκης και η δυνατότητα του ενδιαφερομένου να ασκήσει τα δικαιώματά του υπεράσπισης, ο ύποπτος μπορεί να ωφεληθεί από γλωσσική συνδρομή, όταν υποβάλλει προφορικά αντιρρήσεις. Έτσι, το Δικαστήριο αποδέχεται τη σημασία της ελεύθερης και επαρκούς γλωσσικής συνδρομής, για να μπορεί ένα άτομο να είναι πλήρως ενημερωμένο και σε γλώσσα που κατανοεί, καθώς και για να μπορέσει να δώσει τη δική του εκδοχή για τα πραγματικά περιστατικά. Η συνδρομή αυτή είναι περιορισμένη, καθώς το να απαιτηθεί από τα κράτη μέλη να αναλάβουν συστηματικά τη μετάφραση όλων των δικογράφων ενδίκου μέσου, συμπεριλαμβανομένων των αντιρρήσεων που προβάλλονται από έναν ύποπτο ή κατηγορούμενο, υπερβαίνει τους στόχους της Οδηγίας. Το Δικαστήριο προσθέτει ότι το άρθρο 2 της Οδηγίας, που αναφέρεται σε προφορική

διερμηνεία των προφορικών δηλώσεων, καλύπτει τις αντιρρήσεις που προβάλλονται προφορικά ενώπιον της γραμματείας του αρμοδίου εθνικού δικαστηρίου, αλλά όχι τη γραπτή μετάφραση κάθε εγγράφου που προσκομίζουν οι εν λόγω ύποπτοι ή κατηγορούμενοι.

Ακολούθως, το Δικαστήριο επικεντρώνεται στο άρθρο 3 με τίτλο «Δικαίωμα μετάφρασης ουσιωδών εγγράφων» και τη δυνατότητα εφαρμογής του σε γραπτές αντιρρήσεις. Η στάση του Δικαστηρίου ως προς τη μετάφραση των εγγράφων είναι πιο περιοριστική, αν και η Οδηγία παρέχει κάποια επιχειρήματα υπέρ της στάσης αυτής. Το Δικαστήριο, επικαλούμενο τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που καθορίζει ότι η δίκαιη δίκη δεν επιβάλλει γραπτή μετάφραση κάθε εγγράφου της δικογραφίας, κρίνει ότι θα υπερέβαινε τους σκοπούς που επιδιώκει η ίδια η Οδηγία για τη Διερμηνεία και τη Μετάφραση το να απαιτηθεί από τα κράτη μέλη να αναλαμβάνουν συστηματικά τη μετάφραση κάθε δικογράφου ενδίκου μέσου που ασκούν οι ενδιαφερόμενοι κατά δικαστικής αποφάσεως που εκδίδεται σε βάρος τους. Στο σημείο αυτό το σκεπτικό του Δικαστηρίου έρχεται σε αντίθεση με τη γνώμη του Γενικού Εισαγγελέα, ο οποίος στις προτάσεις του υποστήριξε ότι, προκειμένου ο κατηγορούμενος να ασκήσει πλήρως το δικαίωμα υπεράσπισης του, χωρίς να αντιμετωπίσει πρόσθετα εμπόδια, η γλωσσική συνδρομή θα πρέπει να καλύπτει τη μετάφραση εγγράφων στη γλώσσα της διαδικασίας. Αυτό σημαίνει ότι ο G. Conaci δεν έχει καταρχήν το δικαίωμα να υποβάλει γραπτές αντιρρήσεις σε γλώσσα που κατανοεί.

Η μάλλον περιοριστική αυτή προσέγγιση αποτελεί στην ουσία το αποτέλεσμα ενός κενού στο άρθρο 3 της Οδηγίας, που προβλέπει τη μετάφραση ορισμένων εγγράφων στη γλώσσα του υπόπτου ή κατηγορούμενου, αλλά όχι στη γλώσσα του δικαστηρίου, δηλαδή δεν γίνεται ρητή πρόβλεψη για οποιοδήποτε έγγραφο στη γλώσσα του εναγομένου τα οποία αυτός μπορεί να θελήσει να θέσει στην προσοχή του εθνικού δικαστηρίου ή αρχής. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει το κενό αυτό και καταλήγει ότι η ερμηνεία αφορά μόνον τις προφορικές δηλώσεις, αλλά όχι τη γραπτή μετάφραση κάθε εγγράφου που προσκομίζουν οι εν λόγω ύποπτοι ή κατηγορούμενοι. Κατά συνέπεια, τονίζει ότι ο G. Conaci θα μπορούσε να έχει έναν διερμηνέα, αν είχε υποβάλει τις αντιρρήσεις του προφορικά στο γερμανικό δικαστήριο, αλλά όχι έναν μεταφραστή για τις γραπτές αντιρρήσεις του. Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο αφήνει σε δύο σημεία περιθώριο για ερμηνεία της Οδηγίας κατά τρόπο που ευνοεί το δικαίωμα αποτελεσματικής υπεράσπισης, αντισταθμίζοντας τα περιοριστικά συμπεράσματά του. Συγκεκριμένα, αποφαίνεται ότι τα κράτη μέλη μπορούν να χορηγούν ευρύτερη γλωσσική συνδρομή, καθώς η Οδηγία προβλέπει μόνο ελάχιστους κανόνες. Επιπλέον, το άρθρο 3 παρ. 3 παρέχει στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα να θεωρούν κάθε

έγγραφο που δεν απαριθμείται στο άρθρο 3 παρ. 2 ως ουσιώδες, είτε με δική τους πρωτοβουλία είτε ως απάντηση σε ένα αιτιολογημένο αίτημα του κατηγορουμένου ή του δικηγόρου του. Στην περίπτωση αυτή, σύμφωνα με το άρθρο 4, το κράτος μέλος φέρει το κόστος της μετάφρασης. Στην ανάλυσή του, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να λάβει υπόψη τα ειδικά χαρακτηριστικά της συνοπτικής διαδικασίας έκδοσης ποινικής απόφασης, καθώς και τις περιστάσεις της υπόθεσης. Άρα, το αιτούν δικαστήριο μπορεί να εξετάσει τις αντιρρήσεις ως ουσιώδες έγγραφο και το κόστος της μετάφρασης θα βαρύνει το κράτος.

Ως προς την Οδηγία για το Δικαίωμα Ενημέρωσης και την επίδοση των εγγράφων, το Δικαστήριο καταλήγει ότι οι διατάξεις της πρέπει να ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι επιβάλλουν στην εθνική νομοθεσία την υποχρέωση να δώσει στους υπόπτους ή τους κατηγορούμενους για τέλεση αξιόποινης πράξης τη δυνατότητα να προετοιμάσουν την υπεράσπισή τους. Κατά το Δικαστήριο, οι διατάξεις του εθνικού δικαίου που απαιτούν από τον κατηγορούμενο να διορίσει κάτοικο του κράτους μέλους, όπου διεπράχθη το αδίκημα, ως αντίκλητο για την επίδοση εκδοθείσας κατά τη συνοπτική διαδικασία ποινικής απόφασης που τον αφορά, συμβαδίζει με την αρχή αυτή.

Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, οι ίδιες διατάξεις δεν συνεπάγονται ότι η προθεσμία των δυο εβδομάδων για υποβολή αντιρρήσεων κατά της κατά τη συνοπτική διαδικασία απόφασης αυτής αρχίζει από την επίδοση, αλλά θα πρέπει μάλλον να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι η προθεσμία αρχίζει από την ημερομηνία κατά την οποία ο κατηγορούμενος πραγματικά έλαβε γνώση της απόφασης, προκειμένου να του επιτραπεί να απολαύσει την πλήρη προθεσμία των δύο εβδομάδων για την προετοιμασία της υπεράσπισής του. Συνεπώς, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η Οδηγία δεν αντιτίθενται σε εθνική νομοθετική ρύθμιση κράτους μέλους, όπως αυτή της κύριας δίκης, η οποία, στο πλαίσιο ποινικής δίκης, επιβάλλει στον κατηγορούμενο που δεν διαμένει στο εν λόγω κράτος μέλος να διορίσει αντίκλητο για την επίδοση εκδοθείσας κατά τη συνοπτική διαδικασία ποινικής απόφασης που τον αφορά, υπό τον όρο ότι ο κατηγορούμενος έχει πράγματι στη διάθεσή του ολόκληρη την ταχθείσα προθεσμία για την προβολή αντιρρήσεων κατά της εν λόγω απόφασης. Με άλλα λόγια, ο G. Conaci μπορεί να χρειαστεί να διορίσει αντίκλητο στον οποίο τα έγγραφα θα επιδοθούν, εφόσον έχει δύο εβδομάδες για να υποβάλει αντιρρήσεις.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Επανεσωμάτωση ζημιών αλλοδαπής επιχειρηματικής εγκατάστασης

Φορολογικό καθεστώς που προβλέπει ότι οι ζημίες μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης κείμενης σε κράτος μέλος διαφορετικό από αυτό στο οποίο βρίσκεται η κύρια εταιρία, οι οποίες είχαν ήδη εκπέσει από τα εισοδήματα της τελευταίας, επανεσωματώνονται στο φορολογητέο αποτέλεσμα της κύριας εταιρίας, μόνο σε περίπτωση μεταβίβασης της αλλοδαπής μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης, δεν παραβιάζει την ελευθερία εγκαταστάσεως

προδικαστική παραπομπή – ελευθερία εγκατάστασης – φορολογία εταιριών – σύμβαση αποφυγής διπλής φορολογίας – Γερμανία – Αυστρία – μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση στην αλλοδαπή – έκπτωση ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης από το φορολογητέο εισόδημα της κύριας εταιρίας – επανεσωμάτωση των ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης – μεταβίβαση της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης

ΔΕΕ C-388/14, Timac Agro Deutschland, 17.12.2015, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος τμήματος: M. Ilešič, Εισηγητής: C.G. Fernlund, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2015:829 – Προδικαστικό ερώτημα

Η Timac Agro είναι γερμανική κεφαλαιουχική εταιρία, ανήκουσα σε γαλλικό όμιλο και από το 1997 διατηρούσε μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση στην Αυστρία, η οποία μεταβιβάστηκε, στις 31.08.2005, έναντι ανταλλάγματος σε άλλη αυστριακή εταιρία που ανήκε στον ίδιο όμιλο εταιριών με την Timac Agro. Κατόπιν φορολογικού ελέγχου από τις αρμόδιες γερμανικές αρχές, έγινε διόρθωση των φορολογικών βάσεων της Timac Agro για τα έτη από το 1997 έως το 2004. Αποτέλεσμα ήταν οι ζημίες της εν λόγω μόνιμης εγκατάστασης, που είχαν παρουσιαστεί μεταξύ 1997 και 2005 και είχαν, αρχικά, εκπέσει από τα έσοδα της Timac Agro για τις φορολογικές χρήσεις του 1997 και 1998, να επανεσωματωθούν στο φορολογητέο αποτέλεσμα της ως άνω εταιρίας για τη χρήση του 2005. Επιπλέον, δεν έγινε δεκτός ο συνυπολογισμός των ζημιών της ως άνω μόνιμης εγκαταστάσεως στη φορολογική βάση της Timac Agro για τις χρήσεις από το 1999 έως το 2004. Κατά των ως άνω διορθώσεων προσέφυγε η Timac Agro ενώπιον του Finanzgericht Köln (φορολογικό δικαστήριο της Κολωνίας), υποστηρίζοντας ότι τόσο η επανεσωμάτωση των ζημιών της μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασής της στην Αυστρία κατά τις φορολογικές χρήσεις του 1997 και 1998 όσο και η αδυναμία εκπτώσεως των ζημιών της εγκαταστάσεως αυτής για τις χρήσεις από το 1999 έως το 2004 δεν συνάδουν με την ελευθερία εγκαταστάσεως του άρθρου 49 ΣΛΕΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, το Finanzgericht Köln έθεσε δύο προδικαστικά ερωτήμα-

τα: Πρώτον, ερωτάται εάν το άρθρο 49 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία, αν ημεδαπή εταιρία μεταβιβάσει μια, ευρισκόμενη σε άλλο κράτος μέλος, μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση σε αλλοδαπή εταιρία ανήκουσα στον ίδιο όμιλο με την πρώτη, οι ζημίες της μεταβιβαθείσας μόνιμης εγκατάστασης, που είχαν προηγουμένως εκπέσει, επανεσωματώνονται στο φορολογητέο αποτέλεσμα χρήσεως της μεταβιβάζουσας εταιρίας, σε περίπτωση που, δυνάμει συμβάσεως για την αποφυγή διπλής φορολόγησης, τα έσοδα μιας τέτοιας μόνιμης εγκατάστασης απαλλάσσονται από τον φόρο στο κράτος στο οποίο εδρεύει η εταιρία στην οποία ανήκε η εγκατάσταση αυτή. Δεύτερον, ερωτάται εάν το άρθρο 49 ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, βάσει της οποίας, αν ημεδαπή εταιρία μεταβιβάσει μια αλλοδαπή μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση σε τρίτη αλλοδαπή εταιρία, ανήκουσα στον ίδιο όμιλο με την πρώτη, αποκλείεται για την ημεδαπή εταιρία η δυνατότητα συνεκτιμήσεως των ζημιών της μεταβιβαθείσας μόνιμης εγκατάστασης, σε περίπτωση που, δυνάμει συμβάσεως αποφυγής διπλής φορολογίας, η αποκλειστική αρμοδιότητα φορολόγησεως της μόνιμης εγκαταστάσεως ανήκει στο κράτος όπου αυτή ευρίσκεται.

Παρατηρήσεις

Ασημίνα Νικολέτα Λελέκη*

1. Νομικό πλαίσιο

1. Ενωσιακό δίκαιο – Ελευθερία εγκατάστασης (ά. 49 ΣΛΕΕ)

Το ως άνω προδικαστικό ερώτημα που έθεσε το αιτούν δικαστήριο αφορά τη συμβατότητα με την ελευθερία εγκατάστασης (ά. 49 ΣΛΕΕ) εθνικού φορολογικού καθεστώτος που προβλέπει την έκπτωση, από το φορολογητέο εισόδημα εταιρίας εγκατεστημένης στο οικείο κράτος μέλος, των ζημιών μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης που η εταιρία αυτή διατηρεί σε άλλο κράτος μέλος και, συνακόλουθα, την επανεσωμάτωση των ζημιών αυτών στον υπολογισμό των συνολικών εισοδημάτων, λόγω μεταβίβασης της εν λόγω μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης.

Η ελευθερία εγκατάστασης, την οποία αναγνωρίζει το άρθρο 49 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹ (ΣΛΕΕ) στους πολίτες της Ένωσης, τους παρέχει

* M2 Recherche, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ

1. Άρθρο 49 ΣΛΕΕ: «[...] οι περιορισμοί της ελευθερίας εγκαταστάσεως των υπηκόων ενός κράτους μέλους στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους απαγορεύονται. Η απαγόρευση αυτή εκτείνεται επίσης

τη δυνατότητα αναλήψεως και ασκήσεως μη μισθωτών δραστηριοτήτων καθώς και συστάσεως και διαχειρίσεως επιχειρήσεων υπό τις ίδιες προϋποθέσεις με εκείνες που καθορίζει η νομοθεσία του κράτους μέλους εγκαταστάσεως για τους δικούς του πολίτες. Η ελευθερία αυτή περιλαμβάνει, κατά το άρθρο 54 ΣΛΕΕ, για τις εταιρίες που έχουν συσταθεί κατά τη νομοθεσία ενός κράτους μέλους και οι οποίες έχουν την καταστατική τους έδρα, την κεντρική τους διοίκηση ή την κύρια εγκατάστασή τους εντός της Ένωσης, το δικαίωμα να ασκούν τη δραστηριότητά τους στο οικείο κράτος μέλος μέσω θυγατρικής εταιρίας ή υποκαταστήματος ή πρακτορείου².

Μολονότι οι διατάξεις της ΣΛΕΕ οι σχετικές με την ελευθερία εγκαταστάσεως έχουν ως σκοπό, σύμφωνα με το γράμμα τους, να εξασφαλίζουν εντός του κράτους μέλους υποδοχής την ίση μεταχείριση των αλλοδαπών με τους ημεδαπούς, εντούτοις απαγορεύουν και στο κράτος μέλος καταγωγής να εμποδίζει την εγκατάσταση σε άλλο κράτος μέλος, ιδίως μέσω μόνιμης επιχειρηματικής εγκαταστάσεως, μιας εταιρίας που έχει συσταθεί σύμφωνα με τη νομοθεσία του κράτους αυτού³.

2. Οι ρυθμίσεις του γερμανικού φορολογικού καθεστώτος

Σύμφωνα με το άρθρο 2α παρ. 3 EStG (νόμος για τη φορολογία εισοδήματος), «*Αν τα εισοδήματα από εμπορικές επιχειρήσεις, προσώπου που υπόκειται απεριόριστως σε φορολογία, τα οποία προήλθαν από επιχειρηματική εγκατάσταση ευρισκόμενη σε ξένο κράτος, απαλλάσσονται από τον φόρο εισοδήματος, βάσει σύμβασης αποφυγής διπλής φορολογίας, η ζημία που συνδέεται με τα εισοδήματα αυτά κατά τις διατάξεις του ημεδαπού φορολογικού δικαίου, εκπίπτει κατά τον υπολογισμό του συνολικού ύψους των εισοδημάτων [...]. Αν, σε μεταγενέστερη φορολογική χρήση, προκύπτει θετικό αποτέλεσμα όσον αφορά τα απαλλασσόμενα δυνάμει της εν λόγω συμβάσεως συνολικά εισοδήματα από εμπορικές επιχειρήσεις των ευρισκόμενων στο εν λόγω ξένο κράτος επιχειρηματικών εγκαταστάσεων, η εκπιπτόμενη κατά την πρώτη και δεύτερη περίοδο ζημία,*

στους περιορισμούς για την ίδρυση πρακτορείων, υποκαταστημάτων ή θυγατρικών εταιριών από τους υπηκόους ενός κράτους μέλους που είναι εγκατεστημένοι στην επικράτεια άλλου κράτους μέλους. Η ελευθερία εγκαταστάσεως περιλαμβάνει την ανάληψη και την άσκηση μη μισθωτών δραστηριοτήτων, καθώς και τη σύσταση και τη διαχείριση επιχειρήσεων, και ιδίως εταιριών κατά την έννοια του άρθρου 54, παράγραφος 2, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται από τη νομοθεσία της χώρας εγκαταστάσεως για τους δικούς της υπηκόους, με την επιφύλαξη των διατάξεων του κεφαλαίου της παρούσας Συνθήκης που αναφέρονται στην κυκλοφορία κεφαλαίων».

2. ΔΕΚ C-48/13, *Nordea Bank Danmark*, 17.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2087, σκ. 17 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

3. *Ibid*, σκ. 18, ΔΕΚ C-414/06, *Lidl Belgium*, 17.05.2008, ECLI:EU:C:2008:278, σκ. 19, 20.

επανεσωμάτων κατά τον υπολογισμό των συνολικών εισοδημάτων της οικείας φορολογικής χρήσεως».

Το άρθρο 52 παρ. 3 EStG ορίζει ότι: «*Το άρθρο 2α παρ. 3 [...] εξακολουθεί να ισχύει για τις φορολογικές χρήσεις 1999 έως 2008, εφόσον προκύπτει θετικό αποτέλεσμα χρήσεως κατά την έννοια του άρθρου 2α παρ. 3, ή εφόσον μια μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση ευρισκόμενη σε ξένο κράτος, κατά την έννοια του άρθρου 2α παρ. 4, μετατραπεί σε κεφαλαιουχική εταιρία, μεταβιβαστεί ή παύσει να λειτουργεί [...]*». Το άρθρο 2α παρ. 4 προβλέπει τα εξής: «*Αν μία μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση ευρισκόμενη σε ξένο κράτος 1) μετατραπεί σε κεφαλαιουχική εταιρία, ή 2) μεταβιβαστεί έναντι ανταλλάγματος ή δωρεάν, ή 3) παύσει να λειτουργεί [...], η εκπιπτόμενη, δυνάμει της παραγράφου 3 εδ. α' και β', ζημία, επανεσωμάτων στο συνολικό ύψος των εισοδημάτων της χρήσεως κατά την οποία λαμβάνει χώρα η μετατροπή, η μεταβίβαση ή η παύση της λειτουργίας, κατ' ανάλογη εφαρμογή της παραγράφου 3 εδ. γ', στο μέτρο που η εν λόγω ζημία δεν επανεσωμάτωθηκε ούτε πρέπει να επανεσωματωθεί δυνάμει της παραγράφου 3 εδ. γ'».*

3. Σύμβαση περί αποφυγής της διπλής φορολογίας μεταξύ Γερμανίας – Αυστρίας

Η σύμβαση περί αποφυγής της διπλής φορολογίας στους τομείς των φόρων εισοδήματος και περιουσίας, που υπογράφηκε μεταξύ Γερμανίας και Αυστρίας την 04.10.1954, προβλέπει στο άρθρο 4 παρ. 1: «*αν πρόσωπο το οποίο κατοικεί σε ένα από τα συμβαλλόμενα κράτη προσπορίζεται εισοδήματα από εμπορική επιχείρηση την οποία διατηρεί μόνο του ή από κοινού με άλλους και της οποίας οι δραστηριότητες εκτείνονται στο έδαφος του έτερου συμβαλλόμενου κράτους, το έτερο κράτος έχει δικαίωμα φορολόγησεως των εισοδημάτων αυτών μόνο εφόσον προέρχονται από μόνιμη εγκατάσταση της επιχείρησεως στο έδαφός του».*

Η σύμβαση περί αποφυγής της διπλής φορολογίας στους τομείς των φόρων εισοδήματος και περιουσίας, που υπογράφηκε μεταξύ Γερμανίας και Αυστρίας την 24.08.2000, στο άρθρο 7 παρ. 1 προβλέπει: «*Τα κέρδη επιχειρήσεως συμβαλλόμενου κράτους φορολογούνται μόνο στο κράτος αυτό, εκτός αν η επιχείρηση ασκεί τη δραστηριότητά της στο άλλο συμβαλλόμενο κράτος μέσω μόνιμης επιχειρηματικής εγκαταστάσεως στο κράτος αυτό. Αν η επιχείρηση ασκεί τη δραστηριότητά της κατ' αυτόν τον τρόπο, τα κέρδη της επιχείρησεως φορολογούνται στο έτερο κράτος, αλλά μόνο στο μέτρο που προέρχονται από αυτή τη μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση».*

II. Περιορισμοί στην ελευθερία εγκαταστάσεως

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όταν βρίσκεται μπροστά στο ενδεχόμενο παραβίασης θεμελιωδών ελευθεριών που προβλέπονται από τις Ευρωπαϊκές Συνθήκες, ακολουθεί τον εξής συλλογισμό που αποτελείται από

τρία στάδια⁴. Καταρχάς, εξετάζει εάν πράγματι υπάρχει παραβίαση/περιορισμός μιας θεμελιώδους ελευθερίας. Σε περίπτωση που η απάντηση είναι καταφατική, εξετάζεται εάν ο περιορισμός αυτός δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος και, εάν όντως δικαιολογείται από τέτοιους λόγους, εξετάζεται αν το περιοριστικό μέτρο είναι αναλογικό, δηλαδή εάν είναι κατάλληλο να προσπορίσει το επιδιωκόμενο όφελος, και αν είναι αναγκαίο προς τούτο, δηλαδή αν το θεσπιζόμενο μέτρο είναι το μόνο ικανό να αποφέρει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα.

Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η άσκηση της ελευθερίας εγκαταστάσεως εμποδίζεται, εάν, δυνάμει του φορολογικού συστήματος κράτους μέλους, μια ημεδαπή εταιρία που διατηρεί θυγατρική ή μόνιμη εγκατάσταση σε άλλο κράτος μέλος, υφίσταται διαφορετική φορολογική μεταχείριση, η οποία είναι δυσμενέστερη από τη μεταχείριση ημεδαπής εταιρίας που διατηρεί μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση ή θυγατρική στο πρώτο κράτος μέλος⁵.

Ως προς τη συνεκτίμηση των ζημιών μιας μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης στην αλλοδαπή κατά τον προσδιορισμό των αποτελεσμάτων χρήσεως και κατά τον υπολογισμό του φορολογητέου εισοδήματος της εταιρίας στην οποία ανήκει αυτή η εγκατάσταση, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η συνεκτίμηση αυτή αποτελεί φορολογικό πλεονέκτημα⁶.

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει, επίσης, ότι η επανεσωμάτωση τέτοιων ζημιών, που εφαρμόζεται μόνο σε περιπτώσεις μεταβιβάσεως μόνιμης επιχειρηματικής εγκαταστάσεως στην αλλοδαπή, έχει ως αποτέλεσμα να αφαιρείται το πλεονέκτημα αυτό από μια εταιρία που διατηρεί μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο της έδρας της, σε σχέση με την εταιρία εκείνη που διατηρεί μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση στο κράτος της έδρας της και στοιχειοθετεί, επομένως, δυσμενή μεταχείριση⁷. Η δυσμενής αυτή μεταχείριση, όπως έχει δεχθεί το ΔΕΕ, είναι ικανή να αποτρέψει ημεδαπή εταιρία από την άσκηση δραστηριοτήτων της μέσω μόνιμης επιχειρηματικής εγκαταστάσεως κείμενης σε κράτος μέρος διαφορετικό από εκείνο της έδρας της, και, κατά συνέπεια, συνιστά περιορισμό, ο οποίος καταρχήν απαγορεύεται από τις διατάξεις της Συνθήκης σχετικά με την ελευθερία εγκατάστασης.

4. F. BARRY / R. HEALY-RAE, FDI Implications of Recent European Court of Justice Decisions on Corporation Tax Matters, *European Business Organization Law Review*, 2010, σσ. 125-145.

5. ΔΕΕ C-48/13, ό.π., σκ. 19, ΔΕΚ C-418/07, *Papillon*, 27.11.2008, ECLI:EU:C:2008:659, σκ.16-20, ΔΕΕ C-350/11, *Argenta Spaarbank*, 04.07.2013, ECLI:EU:C:2013:447, σκ. 23.

6. ΔΕΕ C-48/13, ό.π., σκ. 20, ΔΕΚ C-414/06, ό.π., σκ. 23.

7. ΔΕΕ C-48/13, ό.π., σκ. 21.

Εν προκειμένω, στη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει κατά πόσον οι γερμανικές φορολογικές ρυθμίσεις και, πιο συγκεκριμένα, η πρόβλεψη του άρθρου 2α παρ. 4 EStG περί επανεσωμάτωσης των ζημιών αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης μόνο σε περίπτωση μεταβιβάσεως της εν λόγω μόνιμης εγκατάστασης, η οποία συνιστά πράγματι περιορισμό της ελευθερίας εγκαταστάσεως, είναι δικαιολογημένη.

III. Λόγοι που δικαιολογούν τους περιορισμούς στην ελευθερία εγκαταστάσεως

Σχετικά η Γερμανία ισχυρίστηκε ότι το επίδικο φορολογικό καθεστώς δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος που ανάγονται τόσο στην ανάγκη να εξασφαλιστεί η ισόρροπη κατανομή της εξουσίας φορολογήσεως μεταξύ των κρατών μελών όσο και στη συνοχή του φορολογικού συστήματος και την αποτροπή της φοροδιαφυγής.

Όσον αφορά τους λόγους δημοσίου συμφέροντος που είναι σε θέση να δικαιολογήσουν τη λήψη φορολογικών μέτρων (ιδίως, όσον αφορά τη φορολόγηση των εταιριών), η νομολογία του Δικαστηρίου έχει εξελιχθεί σε σημαντικό βαθμό μετά την έκδοση της απόφασης *Marks & Spencer*⁸, η οποία υπήρξε απόφαση-σταθμός αναφορικά με την απαγόρευση φορολογικής ελάφρυνσης υπέρ ομίλου εταιριών για τις ζημίες που υπέστησαν οι θυγατρικές εγκατεστημένες στην αλλοδαπή εταιρίες. Στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο ανέφερε ως δικαιολογητικούς λόγους την ισόρροπη κατανομή των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών, τον κίνδυνο διπλής έκπτωσης των ζημιών και τον κίνδυνο φοροδιαφυγής και έκρινε ότι ο επίμαχος περιορισμός της ελευθερίας εγκαταστάσεως μπορούσε να στηριχθεί στους τρεις αυτούς δικαιολογητικούς λόγους μαζί. Από τις προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως J. Kokkot στην υπόθεση A⁹ και την ανάλυση των δικαιολογητικών λόγων προκύπτει ότι ο βασικός πυρήνας των τριών αυτών στοιχείων (που εκτέθηκαν στην υπόθεση *Marks & Spencer*) είναι η διατήρηση της ισόρροπης κατανομής των φορολογικών εξουσιών. Το Δικαστήριο δέχθηκε, επίσης, με την απόφασή του επί της υποθέσεως A, ότι είναι δυνατή η ύπαρξη δικαιολογητικού λόγου που να στηρίζεται στα εξής δύο στοιχεία, τη διατήρηση της ισόρροπης κατανομής των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών και την αποτροπή της φοροδιαφυγής. Στη συνέχεια, με την απόφαση *Lidl Belgium*¹⁰, δέχθηκε επίσης την ύπαρξη δικαιολογητικού λόγου που στηρίζεται μόνο στην ισόρροπη κατανομή των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών και στον κίνδυνο διπλής έκπτωσης των ζημιών. Ως εκ

8. ΔΕΚ C-446/03, *Marks & Spencer*, 13.12.2005, ECLI:EU:C:2005:763.

9. ΔΕΕ C-123/11, A, 21.02.2013, ECLI:EU:C:2013:84.

10. ΔΕΚ C-414/06, ό.π.

τούτου, καθίσταται σαφές ότι το αποφασιστικό στοιχείο για την ύπαρξη δικαιολογητικού λόγου είναι, σε τελική ανάλυση, να επιδιώκεται με την εθνική ρύθμιση ο σκοπός της διατήρησης της ισόρροπης κατανομής των φορολογικών εξουσιών. Με βάση το δεδομένο αυτό, οι σκοποί της αποτροπής της διπλής έκπτωσης των ζημιών και της φοροδιαφυγής δεν αποτελούν αυτοσκοπό, αλλά έχουν κρίσιμη σημασία, μόνον εφόσον εξυπηρετούν τη διατήρηση της κατανομής των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών μελών¹¹.

Με ανάλογο τρόπο διαρθρώνεται και το σκεπτικό του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη απόφαση. Όσον αφορά την ανάγκη διαφύλαξης της ισόρροπης κατανομής της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών, το Δικαστήριο τόνισε ότι ο σκοπός αυτός έγκειται, ιδίως, στη διαφύλαξη της συμμετρίας μεταξύ του δικαιώματος φορολόγησης των κερδών και της ευχέρειας εκπτώσεως των ζημιών, κυρίως προκειμένου να μην παρέχεται στον φορολογούμενο η δυνατότητα να επιλέγει ελεύθερα το κράτος μέλος στο οποίο δηλώνει αυτά τα κέρδη ή τις ζημίες.

Εν προκειμένω, λόγω της εφαρμογής της σύμβασης αποφυγής διπλής φορολογίας μεταξύ Γερμανίας και Αυστρίας, η Γερμανία δεν άσκησε φορολογική αρμοδιότητα επί των εισοδημάτων της μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης που διατηρούσε στην Αυστρία μια γερμανική εταιρία. Το να στερείται, όμως, η Γερμανία τη δυνατότητα να επανενσωματώσει στο φορολογητέο εισόδημα της ημεδαπής εταιρίας τις ζημίες της μόνιμης εγκατάστασης στην Αυστρία που είχαν προηγουμένως εκπέσει, σε περίπτωση μεταβίβασης αυτής της εγκατάστασης, θα σήμαινε ότι θα επιτρεπόταν στην ως άνω εταιρία να επιλέξει ελεύθερα το κράτος μέλος στο οποίο θα εκπίπτει τις εν λόγω ζημίες. Επομένως, παρατηρείται ότι η πρόβλεψη της επανενσωμάτωσης επιτρέπει τη διαφύλαξη της συμμετρίας μεταξύ του δικαιώματος φορολόγησης των εισοδημάτων και της δυνατότητας εκπτώσεως των ζημιών και, ως εκ τούτου, την ισόρροπη κατανομή της εξουσίας φορολόγησης μεταξύ των ενδιαφερομένων κρατών μελών. Με άλλα λόγια, λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλίδα, προκειμένου οι εταιρίες να μην επιλέγουν ένα κράτος, για να ασκήσουν τη δραστηριότητά τους, είτε μέσω θυγατρικής είτε μέσω μόνιμης εγκατάστασης, με γνώμονα τις ευνοϊκότερες φορολογικές ρυθμίσεις.

Όσον αφορά, περαιτέρω, τους σκοπούς της διατήρησης της συνοχής του εθνικού φορολογικού συστήματος και της αποτροπής της φοροδιαφυγής, είναι φανερό ότι δεν αποτελούν αυτοσκοπούς, αλλά χρησιμεύουν στη διατήρηση της κατανομής των φορολογικών εξουσιών μεταξύ των κρατών¹².

11. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέως J. Kokkot στην απόφ. ΔΕΕ C-18/11, *Phillips Electronics UK*, 06.11.2012, ECLI:EU:C:2012:222.

12. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 39-45.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι το μέτρο της επανενσωμάτωσης των ζημιών της μεταβιβαθείσας αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης, οι οποίες είχαν προηγουμένως εκπέσει από το φορολογητέο εισόδημα της ημεδαπής κύριας εταιρίας, συνιστά μέτρο που τελεί σε αναλογία προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς, δηλαδή τη διαφύλαξη της ισόρροπης κατανομής της εξουσίας φορολόγησης, την ανάγκη διασφάλισης της φορολογικής συνοχής καθώς και την αποτροπή της φοροδιαφυγής, διότι οι εν λόγω ζημίες της μεταβιβαθείσας αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης δεν μπορούσαν να αντισταθμιστούν με τη φορολόγηση των εσόδων της εγκατάστασης αυτής¹³.

IV. Συμπεράσματα

Στο παρόν στάδιο εξέλιξης της νομοθεσίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η απαγόρευση οποιασδήποτε διακριτικής μεταχείρισης, τόσο στις έννομες σχέσεις που αναπτύσσονται αποκλειστικά εντός ενός κράτους μέλους όσο και στις έννομες σχέσεις που αναπτύσσονται εντός ενός κράτους μέλους αλλά επεκτείνονται και εξελίσσονται και πέραν της εδαφικής επικράτειάς του, βρίσκεται στο επίκεντρο της προστασίας των θεμελιωδών ελευθεριών στα θέματα φορολογικού δικαίου. Από την άλλη πλευρά, η άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών είναι πιθανό να παρεμποδίζεται από απλές αποκλίσεις μεταξύ των εθνικών φορολογικών δικαίων ή ακόμη και από πιθανή διπλή φορολόγηση. Ωστόσο, στο μέτρο που ο ευρωπαίος νομοθέτης επί φορολογικών θεμάτων δεν έχει επιδιώξει την εναρμόνιση και προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών, αυτές οι αποκλίσεις πρέπει να γίνονται δεκτές, ενώ η διπλή φορολογία πρέπει να αποφεύγεται είτε με συμβάσεις αποφυγής διπλής φορολογίας μεταξύ των κρατών μελών είτε μέσω Κανονισμών και Οδηγιών. Άλλωστε, είναι κοινό τοις πάσι ότι η άμεση φορολογία παραμένει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση επιβάλλει την εναρμόνιση μόνο στο πεδίο της έμμεσης φορολογίας μέσω του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου.

Διακριτική φορολογική μεταχείριση μπορεί να προκύψει ενόψει των διακρατικών εμπορικών σχέσεων που αναπτύσσουν οι επιχειρήσεις. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναλυτικά περιγράφεται και στην περίπτωση της σχολιαζόμενης απόφασης, μια εταιρία που είναι εγκατεστημένη σε ένα κράτος μέλος είναι πιθανό να ασκεί τις δραστηριότητές της και μέσω μιας μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης που εδράζεται σε άλλο κράτος μέλος. Σύμφωνα με την αρχή της εδαφικότητας στο φορολογικό δίκαιο, ένα κράτος μέλος έχει φορολογική εξουσία μόνο στα κέρδη και τις ζημίες που καταλογίζονται σε επιχείρηση που έχει την έδρα της εντός αυτού του κράτους. Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη διαφύλαξης της ισόρροπης κατανομής της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών με-

13. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 51.

λών έγκειται ιδίως στη διαφύλαξη της συμμετρίας μεταξύ του δικαιώματος φορολογήσεως των κερδών και της ευχέρειας εκπτώσεως των ζημιών, προκειμένου να μην παρέχεται στον φορολογούμενο η δυνατότητα να επιλέγει ελεύθερα το κράτος μέλος στο οποίο δηλώνει αυτά τα κέρδη ή τις ζημίες¹⁴. Τόσο η αρχή της εδαφικότητας όσο και η ανάγκη διαφύλαξης της ισόρροπης κατανομής της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών είναι πιθανό να οδηγήσουν σε διακριτική φορολογική μεταχείριση μεταξύ των εταιριών που δραστηριοποιούνται μόνο στην ημεδαπή και αυτών που δραστηριοποιούνται και στην αλλοδαπή μέσω μόνιμων επιχειρηματικών εγκαταστάσεων σε άλλο κράτος μέλος¹⁵.

Στις περιπτώσεις αυτές, όπου είναι πιθανόν να θεσπιστούν φορολογικά μέτρα ικανά να περιορίσουν την ελευθερία εγκαταστάσεως, ζητούμενο είναι να αποδειχθεί εάν ο περιορισμός αυτός δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος. Στην περίπτωση της σχολιαζόμενης απόφασης, το γερμανικό φορολογικό καθεστώς επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση στις εταιρίες που έχουν την έδρα τους στη Γερμανία και ασκούν τις δραστηριότητές τους και μέσω μόνιμων επιχειρηματικών εγκαταστάσεων σε άλλο κράτος μέλος και σε αυτές που δραστηριοποιούνται αποκλειστικά και μόνο στο γερμανικό έδαφος. Για τις πρώτες, δηλαδή για τις γερμανικές εταιρίες που διατηρούν αλλοδαπή μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση, προβλέπεται η επανενσωμάτωση των ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης, που είχαν ήδη εκπέσει από τα εισοδήματα της κύριας εταιρίας, στο φορολογικό αποτέλεσμα της κύριας εταιρίας που βρίσκεται στην ημεδαπή, μόνο σε περίπτωση μεταβίβασης της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης. Παρά το γεγονός ότι το μέτρο αυτό συνιστά περιορισμό στην ελευθερία εγκαταστάσεως, δικαιολογείται, ωστόσο, από την ανάγκη διαφύλαξης της ισόρροπης κατανομής της φορολογικής εξουσίας μεταξύ των κρατών μελών, και πιο συγκεκριμένα από την ανάγκη να μην παρέχεται στον φορολογούμενο η δυνατότητα να επιλέγει ελεύθερα το κράτος μέλος στο οποίο δηλώνει αυτά τα κέρδη ή τις ζημίες.

Η προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, αλλά και η σχολιαζόμενη απόφαση, θέλουν να καταδείξουν το γεγονός ότι η άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών μπορεί να δικαιολογήσει ακόμη και τη λήψη μέτρων από τα κράτη μέλη, όπως είναι η έκπτωση ζημιών αλλοδαπής θυγατρικής εταιρίας ή μόνιμης επιχειρηματικής εγκατάστασης

14. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 35.

15. W. SCHOEN, *Losing Out at the Snooker Table: Cross-Border Loss Compensation for PE's and the Fundamental Freedoms*, 2008. L. HINNEKENS / P. HINNEKENS (eds.), *A visions of taxes within and outside European borders*, Festschrift in honor of Frans Vanistendael, 2008, σσ. 813-830. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1596586>.

από τα εισοδήματα ημεδαπής εταιρίας ή η επανενσωμάτωση ζημιών αλλοδαπής μόνιμης επιχείρησης, που είχαν ήδη εκπέσει από τα εισοδήματα της κύριας ημεδαπής εταιρίας, στο φορολογητέο αποτέλεσμα της τελευταίας, σε περίπτωση μεταβίβασης της εν λόγω μόνιμης εγκατάστασης. Αυτό που θα πρέπει να αποφεύγεται είναι η «στεγανοποίηση» (“compartmentalization”) της εσωτερικής αγοράς¹⁶. Πιο συγκεκριμένα, δεν θα πρέπει να δίνεται η εντύπωση στις επιχειρήσεις ότι, μόνον αν περιορίσουν τις δραστηριότητές τους σε ένα κράτος μέλος, θα τύχουν ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης (με συμψηφισμό κερδών και ζημιών). Αν συμβεί κάτι τέτοιο, τότε τίθεται εν αμφιβόλω τόσο η έννοια της αποτελεσματικότητας (effet utile) του ενωσιακού δικαίου, το οποίο δεν συμβαδίζει με τη διακριτική μεταχείριση μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών επιχειρήσεων όσο και η ίδια η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, που βασίζεται στην ελευθερία των επιχειρήσεων να δραστηριοποιούνται σε οποιοδήποτε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

► Φορολογία εταιριών

Θόρος προστιθέμενης αξίας και Καταχρηστική πρακτική – Κριτήρια και δικαιώματα

φόρος προστιθέμενης αξίας – Οδηγία 2006/112/EK – τόπος παροχής υπηρεσιών – ηλεκτρονικά μέσα – κατάχρηση δικαιώματος – χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων – δικαίωμα άμυνας – δικαίωμα ακροάσεως – φορολογική αρχή – αποδείξεις – ποινική διαδικασία – παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών – κατάσχεση ηλεκτρονικών μηνυμάτων

ΔΕΕ C-419/14, *WebMindLicenses*, 17.12.2015, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος τμήματος: M. Ilešič, Εισηγητής: E. Jarašiusnas, Γεν. Εισαγγελέας: M. Wathelet, ECLI:EU:C:2015:832

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά, η εταιρία *WebMindLicenses Kft* (εφεξής, *WML*) αποτελεί εμπορική εταιρία εγγεγραμμένη στα εμπορικά μητρώα της Ουγγαρίας. Η ανωτέρω εταιρία ιδρύθηκε το έτος 2009 και ο διαχειριστής κατέχει το σύνολο του κεφαλαίου της. Με σύμβαση της 1ης Σεπτεμβρίου 2009, η εταιρία αυτή απέκτησε χαριστικώς από τη *Hypodest Patent Development Company* (εταιρία εδρεύουσα στην Πορτογαλία) τεχνολογία που καθιστά δυνατή την εκμετάλλευση διαδικτυακού τόπου μέσω του οποίου παρέχονταν διαδραστικές οπτικοακουστικές υπηρεσίες ερωτικού χαρακτήρα. Στις συγκεκριμένες υπηρεσίες μπορούσαν να συμμετέχουν σε πραγματικό χρόνο φυσικά πρόσωπα από διάφορα μέρη του κόσμου. Την ίδια ημέρα, διέθεσε την τεχνολογία αυτή στο πλαίσιο μισθώσεως με σύμβαση παραχωρήσεως αδειάς στην εταιρία *Lalib – Gestão e Investimentos Lda*. (εφεξής, *Lalib*) που εδρεύει στη Μαδέρα της Πορ-

16. *Ibid.*

τογαλίας. Η Lalib εκμεταλλευόταν την επίμαχη τεχνολογία μέσω διαφόρων ιστοσελίδων προσβάσιμων στο διαδίκτυο (εκ των οποίων η πλέον σημαντική ήταν η livejasmin.com) οι οποίες παρέχουν υπηρεσίες ψυχαγωγίας για ενήλικους με «ηθοποιούς» εγκατεστημένους σε οποιοδήποτε μέρος στον κόσμο. Για τους σκοπούς της επιβολής του ΦΠΑ, η παροχή συνίσταται σε διαλόγους μεταξύ των «ηθοποιών» και των πελατών ή εγγεγραμμένων χρηστών και στην παρουσίαση θεαμάτων σε πραγματικό χρόνο. Για να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες αυτές, τα εγγεγραμμένα μέλη αγοράζουν από τη Lalib, μέσω του διαδικτυακού τόπου livejasmin.com, με πιστωτικές κάρτες ή άλλα μέσα ηλεκτρονικής πληρωμής, πακέτα μονάδων τα οποία μπορούν να χρησιμοποιήσουν, για να συνομιλούν με τους «ηθοποιούς» ή να παρακολουθούν τα προσφερόμενα θεάματα. Οι «ηθοποιοί» συνάπτουν συμβάσεις με την εταιρία Leandra Entreprises Ltd, η οποία είναι εγκατεστημένη στις Σευχέλλες και ανήκει στον όμιλο Lalib και η οποία συστάθηκε λόγω των απαιτήσεων πιστοποίησης στον τομέα των σχετικών δραστηριοτήτων. Αμείβονται ανάλογα με την αξία των μονάδων που καταναλώνονται για τις υπηρεσίες τους. Μετά από φορολογικό έλεγχο στην εταιρία WML, η πρωτοβάθμια φορολογική αρχή εξέδωσε διάφορες διορθωτικές πράξεις φόρου και βεβαίωσε φορολογική οφειλή της εταιρίας αυτής για διάφορα ποσά, μεταξύ των οποίων ποσό 10.293.457.000 ουγγρικών φιορινιών (HUF) για ΦΠΑ. Η πράξη επιβολής φορολογικής οφειλής βασίστηκε σε αποδεικτικά στοιχεία που είχε συλλέξει η φορολογική αρχή. Σύμφωνα με τα αποδεικτικά στοιχεία, η μεταβίβαση της τεχνολογίας WML στη Lalib δεν ήταν υποστατή οικονομική πράξη, διότι την εν λόγω τεχνολογία στην πραγματικότητα εκμεταλλευόταν η WML, οπότε έπρεπε να λογίζεται ότι η εκμετάλλευση της τεχνολογίας αυτής πραγματοποιείτο στην ουγγρική επικράτεια. Η απόφαση αυτή τροποποιήθηκε μερικώς από την εθνική αρχή φόρων και τελωνείων, η οποία έκρινε, ωστόσο, ότι η τεχνολογία WML δεν είχε αποτελέσει πράγματι αντικείμενο εκμεταλλεύσεως εκ μέρους της Lalib και ότι με την ανωτέρω σύμβαση παραχώρησης άδειας η WML διέπραξε κατάχρηση δικαιώματος, με σκοπό την καταστρατήγηση της ουγγρικής φορολογικής νομοθεσίας, που είναι λιγότερο ευνοϊκή έναντι της πορτογαλικής φορολογικής νομοθεσίας. Η ουγγρική φορολογική αρχή υποστήριξε ότι η WML δεν είχε ποτέ την πρόθεση να μεταφέρει στη Lalib τα κέρδη που προέρχονταν από την εκμετάλλευση της τεχνολογίας WML. Επίσης, διαπίστωσε ότι υφίσταντο στενές προσωπικές σχέσεις μεταξύ του δικαιούχου της τεχνολογίας αυτής και των υπεργολάβων που εκμεταλλεύονταν τον σχετικό διαδικτυακό τόπο, ενώ η Πορτογαλική εταιρία λειτουργούσε με παράλογο τρόπο και είχε εσκεμμένα ελλειμματική δραστηριότητα και δεν είχε δυνατότητα αυτόνομης εκμεταλλεύσεως. Η WML άσκησε προσφυγή κατά της αποφάσεως της εθνικής αρχής, υποστηρίζοντας ότι χρησιμο-

ποίησε αποδεικτικά στοιχεία που συνελέγησαν εν αγνοία της με παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών και με κατάσχεση ηλεκτρονικών μηνυμάτων στο πλαίσιο παράλληλης ποινικής διαδικασίας. Η εταιρία WML υποστήριξε ότι οι λόγοι για τη συμμετοχή της Lalib στην εκμετάλλευση της τεχνολογίας ήταν εμπορικής, τεχνικής και νομικής φύσεως. Κατά τη γνώμη των εκπροσώπων της εταιρίας, οι υπηρεσίες που παρέχονται μέσω Διαδικτύου έναντι πληρωμής δεν θα μπορούσαν να παρασχεθούν από την Ουγγαρία, διότι ήταν αδύνατη στη χώρα αυτή η υπαγωγή σε κάποιο σύστημα πληρωμής μέσω τραπεζικής κάρτας για τέτοιες υπηρεσίες. Η ως άνω εταιρία δεν είχε ούτε το προσωπικό ούτε τις σχετικές τεχνικές δυνατότητες ούτε τα στοιχεία ενεργητικού, το πλέγμα των συμβάσεων ή τις διεθνείς διασυνδέσεις που να της παρέχουν τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται τον επίμαχο διαδικτυακό τόπο. Η Lalib, δικαιούχος των διαδικτυακών ονομάτων τομέα, ήταν εκείνη η οποία, ως πάροχος περιεχομένου, είχε την αστική και ποινική ευθύνη για τις προτεινόμενες υπηρεσίες. Επομένως, η σύναψη της συμβάσεως παραχώρησης άδειας με τη Lalib δεν είχε σκοπό φορολογικής φύσεως, ο δε ΦΠΑ καταβαλλόταν κανονικά στην Πορτογαλία. Επιπλέον, η ως άνω εταιρία δεν είχε κάποιο πραγματικό φορολογικό πλεονέκτημα, δεδομένου ότι η διαφορά των συντελεστών ΦΠΑ στην Ουγγαρία και στην Πορτογαλία ήταν τότε αμελητέα. Το κύριο ζήτημα που πραγματεύεται η συγκεκριμένη απόφαση αναφέρεται, κυρίως, στο εάν η σύναψη σύμβασης παραχώρησης άδειας αποτελεί καταχρηστική πρακτική και στοχεύει αποκλειστικά στην αποκόμιση φορολογικού οφέλους.

Παρατηρήσεις

Παναγιώτης Ι. Αργαλιάς*

Ι. Η Οδηγία 2006/112

Η υλοποίηση του σκοπού της εγκαθίδρυσης μιας εσωτερικής αγοράς προϋποθέτει την εφαρμογή εντός των κρατών μελών νομοθεσιών σχετικών με τους φόρους κύκλου εργασιών, οι οποίες δεν νοθεύουν τους όρους του ανταγωνισμού και δεν εμποδίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των αγαθών και υπηρεσιών¹. Με την Οδηγία 2006/112 πραγματοποιήθηκε εναρμόνιση των νομοθεσιών περί των φόρων κύκλου εργασιών, μέσω ενός συστήματος φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ), με αντικειμενικό σκοπό την εξάλειψη, κατά το δυνατόν, των παραγόντων οι οποίοι δύνανται να νοθεύσουν τους όρους του ανταγωνισμού τόσο σε εθνικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος - Οικονομολόγος

1. Προοίμιο της Οδηγίας 2006/112, σκ. 4.

Το σύστημα ΦΠΑ επιτυγχάνει τη μεγαλύτερη απλούστευση και ουδετερότητα, όταν ο φόρος εισπράττεται κατά τρόπο όσο το δυνατόν γενικότερο και όταν το πεδίο εφαρμογής του περιλαμβάνει όλα τα στάδια της παραγωγής και διανομής, καθώς επίσης και τον τομέα παροχής υπηρεσιών. Είναι, συνεπώς, προς το συμφέρον της εσωτερικής αγοράς και των κρατών μελών να υιοθετηθεί ένα κοινό σύστημα, η εφαρμογή του οποίου να επεκτείνεται και στο λιανικό εμπόριο². Το κοινό σύστημα ΦΠΑ θα πρέπει να καταλήξει σε ουδετερότητα ως προς τον ανταγωνισμό, ακόμη και αν οι συντελεστές και οι απαλλαγές δεν εναρμονίζονται πλήρως, υπό την έννοια ότι στο έδαφος κάθε κράτους μέλους παρόμοια αγαθά και υπηρεσίες υπόκεινται στην ίδια φορολογική επιβάρυνση, οποιαδήποτε και αν είναι η έκταση του δικτύου παραγωγής και διανομής. Ως «παροχή υπηρεσιών» νοείται κάθε πράξη η οποία δεν αποτελεί παράδοση αγαθών. Ως «τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες» νοούνται οι υπηρεσίες που αφορούν τη μετάδοση, εκπομπή ή λήψη σημάτων, κειμένου, εικόνων και ήχων ή πληροφοριών οποιασδήποτε φύσης, με ενσύρματα, ασύρματα, οπτικά ή άλλα ηλεκτρομαγνητικά συστήματα, περιλαμβανομένης της μεταβίβασης ή εκχώρησης του δικαιώματος χρήσης των μέσων για τέτοιου είδους μετάδοση, εκπομπή ή λήψη, καθώς και υπηρεσίες που αφορούν την παροχή πρόσβασης σε παγκόσμια δίκτυα πληροφοριών³. Ο τόπος φορολόγησης είναι ο τόπος όπου παρέχονται οι υπηρεσίες. Ο τόπος παροχής υπηρεσιών είναι η έδρα της οικονομικής δραστηριότητας του παρέχοντος τις υπηρεσίες ή της μόνιμης εγκατάστασής του από την οποία παρέχονται οι υπηρεσίες ή, εάν δεν υπάρχει έδρα ή μόνιμη εγκατάσταση, ο τόπος της κατοικίας ή συνήθους διαμονής του⁴.

II. Το ζήτημα της καταχρηστικής πρακτικής

Η πάταξη της φοροδιαφυγής, της φοροαποφυγής και των ενδεχόμενων καταχρήσεων αποτελεί σκοπό τον οποίο αναγνωρίζει και ενθαρρύνει η Οδηγία ΦΠΑ. Η αρχή της απαγορεύσεως των καταχρηστικών πρακτικών, που έχει εφαρμογή στον τομέα του ΦΠΑ, συνεπάγεται την απαγόρευση των καθαρώς επίπλαστων σχημάτων, τα οποία δεν έχουν πραγματική οικονομική υπόσταση και μεθοδεύονται με μόνο σκοπό τη χορήγηση φορολογικού πλεονεκτήματος⁵. Το Δικαστήριο αναφέρεται σε δύο κριτήρια, προκειμένου να διαγνώσει την ύπαρξη καταχρηστικής πρακτικής. Πρώτον, εξετάζει εάν υπάρχει αποκόμιση φορολογικού οφέλους, η οποία είναι αντίθετη προς τον σκοπό που επιδιώκουν οι διατάξεις της Οδηγίας περί ΦΠΑ. Θεωρεί, λοιπόν, ότι, όταν η αποκόμιση του φορολογικού οφέλους σχετίζεται με τις διαφορές μεταξύ των

συνήθων συντελεστών ΦΠΑ, το ανωτέρω πλεονέκτημα δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι αντιβαίνει στους σκοπούς της Οδηγίας. Η κρίση του εδράζεται στο γεγονός ότι με την Οδηγία δεν έχει επέλθει πλήρης εναρμόνιση, καθόσον καθορίζεται μόνον ένα ελάχιστο όριο του σχετικού συντελεστή. Το δεύτερο κριτήριο που πρέπει να εξετάζεται είναι εάν η αποκόμιση φορολογικού οφέλους αποτελεί τον κύριο ή ουσιώδη σκοπό της καταχρηστικής πρακτικής. Το Δικαστήριο θεωρεί, ότι, όταν ο υποκείμενος στον φόρο (ΦΠΑ) δύναται να επιλέξει μεταξύ δύο πράξεων, δεν είναι υποχρεωμένος να επιλέξει εκείνη που συνεπάγεται την καταβολή του μεγαλύτερου ποσού ΦΠΑ, αλλά έχει, αντιθέτως, το δικαίωμα να επιλέξει τη δομή της δραστηριότητάς του κατά τρόπον ώστε να περιορίσει τη φορολογική οφειλή του⁶. Με άλλα λόγια, οι υποκείμενοι στον φόρο είναι εν γένει ελεύθεροι να επιλέγουν τις οργανωτικές δομές και τους τρόπους ασκήσεως της επιχειρηματικής τους δράσεως που κρίνουν ως πλέον κατάλληλους για τις οικονομικές τους δραστηριότητες και με σκοπό τον περιορισμό της φορολογικής επιβαρύνσεώς τους⁷. Εστιάζοντας στη συγκεκριμένη υπόθεση, γίνεται δεκτό ότι η Lalib είναι εταιρία διαφορετική από την WML, καθόσον δεν είναι ούτε υποκατάστημα ούτε θυγατρική ούτε πρακτορείο αυτής, και ότι κατέβαλε ΦΠΑ στην Πορτογαλία. Υπό τις συνθήκες αυτές, προκειμένου να διαπιστωθεί αν η επίμαχη σύμβαση παραχωρήσεως αδειάς συνιστά καταχρηστική πρακτική με σκοπό την επιβολή χαμηλότερου συντελεστή ΦΠΑ στη Μαδέρα, πρέπει να συνεκτιμηθούν συγκεκριμένα γεγονότα και περιστατικά. Το Δικαστήριο θεωρεί πως, για να γίνει δεκτό ότι η επίμαχη σύμβαση είναι εικονική, θα πρέπει να εξεταστεί ο πραγματικός τόπος της παροχής. Για τη διαπίστωση του πραγματικού τόπου παροχής απαιτούνται αντικειμενικά στοιχεία, όπως η ανάπτυξη δραστηριότητας της Lalib (ύπαρξη κτιρίων, προσωπικού και εγκαταστάσεως), το εάν ο ορισμός της Μαδέρας ως έδρας της οικονομικής δραστηριότητας ή της μόνιμης εγκαταστάσεως της Lalib ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, αν η εταιρία αυτή, στο πλαίσιο της ασκήσεως της σχετικής οικονομικής δραστηριότητας, είχε την κατάλληλη οργανωτική δομή ή ακόμη αν η εν λόγω εταιρία ασκούσε την οικονομική αυτή δραστηριότητα στο όνομά της και για δικό της λογαριασμό, ιδία ευθύνη και ιδίω κινδύνω. Το Δικαστήριο έκρινε πως το γεγονός ότι ο διαχειριστής και μοναδικός μέτοχος της WML ήταν ο δημιουργός της τεχνολογίας WML και ασκούσε επιρροή ή έλεγχο στην ανάπτυξη και στην εκμετάλλευση της εν λόγω τεχνολογίας και στην παροχή των υπηρεσιών που στηρίζονταν σε αυτήν, δεν αποτελούν αποφασιστικά στοιχεία για τη διάγνωση της καταχρηστικής πρακτικής. Επίσης, δεν αποτελούν αποφασιστικά στοιχεία οι στενές προσωπικές σχέσεις μεταξύ

2. Προοίμιο της Οδηγίας 2006/112, σκ. 5.

3. Άρθρο 24 της Οδηγίας 2006/112.

4. Άρθρο 45 της Οδηγίας 2006/112 όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 2 της Οδηγίας 2008/8.

5. Σκ. 35 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. ΔΕΚ C-255/02, *Halifax κ.λπ.*, 21.02.2006, ECLI:EU:C:2006:121, σκ. 73.

7. ΔΕΕ C-277/09, *RBS Deutschland Holding*, 22.12.2010, ECLI:EU:C:2010:810, σκ. 53.

του δικαιούχου της τεχνογνωσίας αυτής και των υπεργολάβων που εκμεταλλεύονταν τον σχετικό διαδικτυακό τόπο, καθώς επίσης και οι λόγοι που οδήγησαν την WML να εκμισθώσει την εν λόγω τεχνογνωσία στη Lalib αντί να την εκμεταλλευτεί. Το σημαντικό στοιχείο της απόφασης είναι η αποσαφήνιση κριτηρίων για τη διάγνωση της καταχρηστικής πρακτικής και της έννοιας του φορολογικού πλεονεκτήματος. Η τελική κρίση ανήκει στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο όμως δεσμεύεται από την προδικαστική απόφαση ως προς την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου.

III. Συλλογή αποδεικτικών στοιχείων από τη φορολογική αρχή εν αγνοία του υποκειμένου στο φόρο

Ένα άλλο αξιόλογο ζήτημα που τίθεται με τη σχολιαζόμενη απόφαση αναφέρεται στις δυνατότητες της φορολογικής αρχής κατά τη συλλογή αποδεικτικών στοιχείων για την πάταξη της φοροδιαφυγής. Ειδικότερα, τίθεται το ζήτημα εάν η φορολογική αρχή μπορεί να συλλέγει και να χρησιμοποιεί, στο πλαίσιο διοικητικής διαδικασίας, αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία όμως προέκυψαν στο πλαίσιο ποινικής δίωξης. Το πρόβλημα είναι ότι στο πλαίσιο της ποινικής δικονομίας ισχύουν εγγυήσεις κατά τη συλλογή των αποδεικτικών στοιχείων που δεν ισχύουν στη διοικητική διαδικασία. Το Δικαστήριο, σε μια αρχική του κρίση, διαπιστώνει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της Ένωσης εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης⁸. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν εμποδίζει μια φορολογική αρχή να χρησιμοποιεί, στο πλαίσιο διοικητικής διαδικασίας, προκειμένου να διαπιστώσει την ύπαρξη καταχρηστικής πρακτικής στον τομέα του ΦΠΑ, αποδεικτικά στοιχεία που συνελήφθησαν στο πλαίσιο μη ολοκληρωθείσας ακόμη παράλληλης ποινικής διαδικασίας, με την επιφύλαξη του σεβασμού των δικαιωμάτων που εγγυάται το δίκαιο της Ένωσης και, ειδικότερα, ο Χάρτης. Η παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών και η κατάσχεση ηλεκτρονικών μηνυμάτων συνιστούν επέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος που εγγυάται το άρθρο 7 του Χάρτη⁹. Οι περιορισμοί των ανωτέρω δικαιωμάτων είναι επιτρεπτοί, μόνον αν προβλέπονται από τον νόμο και αν, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση¹⁰. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η κατάσχεση ηλεκτρονικών μηνυμάτων δεν μπορεί να είναι σύμφωνη προς το ως άνω άρθρο 7, παρά μόνον αν η εσωτερική νομοθεσία και πρακτική παρέχουν πρόσφορες και επαρκείς εγγυήσεις κατά των καταχρήσεων

και των αυθαίρετων ενεργειών. Το πρόβλημα που τέθηκε στη συγκεκριμένη απόφαση είναι ότι η συλλογή των ανωτέρω αποδεικτικών στοιχείων πραγματοποιήθηκε χωρίς προηγούμενη δικαστική εντολή. Το Δικαστήριο κρίνει ότι η έλλειψη προηγούμενης δικαστικής εντολής αντισταθμίζεται, σε κάποιο βαθμό, με τη δυνατότητα του ατόμου το οποίο αφορά η κατάσχεση, να ζητήσει a posteriori δικαστικό έλεγχο αφορώντα τόσο τη νομιμότητα όσο και την ανάγκη λήψεως του σχετικού μέτρου, αυτός δε ο έλεγχος πρέπει να είναι αποτελεσματικός στο πλαίσιο των ειδικών συνθηκών της υπό κρίση υποθέσεως. Εξετάζοντας την ανάγκη μιας τέτοιας χρησιμοποίησης στην υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει ιδίως να εκτιμηθεί η αρχή της αναλογικότητας, ήτοι εάν η χρησιμοποίηση αυτή των αποδεικτικών μέσων τελεί σε σχέση αναλογίας έναντι του επιδιωκόμενου σκοπού. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο κρίνει ότι θα πρέπει να συνεκτιμηθεί εάν η συλλογή όλων των αναγκαίων πληροφοριών θα μπορούσε να επιτευχθεί με μέσα έρευνας θίγοντα το δικαίωμα που διασφαλίζει το άρθρο 7 του Χάρτη σε μικρότερο βαθμό, όπως είναι ο απλός έλεγχος στις εγκαταστάσεις της WML και το αίτημα παροχής πληροφοριών ή διοικητικής έρευνας απευθυνόμενο προς τις πορτογαλικές αρχές.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η συγκεκριμένη απόφαση θέτει κριτήρια που βοηθούν τον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει την ύπαρξη καταχρηστικής πρακτικής στο πλαίσιο της Οδηγίας ΦΠΑ. Εκείνο που διαπιστώνει κάποιος είναι ότι τα αποδεικτικά μέσα που επικαλείται η συγγρική φορολογική αρχή δεν γίνονται δεκτά από το Δικαστήριο. Εάν μια φορολογική αρχή υποστηρίξει ότι υφίσταται καταχρηστική πρακτική, θα πρέπει να επικεντρωθεί στη λειτουργία των εταιριών και στην οργανωτική τους δομή. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο αναγνωρίζει τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να εκμεταλλεύονται χαμηλότερους συντελεστές ΦΠΑ, καθόσον η ίδια η Οδηγία θέτει ελάχιστο όριο συντελεστή ΦΠΑ. Επιπλέον, τα κριτήρια που τίθενται είναι αρκετά γενικά, με την έννοια ότι είναι δύσκολο να αποδειχθεί εάν η αποκόμιση του φορολογικού οφέλους είναι ο κύριος σκοπός της πρακτικής, αλλά τίθεται και το ερώτημα πώς η φορολογική θα αποδείξει ότι η καταχρηστική πρακτική αντιβαίνει σε κάποιον από τους σκοπούς της Οδηγίας. Συμπερασματικά, η λογική του Δικαστηρίου είναι η εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς και όχι η δημιουργία υπερβολικών εμποδίων στις διασυνοριακές εταιρικές σχέσεις. Το πρόβλημα για τις φορολογικές αρχές είναι ότι φέρουν το βάρος απόδειξης καταχρηστικών πρακτικών στο πλαίσιο της Οδηγίας ΦΠΑ. Η στάση του Δικαστηρίου στη συλλογή των αποδεικτικών μέσων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο ευέλικτη και επιεικής αναφορικά με τη δράση των φορολογικών αρχών. Κριτήριο είναι ο σεβασμός του δικαίου της Ένωσης και, ειδικότερα, του θεσμικού πλαισίου που θέτει ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Καταλη-

8. ΔΕΕ C-617/10, Åkerberg Fransson, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 19.

9. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του.

10. Άρθρο 52 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

κτικά θεωρούμε ότι οι φορολογικές αρχές θα πρέπει να αποδεικνύουν με σαφήνεια τις καταχρηστικές πρακτικές. Στην προσπάθειά τους αυτή έχουν ευρεία δυνατότητα συλλογής αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης. Ωστόσο, όλα τα παραπάνω ζητήματα θα τα εκτιμήσει ο εθνικός δικαστής στο πλαίσιο της εκδίκασης της εθνικής διαφοράς.

► Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων

Δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπηκόων κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος

Ιθαγένεια της Ένωσης – ίση μεταχείριση – Οδηγία 2004/38 – άρθρο 24 παρ. 2 – Κανονισμός 883/2004 – κοινωνικές παροχές – ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα – υπήκοοι κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν στο έδαφος άλλου κράτους μέλους – αποκλείονται – ιδιότητα εργαζομένου

ΔΕΕ C-67/14, Alimanovic, 15.09.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Β. Σκουρής, Εισηγήτρια: Μ. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Wathelet, ECLI:EU:C:2015:59 – Προδικαστικό ερώτημα

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά το πολιτικώς ευαίσθητο ζήτημα του δικαιώματος των πολιτών της Ένωσης σε ίση μεταχείριση ως προς την πρόσβαση στις εθνικές κοινωνικές παροχές. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του Jobcenter Berlin Neukölln (τοπική υπηρεσία απασχόλησης) και, αφετέρου, της Nazifa Alimanovic και των τριών παιδιών της.

Η υπόθεση αφορούσε Σουηδούς υπηκόους, την Ν. Alimanovic και τα παιδιά της, οι οποίοι έφυγαν από τη Γερμανία το 1999 και επέστρεψαν τον Ιούνιο του 2010. Η Ν. Alimanovic και η μεγαλύτερη κόρη της εργάστηκαν μεταξύ Ιουνίου 2010 και Μαΐου 2011, δηλαδή για διάστημα μικρότερο του έτους, στη Γερμανία σε θέσεις εργασίας βραχείας διάρκειας ή στο πλαίσιο μέτρων προώθησης της απασχόλησης. Τον Δεκέμβριο του 2011, οι παραπάνω ενάγουσες άρχισαν να λαμβάνουν επίδομα διαβίωσης για δικαιούχους ικανούς προς εργασία, ενώ τα άλλα δύο παιδιά της οικογένειας λάμβαναν επιδόματα για δικαιούχους ανίκανους προς εργασία. Τον Μάιο του 2012, το Jobcenter Berlin Neukölln, με απόφασή του, έπαυσε να καταβάλει τα προαναφερθέντα επιδόματα. Σύμφωνα με την παραπάνω αρμόδια γερμανική αρχή, η μητέρα και η μεγαλύτερη κόρη έχασαν το καθεστώς τους ως «εργαζομένων», έξι μήνες αφότου έμειναν άνεργες. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαν να αποκλεισθούν από τα επιδόματα βάσει της γερμανικής νομοθεσίας, κατά την οποία δεν δικαιούνται τέτοιου είδους παροχές οι πολίτες της Ένωσης και τα μέλη των οικογενειών τους, των οποίων το δικαίωμα διαμονής δικαιολογείται μόνον από αναζήτηση εργα-

σίας. Η απόφαση αυτή ακυρώθηκε από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο διαφορών κοινωνικής ασφάλισης του Βερολίνου (Sozialgericht Berlin), το οποίο έκρινε ότι κάθε διάκριση μεταξύ των πολιτών της Ένωσης και των υπηκόων του συγκεκριμένου κράτους μέλους απαγορευόταν από το άρθρο 4 του Κανονισμού 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας, σε συνδυασμό με το άρθρο 70 του Κανονισμού, το οποίο αφορά τις ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα. Το Jobcenter Berlin Neukölln κατέθεσε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, υποστηρίζοντας ότι οι παροχές για την εξασφάλιση των μέσων διαβίωσης αποτελούν «κοινωνικές παροχές», κατά την έννοια του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38 σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών (Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης)¹.

Διατηρώντας αμφιβολίες ως προς την ορθή ενσωμάτωση της Οδηγίας στη γερμανική νομοθεσία, το γερμανικό ομοσπονδιακό δικαστήριο υποθέσεων κοινωνικής ασφάλισης (Bundessozialgericht), το οποίο επιλήφθηκε της διαφοράς, ζήτησε από το Δικαστήριο να αποφανθεί αν ο αποκλεισμός αυτός είναι συμβατός προς το δίκαιο της Ένωσης.

Το βασικό νομικό ζήτημα ήταν εάν κράτος μέλος μπορεί να απαγορεύσει συγκεκριμένες κοινωνικές παροχές σε ευρωπαϊό πολίτη που μετακινείται για αναζήτηση εργασίας, ο οποίος είχε εργαστεί στο κράτος αυτό για λιγότερο από ένα έτος, αλλά πλέον κατέστη ακουσίως άνεργος και αναζητά εργασία.

Το Δικαστήριο, υιοθετώντας αντίθετη θέση με εκείνη του Γενικού Εισαγγελέα, κατέληξε ότι το άρθρο 24 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης δεν αντιτίθεται σε νομοθεσία κράτους μέλους, δυνάμει της οποίας οι πολίτες άλλων κρατών μελών αποκλείονται από τη χορήγηση ορισμένων «ειδικών μη ανταποδοτικού τύπου παροχών σε χρήμα» που συνιστούν «κοινωνικές παροχές», αν και οι παροχές αυτές χορηγούνται στους πολίτες του ως άνω κράτους μέλους οι οποίοι τελούν στην ίδια κατάσταση. Κατά το Δικαστήριο, η εξαίρεση των πολιτών της Ένωσης από τις εν λόγω παροχές δεν αντιβαίνει στην αρχή της ίσης μεταχείρισης.

1. Βλ. Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΟΚ) 1612/68 και την κατάργηση των Οδηγιών 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ, ΕΕ 2004 L 158/77.

Παρατηρήσεις

Βιργινία Τζώρτζη*

I. Εισαγωγικά

Οι Ευρωπαίοι πολίτες έχουν δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση για σπουδές ή εργασία. Ωστόσο, έντονες συζητήσεις έχουν προκαλέσει, σε ορισμένες από τις χώρες υποδοχής, τα αρνητικά αποτελέσματα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένου κυρίως του «welfare tourism», της μετανάστευσης, δηλαδή, σε ένα συγκεκριμένο κράτος μέλος αποκλειστικά για τη χορήγηση των επιδομάτων κοινωνικής πρόνοιας.

Η υπόθεση *Alimanovic* έδωσε για άλλη μια φορά στο Τμήμα μείζονος συνθέσεως την ευκαιρία να αποφανθεί σχετικά με το ευαίσθητο ζήτημα της πρόσβασης στις κοινωνικές παροχές για τους οικονομικά ανενεργούς πολίτες της Ένωσης σε κράτος μέλος διαφορετικό από το δικό τους. Ο κίνδυνος του «welfare tourism» είχε ήδη αντιμετωπισθεί από το Δικαστήριο τον Νοέμβριο του 2014 στην υπόθεση *Dano*². Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι τα κράτη μέλη μπορούν, σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, να αρνούνται τη χορήγηση ορισμένων παροχών κοινωνικής πρόνοιας στους πολίτες της Ένωσης που δεν έχουν εργαστεί ποτέ και δεν αναζητούν εργασία στο κράτος μέλος υποδοχής.

Στη σχολιαζόμενη υπόθεση, το προδικαστικό ερώτημα που υποβλήθηκε ήταν ίδιο με εκείνο της υπόθεσης *Dano*. Η διαφορά, ωστόσο, της σχολιαζόμενης υπόθεσης με την υπόθεση *Dano* είναι ότι η *Alimanovic* αφορούσε πολίτες της Ένωσης, οι οποίοι είχαν ήδη εργαστεί στο κράτος μέλος υποδοχής για λιγότερο από ένα έτος και πλέον αναζητούσαν εργασία.

Οι Συνθήκες εγγυώνται ίση μεταχείριση χωρίς περιορισμούς για τους διακινούμενους πολίτες της Ένωσης κατά την άσκηση της οικονομικής τους δραστηριότητας³.

* Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ

2. Βλ. ΔΕΕ C-333/13, *Dano*, 11.11.2014, ECLI:EU:C:2014:2358. Η υπόθεση αφορούσε την Ε. Dano, Ρουμάνα υπήκοο, και το γιο της, στους οποίους η Γερμανία δεν χορήγησε κάποιες κοινωνικές παροχές που προορίζονταν για εργαζόμενους, επειδή δεν είχε ποτέ εργασθεί ή αναζητήσει εργασία στη Γερμανία. Για τον γιο της λάμβανε επίδομα συντηρούμενου τέκνου και προκαταβολή διατροφής. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη μέλη της Ένωσης δεν υποχρεούνται να χορηγούν παροχές για τους πρώτους τρεις μήνες της διαμονής τους. Το Δικαστήριο, επίσης, τόνισε ότι η αίτηση κάθε προσώπου για κοινωνικές παροχές πρέπει να εξετάζεται ατομικά.

3. Βλ. άρθρα 45 παρ. 2, άρθρο 49 παρ. 2 και άρθρο 57 παρ. 2 ΣΛΕΕ.

Για τους οικονομικά ανενεργούς πολίτες, η ίση μεταχείριση⁴ είναι εγγυημένη μόνον εντός του πεδίου εφαρμογής των Συνθηκών και με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεών τους. Το άρθρο 24 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης αντανάκλα την ευάλωτη θέση των οικονομικά ανενεργών πολιτών. Ενώ, σύμφωνα με την παρ. 1, καταρχήν οι πολίτες της Ένωσης απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής, η παρ. 2 επιτρέπει στα κράτη μέλη να αρνούνται, κατ' εξαίρεση, την κοινωνική πρόνοια σε τρεις κατηγορίες πολιτών της Ένωσης. Πρόκειται για τους οικονομικά ανενεργούς πολίτες κατά τους πρώτους τρεις μήνες της διαμονής τους, τους σπουδαστές που δεν είναι επίσης εργαζόμενοι ή ελεύθεροι επαγγελματίες και τα πρόσωπα που αναζητούν εργασία για πρώτη φορά βάσει του άρθρου 14 παρ. 4, στοιχείο β' της Οδηγίας, δηλαδή τους πολίτες της Ένωσης που εισήλθαν στην επικράτεια του κράτους μέλους υποδοχής, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία, ενώσω δύνανται να παρέχουν αποδείξεις ότι συνεχίζουν να αναζητούν εργασία και ότι έχουν πραγματικές πιθανότητες να προσληφθούν⁵.

Κατά συνέπεια, επειδή τα μέλη της οικογένειας *Alimanovic* είχαν εργαστεί και δεν ήταν πλέον πρόσωπα αναζητούντα για πρώτη φορά εργασία, το Δικαστήριο, ενώ άφησε την τελική κρίση σχετικά με την ταξινόμηση του επιδόματος αναζητούντος εργασία στο εθνικό δικαστήριο, απεφάνθη ότι η Γερμανία δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί το άρθρο 24 παρ. 2 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, για να μην τους χορηγήσει το επίδομα αιτούντος εργασία.

Παρόλα αυτά, μέχρι το 2008, το Δικαστήριο υπερασπιζόταν την ισότητα των οικονομικά ανενεργών πολιτών της Ένωσης. Πράγματι, αν και η ιθαγένεια της Ένωσης⁶ δεν

4. Βλ. άρθρο 18 ΣΛΕΕ και άρθρο 21 παρ. 2, Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

5. Η παραπάνω διατύπωση παραπέμπει στην υπόθεση *Collins*, στην οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι Ιρλανδός πολίτης δεν μπορούσε να διεκδικήσει επίδομα αιτούντος εργασία στο Ηνωμένο Βασίλειο, διότι η θέση του ως πρόσωπο που αναζητά εργασία για πρώτη φορά ήταν ασθενέστερη από εκείνη του πρώην εργαζομένου. Σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 3, στοιχείο γ' της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, οι πρώην εργαζόμενοι που έχουν απασχοληθεί για δώδεκα μήνες διατηρούν το δικαίωμα να παραμείνουν επ' αόριστον, ή, σε περίπτωση που έχουν εργασθεί για διάστημα μικρότερο του έτους, διατηρούν το δικαίωμα παραμονής για έξι μήνες. Ωστόσο, αυτοί οι πρώην εργαζόμενοι δεν καθίστανται πρόσωπα που αναζητούν εργασία για πρώτη φορά. Το δικαίωμα διαμονής τους διατηρείται για όσο διάστημα δεν αποτελούν υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτος υποδοχής κατά το άρθρο 7 παρ. 1 και άρθρο 14 παρ. 1 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, βλ. ΔΕΚ C-138/02, *Collins*, 23.03.2004, ECLI:EU:C:2004:172.

6. Βλ. ενδεικτικά F. WOLLENSCHLAGER, A New Fundamental Freedom Beyond Market Integration, E.L.Rev., 2010, σ. 1, D.

έχει εισαχθεί στη Συνθήκη με σκοπό να διευρυνθούν τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν, το Δικαστήριο από το 1999 έχει αναπτύξει μια τολμηρή νομολογία, η οποία μεταφράστηκε στην επέκταση του δικαιώματος της ίσης μεταχείρισης στο όνομα της ιθαγένειας της Ένωσης. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε, το 1998 στην υπόθεση *Martinez Sala*, ότι Ισπανίδα πολίτης, που ζούσε στη Γερμανία, έπρεπε να λάβει, χάρη απλώς στην ιδιότητά της ως πολίτη της Ένωσης, κοινωνικές παροχές και, συγκεκριμένα, επίδομα ανατροφής, σε κράτος μέλος του οποίου δεν είχε την ιθαγένεια και όπου δεν είχε άδεια διαμονής.

Ομοίως, το 2001 στην απόφαση *Grzelczyk*⁷, το Δικαστήριο έκρινε ότι η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών, η οποία εξασφαλίζει την ίδια νομική μεταχείριση σε όσους εξ αυτών βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους και υπό την επιφύλαξη των ρητά προβλεπομένων εξαιρέσεων. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο έκρινε ότι Γάλλος σπουδαστής που συνεχίζει τις σπουδές του στο Βέλγιο θα πρέπει να λάβει κοινωνική παροχή για το τελευταίο έτος των σπουδών του στο εν λόγω κράτος μέλος, χάρη στην ιδιότητά του και μόνον ως πολίτη της Ένωσης.

Ακολούθησαν αρκετές αποφάσεις του Δικαστηρίου στο ίδιο πνεύμα. Στην υπόθεση *Trojani*⁸, το Δικαστήριο χορήγησε το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης και, συνεπώς, την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές του κράτους μέλους υποδοχής, συγκεκριμένα παροχής που εξασφαλίζει το κατώτατο όριο διαβίωσης (*minimex*), σε Γάλλο υπήκοο που ζούσε στο Βέλγιο, ο οποίος φιλοξενούνταν από τον Στρατό Σωτηρίας και δεν είχε κανέναν πόρο για να συντηρηθεί.

Το Δικαστήριο ακολούθησε την ίδια λύση και στην υπόθεση *Bidar*⁹ για σπουδαστή ο οποίος, έχοντας αρχικά ασκήσει το δικαίωμα κυκλοφορίας του ως πολίτη της Ένωσης, δεν θα έπρεπε να υπόκειται σε διάκριση λόγω ιθαγένειας, για δάνεια που παρέχονται στους σπουδαστές σύμφωνα με την Οδηγία 93/96¹⁰.

Τέλος, το 2007 στην υπόθεση *Förster*¹¹, το Δικαστήριο έκρινε ότι ολλανδική υποτροφία, χορηγούμενη σε σπουδαστές για την κάλυψη των δαπανών διαβίωσης, θα μπορούσε να μην αποδοθεί σε πολίτες της Ένωσης που δεν είχαν συμπληρώσει πέντε έτη νόμιμης διαμονής.

Συνολικά, οι οικονομικά ανενεργοί ευρωπαίοι πολίτες μπορούν να ζητήσουν πλήρη ίση μεταχείριση, μόνον εφόσον έχουν δημιουργήσει επαρκή σύνδεσμο στο κράτος μέλος υποδοχής. Οι υποθέσεις *Grzelczyk* και *Förster*, επίσης, απεικονίζουν τον τρόπο κατά τον οποίο το Δικαστήριο έχει γίνει πιο απαιτητικό σε μια περίοδο εννέα ετών. Το κριτήριο της πενταετούς προηγούμενης διαμονής φαίνεται ότι είναι δύσκολο να ικανοποιηθεί, προκειμένου να καθιερωθεί επαρκής σύνδεσμος με το κράτος υποδοχής. Πάντως, μέχρι στιγμής το κριτήριο αυτό περιόριζε τις επιλογές μόνο για τους οικονομικά ανενεργούς πολίτες. Όσοι, δηλαδή, διακινούνται για εργασία ή άλλες οικονομικές δραστηριότητες εξακολουθούν να έχουν άνευ όρων αξίωση για ίση μεταχείριση.

Με δεδομένη την ενισχυμένη θέση των δικαιωμάτων που απορρέουν από την αρχή της ίσης μεταχείρισης για τους διακινούμενους πολίτες της Ένωσης, η οικογένεια *Alimanovic* είχε κάθε λόγο να ελπίζει σε ευνοϊκότερο αποτέλεσμα.

II. Ο χαρακτηρισμός των επίμαχων παροχών ως «κοινωνικών παροχών»

Το σημείο εκκίνησης στην απόφαση είναι η κατάταξη των εν λόγω παροχών. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι το Δικαστήριο, καταρχήν, επιβεβαίωσε και επέκτεινε την απόφασή του στην υπόθεση *Dano* ότι οι εν λόγω γερμανικές παροχές έπρεπε να χαρακτηρισθούν ως «κοινωνικές παροχές», και όχι ως παροχές που έχουν στόχο να διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας¹². Σημαντικό, όμως, είναι πως το Δικαστήριο ακολουθεί τις διαπιστώσεις του αιτούντος γερμανικού δικαστηρίου, ότι τα δικαιώματα διαμονής της μητέρας και της κόρης *Alimanovic*

KOSTAKOPOULOU, *European Union Citizenship: Writing the Future*, E.L.Rev., 2007, σ. 623, M. ELSMORE / P. STARTUP, *Union Citizenship – Background, Jurisprudence and Perspective: Past, Present and Future in Law and Policy*, YBEL, 2007, σ. 57, M.Δ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, Σχόλιο στις αποφάσεις του ΔΕΚ C-11/06 και C-12/06, Morgan και Bucher, DIGESTA, 2008, σσ. 40-64.

7. Βλ. ΔΕΚ C-184/99, *Grzelczyk*, 20.09.2001, ECLI:EU:C:2001:458, σκ. 31.

8. Βλ. ΔΕΚ C-456/02, *Trojani*, 07.09.2004, ECLI:EU:C:2004:488.

9. Βλ. ΔΕΚ C-209/03, *Bidar*, 15.03.2005, ECLI:EU:C:2005:169.

10. Βλ. Οδηγία 93/96/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 29ης Οκτωβρίου 1993 σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των σπουδαστών, ΕΕ 1993 L 317/59.

11. Βλ. ΔΕΚ C-158/07, *Förster*, 18.11.2008, ECLI:EU:C:2008:630.

12. Βλ. απόφαση *Dano*, ό.π., σκ. 63: «Διαπιστώνεται προκαταρκτικά ότι οι «ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα» που διαλαμβάνονται στο άρθρο 70, παράγραφος 2, του κανονισμού αυτού εμπίπτουν απολύτως στην έννοια «κοινωνικές παροχές» κατά το άρθρο 24, παράγραφος 2, της οδηγίας 2004/38. Πράγματι, η έννοια αυτή αναφέρεται στο σύνολο των συστημάτων αρωγής που καθιερώνονται από τις δημόσιες αρχές, σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, στα οποία μπορούν να υπάγονται όσοι δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους για να καλύψουν τις στοιχειώδεις ανάγκες τους καθώς και τις ανάγκες των οικογενειών τους και διατρέχουν, για τον λόγο αυτό, τον κίνδυνο να καταστούν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, βάρος για τα δημόσια οικονομικά του κράτους μέλους υποδοχής, τέτοιο που θα μπορούσε να έχει επιπτώσεις στο συνολικό επίπεδο των βοηθημάτων που δύνανται να χορηγηθεί το κράτος αυτό (ΔΕΕ C-140/12, *Brey*, 19.09.2013, ECLI:EU:C:2013:565, σκ. 61)».

προκύπτουν αποκλειστικά από το καθεστώς τους ως αναζητούντων εργασία.

Ακολουθώντας στο σημείο αυτό την ανάλυση του Γενικού Εισαγγελέα ως προς την παροχή, που δήλωσε ότι η προεξάρχουσα λειτουργία των παροχών αυτών είναι αναμφίβολα η διασφάλιση των αναγκαίων πόρων, ώστε οι δικαιούχοι να ζουν αξιοπρεπώς, το Δικαστήριο χαρακτήρισε το επίδομα ως κοινωνική παροχή, κατά την έννοια του άρθρου 24 παρ. 2 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, επειδή προοριζόταν να καλύψει τα έξοδα διαβίωσης για ευρωπαίους πολίτες που δεν μπορούσαν να καλύψουν οι ίδιοι τα έξοδα αυτά και δεν χρηματοδοτούνταν από εισφορές αλλά μέσω των φορολογικών εσόδων¹³.

Συνεπώς, κατά το Δικαστήριο, οι παροχές αυτές δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως παροχές οικονομικής φύσης που προορίζονται να διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας ενός κράτους μέλους.

Η διάκριση στην οποία προχώρησε το Δικαστήριο είναι σημαντική για δύο λόγους. Αφενός, επειδή η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης δηλώνει ότι από την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές μπορεί να αποκλεισθούν οι αναζητούντες για πρώτη φορά εργασία για το χρονικό διάστημα που αναζητούν εργασία, καθώς και όλοι οι πολίτες της Ένωσης κατά τους τρεις πρώτους μήνες της διαμονής τους. Αφετέρου, επειδή τα άρθρα 45 και 18 ΣΛΕΕ εφαρμόζονται μόνο σε παροχές που σχετίζονται με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την ερμηνεία των κανόνων της Συνθήκης για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων αναφέρει ότι οι αναζητούντες για πρώτη φορά εργασία δικαιούνταν παροχές που αφορούσαν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας αλλά όχι κοινωνικές παροχές. Το Δικαστήριο ανέφερε τη νομολογία αυτή έμμεσα στη σχολιαζόμενη απόφαση, χωρίς να την επιβεβαιώνει, αλλά ούτε και να την αποκηρύσσει¹⁴.

Ήδη εκκρεμεί υπόθεση σχετικά με την πρόσβαση των αιτούντων εργασία στο ίδιο επίδομα¹⁵.

III. Η νόμιμη άδεια διαμονής ως προϋπόθεση για την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές

Σημαντική συμβολή της απόφασης αποτελεί η αποσαφήνιση της έννοιας της νόμιμης διαμονής. Το Δικαστήριο,

στη συνέχεια, στράφηκε στο ζήτημα του κατά πόσον πολίτες της Ένωσης, που είχαν εργασθεί στο παρελθόν για σύντομο χρονικό διάστημα, θα μπορούσαν να αποκλεισθούν από τις κοινωνικές παροχές¹⁶. Πράγματι, για να απολαύει ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του κράτους μέλους υποδοχής, ο πολίτης της Ένωσης πρέπει να διαμένει νομίμως στην επικράτεια του εν λόγω κράτους.

Το δικαίωμα διαμονής περιγράφεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης. Οι κανόνες αυτοί προβλέπουν ότι οι ευρωπαίοι πολίτες έχουν υπό όρους δικαίωμα διαμονής σε άλλο κράτος μέλος μετά από τρεις μήνες και εφόσον έχουν διαμείνει εκεί για λιγότερο από πέντε χρόνια¹⁷. Η προϋπόθεση είναι να είναι εργαζόμενοι ή αναζητούντες εργασία ή να διαθέτουν επαρκείς πόρους για τον εαυτό τους και τα μέλη των οικογενειών τους, ούτως ώστε να μην επιβαρύνουν, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, καθώς και πλήρη ασφαλιστική κάλυψη ασθένειας στο κράτος μέλος υποδοχής. Η κατηγορία του «εργαζόμενου» διευρύνεται από το άρθρο 7 παρ. 3, ώστε να περιλαμβάνει εκείνους που είναι προσωρινά ανίκανοι προς εργασία λόγω ασθένειας ή ατυχήματος, ή ακουσίως άνεργοι μετά την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας άνω του ενός έτους και έχουν καταχωρισθεί στην αρμόδια υπηρεσία απασχόλησης ως αναζητούντες εργασία, ή μπορούν να διατηρήσουν την ιδιότητα του εργαζόμενου για έξι μήνες, αν έχουν εργασθεί για διάστημα μικρότερο των δώδεκα μηνών και έχουν καταχωρισθεί στην αρμόδια υπηρεσία απασχόλησης ως αναζητούντες εργασία ή παρακολουθούν μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης. Τα κράτη μέλη δικαιούνται να μην παρέχουν κανένα δικαίωμα κοινωνικής πρόνοιας σε πρόσωπα πλην των «εργαζομένων».

Παρόλα αυτά, μέχρι τώρα υπήρχαν αμφιβολίες ως προς το πεδίο εφαρμογής και τη νομιμότητα των κανόνων σχετικά με την έννοια της νόμιμης διαμονής. Θα έπρεπε αυτή να πληροί τις προϋποθέσεις νόμιμης διαμονής που προβλέπονται στην Οδηγία ή ήταν αρκετή η νόμιμη διαμονή κατά την έννοια του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής; Στην αποσαφήνιση της αμφιβολίας αυτής βοήθησαν ιδιαίτερα οι αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Martinez Sala* και *Trojani*¹⁸, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η νόμιμη διαμονή, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, επαρ-

13. Βλ. σκ. 45 της σχολιαζόμενης απόφασης και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 72.

14. Βλ. ΔΕΚ C-22/08 και C-23/08, *Vatsouras και Koupatantze*, 04.06.2009, ECLI:EU:C:2009:344, σκ. 45. Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι παροχές οικονομικής φύσεως οι οποίες, ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό τους κατά την εθνική νομοθεσία, προορίζονται να διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας δεν μπορούν να θεωρούνται «παροχές κοινωνικής πρόνοιας», υπό την έννοια του άρθρου 24 παρ. 2, της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης.

15. Βλ. ΔΕΕ C-299/14, *Garcia-Nieto*, 04.06.2015, ECLI:EU:C:2015:366.

16. Οι πολίτες της Ένωσης που έχουν εργασθεί στο παρελθόν δεν συμπεριλαμβάνονται στις κατηγορίες όσων η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης ρητώς εξαιρεί από την ίση μεταχείριση ως προς τις κοινωνικές παροχές. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι έχουν πρόσβαση στις παροχές αυτές.

17. Βλ. άρθρο 7 παρ. 1 Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης.

18. Βλ. ΔΕΚ C-85/96, *Martinez Sala*, 12.05.1998, ECLI:EU:C:1998:217 και ΔΕΕ C-456/02, *Trojani*, 07.09.2004, ECLI:EU:C:2004:488.

κούσε, προκειμένου πολίτης της Ένωσης να επικαλεσθεί το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης του άρθρου 18 ΣΛΕΕ.

Ωστόσο, στην υπόθεση *Dano*, το Δικαστήριο έδωσε έμφαση αποκλειστικά στη νομιμότητα της διαμονής και δεν προσπάθησε να «σώσει» την Ε. *Dano* λόγω της ευρωπαϊκής της ιθαγένειας¹⁹. Η νόμιμη διαμονή θα μπορούσε να προκύψει μόνον από τη νομοθεσία της Ένωσης και θα έπρεπε να πληρούνται οι προϋποθέσεις της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης.

Στην υπόθεση *Alimanovic*, το Δικαστήριο επανέλαβε το σκεπτικό που υιοθέτησε στην υπόθεση *Dano* και το οποίο σηματοδότησε τη στροφή στη νομολογία του για το ζήτημα των κοινωνικών παροχών των πολιτών της Ένωσης στο κράτος μέλος υποδοχής. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι, όσον αφορά την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές, όπως οι επίμαχες, κάθε πολίτης της Ένωσης μπορεί να ζητήσει να τύχει ίσης μεταχείρισης με τους πολίτες του κράτους μέλους υποδοχής, μόνον εφόσον η διαμονή του στο τελευταίο πληροί τις προϋποθέσεις της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης²⁰.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Ν. *Alimanovic* και η κόρη της δεν καλύπτονται από την Οδηγία ως πρώην εργαζόμενες, δεδομένου ότι η Οδηγία προβλέπει ότι όσοι εργάζονται στο κράτος μέλος υποδοχής για διάστημα μικρότερο του έτους, όπως στην περίπτωση τους, διατηρούν την ιδιότητα του εργαζομένου επί τουλάχιστον έξι μήνες μετά από τη λήξη της τελευταίας τους απασχόλησης. Από εκείνο το χρονικό σημείο, ένα κράτος μέλος, όπως άλλωστε έκανε και η Γερμανία στη συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεί να θεωρήσει ότι δεν έχουν πλέον την ιδιότητα του εργαζομένου, συνεπώς, αν το δικαίωμα διαμονής τους δεν στηρίζεται σε άλλη βάση, όπως στη σχολιαζόμενη υπόθεση, δεν καλύπτονται πλέον από τον κανόνα της ίσης μεταχείρισης και χάνουν την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές. Το αιτούν γερμανικό δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως άτομα που για πρώτη φορά αναζητούν εργασία, αν και το Δικαστήριο τόνισε ότι στην περίπτωση αυτή, η Οδηγία επιτρέπει ρητά στη Γερμανία να αρνείται την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές.

Αλλά, ενώ στην υπόθεση *Dano*, το Δικαστήριο έκανε αναφορά στη «θεμελιώδη ιδιότητα» του πολίτη της Ένωσης και επιβεβαίωσε ρητά το άρθρο 24 παρ. 2 της Οδηγίας ως εξαίρεση από τη θεμελιώδη αρχή της απαγόρευσης

των διακρίσεων²¹, η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Alimanovic* επιβεβαίωσε αυτήν τη στροφή νομολογίας, παραλείποντας κάθε αναφορά στην ιθαγένεια της Ένωσης και στρεφόμενη ευθέως στις προϋποθέσεις διαμονής²². Στη νομολογία του Δικαστηρίου που ακολούθησε την υπόθεση *Grzelczyk*, κάθε αίτηση για χορήγηση κοινωνικών παροχών από πολίτη της Ένωσης, κατά την οποία «η ιθαγένεια της Ένωσης τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών», θα έπρεπε να εξετάζεται υπό το πρίσμα της ίσης μεταχείρισης από τις εθνικές αρχές. Τα μέτρα που λαμβάνονται ως εξαιρέσεις και περιορισμοί στη βασική αυτή αρχή μπορεί να είναι νόμιμα, αλλά ποτέ δεν καθίστανται η αυτόματη συνέπεια της υποβολής αίτησης στο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας του κράτους μέλους υποδοχής.

Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Alimanovic*, αντιθέτως, επιβεβαίωσε ότι για την κοινωνική πρόνοια το δικαίωμα ίσης μεταχείρισης εξαρτάται από την εξέταση της νόμιμης διαμονής του πολίτη της Ένωσης. Αυτή η αντιστροφή της σειράς δεν είναι σημαντική μόνο σε συμβολικό επίπεδο, αλλά μπορεί να έχει συνέπειες για τις διοικητικές διαδικασίες και την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ των εθνικών αρχών μετανάστευσης και κοινωνικής πρόνοιας.

Ωστόσο, έκπληξη προκαλεί το γεγονός ότι το Δικαστήριο προσδιόρισε την έννοια του πρώην εργαζομένου με βάση όσα προβλέπονται στην Οδηγία. Μόλις το 2014, με την απόφασή του στο *Saint-Prix*²³, το Δικαστήριο επέμεινε ότι η έννοια του «εργαζομένου» καθιερώθηκε στις Συνθήκες, όχι στο παράγωγο δίκαιο, και συνεπώς εναπόκειντο κυρίως σε καθορισμό από το Δικαστήριο. Ωστόσο, στη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο ακολουθώντας την ακριβή διατύπωση της Οδηγίας επί του σημείου αυτού για τον σκοπό της ασφάλειας δικαίου, απλώς ακολούθησε τον ορισμό του πρώην εργαζομένου που παρέχει η Οδηγία, χωρίς να αναφέρει, την απόφασή του στην υπόθεση *Saint-Prix*.

Η επιστροφή αυτή στις αυστηρές απαιτήσεις της νομοθεσίας σχετικά με την πρόσβαση στην ίση μεταχείριση επιτρέπει την επιστροφή στην αρχική έννοια της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων που ευνόησε κυρίως τους οικονομικά ενεργούς πολίτες, δηλαδή τους εργαζόμενους. Πράγματι, με τη νομολογία του Δικαστηρίου μετά την απόφασή του στην υπόθεση *Martinez Sala*, οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζονται μερικές φορές δυσμενέστερα

19. Πράγματι, δεν εξετάσε το γεγονός ότι στην κα *Dano* είχε χορηγηθεί άδεια παραμονής αορίστου χρόνου από τις γερμανικές αρχές πριν από τη διεκδίκηση των εν λόγω παροχών ή το γεγονός ότι η αδελφή της είχε καλύψει προηγουμένως τις ανάγκες διαβίωσής της.

20. Βλ. σκ. 69 της απόφασης στην υπόθεση *Dano* και σκ. 49 της απόφασης στην υπόθεση *Alimanovic*.

21. Βλ. σκ. 58.

22. Βλ. σκ. 49-51.

23. Βλ. ΔΕΕ C-507/12, *Saint Prix*, 19.06.2014, ECLI:EU:C:2014:2007. Στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι γυναίκα που εγκατέλειψε την εργασία της λίγο πριν τον τοκετό διατήρησε την ιδιότητα του «εργαζομένου» και, συνεπώς, την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές, υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

από ό,τι οι ανενεργοί οικονομικά πολίτες, επειδή καλύπτονται από τις Οδηγίες οι οποίες θέτουν προϋποθέσεις αυστηρότερες από τη Συνθήκη. Έτσι, η M. Martinez Sala ή ο M. Trojani κατέληξαν να έχουν περισσότερα δικαιώματα από εκείνους οι οποίοι πληρούσαν τις προϋποθέσεις της νομοθεσίας, καθώς οι τελευταίοι έπρεπε να διαθέτουν επαρκείς πόρους, προκειμένου να επωφεληθούν από την ίση μεταχείριση.

IV. Η εξατομικευμένη εξέταση

Η πιο αξιοσημείωτη αλλαγή που επέφερε η σχολιαζόμενη απόφαση είναι η απόρριψη της εξατομικευμένης εξέτασης. Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Alimanovic* έρχεται σε αντίθεση με την προγενέστερη νομολογία του. Τον Σεπτέμβριο του 2013, το Δικαστήριο έκρινε, στην υπόθεση *Brey*, ότι το ενωσιακό δίκαιο απαγόρευε την αυτόματη εξαίρεση από τις κοινωνικές παροχές ενός οικονομικά ανενεργού πολίτη της Ένωσης, χωρίς να λάβει υπόψη την προσωπική κατάστασή του. Συνεπώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι απαιτείται εξατομικευμένη εξέταση του κατά πόσον ένας πολίτης της Ένωσης θα μπορούσε να απελαθεί ή αποτελεί «υπέρμετρο βάρος» για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής. Για την κατηγορία αυτή των πολιτών της Ένωσης, η κατοχή επαρκών πόρων διαβίωσης, ώστε να μην καταστούν υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, αποτελεί προϋπόθεση για τη νόμιμη διαμονή, η οποία μεταγενέστερα χορηγεί ίση μεταχείριση ως προς τις κοινωνικές παροχές²⁴. Δεν επιτρεπόταν, συνεπώς, στο κράτος μέλος υποδοχής να εφαρμόσει νομοθεσία που αυτόματα αποκλείει από τις κοινωνικές παροχές τους πολίτες της Ένωσης, οι οποίοι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για το δικαίωμα διαμονής που περιγράφεται στην Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης.

Ωστόσο, έναν περίπου χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 2014, το Δικαστήριο στην υπόθεση *Dano* εξέτασε μόνον αν είναι νόμιμο το δικαίωμα διαμονής του πολίτη της Ένωσης, προκειμένου να του καθιερώσει δικαίωμα πρόσβασης στις κοινωνικές παροχές. Δεν εξέτασε την προσωπική κατάσταση της E. Dano και δεν απαίτησε, στην περίπτωση της, την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας. Η νέα προσέγγιση στην υπόθεση αυτή μεταφράζεται σε νομικό κενό, αφού οι πολίτες της Ένωσης, οι οποίοι δεν δικαιούνται καμία κοινωνική παροχή, δεν φαίνεται να δύνανται να απελαθούν, δεδομένου ότι δεν αποτελούν υπέρμετρο βάρος για το κράτος υποδοχής. Έτσι, ένα πρόσωπο που βρίσκεται στην κατάσταση της E. Dano θα μπορούσε, επομένως, να διαμείνει νόμιμα στο κράτος μέλος υποδοχής, αλλά να αποκλεισθεί από την ίση πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές που απολαύουν οι υπήκοοι του κράτους μέλους υποδοχής.

Στη σχολιαζόμενη απόφαση, το Δικαστήριο απέκλεισε ρητά την απαίτηση για εξατομικευμένη εξέταση της κατάστασης των πρώην εργαζομένων, που πρότεινε ο Γενικός Εισαγγελέας. Το Δικαστήριο προέβη σε διάκριση μεταξύ της εξατομικευμένης εξέτασης, που η Οδηγία επιβάλλει σιωπηρά όσον αφορά, αφενός, την απέλαση και, αφετέρου, το ζήτημα της πρόσβασης σε παροχές. Κατέληξε ότι δεν ήταν αναγκαία τέτοιου είδους εξατομικευμένη εξέταση, διότι η Οδηγία για τα δικαιώματα του πολίτη ήδη λάμβανε υπόψη την ατομική κατάσταση των εργαζομένων. Επομένως, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης δεν εμπόδιζε στην πραγματικότητα τα κράτη μέλη να αποκλείουν αυτόματα τον ευρωπαϊό πολίτη, που αναζητά εργασία, από την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές.

Η μόνη προσωπική περίπτωση που, κατά το Δικαστήριο, είχε σημασία στην εκδικαζόμενη περίπτωση ήταν η διάρκεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας. Φαίνεται ότι το Δικαστήριο απέδωσε βαρύτητα στο γεγονός ότι το δικαίωμα διαμονής της μητέρας και της κόρης *Alimanovic* βασίστηκε αποκλειστικά στην ιδιότητά τους ως αιτούντων εργασία, βάσει του άρθρου 14 παρ. 4 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι δεν υπήρχε ανάγκη να εξετασθεί το δικαίωμα διαμονής της οικογένειας *Alimanovic* υπό το πρίσμα του άρθρου 7 παρ. 1, στοιχείο β, όπως ήταν η περίπτωση στην υπόθεση *Brey*.

Προφανώς, κατά το Δικαστήριο, επιτρέπεται ένας «μηχανισμός αυτόματου αποκλεισμού», όταν αυτή η εξατομικευμένη εξέταση εσωτερικεύεται στο ενωσιακό μέτρο, λαμβάνοντας υπόψη διάφορα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ατομική κατάσταση κάθε προσώπου που ζητεί τη χορήγηση κοινωνικής παροχής και, ιδίως, τη διάρκεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας. Κατά την κρίση του, η ίδια η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης προβλέπει σύστημα με πλείονες βαθμίδες για τη διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου, το οποίο σκοπό έχει να διασφαλίσει το δικαίωμα διαμονής και την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές²⁵. Επιπλέον, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η σώρευση όλων των μεμονωμένων αιτήσεων από αιτούντες εργασία, που εργάστηκαν για διάστημα μικρότερο του έτους, θα αποτελούσε υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας της Γερμανίας και θα ήταν ικανή να δικαιολογήσει μια γενική άρνηση, έτσι ώστε η εξατομικευμένη εξέταση να μην είναι αναγκαία.

Ως αποτέλεσμα, η συνδυασμένη ανάγνωση των αποφάσεων του Δικαστηρίου στις υποθέσεις *Alimanovic* και *Brey* οδηγεί στη διαπίστωση ότι το Δικαστήριο δέχεται την ύπαρξη μιας κατηγορίας πολιτών της Ένωσης που

24. Βλ. ΔΕΕ C-140/12, *Brey*, 19.09.2013, ECLI:EU:C:2013:565, σκ. 72.

25. Βλ. σκ. 60 της σχολιαζόμενης απόφασης.

απολαμβάνουν το δικαίωμα διαμονής, αλλά δεν έχουν πρόσβαση σε ελάχιστες παροχές διαβίωσης.

V. Το κριτήριο του πραγματικού δεσμού με το κράτος υποδοχής

Αν και ο τρόπος κατά τον οποίο το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης καθιερώνει ένα σύστημα με πλείονες βαθμίδες, φαίνεται λογικός, λαμβάνοντας υπόψη τη διάρκεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας, είναι δύσκολο να μην διατυπώσει κανείς αντιρρήσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η Οδηγία λαμβάνει υπόψη στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ατομική κατάσταση κάθε προσώπου που ζητεί τη χορήγηση κοινωνικής παροχής. Η ίση μεταχείριση για όλους τους πολίτες που διακινούνται, είτε είναι οικονομικά ενεργοί είτε όχι, θα μπορούσε να φανεί υπερβολική και, σε κάθε περίπτωση, αντίθετη με το δίκαιο της Ένωσης. Ωστόσο, το Δικαστήριο θα μπορούσε να είχε υιοθετήσει μια ενδιάμεση λύση.

Τη λύση αυτήν πρότεινε ο Γενικός Εισαγγελέας Wathelet στη σχολιαζόμενη υπόθεση, υποστηρίζοντας ότι πρέπει να επιτραπεί στους οικονομικά ανενεργούς πολίτες να αποδείξουν την ύπαρξη πραγματικού δεσμού με το κράτος μέλος υποδοχής, προκειμένου να λαμβάνουν κοινωνικές παροχές²⁶. Η απόδειξη αυτού του πραγματικού δεσμού θα μπορούσε να γίνει μέσω της εξατομικευμένης εξέτασης από το Δικαστήριο.

Για τον Γενικό Εισαγγελέα, επρόκειτο στην πραγματικότητα για τον σεβασμό του γενικού συστήματος που έθεσε η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης. Οι εθνικές αρχές, εξάλλου, κατά την εξέταση της αίτησης για κοινωνικές παροχές ενός οικονομικά ανενεργού πολίτη, πρέπει να λάβουν υπόψη ιδίως το ύψος και την τακτικότητα των εισοδημάτων του πολίτη της Ένωσης, αλλά επίσης και το χρονικό διάστημα κατά το οποίο είναι πιθανόν να του καταβάλλεται η παροχή που ζητείται.

Η έννοια αυτή του πραγματικού δεσμού δεν είναι, εξάλλου, νέα. Όπως προκύπτει από την προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την εκτίμηση αν η διαμονή ενός ατόμου αποτελεί υπέρμετρο βάρος για το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας του κράτους μέλους υποδοχής, οι εθνικές αρχές οφείλουν να λάβουν υπόψη κοινωνικούς παράγοντες, όπως το επίπεδο της σύνδεσης του πολίτη της Ένωσης με την κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής και θέματα σχετικά με την ηλικία, την κατάσταση της υγείας του, ή την οικογενειακή και οικονομική του κατάσταση. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο, είχε ήδη υιοθετήσει παρόμοια θέση στην υπόθεση *Grzelczyk* το 2001, αφού θεώρησε ότι, στην περίπτωση όπου οι οικονομικές δυσχέρειες του πολίτη ήταν προσωρινές, θα μπορούσε κανείς να αναμένει την ύπαρξη ορισμένου βαθμού οι-

νομικής αλληλεγγύης εκ μέρους του κράτους μέλους υποδοχής²⁷.

Επιπλέον, στην απόφαση του στην υπόθεση *D'Hoop* του 2002, το Δικαστήριο δέχθηκε, για έναν πολίτη για πρώτη φορά αναζητούντα εργασία, ότι ήταν θεμιτό να επιθυμεί ο εθνικός νομοθέτης να βεβαιωθεί για την ύπαρξη αληθούς σχέσης μεταξύ του αιτούντος τα εν λόγω επιδόματα και της οικείας γεωγραφικής αγοράς εργασίας²⁸. Ομοίως, το Δικαστήριο έκρινε, το 2007 στην υπόθεση *Hartmann*, ότι ο εθνικός νομοθέτης έχει δικαίωμα να απαιτεί τη συμβολή σημαντικής συνεισφοράς στην εθνική αγορά εργασίας ως βασίμο στοιχείο ένταξης στην κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής²⁹.

Ωστόσο, το Δικαστήριο, στη σχολιαζόμενη υπόθεση, φαίνεται να έκλεισε ερμητικά την πόρτα στην ύπαρξη πραγματικού δεσμού για τη θεμελίωση της ίσης μεταχείρισης στις κοινωνικές παροχές³⁰. Πράγματι, δεν μνημόνευσε ούτε μία φορά την έννοια του πραγματικού αυτού δεσμού και αρνήθηκε ακόμη και την ιδέα της εξατομικευμένης εξέτασης, στην περίπτωση των οικονομικά ανενεργών πολιτών οι οποίοι είχαν εργασθεί και είχαν διατηρήσει την ιδιότητα του εργαζόμενου για έξι μήνες.

Η ενδιάμεση λύση μεταξύ της άνευ όρων ίσης μεταχείρισης και του αυτόματου αποκλεισμού θα επέτρεπε την ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών της Ένωσης, που ενσωματώνονται στο κράτος μέλος υποδοχής, διατηρώντας ταυτόχρονα αλώβητο το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας αυτού του κράτους μέλους από το φαινόμενο του welfare tourism.

Φαίνεται, επομένως, ότι το Δικαστήριο, στη σχολιαζόμενη υπόθεση, μέσω της αυστηρής εφαρμογής της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, θέλησε να καταστήσει περισσότερο αντικειμενικές τις προϋποθέσεις ίσης μεταχείρισης. Η αναφορά στον πραγματικό δεσμό με το κράτος μέλος υποδοχής φαίνεται, συνεπώς, ότι εγκαταλείπεται.

Το Δικαστήριο θα έχει σύντομα την ευκαιρία να επιβεβαιώσει ή όχι τη νομολογία του, επί του σημείου αυτού, στην υπόθεση *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, για την οποία ο Γενικός Εισαγγελέας Cruz Villalon έχει ήδη δημοσιεύσει τις Προτάσεις του³¹. Σε αυτή την περίπτωση, επρόκειτο για βρετανική νομοθεσία η οποία απαιτεί, για την πληρωμή ορισμένων κοινωνικών παροχών, ο αιτών να αποδεικνύει

26. Βλ. σκ. 103, 106 και 110 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα.

27. Βλ. απόφαση *Grzelczyk*, ό.π., σκ. 44.

28. Βλ. ΔΕΚ C-224/98, *D'Hoop*, 11.07.2002, ECLI:EU:C:2002:432, σκ. 38.

29. Βλ. ΔΕΚ C-212/05, *Hartmann*, 18.07.2007, ECLI:EU:C:2007:437, σκ. 36.

30. Το Δικαστήριο δεν είχε αναφερθεί στην ύπαρξη κάποιου δεσμού ούτε στην απόφασή του στην υπόθεση *Dano*. Ωστόσο, και πάλι, ο Γεν. Εισαγγελέας Wathelet τον είχε αναφέρει στις Προτάσεις του.

31. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα P. Cruz Villalon στην ΔΕΕ C-308/14, *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:666.

νόμιμη διαμονή στην επικράτεια του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο Γενικός Εισαγγελέας στην υπόθεση αυτή προτίμησε να ακολουθήσει τη θέση του Ηνωμένου Βασιλείου. Πρώτον, θεώρησε ότι οι λύσεις που έδωσε το Δικαστήριο στις υποθέσεις *Dano* και *Alimanovic* δεν θα πρέπει να περιορίζονται αποκλειστικά στην κοινωνική πρόνοια ή στις ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές, περί των οποίων επρόκειτο στις υποθέσεις εκείνες, και όχι σε άλλες κοινωνικές παροχές³². Στη συνέχεια, εκτίμησε ότι ένα κράτος μέλος υποχρεούται από τον Κανονισμό 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας να χορηγεί κοινωνικές παροχές, όπως οι εν προκειμένω, μόνο σε πολίτη της Ένωσης ο οποίος ασκεί νόμιμα το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφός του, δηλαδή, ειδικότερα, υπό την τήρηση των προϋποθέσεων που θεσπίζονται στην Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης³³.

Εάν το Δικαστήριο ακολουθήσει τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στο σημείο αυτό, το αποτέλεσμα θα είναι ότι η απαίτηση της νόμιμης διαμονής, κατά την έννοια της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης, θα επεκταθεί σε όλες τις κοινωνικές παροχές. Θα πρόκειται, συνεπώς, για τον έλεγχο της νομιμότητας της διαμονής των οικονομικά ανενεργών πολιτών, ιδιαίτερα κατά τη στιγμή της χορήγησης των παροχών. Τέλος, η απαίτηση πραγματικού δεσμού με το κράτος μέλος υποδοχής υπάρχει, αλλά ο πραγματικός αυτός δεσμός δεν μπορεί να αποδειχθεί παρά μόνον με έναν τρόπο: τη νόμιμη διαμονή, κατά την έννοια της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης.

VI. Ο αντίκτυπος της απόφασης ως προς την πρόσβαση των πολιτών της Ένωσης στις κοινωνικές παροχές και ως προς την απέλαση

Μετά την απόφαση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη υπόθεση, η κατάσταση, ως προς την πρόσβαση των διαφόρων κατηγοριών πολιτών της Ένωσης στις κοινωνικές παροχές και ως προς την απέλαση είναι η εξής: οι μη αναζητούντες εργασία πολίτες της Ένωσης δεν δικαιούνται κοινωνικές παροχές για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και δεν μπορούν να απελαθούν αυτόματα. Οι για πρώτη φορά αναζητούντες εργασία στο κράτος μέλος υποδοχής δεν δικαιούνται κοινωνικές παροχές, αλλά δικαιούνται επιδόματα για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Δεν απελαύνονται, εφόσον δύνανται να παρέχουν αποδείξεις ότι συνεχίζουν να αναζητούν εργασία και ότι έχουν πραγματικές πιθανότητες να προσληφθούν. Οι πολίτες της Ένωσης που έχουν προηγουμένως εργασθεί στο κράτος υποδοχής διατηρούν την ιδιότητα του εργαζομένου, υπό τις προϋποθέσεις που θέτει η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης. Συνεπώς, εξακολουθούν

να δικαιούνται κοινωνικές παροχές ή επιδόματα για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και δεν απελαύνονται. Εάν δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου, με βάση την απόφαση *Alimanovic* εφαρμόζονται κατ' αναλογία οι κανόνες για τους πρώτη φορά αναζητούντες για εργασία. Οι εργαζόμενοι δικαιούνται κοινωνικές παροχές ή επιδόματα για την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και δεν απελαύνονται. Τέλος, όσοι διαμένουν νομίμως για περισσότερο από πέντε έτη στο κράτος μέλος υποδοχής απολαύουν πλήρους ίσης μεταχείρισης όσον αφορά τα επιδόματα και το καθεστώς τους δεν εξαρτάται πλέον από τη μη υποβολή αίτησης για χορήγηση κοινωνικών παροχών. Επιπλέον, δεν απελαύνονται³⁴.

Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Alimanovic* κατέστησε ευκολότερο για τα κράτη μέλη να δικαιολογήσουν την άρνηση χορήγησης κοινωνικών παροχών απ' ότι ίσχυε μέχρι τώρα με βάση την προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου. Επομένως, η απόφαση κλωσορίστηκε από τα κράτη μέλη, επειδή κατέστησε σαφές ότι οι οικονομικά ανενεργοί ευρωπαίοι πολίτες, που μετακινούνται σε άλλη χώρα της Ένωσης, δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε μη ανταποδοτικές παροχές. Η διπίστωση αυτή μπορεί να καθησυχάσει κοινωνίες, όπως είναι η βρετανική, διαβεβαιώνοντας τους πολίτες της ότι η ελεύθερη κυκλοφορία δεν συνεπάγεται απρόσκοπτη πρόσβαση στην κοινωνική πρόνοια.

VII. Οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα

Το Τμήμα μείζονος συνθέσεως δεν ακολούθησε τις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα *Wathelet*, παρά μόνον ως προς την παραδοχή του ότι οι επίμαχες παροχές, όπως άλλωστε και στην υπόθεση *Dano*, αποσκοπούσαν στη διασφάλιση των αναγκαίων πόρων για αξιοπρεπή διαβίωση και όχι στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, κατά τη γνώμη του Γενικού Εισαγγελέα, οι παροχές αυτές έπρεπε να χαρακτηρισθούν ως κοινωνικές παροχές, κατά την έννοια της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης.

Δίνοντας απάντηση στο ερώτημα, αν η διακοπή των παροχών που χορηγούνταν αρχικά στην *N. Alimanovic* και τα παιδιά της είναι συμβατή με το ενωσιακό δίκαιο, ο Γενικός Εισαγγελέας διέκρινε τρεις περιπτώσεις πολιτών της Ένωσης: όσους δεν σκοπεύουν να εργασθούν, τους αναζητούντες για πρώτη φορά εργασία και τους αναζητούντες για δεύτερη φορά εργασία.

Κατά τον Γενικό Εισαγγελέα, πρώτον, μετά την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Dano*, ένας υπήκοος κράτους μέλους, που μεταβαίνει σε άλλο εθνικό έδαφος και παραμένει εκεί χωρίς στόχο να αναζητήσει απασχό-

32. Βλ. σημ. 74.

33. Βλ. σημ. 77.

34. Φυσικά, κάθε πολίτης της Ένωσης μπορεί να απελαθεί για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας.

ληση, μπορεί νομίμως να αποκλειστεί από τις κοινωνικές παροχές. Δεύτερον, ένα κράτος μέλος μπορεί νομίμως να αρνηθεί αυτές τις κοινωνικές παροχές στους πολίτες της Ένωσης, οι οποίοι έχουν φθάσει στην εθνική του επικράτεια, με σκοπό την εύρεση εργασίας. Τρίτον, και σε συνέχεια της υπόθεσης *Brey*, ωστόσο, ο Γενικός Εισαγγελέας πρότεινε ότι ένας πολίτης της Ένωσης που είχε ζήσει στο κράτος μέλος για περισσότερο από τρεις μήνες και είχε εργαστεί εκεί δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί αυτόματα από τις κοινωνικές παροχές. Στην περίπτωση αυτήν ενέπιπτε και η οικογένεια *Alimanovic*.

Το κράτος μέλος υποδοχής δεν θα μπορούσε απλώς να προβεί σε συνολική εκτίμηση του συγκεκριμένου βάρους που η χορήγηση της εν λόγω παροχής θα επέφερε στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στο σύνολό του, χωρίς αναφορά στις προσωπικές συνθήκες του ατόμου. Αν και δεν ήταν πλέον εργαζόμενοι, τα άτομα, σε μια τέτοια περίπτωση, θα έπρεπε να έχουν την ευκαιρία να επιδείξουν πραγματικό δεσμό με το κράτος μέλος υποδοχής μέσω οικογενειακών συνθηκών, όπως είναι η εκπαίδευση των παιδιών, το ιστορικό προηγούμενης εργασίας τους ή η αναζήτηση απασχόλησης για εύλογο χρονικό διάστημα. Στην περίπτωση αυτήν, τα κράτη μέλη δεν θα μπορούσαν να τους αρνηθούν την κοινωνική πρόνοια³⁵.

Η διάκριση που έκανε ο Γενικός Εισαγγελέας μεταξύ ατόμων που αναζητούν εργασία για πρώτη φορά (δεύτερη περίπτωση) και ατόμων που αναζητούν εργασία για δεύτερη φορά (τρίτη περίπτωση) φαίνεται λογική. Οι πρώτοι δεν έχουν προβεί ακόμη σε σημαντικές συνεισφορές στην οικονομία ή την κοινωνία του κράτους υποδοχής. Αν είχαν δικαίωμα στις κοινωνικές παροχές, το φαινόμενο του *welfare tourism* θα μπορούσε κάλλιστα να αποτελέσει ενδεχόμενο. Το ίδιο, όμως, δεν ισχύει για τους αναζητούντες εργασία για δεύτερη φορά. Έχουν ήδη συμβάλει στην κοινωνία του κράτους υποδοχής και η χορήγηση σε αυτούς του δικαιώματος λήψης κοινωνικών παροχών, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του κράτους υποδοχής, συνάδει πλήρως με την ιδέα ότι η ιθαγένεια της Ένωσης τείνει να αποτελέσει τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών, που τους δίνει το δικαίωμα για ίση μεταχείριση, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους.

Τέλος, ο Γενικός Εισαγγελέας υποστήριξε ότι τόσο τα ανήλικα παιδιά της *N. Alimanovic* (και όχι η μεγαλύτερη κόρη της) όσο και η ίδια, ως το πρόσωπο που ήταν κυρίως επιφορτισμένο με τη φροντίδα των ανηλικών, σύμφωνα με πάγια νομολογία³⁶, είχαν δικαίωμα διαμονής, βάσει αποκλειστικά του άρθρου 10 του Κανονισμού 492/2011,

35. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 105-107.

36. Βλ. ΔΕΕ C-310/08, *Ibrahim και Secretary of State for the Home Department*, 23.02.2010, ECLI:EU:C:2010:80 και ΔΕΕ C-480/08, *Teixeira*, 23.02.2010, ECLI:EU:C:2010:83.

δηλαδή του δικαιώματος των παιδιών πρόσβασης στην εκπαίδευση. Έτσι, εφόσον το δικαίωμα διαμονής τους δεν απέρρευε αποκλειστικά από την αναζήτηση απασχόλησης, η Γερμανία δεν θα μπορούσε να τους αποκλείσει από τη χορήγηση κοινωνικών παροχών³⁷. Το Δικαστήριο δεν εξέτασε το σημείο αυτό των Προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα.

VI. Συμπερασματική παρατήρηση

Η υπόθεση *Alimanovic* εντάσσεται σε μια σειρά υποθέσεων με προέλευση τη Γερμανία, με την οποία τα αιτούντα δικαστήρια διερωτώνται αν είναι σύμφωνος με το δίκαιο της Ένωσης και, ειδικότερα, με την αρχή της ίσης μεταχείρισης, η οποία είναι κατοχυρωμένη από πολλές διατάξεις του πρωτογενούς και παράγωγου δικαίου, ο αποκλεισμός ορισμένων πολιτών της Ένωσης από τη χορήγηση των προβλεπόμενων από την εθνική νομοθεσία κοινωνικών παροχών.

Η πρώτη από τις υποθέσεις αυτές ήταν η υπόθεση *Dano*. Αφορούσε την περίπτωση πολίτη της Ένωσης, ο οποίος εισέρχεται σε κράτος μέλος, χωρίς την πρόθεση να βρει εργασία σε αυτό και χωρίς τη δυνατότητα να συντηρηθεί με δικά του μέσα.

Η δεύτερη είναι η σχολιαζόμενη υπόθεση *Alimanovic*, που αφορά πολίτη της Ένωσης ο οποίος, αφού εργάστηκε λιγότερο από ένα έτος σε κράτος μέλος διαφορετικό από το δικό του, ζήτησε να του χορηγηθεί επίδομα διαβίωσης από το κράτος μέλος υποδοχής.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο αποσαφήνισε, για άλλη μια φορά, την έννοια των κανόνων του ενωσιακού δικαίου στο ακανθώδες ζήτημα της πρόσβασης των πολιτών της Ένωσης στις κοινωνικές παροχές άλλου κράτους μέλους. Το Δικαστήριο επέλεξε να συνεχίσει τη μεταστροφή της νομολογίας του, την οποία είχε ήδη ξεκινήσει στην υπόθεση *Dano*, και να υιοθετήσει πιο περιοριστική προσέγγιση από εκείνη της προηγούμενης νομολογίας του.

Έτσι, έκρινε ότι η νομιμότητα της διαμονής αποτελεί προϋπόθεση για την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, αφού η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης, που προβλέπει σύστημα με πλείονες βαθμίδες για τη διατήρηση της ιδιότητας του εργαζομένου, το οποίο σκοπό έχει να διασφαλίσει το δικαίωμα διαμονής και την πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές, λαμβάνει υπόψη διάφορα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την ατομική κατάσταση κάθε προσώπου που ζητεί τη χορήγηση κοινωνικής παροχής και, ιδίως, τη διάρκεια της άσκησης οικονομικής δραστηριότητας, δεν είναι απαραίτητο να προχωρήσει και σε εξέταση της προσωπικής κατάστασης του ενδιαφερόμενου πολίτη³⁸.

37. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 117-122.

38. Βλ. σκ. 60 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Επιπλέον, θεώρησε ότι το χρονικό διάστημα έξι μηνών μετά από τη διακοπή ορισμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, κατά τη διάρκεια του οποίου διατηρείται το δικαίωμα λήψης παροχών κοινωνικής πρόνοιας, είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας και διασφαλίζει σε σημαντικό βαθμό την ύπαρξη ασφάλειας δικαίου και διαφάνειας όσον αφορά τη χορήγηση κοινωνικών παροχών³⁹.

Τέλος, προσέθεσε ότι το ζήτημα του κατά πόσον η χορήγηση των κοινωνικών παροχών αντιπροσωπεύει «υπερμετρο βάρος» για ένα κράτος μέλος πρέπει να εκτιμάται σε συνάρτηση με τη σώρευση όλων των μεμονωμένων αιτήσεων που θα του υποβληθούν⁴⁰.

Το Δικαστήριο, συνεπώς, κατέστησε σαφές ότι οι αναζητούντες εργασία, οι οποίοι έχουν εργασθεί στο κράτος μέλος υποδοχής για διάστημα μικρότερο του έτους, δικαιούνται κοινωνικές παροχές μόνο για περίοδο έξι μηνών. Μετά τη λήξη της περιόδου αυτής, καμία περίπτωση, σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, δεν υποχρεώνει το κράτος μέλος υποδοχής να συνεχίσει τη χορήγηση των επιδομάτων αυτών. Έτσι, η οικογένεια *Alimanovic* δεν καλυπτόταν πλέον από την Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης. Η αρχή που διατύπωσε το Δικαστήριο είναι ότι οι πολίτες της Ένωσης που μεταβαίνουν σε κράτος μέλος πρέπει να έχουν συμβάλει επαρκώς, πριν αποκτήσουν πρόσβαση σε επιδόματα που χρηματοδοτούνται από τους φορολογούμενους. Ουσιαστικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι οικονομικά ανενεργοί πολίτες της Ένωσης, που μεταβαίνουν σε κράτος μέλος, μπορεί να αποκλεισθούν από το επίδομα ανεργίας, ακόμη κι αν αναζητούν ενεργά εργασία.

Το ερώτημα που προκύπτει αναπόφευκτα από τη στάση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη απόφαση είναι μήπως, ύστερα από δύο δεκαετίες δικαστικού ακτιβισμού στο πεδίο της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, το Δικαστήριο πλέον υπαναχωρεί και, ενώ η έννοια αυτή προοριζόταν να γίνει θεμελιώδης ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης, όπως έκρινε στην υπόθεση *Grzelczyk*, τίθεται πλέον σε δεύτερη μοίρα στις υποθέσεις *Dano* και *Alimanovic*. Οι Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Cruz Villalón στην αναμενόμενη υπόθεση *Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο* συνεχίζουν την υποχώρηση, υποστηρίζοντας ότι η προσφυγή της Επιτροπής, που αμφισβητεί το δικαίωμα του Ηνωμένου Βασιλείου να εξαρτήσει τη χορήγηση οικογενειακών παροχών από τη διαμονή.

Για τους πολίτες της Ένωσης που αναζητούν εργασία, η ενωσιακή νομοθεσία προβλέπει ότι δεν μπορούν να απελαθούν, εφόσον δύνανται να παρέχουν αποδείξεις ότι

συνεχίζουν να αναζητούν εργασία και ότι έχουν πραγματικές πιθανότητες να προσληφθούν. Αυτό αντανακλά τη νομολογία του Δικαστηρίου, που ερμηνεύει τις Συνθήκες⁴¹. Ως εκ τούτου, η αλλαγή αυτή θα απαιτούσε τροποποίηση της Συνθήκης. Η απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Alimanovic* επιβεβαιώνει τον κανόνα αυτόν της νομοθεσίας.

Ενώ η απόφαση είναι ευνοϊκή για τα κράτη μέλη, αφού υποδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο μπορούν, σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο, να αρνούνται τη χορήγηση κοινωνικών παροχών στους αναζητούντες εργασία πολίτες της Ένωσης, έρχεται σε αντίθεση με τη νομοθεσία της Ένωσης και την αρχή της ίσης μεταχείρισης στην ελεύθερη κυκλοφορία των ευρωπαϊών πολιτών που διατυπώνεται στις Συνθήκες. Το Δικαστήριο καθιέρωσε μια διπλή διάκριση, αφενός, μεταξύ των εργαζομένων και των οικονομικά ανενεργών και, αφετέρου, μεταξύ υπηκόων και υπηκόων άλλου κράτους μέλους. Το Δικαστήριο προτίμησε να αφήσει σε κάθε κράτος μέλος την κρίση κατά πόσον η χορήγηση των κοινωνικών παροχών αποτελεί υπέρμετρο βάρος μετά από σώρευση όλων των μεμονωμένων αιτήσεων που θα του υποβληθούν. Είναι σαφές ότι, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να αναστείλει τις κοινωνικές παροχές, σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια. Μόνον όσοι Ευρωπαίοι πολίτες εργάζονται έχουν, πλέον, τη δυνατότητα να κυκλοφορούν ελεύθερα εντός του ευρωπαϊκού χώρου, χωρίς τον κίνδυνο παρεμπόδισης. Αντίθετα, οι οικονομικά ανενεργοί πολίτες της Ένωσης παραπέμπονται ουσιαστικά στη νόμιμη διαμονή, εκτός αν είναι διατεθειμένοι να ζήσουν χωρίς κοινωνικές παροχές, κατά το διάστημα που αναζητούν εργασία.

Έτσι, κατά την απόφαση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη υπόθεση, φαίνεται ότι η ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης δεν αρκεί πλέον, για να απολαύει ίσης μεταχείρισης στο κράτος μέλος υποδοχής. Θα πρέπει, επιπλέον, να τηρεί τις προϋποθέσεις που θέτει η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης, δηλαδή το παράγωγο δίκαιο.

Όμως, αν εξετάσει κανείς προσεκτικά τη διατύπωση των άρθρων 20 και 21 ΣΛΕΕ, θα συμπεράνει ότι οι κανόνες για την ιδιότητα του πολίτη της Ένωσης υπόκεινται τόσο στις Συνθήκες όσο και στο παράγωγο δίκαιο. Έτσι, τα δικαιώματα που απορρέουν από τις διατάξεις των Συνθηκών και αφορούν τους εργαζόμενους, τους αυτοαπασχολούμενους, τους παρόχους και τους αποδέκτες υπηρεσιών και τους σπουδαστές, εξακολουθούν επίσης να ισχύουν και θα μπορούσαν να περιορισθούν μόνο με τροποποίηση της Συνθήκης. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Για παράδειγμα, στην υπόθε-

39. Βλ. σκ. 61 της σχολιαζόμενης απόφασης.

40. Βλ. σκ. 62 της σχολιαζόμενης απόφασης.

41. Βλ. ΔΕΚ C-292/89, *The Queen/Immigration Appeal Tribunal, ex parte Antonissen*, 26.02.1991, ECLI:EU:C:1991:80.

ση *Antonissen*, έκρινε ότι το δικαίωμα των αναζητούντων εργασία να παραμείνουν στο κράτος μέλος υποδοχής απορρέει από το άρθρο 45 ΣΛΕΕ. Αλλά και σε πολύ πρόσφατη απόφασή του, το 2014 στην υπόθεση *Saint-Prix*, το Δικαστήριο εφάρμοσε το άρθρο 45 ΣΛΕΕ, για να κρίνει ότι η Συνθήκη, και όχι η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης, καθορίζει την έννοια του «εργαζομένου» για τους πρώην εργαζόμενους.

Ωστόσο, αν και η αλλαγή της στάσης του Δικαστηρίου φαίνεται, αρχικά, σαν βήμα προς τα πίσω, η απόφαση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη υπόθεση αποτελεί, στην πραγματικότητα, απλή επιστροφή στο γράμμα του ενωσιακού δικαίου. Πράγματι, το άρθρο 20 ΣΛΕΕ προβλέπει ότι τα δικαιώματα των πολιτών ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που ορίζονται από τις Συνθήκες και από τα μέτρα που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους. Εξάλλου, το άρθρο 21 παρ. 1 ΣΛΕΕ ορίζει ότι κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους. Το Δικαστήριο, επομένως, επιστρέφει σε μια αυστηρή ερμηνεία του παράγωγου δικαίου, καθώς και των όρων πρόσβασης στην ίση μεταχείριση. Ο πολίτης πρέπει να πληροί τις προϋποθέσεις νόμιμης διαμονής που προβλέπει η Οδηγία για τους πολίτες της Ένωσης. Η αυστηρή αυτή ερμηνεία επιβεβαιώνεται από την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στο κριτήριο του πραγματικού δεσμού, το οποίο το Δικαστήριο είχε ήδη χρησιμοποιήσει σε παλαιότερες αποφάσεις του και στο οποίο είχε κάνει αναφορά ο Γενικός Εισαγγελέας στις Προτάσεις του.

Παρόλα αυτά, το όραμα της κοινωνικής Ευρώπης που βασίζεται στην αλληλεγγύη, παραμένει ανεκπλήρωτο. Το πρόβλημα είναι ευαίσθητο τόσο από ανθρωπιστική όσο και από νομική άποψη.

Η σειρά υποθέσεων με προέλευση τη Γερμανία ολοκληρώνεται, μέχρι στιγμής, με την αναμενόμενη απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Garcia Nieto* που αφορά μια τρίτη περίπτωση. Πρόκειται για πολίτη της Ένωσης ο οποίος, κατά τους τρεις πρώτους μήνες της διαμονής του στο κράτος μέλος υποδοχής, δεν είναι μισθωτός ή μη μισθωτός εργαζόμενος ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι διατήρησε την ιδιότητα αυτή δυνάμει του άρθρου 7 παρ. 3 της Οδηγίας για τους πολίτες της Ένωσης. Ο Γενικός Εισαγγελέας πρότεινε εκ νέου ότι οι αιτούντες στην υπόθεση αυτή θα πρέπει να διατηρήσουν το κοινωνικό επίδομα τους⁴². Μένει να δούμε πώς θα αποφασίσει το Δικαστήριο.

42. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Wathelet στην υπόθεση *Garcia-Nieto*, ό.π.

► Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα

Νομιμότητα επεξεργασίας και μεταφοράς προσωπικών δεδομένων προς τρίτες χώρες. Ακύρωση της απόφασης «ασφαλούς λιμένα». Ρόλος και ανεξαρτησία εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων. Έννοια επαρκούς/ικανοποιητικού επιπέδου προστασίας

δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα – επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οδηγία 95/46 – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ – διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τρίτες χώρες

ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Β. Σκουρή, Εισηγητής: Τ. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: Υ. Bot, ECLI:EU:C:2015:650 – Προδικαστικό ερώτημα.

Παρατηρήσεις

Παναγιώτα Εμμ. Περράκη*

Την 6η Οκτωβρίου 2015, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) εξέδωσε την απόφασή του για την υπόθεση *Schrems* στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής από το Ιρλανδικό High Court. Η απόφαση τράβηξε το ενδιαφέρον των μέσων μαζικής ενημέρωσης, έγινε αντικείμενο βαρύγδουπων τίτλων και δημιούργησε αίσθηση πανικού σε ορισμένες επιχειρήσεις, που προσπαθούν έκτοτε να θέσουν σε εφαρμογή εναλλακτικούς μηχανισμούς μεταφοράς των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες ενόψει των προβλεπόμενων αντιδράσεων των εθνικών αρχών προστασίας. Πρόκειται για μία πραγματικά σημαντική απόφαση για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και τη χρήση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ο Χάρτης).

Στον απόηχο των αποκαλύψεων του Έντουαρντ Σνόου-ντεν αναφορικά με την εκτεταμένη πρόσβαση των μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ στα προσωπικά δεδομένα, ο Maximilian Schrems, αυστριακός νομικός και υποστηρικτής της ιδιωτικότητας, προσέφυγε στην ιρλανδική Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων κατά της χρήσης του «ασφαλούς λιμένα» για τη διαβίβαση δεδομένων από το Facebook προς τις ΗΠΑ. Ευρισκόμενος στην Αμερική με ένα πρόγραμμα ανταλλαγής σπουδαστών, άκουσε έναν από τους δικηγόρους της εταιρείας Facebook να αναλύει πώς και γιατί, σύμφωνα με τους νόμους των ΗΠΑ, η εταιρεία συλλέγει κάθε πληροφορία για τους χρήστες της¹. Επανερχόμενος στην Ευρώπη και βασιζόμενος

* Δ.Ν., Δικηγόρος, ΑΤΕΡ Πανεπιστημίου Στρασβούργου

1. Σ. ΤΑΣΣΗΣ, Οι ΗΠΑ δεν αποτελούν πλέον «ασφαλές λιμάνι» για

στο δικαίωμα πρόσβασης στα δεδομένα που συλλέγει κάθε εταιρεία και που κατοχυρώνει το ευρωπαϊκό δίκαιο, ζήτησε και έλαβε όλα τα δεδομένα που είχε το Facebook για εκείνον και τη δραστηριότητα του στο διαδίκτυο. Το αποτέλεσμα ήταν 1.200 σελίδες με δεδομένα που περιείχαν κάθε του κίνηση στο ή μέσω του εν λόγω κοινωνικού δικτύου, οπότε και αποφάσισε να κινηθεί νομικά εναντίον του². Ο Schrems ισχυρίστηκε ότι η απόφαση ασφαλούς λιμένα δεν παρέχει επαρκές επίπεδο προστασίας για τα δεδομένα με προέλευση από την ΕΕ. Αίτημά του ήταν η ιρλανδική Αρχή να εξετάσει την εγκυρότητα του «ασφαλούς λιμένα» και, εάν κριθεί απαραίτητο, να αναστείλει τις μεταφορές προσωπικών δεδομένων εν εξελίξει από το Facebook προς τις ΗΠΑ.

Το πλαίσιο που δημιουργεί η απόφαση ασφαλούς λιμένα αναπτύχθηκε, για να καλύψει το νομικό κενό, αλλά και να διασκεδάσει εντυπώσεις, με δεδομένο ότι πολλοί διατύπωναν την άποψη πως το νομικό πλαίσιο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ δεν ήταν «επαρκές» υπό την έννοια του άρθρου 25 παρ. 1 της Οδηγίας 95/46 (η Οδηγία). Η απόφαση έγινε αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ του Υπουργείου Εμπορίου των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, προκειμένου να γεφυρωθούν οι διαφορετικές προσεγγίσεις της ιδιωτικότητας στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, να επιτευχθεί η νόμιμη και με υψηλό επίπεδο προστασίας και σύμφωνη με την Οδηγία, αλλά και ταυτόχρονα ελεύθερη, ροή δεδομένων από ευρωπαϊκά νομικά πρόσωπα προς τις ΗΠΑ.

Μέχρι τη δημοσίευση της απόφασης *Schrems*, οι επιχειρήσεις που αυτοπιστοποιούνταν στο πλαίσιο της απόφασης ασφαλούς λιμένα έφεραν τεκμήριο «επαρκείας» και μπορούσαν, ως εκ τούτου, νόμιμα να λαμβάνουν τα δεδομένα που προέρχονταν από την ΕΕ. Το νομικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε με την απόφαση ασφαλούς λιμένα καθιέρωσε την υποχρέωση των αμερικανικών επιχειρήσεων να δεσμευτούν προαιρετικά στον σεβασμό μίας σειράς αρχών, προκειμένου να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα που συνοδεύουν την πιστοποίηση. Ο μηχανισμός αφορά τους τομείς που υπάγονται στην Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου και το Υπουργείο Μεταφορών και δεν αφορά, για παράδειγμα, τις τηλεπικοινωνίες ή τις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες³. Επιτρέπει στις επιχειρήσεις που συμμετέχουν να μεταφέρουν ελεύθερα τα δεδομένα από την Ευρώπη στις ΗΠΑ.

Στην απόφαση αυτή, το ΔΕΕ κήρυξε άκυρη την απόφαση ασφαλούς λιμένα μεταξύ ΗΠΑ και ΕΕ⁴ – τον μηχανισμό,

δηλαδή, που διευκόλυνε τη μεταφορά προσωπικών δεδομένων μεταξύ των δύο για περισσότερα από 15 έτη. Επίσης, θεώρησε πως οι αποφάσεις περί επάρκειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν δεσμεύουν απόλυτα τις εθνικές αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων. Αντιθέτως, αναγνωρίζει το δικαίωμα στις τελευταίες να ερευνήσουν και οι ίδιες εάν εξασφαλίζεται επαρκές επίπεδο προστασίας σχετικά με τις μεταφορές προσωπικών δεδομένων σε τρίτες χώρες.

Με εργαλείο, λοιπόν, τον θεσμικό ρόλο του ως ερμηνευτή και θεματοφύλακα του δικαίου της ΕΕ⁵, το ΔΕΕ αναδεικνύει τον συνταγματικό χαρακτήρα των διατάξεων προστασίας των προσωπικών δεδομένων και της δημιουργίας ανεξαρτήτων αρχών προστασίας τους (I), προκειμένου να ενισχύσει και να ενδυναμώσει την προστασία των ευρωπαίων χρηστών ψηφιακών υπηρεσιών (II) και να αναδείξει την ανάγκη μεγαλύτερης προστασίας της ελευθερίας του εντός και εκτός ΕΕ, στέλνοντας σαφές μήνυμα προς κάθε αποδέκτη.

I. Η επιβεβαίωση του ρόλου του ΔΕΕ ως θεματοφύλακα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ

Το ΔΕΕ έπρεπε να απαντήσει στο ερώτημα εάν η εθνική αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων, στην οποία απευθύνθηκε ο αιτών σχετικά με το ζήτημα της διαβίβασης των δεδομένων τους προς μία τρίτη χώρα, εν προκειμένω τις ΗΠΑ, στην οποία ο τελευταίος υποστηρίζει ότι τόσο το δίκαιο όσο και οι πρακτικές δεν προσφέρουν κατάλληλη και επαρκή προστασία, δεσμεύεται απόλυτα από τη διαπίστωση περί του αντιθέτου στην απόφαση 2000/520/ΕΚ περί ασφαλούς λιμένα.

Για να απαντήσει στα ανωτέρω προδικαστικά ερωτήματα, υπογράμμισε τη σημασία των εθνικών αρμοδιοτήτων τόσο των εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων όσο και του εθνικού δικαστή για την προστασία της ιδιωτικότητας του ευρωπαίου πολίτη (Α). Στο πλαίσιο αυτό, στο δεύτερο μέρος της απόφασης αποφασίζει να ελέγξει την εγκυρότητα του άρθρου 3 της απόφασης 2000/520/ΕΚ, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν εκείνο περιορίζει υπέρμετρα τις εξουσίες ελέγχου των εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων σε σχέση με τις μεταφορές στο πλαίσιο του «ασφαλούς λιμένα» (Β). Ο έλεγχος αυτός του επιτρέπει να αναδείξει τον συνταγματικό χαρακτήρα των διατάξεων προστασίας των προσωπικών δεδομένων και της δημιουργίας ανεξαρτήτων αρ-

τα προσωπικά δεδομένα των πολιτών της ΕΕ, ΔιΜΕΕ, 2015, σσ. 498-512, ιδ. σ. 508.

2. Ibid.

3. Βλ. Α. DEBET, L'invalidation du Safe Harbor par la CJUE: tempête sur le transfert de données vers les États-Unis, La Semaine Juridique, 2015, σ. 1258 επ.

4. Απόφαση 2000/250/ΕΚ Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 26.07.2000.

5. J-B. DUCLERCQ, Le pouvoir du législateur de l'Union en matière de protection des données à caractère personnel: une compétence liée?, Petites affiches, 2014, σ. 17. Γενικότερα για τον ρόλο του ΔΕΕ: R. KOVAR, La contribution de la Cour de Justice à l'édification de l'ordre juridique communautaire, Recueil des cours de l'Académie de droit européen, Martinus Nijhoff Publishers, vol. IV, livre I, 1993, σ. 15 επ. P. MAGNETTE (dir.), La Constitution de l'Europe, Edition de l'Université Bruxelles, Bruxelles, 2002.

χών προστασίας τους, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο του ως θεματοφύλακα των Συνθηκών της ΕΕ και, ως εκ τούτου πλέον, και του Χάρτη.

Α. Διά της εδραίωσης του ρόλου και της ανεξαρτησίας των εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων

Το ΔΕΕ εκτιμά – βασιζόμενο ιδιαίτερα στην ανεξαρτησία που απολαμβάνουν οι εθνικές αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων⁶ – ότι καμία από τις διατάξεις της Οδηγίας 95/46 δεν φαίνεται να εμποδίζει τις εθνικές αρχές να ελέγχουν τις μεταφορές δεδομένων προς τρίτες χώρες, ακόμη και στην περίπτωση που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει ήδη εκδώσει απόφαση καταλληλότητας. Οι εθνικές αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων θα πρέπει, σύμφωνα με την απόφαση, να έχουν αρμοδιότητα να ερευνήσουν σχετικές καταγγελίες, ανεξάρτητα εάν υπάρχει σχετική απόφαση της Επιτροπής⁷.

Πρόκειται για αρμοδιότητα των εθνικών αρχών που τους παρέχεται τόσο από το άρθρο 28 της Οδηγίας όσο και από το άρθρο 8 παρ. 3 του Χάρτη. Ύστερα από αίτηση κάθε ενδιαφερομένου προσώπου ή και ενώσεως προσώπων, οι εθνικές αρχές οφείλουν να εξετάσουν, με κάθε ανεξαρτησία, εάν η διαβίβαση δεδομένων φυσικού προσώπου προς τρίτη χώρα είναι σύμφωνη με τις αρχές που θέτει η Οδηγία.

Έτσι, καταλήγει το ΔΕΕ ότι η απόφαση που έχει εκδοθεί από την Επιτροπή «δεν μπορεί να εμποδίσει τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα έχουν διαβιβαστεί ή θα μπορούσαν να διαβιβαστούν προς τρίτη χώρα να υποβάλουν αίτηση προς τις εθνικές αρχές ελέγχου, υπό την έννοια του άρθρου 28, παράγραφος 4, της εν λόγω οδηγίας, σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων αυτών. Επιπλέον, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας ιδίως στις σκέψεις 61, 93 και 116 των προτάσεών του, μια τέτοια απόφαση δεν μπορεί ούτε να εξαλείψει ούτε να περιορίσει τις εξουσίες που αναγνωρίζονται ρητά στις εθνικές αρχές ελέγχου από το άρθρο 8, παράγραφος 3, του Χάρτη και από το άρθρο 28 της ανωτέρω οδηγίας»⁸.

Η άποψη αυτή μετατρέπει τις εθνικές αρχές κατά κάποιον τρόπο σε οιοδήποτε δικαιοδοτικά όργανα⁹. Βέβαια η επιβεβαίωση, η ανάδειξη του ρόλου του δικτύου εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων περιορίζεται πάντα από το δίκαιο της ΕΕ. Οι αρχές δεσμεύονται θεωρητικά κατά την ανωτέρω εξέταση από την απόφαση της Επιτροπής, η οποία, μέχρι να κριθεί ανίσχυρη από το ΔΕΕ, δεσμεύει τόσο τα κράτη όσο και τα όργανά τους, εν

προκειμένου τις εθνικές αρχές ελέγχου, που δεν μπορούν να θεσπίσουν αντίθετα προς την απόφαση μέτρα, όπως πράξεις που διαπιστώνουν δεσμευτικά ότι η τρίτη χώρα την οποία αφορά η απόφαση δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας¹⁰. Συνεπώς, η ελευθερία και το πλαίσιο δράσης των εθνικών αρχών ελέγχου είναι πάντα προσδιορισμένα από το δίκαιο της ΕΕ και εκείνες δεσμεύονται να δράσουν στο πλαίσιο του.

Εντούτοις, ο σκοπός και το πνεύμα της Οδηγίας οδηγούν αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η άσκηση των ανωτέρω εξουσιών από το ΔΕΕ και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν μπορούν να στερήσουν τη δυνατότητα ελέγχου των εθνικών αρχών προστασίας. Οι τελευταίες πρέπει πάντα να μπορούν δυνάμει των εξουσιών που τους παρέχει η Οδηγία να εξετάσουν κατόπιν αιτήσεως εάν η διαβίβαση των δεδομένων πληροί τους όρους και τις προϋποθέσεις που εκείνη θέτει¹¹.

Διαφορετικά, το δικαίωμα αίτησης των προσώπων στις εθνικές αρχές ελέγχου θα στερούνταν το νόημά του και την πρακτική του αποτελεσματικότητα, καθώς, διαβιβάζοντάς τα προς τη σχετική χώρα που έχει χαρακτηριστεί ασφαλής λιμένας, εκείνα θα έχαναν την προστασία τους από τις εθνικές αρχές ελέγχου¹².

Έτσι, η αρχή μπορεί να θέσει το θέμα στον εθνικό δικαστή, ο οποίος δύναται να διαπιστώσει ότι η τρίτη χώρα δεν εξασφαλίζει κατάλληλο επίπεδο προστασίας για τη διαβίβαση προσωπικών δεδομένων υπό την έννοια της Οδηγίας. Σε περίπτωση, δε, που είχε οποιαδήποτε αμφιβολία για την εγκυρότητα της απόφασης της Επιτροπής, μπορεί να παραπέμψει προδικαστικά το θέμα στο ΔΕΕ.

Συνεπώς, ο έλεγχος των αποφάσεων της Επιτροπής που εκδίδονται δυνάμει του άρθρου 25 παρ. 6 της Οδηγίας από τις εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια είναι εφικτός, αν και έχει περιορισμένο πεδίο.

Στο πλαίσιο των περιορισμένων εθνικών αρμοδιοτήτων, οι οποίες όμως παραμένουν σημαντικές και θεμελιώδεις, το ΔΕΕ εξετάζει στο δεύτερο μέρος της απόφασης, το άρθρο 3 της απόφασης 2000/520/ΕΚ, το οποίο περιορίζει τις εξουσίες ελέγχου των εθνικών αρχών προστασίας προσωπικών δεδομένων σε σχέση με τις διαβιβάσεις δι-αμέσου του ασφαλούς λιμένα. Στο σημείο αυτό, το ΔΕΕ εκτιμά πως η Επιτροπή έδρασε καθ' υπέρβαση αρμοδιότητας, περιορίζοντας τις ανωτέρω αρμοδιότητες των οποίων το περίγραμμα έρχεται τώρα στη *Schrems* να προσδιορίσει και να περιχαραξεί, ακυρώνοντας το άρθρο 3.

6. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 41.

7. Σ. ΤΑΣΣΗΣ, ό.π., σ. 508.

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 53.

9. Σ. ΤΑΣΣΗΣ, ό.π., σ. 510.

10. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 52.

11. Ibid, σκ. 56-58 και 63.

12. Ibid.

B. Διά της ακύρωσης της απόφασης ασφαλούς λιμένα

Αφού απαντά στην ερώτηση που τέθηκε από το ιρλανδικό High Court, το Δικαστήριο αποφασίζει αυτεπαγγέλτως να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα απ' όσα του ζητήθηκαν, ενθαρρυνόμενο προς αυτή την κατεύθυνση και από τον Γεν. Εισαγγελέα¹³. Αποφασίζει λοιπόν να εξετάσει το κύρος της απόφασης ασφαλούς λιμένα.

Σε αυτό το σημείο, σύμφωνα με την απόφαση, η ένταξη μίας αμερικανικής επιχείρησης στο σύστημα της απόφασης ασφαλούς λιμένα δημιουργεί τεκμήριο «ικανοποιητικού επιπέδου προστασίας» των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα με προέλευση από την ΕΕ. Εντούτοις, οι αρχές των οποίων τον σεβασμό προσυπογράφουν οι επιχειρήσεις, όταν εντάσσονται στο σύστημα «ασφαλούς λιμένα», δεν δεσμεύουν τις αμερικανικές δημόσιες αρχές.

Χωρίς να υπεισέλθει στις λεπτομέρειες του σεβασμού των αρχών του ασφαλούς λιμένα και της συζητήσεως σχετικά με το αν εκείνες εξασφαλίζουν ισοδύναμο επίπεδο προστασίας¹⁴, το Δικαστήριο επικεντρώθηκε στο γεγονός ότι οι δημόσιες αρχές των ΗΠΑ έχουν την αρμοδιότητα πρόσβασης στα δεδομένα κατά τρόπο γενικευμένο και χωρίς κανένα ουσιαστικό κριτήριο που να την περιορίζει. Το γεγονός αυτό θεώρησε πως προσβάλλει το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 7 του Χάρτη)¹⁵.

Επιπλέον επιχείρημα για την αντίθεση της απόφασης με τα άρθρα του Χάρτη είναι ότι οι εν λόγω επιχειρήσεις δεσμεύονται από το δίκαιο των ΗΠΑ να αποκλίνουν από τις αρχές του ασφαλούς λιμένα, όταν οι τελευταίες έρχονται σε σύγκρουση με τις απαιτήσεις εθνικής ασφάλειας, δημόσιου συμφέροντος και εφαρμογής του δικαίου των ΗΠΑ¹⁶.

Τέλος, δεν προβλέπεται αποτελεσματική προστασία στις ΗΠΑ μέσω της διοικητικής ή δικαστικής οδού που να τους εξασφαλίζει την πρόσβαση, την τροποποίηση ή τη διαγραφή των δεδομένων τους και, γενικότερα, προστασία των πολιτών από τις παραβιάσεις του δικαιώματος προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων είτε από τις δημόσιες αρχές είτε από τις σχετικές επιχειρήσεις¹⁷.

Έτσι, συμπεραίνει το ΔΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν απέδειξε ότι οι ΗΠΑ εξασφαλίζουν αποτελεσματικά, με την εσωτερική τους νομοθεσία ή τις διεθνείς τους δεσμεύσεις, επίπεδο προστασίας ουσιαστικά ισοδύναμο με

αυτό που εξασφαλίζεται από την έννομη τάξη της ΕΕ¹⁸. Συνεπώς, το ΔΕΕ δίνει ένα νέο και ιδιαίτερος χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο του άρθρου 25 παρ. 1 της Οδηγίας για την εκτίμηση της νομιμότητας τέτοιων αποφάσεων και στο μέλλον. Καταλήγει σχετικά πως μας ενδιαφέρει η ουσιαστική ισοδύναμη, κατάλληλη προστασία, η οποία προφανώς θα πρέπει να εκτιμάται κατά περίπτωση και εκ του αποτελέσματος. Μένει βέβαια να αναπτύξει αυτήν την έννοια και στο μέλλον, προκειμένου να μπορούμε να την αναλύσουμε, να εξαγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα και να εκτιμήσουμε το ακριβές περιγράμματά της, καθώς και τη δέσμη κριτηρίων που θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν, για να κριθεί τότε μια τρίτη χώρα εξασφαλίζει επίπεδο προστασίας ουσιαστικά ισοδύναμο.

Επιπλέον, το άρθρο 3 της απόφασης 2000/520 περιέχει ειδική ρύθμιση που περιορίζει τις εξουσίες που διαθέτουν οι εθνικές αρχές ελέγχου δυνάμει του άρθρου 28 της Οδηγίας, την οποία θεωρεί το ΔΕΕ ότι η Επιτροπή θέσπισε καθ' υπέρβαση αρμοδιοτήτων και, ως εκ τούτου, το σύνολο της απόφασης περί ασφαλούς λιμένα πρέπει να κριθεί ανίσχυρο¹⁹.

Το ανωτέρω σκεπτικό της απόφασης δεν βγάζει ιδιαίτερο νόημα, εάν εξετάζεται αποσπασματικά και αποκομμένα από το ευρύτερο νομολογιακό περιβάλλον του. Προκειμένου να κατανοηθεί, θα πρέπει να διαβάζεται ως τμήμα μίας ευρύτερης «δικαστικής στρατηγικής» που αναπτύσσει το ΔΕΕ από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας, προκειμένου να προστατεύσει και να διευρύνει τα δικαιώματα των χρηστών των ψηφιακών υπηρεσιών.

II. Η ενίσχυση της προστασίας της ιδιωτικότητας των χρηστών ψηφιακών υπηρεσιών

Η απόφαση πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μία συντονισμένη και συνειδητή προσπάθεια του δικαστή να παρακολουθήσει και, κυρίως, να αντιδράσει στην εξέλιξη της ψηφιακής τεχνολογίας και του γεγονότος ότι, πλέον, τεράστιες ποσότητες προσωπικών δεδομένων αποθηκεύονται σε έναν παγκόσμιο εικονικό χώρο, όπου η ΕΕ αλλά και όλα τα κράτη δεν έχουν στην πραγματικότητα ιδιαίτερη δύναμη, εξουσία και επιρροή²⁰. Σε μία κατάσταση, δηλαδή, με τεράστιο διακύβευμα για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, η οποία δημιουργεί μία απειλή όχι ιδιαίτερα ορατή, που όμως οι κίνδυνοι που εκπηγάζουν από αυτήν εξελίσσονται πιο γρήγορα απ' ότι η σχετική νομοθεσία.

Κατά το παρελθόν, το δικαίωμα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων προβλεπόταν μόνον από το

13. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Y. Bot, στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ECLI:EU:C:2015:627, ιδ. παρ. 123 και επ.

14. Decision on transfer of data to the United States declared invalid, EU Focus, 2015, σσ.1-3, ιδ. σ. 2 και A. DEBET, ό.π.

15. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 94.

16. Ibid, σκ. 86.

17. Ibid, σκ. 90.

18. Ibid, σκ. 96.

19. Ibid, σκ. 100-106.

20. ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland και Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238, σκ. 34, 37 και ΔΕΕ C-131/12, 13.05.2014, *Google Spain και Google*, ECLI:EU:C:2014:317, σκ. 80, 88.

παράγωγο δίκαιο της ΕΕ²¹. Σήμερα, με το άρθρο 16 Β η προστασία των προσωπικών δεδομένων έχει εισέλθει στη Συνθήκη και κατοχυρώνεται διπλά, στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη.

Το ΔΕΕ φροντίζει να δώσει σ' αυτήν τη νομική καθιέρωση χαρακτήρα όχι απλά συμβολικό. Είναι αισθητή η βούλησή του να παράξει όλα τα αποτελέσματα που αυτή συνεπάγεται, κρίνοντας πως η Επιτροπή και, γενικά, ο Ευρωπαίος νομοθέτης έχουν πλέον μια εξουσία περιορισμένη από την υποχρέωση σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων που προβλέπονται στη Συνθήκη και τον Χάρτη (Α), η οποία διευρύνει και ενδυναμώνει τα δικαιώματα των ευρωπαίων πολιτών (Β).

Α. Η καθιέρωση του θεμελιώδους χαρακτήρα του δικαιώματος προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δυνάμει του Χάρτη

Το Δικαστήριο καθιερώνει την αρχή ότι η έννοια του «ικανοποιητικού επιπέδου προστασίας» θα πρέπει να οριστεί και να κριθεί υπό το φως της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων και, ειδικότερα εν προκειμένω, της ιδιωτικής τους ζωής, περιορίζοντας έτσι σημαντικά την ελευθερία και την εξουσία εκτιμήσεως της Επιτροπής που απορρέει από το άρθρο 25 παρ. 6 της Οδηγίας²², αλλά και υπενθυμίζοντας την ιεραρχική υπεροχή ορισμένων συνταγματικών αρχών που κατοχυρώνονται στις Συνθήκες και τον Χάρτη²³. Έτσι, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι θα πρέπει κατά περίπτωση να κρίνεται εάν οι χώρες προορισμού των δεδομένων εξασφαλίζουν αποτελεσματικά, με την εσωτερική τους νομοθεσία ή τις διεθνείς τους δεσμεύσεις, επίπεδο προστασίας ουσιαστικά ισοδύναμο με αυτό που εξασφαλίζεται από την έννομη τάξη της ΕΕ²⁴, η οποία πλέον κατοχυρώνει και τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Η επιθυμία του ΔΕΕ να ενδυναμώσει την προστασία των δικαιωμάτων και να επιβεβαιώσει τον ρόλο του ως υπέρτατου θεματοφύλακα τους εντός της ΕΕ προκύπτει και από το γεγονός ότι εν προκειμένω δεν κρίνει πραγματικές ενέργειες, αλλά πιθανές παραβιάσεις που θα θίγουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των προσώπων των οποίων τα δεδομένα έχουν διαβιβαστεί ήδη ή θα διαβιβαστούν στο μέλλον από την ΕΕ στις ΗΠΑ. Δεν απαιτεί συγκεκριμένες παραβιάσεις ή ζημία και δυσμενείς συνέπειες λόγω της παραβιάσεως²⁵.

Στο ίδιο πλαίσιο, το ΔΕΕ αναδεικνύει τον ρόλο των εθνικών αρχών ελέγχου και της ανεξαρτησίας τους. Στο πα-

ρελθόν, είχε προσπαθήσει να τη θωρακίσει έναντι των κρατών μελών²⁶ και τώρα θωρακίζει και έναντι των αρχών της ΕΕ, εν προκειμένω της Επιτροπής. Η τελευταία με τις αποφάσεις της μπορεί θεωρητικά να περιορίσει τον ρόλο τους, δυνάμει του άρθρου 25 της Οδηγίας σε έναν κόσμο όπου η αρχή της εδαφικότητας των νόμων χάνει πλέον προοδευτικά το νόημά της.

Έτσι, οι πολίτες της ΕΕ βρίσκουν έναν πρόθυμο υπερασπιστή των δικαιωμάτων τους στο ΔΕΕ, που διευρύνει με τη νομολογία του την προστασία τους, τόσο κατά το περιεχόμενό της όσο και σχετικά με τις εξουσίες που αποδίδει στις εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια, υπενθυμίζοντας και υπογραμμίζοντας τον ρόλο των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην έννομη τάξη της ΕΕ. Οι εθνικές αρχές είναι ανεξάρτητες, η ανεξαρτησία τους καθώς και οι εξουσίες ελέγχου τους εκπηγάζουν από τον Χάρτη και αυτό τους δίνει έναν επιπλέον ρόλο, άρρηκτα συνδεδεμένο με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Συνεπώς, καταλήγει το ΔΕΕ, η υπό κρίση συμπεριφορά προσβάλλει, πέρα από την Οδηγία και το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, και ιδίως τα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, και το άρθρο 16 παρ. 2 ΣΛΕΕ επιβεβαιώνοντας τον χαρακτήρα της ΕΕ ως Ένωσης Δικαίου²⁷ η οποία έχει δεσμευθεί να σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Το ίδιο το Δικαστήριο και κάθε άλλο όργανό της, υπενθυμίζει το ΔΕΕ, αλλά και τα όργανα των κρατών μελών, όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ, δεσμεύονται από τον Χάρτη και κάθε πράξη τους υπόκειται σε έλεγχο συμφωνίας μαζί του²⁸.

Το ΔΕΕ φαίνεται λοιπόν να αναλαμβάνει τον ρόλο του θεματοφύλακα σχετικά με την προστασία των προσωπικών δεδομένων, παίρνοντας σαφές προβάδισμα στο θέμα σε σχέση με τον νομοθέτη. Πρέπει δε να υπογραμμιστεί ότι δεν πρόκειται για μία μεμονωμένη απόφαση. Αντιθέτως, εντάσσεται σε μία σειρά προσφάτων αποφάσεων – που δημοσιεύτηκαν μετά τη θέση σε εφαρμογή της Συνθήκης της Λισσαβόνας²⁹ – η οποία έχει ως στόχο να ενδυναμώσει καταφανώς το δικαίωμα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικότητας σε πολλαπλά επίπεδα.

Β. Προς μία διεύρυνση της προστασίας των ευρωπαίων πολιτών

Το ΔΕΕ, σε συνέχεια της προηγούμενης σχετικής νομολογίας, που καθιέρωσε και όρισε το δικαίωμα όπως προ-

21. Ανάμεσα σε άλλα, ιδίως, την Οδηγία 95/46/ΕΚ, την Οδηγία 2006/24/ΕΚ και την Οδηγία 2002/58 καθώς και τον Κανονισμό 45/2001.

22. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 71-78.

23. J-B. DUCLERCQ, ό.π.

24. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 96.

25. Ibid, σκ. 87.

26. Βλ. ΔΕΕ C-518/07, *Επιτροπή/Γερμανία*, 09.03.2010, ECLI:EU:C:2010:125, σκ. 50, ΔΕΕ C-614/10, *Επιτροπή/Αυστρία*, 16.10.2012, ECLI:EU:C:2012:631, σκ. 43, ΔΕΕ C-288/12, *Επιτροπή/Ουγγαρία*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:237, σκ. 54-55.

27. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 60, καθώς και την εκεί αναφερόμενη σχετική νομολογία του ΔΕΕ. R. KOVAR, ό.π., P. MAGNETTE (dir.), ό.π.

28. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 60 και επ.

29. ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, ό.π. και ΔΕΕ C-131/12, ό.π.

βλέπεται στο άρθρο 8 του Χάρτη³⁰, επιφέρει σε αυτήν την τρίτη κατά σειρά σχετική απόφαση πληροφορίες, σχετικά με το νομικό πλαίσιο του δικαιώματος και τη δυνατότητα νόμιμης εξαίρεσης από την προστασία του. Η προστασία αυτή μας λέει πως πρέπει να γίνεται πάντοτε με σαφείς και ακριβείς κανόνες και πάντα με το σεβασμό των αρχών της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας³¹.

Έτσι, κρίνει το ΔΕΕ στην σχολιαζόμενη απόφαση ότι «δεν περιορίζεται στα όρια του απολύτως αναγκαίου μια ρύθμιση που επιτρέπει κατά γενικευμένο τρόπο τη διατήρηση του συνόλου των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όλων των προσώπων των οποίων τα δεδομένα διαβιάστηκαν από την Ένωση στις Ηνωμένες Πολιτείες, χωρίς καμία διαφοροποίηση, περιορισμό ή εξαίρεση σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό και χωρίς να προβλέπεται αντικειμενικό κριτήριο που θα μπορούσε να οριοθετήσει την πρόσβαση των δημόσιων αρχών στα δεδομένα και τη μεταγενέστερη χρήση τους για συγκεκριμένους σκοπούς, αυστηρά περιορισμένους, που μπορούν να δικαιολογήσουν την προσβολή που συνεπάγεται τόσο η πρόσβαση όσο και η χρήση των δεδομένων αυτών»³².

Έτσι, το ΔΕΕ ορίζει τον τρόπο εφαρμογής του δικαιώματος και τον τρόπο με τον οποίο διεξάγεται ο έλεγχος της νομιμότητας των περιορισμών της προστασίας των προσωπικών δεδομένων από τρίτες χώρες και, ενδεχομένως, ο έλεγχος της αναλογικότητας του περιορισμού.

Η σημασία και οι συνέπειες της απόφασης είναι ευρείες. Αναμένεται να επηρεάσει τόσο το νομικό πλαίσιο της διαβίβασης δεδομένων σε τρίτες χώρες όσο και το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών της ΕΕ.

Προφανώς, ο σκοπός του δεν είναι να απαντήσει απλά και μόνο στα προδικαστικά ερωτήματα ούτε καν να απευθυνθεί σε όλους τους πολίτες της ΕΕ. Αντιθέτως, φαίνεται πως θέλει να απευθυνθεί σε όλες τις αρμόδιες αρχές εντός και εκτός ΕΕ, υπογραμμίζοντάς τους ότι δεσμεύονται από τον Χάρτη, του οποίου τις επιταγές οφείλουν να σέβονται.

Έτσι, σε όλη την απόφαση εστιάζει σε έναν αυστηρό έλεγχο της συμβατότητας της απόφασης ασφαλούς λιμένα με τα θεμελιώδη δικαιώματα και προσφέρει μία προστασία σημαντική και ευρύτερη από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³³. Σύμφωνα δε με πολλούς μελετητές στις ΗΠΑ, η Ευρώπη δημιουργεί συνειδητά μια σειρά κανόνων πολύ αυστηρότερων σε σχέση με τις άλλες δικαιοδοσίες, καθιστώντας το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικότητας ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου³⁴.

III. Συμπεράσματα

Η απόφαση αφήνει βέβαια τεράστιο νομικό κενό για τις αμερικανικές επιχειρήσεις που αφορούσε η απόφαση «ασφαλούς λιμένα», οι οποίες είναι περισσότερες από 4.000³⁵, όπως και οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που σχετίζονται με εκείνες, και βρίσκονται βυθισμένες στην αμηχανία και τη νομική αβεβαιότητα.

Επιπλέον, ένα από τα ζητήματα που ανακύπτουν είναι πώς ακριβώς θα διαμορφωθεί το πλαίσιο του ελέγχου από τις εθνικές αρχές κατόπιν των καταγγελιών για τις μεταφορές σε τρίτες χώρες και η σχετική πρακτική και νομολογία που θα προκύψει και η οποία ενδέχεται και να διαφέρει από κράτος σε κράτος.

Έπειτα, σε πολλά από τα κράτη η εθνική αρχή θα οπλιστεί με το δικαίωμα να προσφεύγει αυτεπαγγέλτως σχετικά στη δικαιοσύνη, δικαίωμα που πολλές από τις αρχές δεν είχαν έως τώρα.

Επιπροσθέτως, η απόφαση άνοιξε τον ασκό του Αιόλου, υπό την έννοια ότι παραμένει αβέβαιη η εγκυρότητα των εναλλακτικών μηχανισμών που χρησιμοποιούνται για τη διαβίβαση δεδομένων, όπως είναι, για παράδειγμα, οι πρότυπες ρήτρες (model clauses). Στον πυρήνα της απόφασης *Schrems* κρίνεται το γεγονός ότι οι μυστικές υπηρεσίες και οι αρχές των ΗΠΑ έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στα δεδομένα, όταν αυτά βρίσκονται εκεί. Η πρόσβαση αυτή δεν περιορίζεται μόνο σε όσα δεδομένα διαβιβάζονται διαμέσου του ασφαλούς λιμένα, αλλά εφαρμόζεται και σε όσα διαβιβάζονται με τους άλλους μηχανισμούς. Συνεπώς, οι όποιοι εναλλακτικοί τρόποι μεταφοράς δεδομένων σε τρίτες χώρες, αν και παραμένουν αυτή τη στιγμή σε ισχύ, δεν αποκλείεται να ακυρωθούν στο μέλλον για τους ίδιους λόγους³⁶. Θα πρέπει, λοιπόν, να περιμένουμε είτε οι εθνικές αρχές είτε η Επιτροπή είτε το ΔΕΕ και τα εθνικά δικαστήρια να προσδιορίσουν ποιες διασυνοριακές μεταφορές δεν είναι σύνομες και ποια διοικητικά μέτρα (ένα εκ των οποίων είναι και η διοικητική άδεια) θα εφαρμοστούν, για να καλύψουν αυτή την πραγματικότητα³⁷.

Οι λύσεις θα πρέπει να αναζητηθούν σε μία εκ βάθρων αλλαγή της σχετικής νομοθεσίας των ΗΠΑ και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ για μία απόφαση ασφαλούς λιμένα II πιθανολογείται πως δυσχερώς θα ευδοκιμήσουν – αν ευδοκιμήσουν – από αυτήν την άποψη.

30. Ibid.

31. Σχολιαζόμενη απόφαση, σκ. 91-93.

32. Ibid παρ. 94. Πρβλ. ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, ό.π., σκ. 57 έως 61.

33. J-L. SAURON, *L'affaire Schrems*, Gazette du Palais, 2015, n° 302, p. 7.

34. Σ. ΤΑΣΣΗΣ, ό.π., σ. 512. M.F. KIGHTLINGER, *Twilight of the Idols?*

EU Internet Privacy and the Post Enlightenment Paradigm, *Columbia Journal of European Law*, 14, σσ. 1, 5.

35. B. TREACY / J. HENDERSON, *The demise of the US-EU safe harbor*, *Privacy and Data protection*, 2015, σσ. 3-5.

36. Ibid.

37. Σ. ΤΑΣΣΗΣ, ό.π., σ. 512.

► Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων

Όροι αποκλεισμού καταδικασθέντος για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος από τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι – πολίτες της Ένωσης – ποινική καταδίκη – παρεμπόδιση ποινή – αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων – Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – πεδίο εφαρμογής – αρμοδιότητα του Δικαστηρίου

ΔΕΕ C-650/13, Delvigne, 06.10.2015, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Β. Σκουρής, Εισηγήτρια: Κ. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: Ρ. Cruz Villalón, ECLI:EU:C:2015:648 – Προδικαστικό ερώτημα

Το 1988, ο Thierry Delvigne, Γάλλος πολίτης, καταδικάστηκε από γαλλικό δικαστήριο σε ποινή κάθειρξης δώδεκα ετών για την τέλεση κακουργήματος (ανθρωποκτονίας από πρόθεση). Σύμφωνα με τον τότε ισχύοντα γαλλικό ποινικό κώδικα, η καταδίκη για την τέλεση κακουργήματος συνεπαγόταν αυτοδικαίως την επ' αόριστον αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του καταδικασθέντος. Ο σήμερα ισχύων γαλλικός ποινικός κώδικας ρυθμίζει το ζήτημα διαφορετικά: η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων των καταδικασθέντων για την τέλεση κακουργήματος δεν είναι πλέον αυτοδίκαιη, αλλά επιβάλλεται κατά την κρίση του δικαστηρίου και για χρονικό διάστημα το πολύ δέκα ετών. Ωστόσο, η ηπιότερη αυτή ρύθμιση δεν επεκτάθηκε και σε όσες καταδίκες είχαν καταστεί αμετάκλητες πριν από τη θέση σε ισχύ του νέου νομοθετήματος (1994). Το 2012, ο Thierry Delvigne προσέφυγε στο Tribunal d'instance de Bordeaux (Μονομελές Πρωτοδικείο του Μπορντώ) εναντίον της διαγραφής του από τους εκλογικούς καταλόγους του τόπου κατοικίας του, με το επιχείρημα, μεταξύ άλλων, ότι αντιτίθεται στα άρθρα 39 παρ. 2 (δικαίωμα ψήφου των πολιτών της Ένωσης στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) και 49 παρ. 1 (κανόνας της αναδρομικότητας του ηπιότερου ποινικού νόμου) ΧΘΔΕΕ. Διατηρώντας αμφιβολίες ως προς την ερμηνεία των ανωτέρω διατάξεων, το εθνικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, Δικαστήριο) δύο σχετικά προδικαστικά ερωτήματα.

Αρχικά, το Δικαστήριο χρειάστηκε να εξετάσει αν ήταν πράγματι αρμόδιο να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα. Ορισμένες από τις κυβερνήσεις που κατέθεσαν παρατηρήσεις υποστήριξαν ότι δεν υφίσταται σύνδεσμος μεταξύ της επίμαχης γαλλικής νομοθεσίας και του δικαίου της Ένωσης, ώστε η πρώτη να δύναται να θεωρηθεί ως εφαρμογή του δεύτερου υπό την έννοια του άρθρου 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Το Δικαστήριο, πάντως, εντόπισε έναν τέτοιο σύνδεσμο στα άρθρα 14 παρ. 3 ΣΕΕ και 1 παρ. 3 της Πράξης για την εκλογή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με άμεση και καθολική ψηφοφορία.

Εισερχόμενο, ακολούθως, στην ουσία της υπόθεσης, το Δικαστήριο αποφάνθηκε πως νομοθεσία κράτους μέλους, η οποία αποκλείει αυτοδικαίως από τους φορείς του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όσα πρόσωπα έχουν κριθεί ένοχα τέλεσης σοβαρού ποινικού αδικήματος, δεν παραβιάζει τα άρθρα 39 παρ. 2 και 49 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ. Καθοριστικός παράγοντας, προκειμένου το Δικαστήριο να καταλήξει στο ανωτέρω συμπέρασμα, υπήρξε η παροχή από τη γαλλική νομοθεσία σε όλους τους ενδιαφερομένους της δυνατότητας να ζητήσουν και ενδεχομένως να επιτύχουν την ανάκτηση του δικαιώματος ψήφου.

Παρατηρήσεις

Δημοσθένης Λέντζης*

Το 1995, στην υπόθεση *Krenzow*, το Δικαστήριο κλήθηκε από το αυστριακό ακυρωτικό να ελέγξει αν η εθνική νομοθεσία, δυνάμει της οποίας ένα πρόσωπο είχε καταδικασθεί στο κράτος μέλος καταγωγής του σε στερητική της ελευθερίας ποινή για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος, συμβιβαζόταν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονταν τότε (ως γενικές αρχές του δικαίου) στο δίκαιο της Ένωσης¹. Τη φορά εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε εαυτό αναρμόδιο να προβεί στον αιτηθέντα έλεγχο, με το σκεπτικό ότι η αμφισβητούμενη εθνική νομοθεσία είχε εφαρμοσθεί σε κατάσταση που δεν παρουσίαζε κανέναν σύνδεσμο με το δίκαιο της Ένωσης, καθώς η εκ μέρους του καταδικασθέντος προβαλλόμενη προοπτική άσκησης του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής ήταν καθαρά υποθετική. Είκοσι περίπου χρόνια αργότερα, στην υπό σχολιασμό υπόθεση *Delvigne*, το Δικαστήριο κλήθηκε από γαλλικό πρωτοβάθμιο δικαστήριο να ελέγξει αν η αυτοδίκαιη και επ' αόριστον απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων ενός προσώπου, συνεπεία καταδίκης του στο κράτος μέλος καταγωγής του σε στερητική της ελευθερίας ποινή για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος, προσέκρουε σε διατάξεις του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τη φορά αυτή, το Δικαστήριο πρόβη στον αιτηθέντα έλεγχο (υπό Β.), αφού προηγουμένως τεκμηρίωσε την ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ της αμφισβητούμενης εθνικής νομοθεσίας και του δικαίου της Ένωσης (υπό Α.), σημείο όπου εντοπίζεται και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της απόφασης.

* Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ. Το κείμενο ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2015.

1. Βλ. ΔΕΚ C-299/95, *Krenzow*, 29.05.1997, ECLI:EU:C:1997:254.

A. Η θεμελίωση της αρμοδιότητας του Δικαστηρίου

Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής, ο Χάρτης) δεσμεύει πρωτίστως τα όργανα της Ένωσης και, δευτερευόντως, και τα κράτη μέλη, αλλά μόνον εφόσον εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης². Εύλογα, λοιπόν, τίθεται το ερώτημα πότε ακριβώς τα κράτη μέλη εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης, ώστε το Δικαστήριο να είναι αρμόδιο να ελέγχει τη δράση τους με βάση τον Χάρτη. Αυτό συμβαίνει, πρώτον, όταν εφαρμόζουν διατάξεις του πρωτογενούς ή του παράγωγου δικαίου της Ένωσης με άμεση ισχύ ή διατάξεις του εθνικού δικαίου θεσπισθείσες για τη μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη ή για την εκτέλεση διατάξεων του δικαίου της Ένωσης. Αυτό συμβαίνει, δεύτερον, όταν εφαρμόζουν διατάξεις του εθνικού δικαίου θεσπισθείσες στο πλαίσιο νομοθετικά ή νομολογιακά προβλεπόμενων εξαιρέσεων από το δίκαιο της Ένωσης³. Εξάλλου, στην πολύ γνωστή υπόθεση *Åkerberg Fransson*, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι το ίδιο συμβαίνει, τρίτον, και όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν διατάξεις του εθνικού δικαίου που, αν και δεν έχουν θεσπισθεί για τη μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη ή για την εκτέλεση διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, επιστρατεύονται για να εκπληρωθούν υποχρεώσεις απορρέουσες από το δίκαιο της Ένωσης⁴. Το κρίσιμο στοιχείο, στην τελευταία περίπτωση, δεν συνίσταται, δηλαδή, στη βούληση του εθνικού νομοθέτη κατά τη θέσπιση της διάταξης, αλλά στην αντικειμενική λειτουργία της διάταξης σε μια δεδομένη περίπτωση, λειτουργία η οποία εγκαθιδρύει τον απαραίτητο σύνδεσμο με το δίκαιο της Ένω-

σης⁵. Συνοψίζοντας λοιπόν, η απαίτηση, τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης γίνεται αντιληπτή ως απαίτηση να δρουν σε τομέα ρυθμιζόμενο επαρκώς από κανόνες του δικαίου της Ένωσης⁶.

Το ζήτημα αν, αφαιρώντας από τον Thierry Delvigne τα πολιτικά δικαιώματα (συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου), οι γαλλικές αρχές εφάρμοσαν δίκαιο της Ένωσης και αν, κατ'επέκταση, το Δικαστήριο έχει αρμοδιότητα να κρίνει την ενέργειά τους αυτή με βάση τον Χάρτη εμπίπτει στην τρίτη από τις ανωτέρω περιπτώσεις, την περίπτωση της υπόθεσης *Åkerberg Fransson*. Θα πρέπει, επομένως, να διαπιστωθεί σε ποιον βαθμό η εθνική νομοθεσία περί αυτοδίκαιης και επ'αόριστον αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων όσων καταδικάζονται για την τέλεση σοβαρών ποινικών αδικημάτων, μολονότι δεν έχει θεσπισθεί για τη μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη ή για την εκτέλεση διατάξεων του δικαίου της Ένωσης, επιστρατεύθηκε εν προκειμένω για την εκπλήρωση υποχρεώσεων εκ του δικαίου της Ένωσης.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο, αν και δεν αμφισβήτησε ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, ο προσδιορισμός των φορέων του δικαιώματος ψήφου στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εμπίπτει στην αρμοδιότητα του κάθε κράτους μέλους, έσπευσε να προσθέσει ότι, ο προσδιορισμός αυτός οφείλει να λαμβάνει χώρα «τηρουμένου του δικαίου της Ένωσης»⁷. Το τελευταίο, μέσω του άρθρου 1 παρ. 3 της Πράξης του 1976 για την εκλογή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με άμεση και καθολική ψηφοφορία⁸, ερμη-

2. Βλ. άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ.

3. Βλ. ΔΕΚ C-260/89, *EPT*, 18.06.1991, ECLI:EU:C:1991:254. Για τη σημασία της απόφασης αυτής βλ., αντί άλλων, Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 57-61.

4. Βλ. ΔΕΕ C-617/10, *Åkerberg Fransson*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 27-28. Στην εν λόγω υπόθεση, επρόκειτο για διατάξεις του εθνικού (σουηδικού) δικαίου που επέβαλλαν διοικητικές και ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση υποβολής ανακριβών φορολογικών δηλώσεων. Οι διατάξεις αυτές εφαρμόζονταν και για την κύρωση ανακριβών δηλώσεων ΦΠΑ, μολονότι δεν είχαν (και, ως προϋπάρχουσες, δεν θα μπορούσαν να είχαν) θεσπισθεί για τη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο των σχετικών με τον ΦΠΑ Οδηγιών, οι οποίες πάντως απαιτούσαν από τα κράτη μέλη τη λήψη όλων των κατάλληλων μέτρων για τον κολασμό των παραβατών τους. Για ένα εκτενές σχόλιο στην απόφαση *Åkerberg Fransson* βλ., μεταξύ πολλών άλλων, Ε. HANCOX, CML Rev., 2013, σσ. 1411-1431, ενώ για μια πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση του ρηξικέλευθου χαρακτήρα και των συνεπειών της βλ. Α. ÉPINEY, Le champ d'application de la Charte des droits fondamentaux: l'arrêt Fransson et ses implications, CDE, 2014, σσ. 283-303, και D. RITLENG, De l'articulation des systèmes de protection des droits fondamentaux dans l'Union, RTDeur., 2013, σσ. 267-292.

5. Βλ. D. SARMIENTO, Who's afraid of the Charter? The Court of Justice, national courts and the new framework of fundamental rights protection in Europe, CML Rev. 2013, σ. 1279.

6. Κανόνες που, επιπλέον, θα πρέπει να επιβάλουν στα κράτη μέλη συγκεκριμένες υποχρεώσεις, διαφορετικά, η δεσμευτικότητα του Χάρτη θα διευρυνόταν σε υπερβολικό βαθμό, κατά παράβαση του άρθρου 51 παρ. 2 αυτού. Βλ. Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 133-134.

7. Βλ. σκ. 31 της απόφασης. Η συγκεκριμένη σκέψη θυμίζει έντονα τη νομολογία για τον καθορισμό των προϋποθέσεων κτήσης και απώλειας της εθνικής ιθαγένειας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, ο καθορισμός των προϋποθέσεων αυτών ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα κάθε κράτους μέλους, οφείλει όμως να γίνεται με γνώμονα την τήρηση του δικαίου της Ένωσης, καθώς από την κτήση και την απώλεια της εθνικής ιθαγένειας εξαρτάται η κτήση και η απώλεια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας. Βλ. έτσι ΔΕΚ C-369/90, *Micheletti*, 07.07.1992, ECLI:EU:C:1992:295, σκ. 10, ΔΕΚ C-192/99, *Kaur*, 20.01.2001, ECLI:EU:C:2001:106 σκ. 19, ΔΕΚ C-200/02, *Zhu και Chen*, 19.10.2004, ECLI:EU:C:2004:639, σκ. 37 και ΔΕΕ C-135/08, *Rottmann*, 02.03.2010, ECLI:EU:C:2010:104, σκ. 45.

8. Η εν λόγω πράξη είναι προσαρτημένη στην απόφαση 76/787/ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, ΕΚΑΕ των αντιπροσώπων των κρατών μελών συνελ-

νευόμενου σε συνδυασμό με το άρθρο 14 παρ. 3 ΣΕΕ, για τις βασικές αρχές του εκλογικού συστήματος σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα, επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν την εκλογή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία. Συμπέρασμα: όταν τα κράτη μέλη, εκπληρώνοντας τη συγκεκριμένη υποχρέωσή τους, αποκλείουν από τους φορείς του δικαιώματος ψήφου όσους πολίτες έχουν καταδικασθεί για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος, θεωρείται πως εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης⁹.

Η επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου δημιουργεί απορίες. Κατ' αρχάς, η Πράξη του 1976 περί ανάδειξης των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με άμεση και καθολική ψηφοφορία, την οποία επικαλείται συνεχώς το Δικαστήριο, βρίσκεται προσαρτημένη σε απόφαση των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών συνεληθόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι το σώμα των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών συνεργομένων στο πλαίσιο του Συμβουλίου δεν είναι όργανο της Ένωσης και οι αποφάσεις του δεν καταλογίζονται σε αυτή, αλλά στα κράτη μέλη ως ιδιόμορφες πράξεις του διεθνούς δικαίου¹⁰. Είναι, λοιπόν, αμφίβολο αν όσες υποχρεώσεις επιβάλλονται στα κράτη μέλη από την Πράξη του 1976 μπορούν να χαρακτηρισθούν ως υποχρεώσεις απορρέουσες από το δίκαιο της Ένωσης, άσχετα αν εξ αντικειμένου συνδέονται μαζί του.

Πέραν τούτου, οι διαφορές των υποθέσεων *Åkerberg Fransson* και *Delvigne* είναι εμφανείς. Στην πρώτη, εάν δεν είχε επιστρατεύσει τη θεσπισθείσα για άλλον λόγο διάταξη του εθνικού δικαίου, το κράτος μέλος θα είχε παραβιάσει υποχρέωσή του απορρέουσα από το δίκαιο της Ένωσης· στη δεύτερη, αντίθετα, εάν δεν είχε «επιστρατεύσει» την, επίσης για άλλον λόγο, θεσπισθείσα εθνική νομοθεσία περί αυτοδικαίας και επ' αόριστον αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων όσων καταδικάζονται για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος, το κράτος μέλος δεν θα είχε παραβιάσει κάποια υποχρέωσή του απορρέουσα από το δίκαιο της Ένωσης. Γενικότερα, στην υπόθεση *Delvigne*, το κράτος μέλος δεν

δρούσε καν σε τομέα ρυθμιζόμενο επαρκώς από κανόνες του δικαίου της Ένωσης. Δρούσε, όμως σε τομέα για τον οποίο η Ένωση διαθέτει (συντρέχουσα με τα κράτη μέλη) αρμοδιότητα. Πράγματι, το άρθρο 223 παρ. 1 ΣΛΕΕ επιτάσσει τη θέσπιση των αναγκαίων διατάξεων για την εκλογή των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου «(...) κατά ενιαία διαδικασία σε όλα τα κράτη μέλη ή σύμφωνα με κοινές αρχές όλων των κρατών μελών». Η επιταγή του άρθρου 223 παρ. 1 ΣΛΕΕ δεν έχει καταστεί εφικτό να υλοποιηθεί μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα να εξακολουθούν να εφαρμόζονται οι εθνικές εκλογικές διαδικασίες – και θα εξακολουθήσουν για όσον χρόνο το ίδιο το δίκαιο της Ένωσης δεν διαθέτει την αντίστοιχη δική του. Στην πραγματικότητα, είναι οι εθνικές εκλογικές διαδικασίες που επιστρατεύονται για την εκπλήρωση υποχρεώσεων εκ του δικαίου της Ένωσης και τα κράτη μέλη ελέγχονται, με βάση τον Χάρτη, τόσο όταν τις εφαρμόζουν όσο και όταν προβλέπουν εξαιρέσεις από αυτές. Με άλλα λόγια, τα κράτη μέλη, ελέγχονται όπως ακριβώς θα ελέγχονταν, εάν εφάρμοζαν (ή εάν προέβλεπαν εξαιρέσεις από) το δίκαιο της Ένωσης.

Εν παρενθέσει, ξεχωριστής μνείας χρήζει η άποψη του Γεν. Εισαγγελέα Cruz Villalón, ότι η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου να αποφανθεί επί της αφαίρεσης των πολιτικών δικαιωμάτων καταδικασθέντος για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος εξαρτάται από το προβαλλόμενο θεμελιώδες δικαίωμα. Κατά τη γνώμη του, ειδικότερα, το Δικαστήριο στερείται αρμοδιότητας να κρίνει τη συμβατότητα της σχετικής εθνικής νομοθεσίας προς τον αναγνωριζόμενο από το άρθρο 49 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ κανόνα της αναδρομικής εφαρμογής ηπιότερου ποινικού νόμου, ενώ, αντίθετα, είναι αρμόδιο να κρίνει τη συμβατότητά της προς το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που εγγυάται το άρθρο 39 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ. Έτσι, όμως, όπως και ο ίδιος παραδέχεται¹¹, μία και η αυτή κατάσταση βρίσκεται ταυτόχρονα εντός και εκτός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και, άρα, είναι ταυτόχρονα εξεταστέα και μη εξεταστέα υπό το πρίσμα του Χάρτη. Αφήνοντας στην άκρη τις προφανείς δυσχέρειες κατά τη μεταφορά της από τη θεωρία στην πράξη, η εν λόγω άποψη έρχεται σε σύγκρουση με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, για το οποίο μία κατάσταση είτε εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, οπότε και εξετάζεται υπό το πρίσμα του Χάρτη, είτε δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, οπότε και δεν εξετάζεται υπό το πρίσμα του Χάρτη, η δε επίκληση διατάξεων του Χάρτη δεν αρκεί για να θεμελιώσει, μόνη της, την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου¹².

θόντων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, ΕΕ 1976 L 270/1, η οποία τροποποιήθηκε με την απόφαση 2002/72/ΕΚ, ΕΚΑΕ του Συμβουλίου, ΕΕ 2002 L 283/1.

9. Βλ. σκ. 32-33 της απόφασης.

10. Βλ. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σσ. 387-388, και J.-P. JACQUÉ, *Droit institutionnel de l'Union européenne*, 5e éd., Dalloz, Paris, 2009, σ. 284. Για τον λόγο αυτόν, άλλωστε, οι αποφάσεις του σώματος δεν ελέγχονται δικαστικά. Βλ. έτσι ΔΕΚ C-181/91 και C-248/91, *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο/Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και Επιτροπή*, 30.06.1993, ECLI:EU:C:1993:271, σκ. 9-25.

11. Βλ. σημείο 72 των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα.

12. Βλ. απόφαση *Åkerberg Fransson*, ό.π., σκ. 19 και 22, και ΔΕΕ C-265/13,

Β. Ο έλεγχος με βάση τις διατάξεις του Χάρτη

Έχοντας θεμελιώσει την αρμοδιότητά του, το Δικαστήριο εισήλθε στην ουσία της υπόθεσης, στον έλεγχο συμβατότητας της εφαρμοστέας γαλλικής νομοθεσίας με τα άρθρα 39 παρ. 2 και 49 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ¹³. Ο έλεγχος συμβατότητας με το δικαίωμα ψήφου των πολιτών της Ένωσης στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (άρθρο 39 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ), παρότι πραγματοποιήθηκε σε τρία στάδια, όπως ορίζει το άρθρο 52 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ για τους επιτρεπτούς περιορισμούς των προστατευόμενων από τον Χάρτη δικαιωμάτων, υπήρξε μάλλον συνοπτικός: το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απώλεια του δικαιώματος ψήφου συνεπεία καταδίκης για την τέλεση σοβαρού ποινικού αδικήματος αποτελεί περιορισμό που α) προβλέπεται από τον νόμο, β) σέβεται το ουσιώδες περιεχόμενο του δικαιώματος (αφού δεν καταλαμβάνει όλους αδιακρίτως τους καταδικασθέντες για την τέλεση ποινικού αδικήματος, αλλά ορισμένους μόνον από αυτούς) και γ) δεν είναι δυσανάλογος (καθώς συνεκτιμά τη φύση και τη βαρύτητα του τελεσθέντος αδικήματος και τη διάρκεια της επιβληθείσας ποινής)¹⁴. Ο έλεγχος της συμβατότητας με τον κανόνα της αναδρομικότητας του ηπιότερου ποινικού νόμου υπήρξε έτι συνοπτικότερος. Ο κανόνας δεν αφορά καταδικαστική απόφαση η οποία κατέστη αμετάκλητη, ενόσω βρισκόταν ακόμη σε ισχύ το παλαιότερο, λιγότερο ευνοϊκό για τον καταδικασθέντα, νομικό καθεστώς¹⁵. Δύσκολα θα διαφωνούσε κανείς με τις ανωτέρω επισημάνσεις.

Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, το Δικαστήριο έλαβε σοβαρά υπόψη του τη δυνατότητα κάθε ενδιαφερομένου να ζητήσει και, υπό προϋποθέσεις, να επιτύχει την άρση της παρεπόμενης ποινής της αποστέρησης των πολιτικών του δικαιωμάτων¹⁶. Δεδομένης της προηγούμενης

απόφασής του στην υπόθεση *Calfa*, η επιμονή του Δικαστηρίου στο στοιχείο αυτό εκ πρώτης όψεως ξενίζει. Με την απόφαση εκείνη, υπενθυμίζεται, η (ελληνική) νομοθεσία που επέβαλλε στα αρμόδια δικαστήρια να διατάσσουν ως παρεπόμενη ποινή την ισόβια απέλαση από την εθνική επικράτεια όσων πολιτών άλλων κρατών μελών είχαν καταδικασθεί για τα πλημμελήματα της προμήθειας και της κατοχής ναρκωτικών ουσιών για προσωπική χρήση είχε θεωρηθεί αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, το δε γεγονός ότι, μετά την πάροδο τριετίας, η παρεπόμενη ποινή μπορούσε να αρθεί με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης δεν είχε σταθεί ικανό να τη διασώσει¹⁷. Ωστόσο, σε αντίθεση με την ελληνική νομοθεσία, η οποία παρείχε στον Υπουργό Δικαιοσύνης απόλυτη διακριτική ευχέρεια και καμία εγγύηση για τον τρόπο άσκησης της, η γαλλική αναθέτει τη λήψη της σχετικής απόφασης σε δικαστήριο, περιβάλλοντάς την έτσι με όλες τις εγγυήσεις μιας δικαστικής κρίσης.

Γ. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Ο αναγνώστης της υπό σχολιασμό απόφασης σχηματίζει την εντύπωση ότι κύρια μέριμνα του Δικαστηρίου υπήρξε η θεμελίωση της αρμοδιότητάς του. Και όχι άδικα. Το αν εδώ, το κράτος μέλος εφαρμόζε δίκαιο της Ένωσης, κάθε άλλο παρά δεδομένο ήταν. Το Δικαστήριο βάδισε αρχικά επάνω στα χνάρια της υπόθεσης *Åkerberg Fransson*, γρήγορα όμως τα άφησε πίσω του και προχώρησε αρκετά παραπέρα, διευρύνοντας των κύκλο των περιπτώσεων εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από τα κράτη μέλη για τις ανάγκες του Χάρτη. Πλέον, αρκεί τα κράτη μέλη να δρουν σε τομέα για τον οποίο η Ένωση διαθέτει αρμοδιότητα, έστω και αν δεν την έχει ασκήσει. Η απόφαση δεν το λέει βέβαια σαφώς, επιμένει μάλιστα να χρησιμοποιεί τη φρασεολογία της υπόθεσης *Åkerberg Fransson*, αλλά ο δισταγμός αυτός αποδίδεται στη δυσμενή χρονική συγκυρία και στην επιθυμία να μη δοθεί η εντύπωση ότι θεσπίζονται νέες αρμοδιότητες και καθήκοντα για την Ένωση και το Δικαστήριό της.

Torralbo Marcos, 27.03.2014, ECLI:EU:C:2014:187, σκ. 29-30.

13. Για μια εισαγωγή στην προβληματική των άρθρων 39 και 49 ΧΘΔΕΕ βλ. Ι. ΧΑΡΧΑΛΑΚΗ / Γ. ΦΛΩΡΟΥ, σε Β. Τζέμος (επιμ.), Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ: ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σσ. 444-453 και 542-548, αντίστοιχα.

14. Βλ. σκ. 46-51 της απόφασης. Ειδικά ως προς τον σεβασμό του ουσιώδους περιεχομένου του δικαιώματος, το Δικαστήριο εναρμονίζεται σιωπηρά με τη θέση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο έχει κρίνει ότι η αυτοδίκαιη και επ' αόριστον στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων όλων αδιακρίτως των καταδικασθέντων σε στερητική της ελευθερίας ποινή για την τέλεση ποινικού αδικήματος είναι αντίθετη προς το άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ βλ. έτσι ΕΔΔΑ, *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 74026/01), απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2005.

15. Βλ. σκ. 56-57 της απόφασης.

16. Βλ. σκ. 51 και 57 της απόφασης. Πιο επιφυλακτικός, ο Γεν. Εισαγγελέας είχε προτείνει να ανατεθεί στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει αν η εν λόγω δυνατότητα αποτρέπει, στην πράξη, το ενδεχόμενο η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων να κατα-

στεί «(...) μη αναστρέψιμο μόνιμη και, ως εκ τούτου, δυσανάλογη και προσβάλλουσα εν τέλει το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού». Στο εθνικό δικαστήριο θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως κριτήρια «(...) η κατά το μάλλον ή ήττον πραγματική δυσκολία της διαδικασίας αναθεωρήσεως όσον αφορά τις απαιτούμενες για την κίνησή της προϋποθέσεις, ο λογικός χαρακτήρας των εξόδων, λαμβανομένης ιδιαίτερως υπόψη της δυνατότητας, εφόσον απαιτείται νομική αρωγή ή αντιπροσώπευση, χορηγήσεως του ευεργετήματος πενίας, καθώς επίσης η παρατηρούμενη πρακτική των αρχών που είναι αρμόδιες να αποφανθούν επί της αιτήσεως αναθεωρήσεως όσον αφορά την αυστηρότητα των προϋποθέσεων που απαιτούνται για να γίνει η αίτηση δεκτή». Βλ. σημείο 123 των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα.

17. Βλ. ΔΕΚ C-348/96, *Calfa*, 19.01.1999, ECLI:EU:C:1999:6.

► Διαδικασίες αφερεγγυότητας

Διεθνής δικαιοδοσία για την εκδίκαση αγωγής εις βάρος διαχειριστή εταιρείας, με αντικείμενο την επιστροφή ποσών καταβληθέντων στο «προστάδιο» της πτώχευσης της εταιρείας

Κανονισμός (ΕΚ) 1346/00 – αγωγή κατά του διαχειριστή μίας εταιρείας για την επιστροφή ποσών που κατεβλήθησαν κατόπιν επελεύσεως της αφερεγγυότητας της εταιρείας ή διαπιστώσεως της υπερχρέωσης αυτής – κριτήριο αλλοδαπότητας – άμεση σχέση της αγωγής με τη διαδικασία αφερεγγυότητας

ΔΕΕ C-295/13, Η., 04.12.2014, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: A. Borg Barthet, Εισηγήτρια: M. Berger, Γεν. Εισαγγελέας: E. Sharpston, ECLI:EU:C:2014:2410 – Προδικαστικό ερώτημα

Την 1η Νοεμβρίου 2009, κινήθηκε στη Γερμανία η (κύρια) διαδικασία αφερεγγυότητας εις βάρος της εδρευούσης στο Offenbach-am-Main (Γερμανία) εταιρείας περιορισμένης ευθύνης G.T. GmbH (εφεξής, G.T.) και δι-ορίσθηκε σύνδικος πτωχεύσεως ο H. Εν συνεχεία, ο H., υπό την προμνησθείσα ιδιότητά του, ήγειρε ενώπιον του Landgericht Darmstadt (Γερμανία) αγωγή, βάσει των οικείων διατάξεων του άρθρου 64 του νόμου περί εταιρειών περιορισμένης ευθύνης (GmbHG), εις βάρος του διαχειριστή της οφειλέτριας εταιρείας, H.K., κατοίκου Ελβετίας. Αντικείμενο της αγωγής ήταν η επιστροφή ποσού 165.000 ευρώ που ο H.K., ως νόμιμος διαχειριστής της οφειλέτριας, κατέβαλε σε μία εκ των θυγατρικών εταιρειών αυτής, κατόπιν ωστόσο της επελεύσεως της αφερεγγυότητας της G.T., άλλως, της διαπιστώσεως της υπερχρέωσής της. Συνεπεία τούτων, το ως άνω γερμανικό δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του εκκρεμή διαδικασία και προσέφυγε στο ΔΕΕ, αιτούμενο την έκδοση προδικαστικής απόφασης σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 3 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 1346/00 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας. Ειδικότερα, το γερμανικό (εθνικό) δικαστήριο ζήτησε να αποσαφηνισθεί, αφενός μεν, εάν η εκδίκαση της συγκεκριμένης αγωγής, αφορώσης την ευθύνη των διοικούντων προσώπων μίας οφειλέτριας εταιρείας, η οποία δύναται να ασκηθεί όχι μόνο εξ αφορμής μίας πτωχευτικής διαδικασίας αλλά και εκτός αυτής, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 παρ. 1 του Κανονισμού, αφετέρου δε, εάν τα (εθνικά) δικαστήρια είναι διεθνώς αρμόδια να επιληφθούν μίας αγωγής (τέτοιου είδους), ασκηθείσης από τον σύνδικο πτώχευσης εις βάρος εναγομένου που κατοικεί σε τρίτο κράτος.

Το ΔΕΕ, με τη σχολιαζόμενη απόφασή του, απεφάνθη ότι στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 παρ. 1 του ανωτέρω Κανονισμού εμπίπτουν πράγματι αγωγές, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της εκκρεμούς κύριας δίκης, η οποία, ερειδόμενη σε διατάξεις του (εθνικού) εταιρικού δικαίου,

ασκείται από τον σύνδικο πτώχευσης κατά του νόμιμου διαχειριστή μίας οφειλέτριας εταιρείας για την επιστροφή των ποσών που ο τελευταίος κατέβαλε κατόπιν της επελεύσεως της αφερεγγυότητας της εταιρείας αυτής ή της διαπιστώσεως της υπερχρέωσής της, προσέτι δε διευκρίνισε ότι η εφαρμογή των ρυθμίσεων του περί ου ο λόγος άρθρου δεν εξαρτάται a priori από το εάν το εναγόμενο πρόσωπο διατηρεί την κατοικία (ή την καταστατική έδρα του) σε άλλο κράτος μέλος ή σε τρίτο κράτος.

Παρατηρήσεις

Ελένη Κουρούβανη*

1. Κριτήρια διαπιστώσεως της άμεσης και στενής σχέσης μίας αγωγής με τη διαδικασία αφερεγγυότητας

Στα (εθνικά) δικαστήρια του κράτους μέλους που είναι, κατ' άρθρον 3 παρ. 1 Κανονισμού (ΕΚ) 1346/00 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας¹ (εφεξής, Κανονισμός), (διεθνώς) αρμόδια για την κίνηση μίας διαδικασίας αφερεγγυότητας, απονέμεται ταυτοχρόνως (διεθνής) δικαιοδοσία για την εκδίκαση των αγωγών που συνδέονται άμεσα και στενά με τη διαδικασία αυτήν². Η εν λόγω ερμηνευτική επιλογή δεν στηρίζεται μεν στο ίδιο το γράμμα του ανωτέρω κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας, συνάδει ωστόσο με την πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη³ να αποτελέσει ο παρών Κανονισμός τον κατάλληλο «μηχανισμό» ρύθμισης των ζητημάτων διεθνούς αρμοδιότητας για την κίνηση των διαδικασιών αφερεγγυότητας και των δικαστικών αποφάσεων που απορρέουν άμεσα από τις διαδικασίες αφερεγγυότητας και συνδέονται στενά με αυτές⁴, κυρίως προς ενίσχυση της αποδοτικότητας των διασυνοριακών πτωχευτικών διαδικασιών⁵ και προς αποτροπή του «forum shopping»⁶, επιπλέον δε, δικαιολογείται από τη διατύπωση (και τη ratio) των διατάξεων του άρθρου 25 παρ. 1 Κανονισμού περί της αυτόματης αναγνώρισης

* Δ.Ν., Δικηγόρος

1. ΕΕ 2000 L 160/1.
2. ΔΕΕ C-157/13, *Nickel & Goeldner Spedition*, 04.09.2014, ECLI:EU:C:2014:2145, σκ. 23, N. CARSTENS, *Die internationale Zuständigkeit im europäischen Insolvenzrecht*, Köln, 2005, σ. 108.
3. Ως αυτή απορρέει ιδίως από τις προοιμιακές σκέψεις 4, 6 και 8 του Κανονισμού.
4. 6η αιτιολογική σκέψη, ΔΕΚ C-339/07, *Seagon*, 12.02.2009, ECLI:EU:C:2009:83, σκ. 20, ΔΕΕ C-213/10, *F-Tex*, 19.04.2012, ECLI:EU:C:2012:215, σκ. 26, N. CARSTENS, ό.π., σ. 101.
5. 8η προοιμιακή εκτίμηση, ΔΕΚ C-339/07, ό.π., σκ. 21, 22.
6. 4η αιτιολογική σκέψη, ΔΕΚ C-339/07, ό.π., σκ. 23.

των σχετικώς με τη διεξαγωγή και την περάτωση διαδικασίας αφερεγγυότητας αποφάσεων (πρώτο εδάφιο) καθώς και των αποφάσεων που απορρέουν άμεσα από τη διαδικασία αφερεγγυότητας και συνδέονται στενά με αυτήν (δεύτερο εδάφιο)⁷. Πότε όμως μία αγωγή εμπίπτει στο πεδίο ισχύος του Κανονισμού περί διαδικασιών αφερεγγυότητας και όχι σε εκείνο του Κανονισμού (ΕΚ) 44/01 του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (εφεξής, Κανονισμός 44/01)⁸, δεδομένης μάλιστα και της ανάγκης αρμονικής συνεργασίας αυτών των δύο νομοθετικών πράξεων⁹;

Σχετικά με το ανωτέρω θέμα θα πρέπει αρχικώς να υπομνησθεί ότι, ενώ το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 44/01 είναι κάπως «ελαστικό», ώστε να περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα υποθέσεων αστικής και εμπορικής φύσεως – επισήμανση που συνάγεται από τις οικείες αιτιολογικές εκτιμήσεις του¹⁰ –, η αντίστοιχη προσέγγιση στο πλαίσιο του Κανονισμού περί διαδικασιών αφερεγγυότητας, κυρίως βάσει της 6ης προοιμακικής σκέψης, επιβάλλει αναλόγως μία «αυστηρή» αντιμετώπιση των περιπτώσεων επί των οποίων εφαρμόζονται οι διατάξεις αυτού¹¹. Επομένως, ευλόγως περιορίζεται η λίστα των αγωγών που επιτρεπώς αποκλείονται του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού 44/01 και υπάγονται αντιστοίχως σε αυτό του παρόντος Κανονισμού αποκλειστικά στις αγωγές που απορρέουν άμεσα και συνδέονται στενώς με μια πτωχευτική διαδικασία¹². Πώς όμως συγκεκριμενοποιείται το κριτήριο της άμεσης και στενής συνδέσεως μίας αγωγής με μία διαδικασία αφερεγγυότητας;

Καθεαυτό το (τυπικό) γεγονός της ασκήσεως μίας αγωγής στο πλαίσιο μίας πτωχευτικής διαδικασίας, υπό την έννοια ότι στρέφεται νομοτύπως κατά του συνδίκου πτώχευσης και/ή αφορά την πτωχευτική περιουσία, όπως χάριν παραδείγματος μία αγωγή εγερθείσα δυνάμει ρήτρας παρακρατήσεως της κυριότητας κατά του συνδίκου¹³

ή δυνάμει εκχωρήσεως απαιτήσεως με αντικείμενο το δικαίωμα πτωχευτικής ανακλήσεως¹⁴, δεν αρκεί άνευ ετέρου, για να αξιολογηθεί η εν λόγω αγωγή ως αγωγή στενώς και άμεσα συνδεόμενη με τη διαδικασία αφερεγγυότητας. Τούτο αιτιολογείται, διότι ενδέχεται, κατά περίπτωση, το νομικό ζήτημα που εγείρεται εν προκειμένω να μην έχει, κατ' ουσίαν, απολύτως καμμία συνάφεια με το ίδιο το γεγονός της πτωχεύσεως και της σχετικώς διεξαγόμενης διαδικασίας. Εν αντιθέσει, όμως, τελεί σε άμεση και στενή σχέση με την πτωχευτική διαδικασία μία αγωγή με ορισμένα ιδιαίτερα πτωχευτικά χαρακτηριστικά, μία αγωγή δηλαδή που διέπεται από ειδικές διατάξεις του πτωχευτικού δικαίου ή τουλάχιστον από διατάξεις που παρεκκλίνουν των γενικών κανόνων του αστικού και του εμπορικού δικαίου ειδικά για την περίπτωση μίας πτωχευτικής διαδικασίας¹⁵, ασκείται κατά κανόνα από τον σύνδικο πτώχευσης εξ αφορμής ή στο πλαίσιο μίας (εκκρεμούς) διαδικασίας αφερεγγυότητας, επιδιώκει σκοπό που εντάσσεται στο δίκαιο αφερεγγυότητας, «υπηρετεί» τα συμφέροντα των πτωχευτικών πιστωτών εν συνόλω κ.λπ., όπως επί παραδείγματι η (γερμανική) αγωγή περί πτωχευτικής ανακλήσεως¹⁶ ή η (γαλλική) αγωγή προς συμπλήρωση του παθητικού εταιρείας¹⁷. Συνεπεία των προεκτεθέντων, η «σχέση» μίας αγωγής με τη διαδικασία αφερεγγυότητας θα πρέπει να αξιολογείται βάσει της ίδιας της νομικής «φύσης» της εν λόγω αγωγής¹⁸ και, πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη εάν η ασκηθείσα αγωγή εμπίπτει στο δίκαιο των διαδικασιών αφερεγγυότητας και βασίζεται επί διατάξεων που ισχύουν ειδικώς στην περίπτωση μίας διαδικασίας αφερεγγυότητας ή απλώς στηρίζεται σε λοιπούς γενικούς κανόνες¹⁹.

Στη συγκεκριμένη υπό κρίση υπόθεση, το ΔΕΕ έκρινε ότι μία αγωγή, ερειδόμενη επί των διατάξεων του άρθρου 64 του νόμου περί εταιρειών περιορισμένης ευθύνης (Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung, «GmbHG»)²⁰, που ασκείται στο πλαίσιο μίας ήδη

7. ΔΕΕ C-213/10, ό.π., σκ. 28.

8. ΕΕ 2001 L 12/1, βλ. ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 21.

9. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 31: «... πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπον ώστε να αποτρέπεται το ενδεχόμενο οποιασδήποτε επικάλυψης μεταξύ του πεδίου εφαρμογής των κανόνων τους», ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 21, Ν. CARSTENS, ό.π., σ. 108.

10. Κυρίως από τις αιτιολογικές σκέψεις 2, 7 και 15 του Κανονισμού 44/01, βλ. και ΔΕΚ C-292/08, *German Graphics Graphische Maschinen*, 10.09.2009, ECLI:EU:C:2009:544, σκ. 23, ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 22.

11. ΔΕΚ C-292/08, ό.π., σκ. 24, 25, ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 22.

12. ΔΕΚ C-133/78, *Gourdain/Nadler*, 22.02.1979, ECLI:EU:C:1979:49, σκ. 4, ΔΕΚ C-111/08, *SCT Industri*, 02.07.2009, ECLI:EU:C:2009:419, σκ. 25, ΔΕΕ C-213/10, ό.π., σκ. 29.

13. ΔΕΚ C-292/08, ό.π., σκ. 30, 31.

14. ΔΕΕ C-213/10, ό.π., σκ. 41, 42.

15. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 18, ΔΕΚ C-111/08, ό.π., σκ. 27, ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 24.

16. ΔΕΚ C-339/07, ό.π., σκ. 16.

17. ΔΕΚ C-133/78, ό.π., σκ. 4, 5, 6.

18. Ν. CARSTENS, ό.π., σ. 108.

19. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 18, βλ. και ΔΕΕ C-157/13, ό.π., σκ. 27: «Κατά την προσέγγιση αυτή, πρέπει να εξετάζεται αν το επίδικο δικαίωμα ή η επίδικη παροχή στηρίζεται στους κοινούς κανόνες του αστικού και εμπορικού δικαίου ή σε κανόνες με τους οποίους εισάγονται παρεκκλίσεις που ισχύουν ειδικώς στην περίπτωση των διαδικασιών αφερεγγυότητας», Ν. CARSTENS, ό.π., σ. 108.

20. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 7, 23.

εκκρεμούς (κύριας) διαδικασίας αφερεγγυότητας²¹ από τον σύνδικο πτώχευσης της οφειλέτριας εταιρείας κατά του διαχειριστή αυτής, με αίτημα την επιστροφή των ποσών που κατεβλήθησαν στο «προστάδιο» της πτώχευσης, ήτοι κατόπιν της επελεύσεως της αφερεγγυότητας της εν λόγω οφειλέτριας ή της διαπιστώσεως της υπερχρεώσεώς της, συνιστά αγωγή απορρέουσα άμεσα από διαδικασία αφερεγγυότητας και στενώς συνδεδεμένη προς αυτήν²² και, επομένως, τα δικαστήρια του κράτους μέλους, εντός του οποίου κινήθηκε, δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 Κανονισμού, η κύρια πτωχευτική διαδικασία εις βάρος της εταιρείας έχουν συγχρόνως δικαιοδοσία για την εκδίκαση της περί ης ο λόγος αγωγής²³.

II. Προσδιορισμός του χωρικού πεδίου ισχύος του Κανονισμού

Το μείζον ζήτημα του σαφούς προσδιορισμού του χωρικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 3 παρ. 1 του Κανονισμού δεν συνδέεται μόνο με το θέμα του καθορισμού των (διεθνώς) αρμοδίων εθνικών δικαστηρίων για την έναρξη της κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας, αλλά απαντά συνάμα και στο βασικό ερώτημα εάν ο παρών Κανονισμός ρυθμίζει εν γένει μία συγκεκριμένη διαδικασία²⁴. Γ' αυτό προβληματίζει, εξάλλου, και η σχετική «σιωπή» του κοινοτικού νομοθέτη²⁵.

Εν πάση περιπτώσει, πάντως, ουδόλως αμφισβητείται ότι ο αναγκαίος όρος εφαρμογής του άρθρου αυτού αποτελεί ο «εντοπισμός» του κέντρου των κυρίων συμφερόντων ενός αφερεγγυού προσώπου εντός ενός κράτους μέλους²⁶. Πράγματι, από την 14η αιτιολογική σκέψη του Κανονισμού συνάγεται ότι οι ρυθμίσεις της παρούσης πράξεως αφορούν εκείνες τις υποθέσεις αφερεγγυότη-

τας, «στις οποίες το κέντρο των κύριων συμφερόντων του οφειλέτη βρίσκεται στην Κοινότητα». Εν άλλους λόγους, ο παρών Κανονισμός και, ταυτοχρόνως, η βασική αυτού διάταξη περί απονομής διεθνούς δικαιοδοσίας τυγχάνουν εφαρμογής, εφόσον «ο τόπος όπου ο οφειλέτης ασκεί συνήθως τη διοίκηση των συμφερόντων του [και ο οποίος] είναι συνεπώς αναγνωρίσιμος από τους τρίτους»²⁷ κείται οπωσδήποτε σε ένα κράτος μέλος και όχι σε κάποιο τρίτο κράτος²⁸ και, μάλιστα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη στην τελευταία περίπτωση εάν κάποια από τα περιουσιακά στοιχεία ή/και ορισμένοι πιστωτές του οφειλέτη ευρίσκονται σε ενδοκοινοτικό έδαφος²⁹. Προσέτι, ως προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις 2 έως 4 και 8, η θέσπιση του Κανονισμού συνιστά μία κοινοτική «αντίδραση», αποσκοπούσα στη διασφάλιση της ευρύθμου λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς που επιτάσσει την αποτελεσματική λειτουργία των διασυνοριακών πτωχευτικών διαδικασιών³⁰ και τον περιορισμό του *forum shopping*³¹. Αυτό σημαίνει ότι απλώς η ύπαρξη ενός ενδοκοινοτικού «COMI» δεν εξαντλεί τις προϋποθέσεις υπαγωγής μίας διαδικασίας αφερεγγυότητας στο πεδίο ισχύος του Κανονισμού, καθώς απαιτείται να συντρέχει εν προκειμένω ένα επιπρόσθετο – επίσης, καθόλα σημαντικό – στοιχείο και δη το στοιχείο της αλλοδαπότητας³². Καίτοι όμως είναι απολύτως κατανοητό ότι οι διατάξεις του Κανονισμού δεν θα μπορούσαν να ρυθμίζουν μία καθαρά «εθνική» πτωχευτική διαδικασία, εν τούτοις το στοιχείο της αλλοδαπότητας (ή εξωεδαφικότητας) παραμένει αρκετά ασα-

21. Κρίσιμο στοιχείο στην επίδικη υπόθεση αποτελεί η άσκηση της συγκεκριμένης αγωγής στο πλαίσιο μίας ήδη κινήσεως κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας αφορώσα τα περιουσιακά στοιχεία της οφειλέτριας εταιρείας περιορισμένης ευθύνης, σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 25.

22. Και μάλιστα, η εφαρμογή του άρθρου 64 GmbHG, στην οποία στηρίζεται η εν λόγω αγωγή, συνδέεται όχι με την επίσημη (τυπική) έναρξη της πτωχευτικής διαδικασίας αλλά με το γεγονός της αφερεγγυότητας (ή υπερχρεώσεως) της οφειλέτριας (πραγματική αφερεγγυότητα), βλ. σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 22.

23. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 26.

24. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston της 10ης Σεπτεμβρίου 2013, ΔΕΕ C-328/12, Schmid, 16.01.2014, ECLI:EU:C:2013:540, σκ. 22.

25. C. KEGGENHOFF, Internationale Zuständigkeit bei grenzüberschreitenden Insolvenzverfahren: Der Mittelpunkt der hauptsächlichlichen Interessen gemäss Art. 3 Abs. 1 EulnsVO bei Gesellschaften und juristischen Personen, Hamburg, 2006, σ. 30, H.C. DUURSMA-KEPPLINGER / D. DUURSMA / E. CHALUPSKY, EulnsVO, Kommentar, 2002, άρθρο 1, αριθμ. 51.

26. Βλ. 14η προοιμιακή εκτίμηση, N. CARSTENS, ό.π., σ. 29, προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 28.

27. Βλ. 13η αιτιολογική σκέψη.

28. C. DUURSMA-KEPPLINGER / D. DUURSMA / E. CHALUPSKY, ό.π., άρθρο 1, αριθμ. 52, J. HAUBOLD, Mitgliedstaatenbezug, Zuständigkeitserschleichung und Vermögensgerichtsstand im Internationalen Insolvenzrecht, IPRax, 2003, σ. 35, ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 21: «... το ίδιο ισχύει όσον αφορά την αιτιολογική σκέψη 14 του κανονισμού, κατά την οποία η εφαρμογή του τελευταίου αποκλείεται μόνο στην περίπτωση που το κέντρο των κυρίων συμφερόντων του οφειλέτη βρίσκεται εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

29. C. DUURSMA-KEPPLINGER / D. DUURSMA / E. CHALUPSKY, ό.π., άρθρο 1, αριθμ. 56, βλ. και προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 30: «Συνεπώς, ο τόπος στον οποίο βρίσκεται τα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη δεν ασκεί επιρροή, παρά μόνο στον βαθμό που αποτελεί παράγοντα ο οποίος πρέπει να ληφθεί υπόψη για να προσδιορισθεί πού βρίσκεται το κέντρο των κυρίων συμφερόντων του οφειλέτη και/ή το εάν πρέπει να κινηθούν δευτερεύουσες διαδικασίες βάσει του άρθρου 3, παράγραφος 2».

30. 2η αιτιολογική σκέψη.

31. Βλ. 4η προοιμιακή εκτίμηση: «Για την καλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, απαιτείται να μην υπάρχουν κίνητρα για τα μέρη να μεταφέρουν τα περιουσιακά τους στοιχεία ή τις νομικές διαφορές τους από ένα κράτος μέλος σε άλλο επιδιώκοντας να βελτιώσουν τη νομική του(ς) θέση ("forum shopping")».

32. N. CARSTENS, ό.π., σ. 28, S. LEIBLE / A. STAUDINGER, Die Europäische Verordnung über Insolvenzverfahren, KTS, 2000, σ. 538.

φές, αφού δεν αποσαφηνίζεται στον Κανονισμό – ή έστω στο προοίμιο αυτού – εάν το περί ου λόγος στοιχείο θα πρέπει να αφορά τις σχέσεις δύο ή περισσότερων κρατών μελών μεταξύ τους («ενδοκοινοτικοί δεσμοί») ή εάν αρκεί να συνδέει ένα κράτος μέλος με ένα τρίτο κράτος³³.

Ήδη, πάντως, από τη ρητή διατύπωση του άρθρου 3 παρ. 1 Κανονισμού που απλώς απονέμει (διεθνή) δικαιοδοσία για την κίνηση της (κύριας) διαδικασίας αφερεγγυότητας στα δικαστήρια του κράτους μέλους, εντός του οποίου κείται το κέντρο των κυρίων συμφερόντων του οφειλέτη, χωρίς να εισάγει κάποια άλλη γενική και απόλυτη προϋπόθεση, ήτοι την ύπαρξη ενδοκοινοτικών δεσμών³⁴, δεν προκύπτει ότι στο (χωρικό) πεδίο ισχύος του άρθρου αυτού – και του Κανονισμού – εμπíπτουν «αυστηρά» οι διασυνοριακές πτωχευτικές περιπτώσεις που εμφανίζουν δεσμούς προς δύο ή περισσότερα κράτη μέλη³⁵. Η προαναφερθείσα διαπίστωση είναι μάλιστα ιδιαίτερα σημαντική, κατά μείζονα λόγο διότι η εφαρμογή ετέρων διατάξεων του Κανονισμού, ιδίως των άρθρων 5, 7, 8 και 13, προαπαιτεί την «παρουσία» ενδοκοινοτικών στοιχείων, δηλαδή στοιχείων που συνδέονται απολύτως με την έννομη τάξη ή το έδαφος τουλάχιστον δύο κρατών μελών³⁶. Άλλωστε, υπέρ μίας αυστηρής, περιοριστικής προσέγγισης του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού δεν συνηγορεί ούτε το γράμμα των λοιπών διατάξεων του³⁷.

Η άποψη ότι ο Κανονισμός «καλύπτει» τις «εσωτερικές» (ενδοκοινοτικές) υποθέσεις αφερεγγυότητας θα μπορούσε πιθανώς να υποστηριχθεί δυνάμει ορισμένων αιτιολογικών εκτιμήσεών του, και δη των προοιμιακών εκτιμήσεων 2 έως 4 που τονίζουν ότι η εν λόγω νομοθετική πράξη επιδιώκει τη διασφάλιση της καλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς³⁸. Ωστόσο, οι ανωτέρω αιτιολογικές σκέψεις, κυρίως σε συνδυασμό με τις αιτιολογικές σκέψεις 8 και 12 του Κανονισμού, όπου επισημαίνεται ότι ο Κανο-

νισμός σκοπεί στη βελτίωση και επιτάχυνση των διασυνοριακών διαδικασιών αφερεγγυότητας που τυγχάνουν γενικής εφαρμογής και περιλαμβάνουν το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων/αγαθών του αφερέγγυου οφειλέτη, χωρίς να γίνεται οιαδήποτε αναφορά στην ανάγκη υπάρξεως ενδοκοινοτικών δεσμών, στην πραγματικότητα αναδεικνύουν ότι ο κοινοτικός νομοθέτης δεν προέκρινε τον αυστηρό περιορισμό του πεδίου ισχύος των διατάξεων του Κανονισμού αλλά, χάριν εξασφάλισης της αποτελεσματικής εφαρμογής των, επέλεξε να ρυθμίσει κάθε υπόθεση αφερεγγυότητας που παρουσιάζει στοιχεία εξωεδαφικότητας³⁹.

Η ως άνω «ευέλικτη» ερμηνεία βρίσκει έρεισμα και στους ειδικότερους σκοπούς του ίδιου του άρθρου 3 παρ. 1 Κανονισμού που αποτελεί (βασικό) κανόνα προσδιορισμού της διεθνούς δικαιοδοσίας στις διασυνοριακές πτωχευτικές περιπτώσεις⁴⁰. Ειδικότερα, η εν λόγω διάταξη καθορίζει τα εθνικά δικαστήρια που είναι διεθνώς αρμόδια για την κίνηση της κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας βάσει ενός αρκετά προβλέψιμου και αρκούτως αντικειμενικού κριτηρίου, του «COMI», επιλογή που ανταποκρίνεται προσηκόντως στην ανάγκη της ενισχύσεως της προβλεψιμότητας – και, επομένως, της ασφάλειας δικαίου⁴¹ – σε θέματα (διεθνούς) δικαιοδοσίας και «υπηρετεί» ταυτοχρόνως την επιδίωξη της επιτάχυνσης της κινήσεως της διαδικασίας αυτής για τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων προστασίας της πτωχευτικής περιουσίας⁴².

Το ΔΕΕ, στο πλαίσιο της υπό κρίση υπόθεσης, επανέλαβε την προηγηθείσα κρίση του στην υπόθεση *Schmid*, σχετικά με το ζήτημα του καθορισμού του (χωρικού) πεδίου ισχύος του Κανονισμού περί διαδικασιών αφερεγγυότητας⁴³, και επιβεβαίωσε εν πολλοίς ότι ο παρών Κανονισμός εφαρμόζεται, καταρχήν, σε κάθε διασυνοριακή υπόθεση αφερεγγυότητας, χωρίς να επιδρά σχετικώς το εάν η εν λόγω πτωχευτική υπόθεση αναπτύσσει ή όχι «καθαρά» ενδοκοινοτικούς δεσμούς, εφόσον όμως το κέντρο των κυρίων συμφερόντων του οφειλέτη εντοπίζεται στο έδαφος κάποιου κράτους μέλους⁴⁴.

33. ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 19.

34. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 30.

35. ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 20, J. HAUBOLD, ό.π., σ. 35.

36. J. HAUBOLD, ό.π., σ. 35, ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 22.

37. Βλ. και άρθρο 44 παρ. 3 στοιχείο α' που προβλέπει την περίπτωση μη εφαρμογής του Κανονισμού σε κράτος μέλος, κατά το μέτρο που ο εν λόγω Κανονισμός είναι ασυμβίβαστος με υποχρεώσεις που προκύπτουν από υποθέσεις αφερεγγυότητας, απορρέουσες από σύμβαση, καταρτισθείσα από το εν λόγω κράτος μέλος με ένα ή περισσότερα τρίτα κράτη πριν από το κρίσιμο momentum της έναρξης ισχύος αυτού. Εάν, όμως, πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη ήταν ο περιορισμός της εφαρμογής του Κανονισμού σε ενδοκοινοτικές πτωχευτικές υποθέσεις και όχι στις σχέσεις ενός κράτους μέλους και ενός τρίτου κράτους, η ως άνω διάταξη θα καθίστατο τουλάχιστον περιττή, ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 23.

38. S. LEIBLE / A. STAUDINGER, ό.π., σ. 538.

39. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 27: «*Ερμηνεία του κανονισμού υπό την έννοια ότι εφαρμόζεται μόνο οσάκις υφίσταται διασυνοριακό στοιχείο που αφορά τουλάχιστον δύο κράτη μέλη της Ένωσης θα είχε ως αποτέλεσμα σοβαρή ανασφάλεια δικαίου και θα περιόριζε την αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα των διαδικασιών*».

40. ΔΕΕ C-328/12, ό.π., σκ. 26.

41. Ibid, σκ. 27, 33, προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 35.

42. Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως E. Sharpston, ό.π., σκ. 29.

43. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 33.

44. Σχολιαζόμενη απόφαση σκ. 34.

► Συμμετοχική δημοκρατία

Καταχρηστική σύλληψη ενός δικαιώματος συμμετοχικής δημοκρατίας στην Ένωση

ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών – Κανονισμός 211/2011 – προϋποθέσεις – άρθρο 122 ΣΛΕΕ – άρθρο 136 παρ. 1β ΣΛΕΕ – κανόνες διεθνούς δικαίου

ΓεΔΕΕ T-450/12, Αναγνωστάκης/Επιτροπή, 30.09.2015, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: Η. Kanninen, Εισηγητής: E. Buttigieg, ECLI:EU:T:2015:739 – Προσφυγή ακυρώσεως

Ο Αλέξιος Αναγνωστάκης είναι διοργανωτής της πρότασης ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών με τίτλο «ένα εκατομμύριο υπογραφές για την Ευρώπη της αλληλεγγύης», την οποία υπέβαλε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 13 Ιουλίου 2012 και της οποίας σκοπός είναι να καθιερωθεί στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης «η αρχή της καταστάσεως ανάγκης, κατά την οποία, οσάκις η εξυπηρέτηση επαχθούς χρέους απειλεί την οικονομική και πολιτική υπόσταση κράτους, η άρνηση καταβολής του χρέους αυτού είναι αναγκαία και δικαιολογημένη». Η Επιτροπή, με την από 6 Σεπτεμβρίου 2012 απόφασή της, απέρριψε την αίτηση καταχώρισεως της ανωτέρω πρότασης, για τον λόγο ότι προδήλως δεν εμπίπτει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξεως της Ένωσης με σκοπό την εφαρμογή των Συνθηκών. Κατά της παραπάνω απόφασης της Επιτροπής ο κ. Αναγνωστάκης άσκησε ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου την υπό κρίση προσφυγή ακυρώσεως, βασιζοντας την αρμοδιότητα της Επιτροπής να υποβάλει τέτοιας φύσης πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της ΕΕ στα άρθρα 122 παρ. 1 και 2 και 136 παρ. 1β ΣΛΕΕ, καθώς και σε γενικά παραδεκτούς κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Παρατηρήσεις

Κωνσταντίνος Μαργαρίτης*

1. Η διαδικασία της Ευρωπαϊκής Πρωτοβουλίας Πολιτών (ΕΠΠ)

Η αναθώρηση της Λισαβόνας επέφερε σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο πεδίο της συμμετοχικής δημοκρατίας, με στόχο την αντιμετώπιση του λεγόμενου «δημοκρατικού ελλείμματος» σε ενωσιακό επίπεδο. Αρχικά, αξίζει να αναφερθεί ο συμβολικός τίτλος II – διατάξεις περί δημοκρατικών αρχών της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), όπως αναθεωρήθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, που περιλαμβάνει τα άρθρα 9-12. Στο άρθρο 10 ΣΕΕ, αν και ρητώς αναφέρεται η αντιπροσωπευτική δημοκρατία ως θεμέλιο της Ένωσης, τονίζεται στην παρ. 3 το δικαίωμα του κάθε πολίτη να συμμετέχει στο δημοκρατικό βίο της Ένωσης. Επιπλέον, στην ίδια παρά-

γραφο, αναδεικνύεται μια θεμελιώδης υποχρέωση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης: οι αποφάσεις τους οφείλουν να λαμβάνονται όσο το δυνατόν πιο ανοιχτά και εγγύτερα στους πολίτες. Έτσι, επιτυγχάνονται οι στόχοι της χρηστής διακυβέρνησης που ήδη από το 2001 τέθηκαν με τη Λευκή Βίβλο για τη Διακυβέρνηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹.

Η διάταξη του άρθρου 10 παρ. 3 αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο με την ιδιαίτερης σημασίας διάταξη του άρθρου 11 ΣΕΕ. Η τελευταία αυτή διάταξη εισάγει τον «κοινωνικό διάλογο εντός της Ένωσης». Η παρ. 1 αναφέρει ότι τα θεσμικά όργανα δίνουν, με τα κατάλληλα μέσα, στους πολίτες και στις αντιπροσωπευτικές ενώσεις τη δυνατότητα να γνωστοποιούν και να ανταλλάσσουν δημόσια τις γνώμες τους σε όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται ο οριζόντιος κοινωνικός διάλογος μεταξύ πολιτών και αντιπροσωπευτικών ενώσεων με τα θεσμικά όργανα της Ένωσης να παίζουν ένα βοηθητικό ρόλο, π.χ. με τη δημιουργία ηλεκτρονικών fora προς εξυπηρέτηση του ως άνω αναφερόμενου σκοπού. Η μορφή αυτή κοινωνικού διαλόγου αποτελεί ένα πρώτο βήμα στη ζύμωση απόψεων και στη δημιουργία πολιτικών εντός της κοινωνίας καθώς και στην άμεση ενεργοποίηση των πολιτών.

Ένα δεύτερο βήμα αποτελεί ο κάθετος κοινωνικός διάλογος που αποτυπώνεται στο άρθρο 11 παρ. 2 ΣΕΕ. Εκεί αναφέρεται ότι τα θεσμικά όργανα διατηρούν ανοικτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις αντιπροσωπευτικές ενώσεις και την κοινωνία των πολιτών. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι η παρ. 2 λειτουργεί δεσμευτικά για τα θεσμικά όργανα της Ένωσης μόνον ως προς αντιπροσωπευτικές ενώσεις, π.χ. σωματεία, think tanks και όχι μεμονωμένα με πολίτες. Η φιλοσοφία της διάταξης τοποθετεί τις αντιπροσωπευτικές ενώσεις πολιτών ως μεσολαβητές μεταξύ αυτών και των επίσημων θεσμικών οργάνων, αναθέτοντας στις πρώτες την αντιπροσώπευση του πολίτη ως μονάδα. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να απαγορευθεί μια πιο άμεση επικοινωνία μεταξύ πολιτών και θεσμικών οργάνων, γεγονός που βέβαια θα φάνταζε δύσκολο σε μια Ευρώπη με πληθυσμό που υπερβαίνει τα 500 εκατομμύρια.

Η παρ. 3 ενισχύει τον θεσμό της διαβούλευσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τα ενδιαφερόμενα μέρη, προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνοχή και η διαφάνεια των δράσεων της Ένωσης. Εδώ πάλι υπερτονίζεται ο αντιπροσωπευτικός χαρακτήρας, καθώς ο όρος «ενδιαφερόμενα

*Δ.Ν., Δικηγόρος

1. Commission of the European Communities, European Governance: A White Paper, Brussels, 25.07.2001, COM (2001) 428 final, διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm (τελευταία πρόσβαση 07.11.2015).

μέρη» φαίνεται να περιλαμβάνει περισσότερο ομάδες συμφερόντων που εκπροσωπούν πολίτες.

Ωστόσο, η μεγάλη καινοτομία που εισήχθη με τη Συνθήκη της Λισαβόνας αναδεικνύεται στο άρθρο 11 παρ. 4 ΣΕΕ. Εκεί αποτυπώνεται η δυνατότητα των πολιτών της Ένωσης, εφόσον έχει συγκεντρωθεί αριθμός τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου, υπηκόων σημαντικού αριθμού κρατών μελών, να λαμβάνουν την πρωτοβουλία να καλούν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, να υποβάλει κατάλληλες προτάσεις επί θεμάτων στα οποία οι εν λόγω πολίτες θεωρούν ότι απαιτείται νομική πράξη της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών.

Πρέπει, δηλαδή, να ισχύουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις:

- Συμμετοχή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου πολιτών από σημαντικό αριθμό κρατών μελών. Αν και ο όρος «σημαντικός» είναι αρκετά γενικός, στόχος είναι η γόνιμη συμμετοχή πολιτών από κράτη με διαφορετική ιδιοσυγκρασία και όχι μια στείρα αντίδραση, καθοδηγούμενη, ενδεχομένως, από πολίτες για ιδιωτικά οφέλη.
- Προτάσεις επί θεμάτων αρμοδιότητας της Επιτροπής για την εφαρμογή των Συνθηκών. Με αυτή την προϋπόθεση δίνεται η δυνατότητα στους πολίτες να καλέσουν την Επιτροπή να καταθέσει πρόταση μόνο μέσα στο πλαίσιο των Συνθηκών και όχι προς αναθεώρηση αυτών. Δεν παραχωρείται, δηλαδή, συνταγματική δύναμη στους πολίτες της Ένωσης, απλά τους παρέχεται η δυνατότητα να λάβουν πρωτοβουλία προς βελτίωση του υπάρχοντος καθεστώτος².

Η λειτουργία της ανωτέρω περιγραφόμενης διαδικασίας εξειδικεύεται στον Κανονισμό 211/2011 (εφεξής, Κανονισμός). Οι τυπικές προϋποθέσεις του άρθρου 11 ΣΕΕ οριοθετούνται πληρέστερα στις οικείες διατάξεις του Κανονισμού. Έτσι, οι διοργανωτές της πρωτοβουλίας συγκροτούν επιτροπή πολιτών που αποτελείται από τουλάχιστον επτά πρόσωπα τα οποία είναι κάτοικοι τουλάχιστον επτά διαφορετικών κρατών μελών. Ως σημαντικός αριθμός κρατών μελών ορίζεται το ένα τέταρτο των συνολικών κρατών μελών της Ένωσης, ήτοι, υπό τις παρούσες, συνθήκες τουλάχιστον επτά. Απαιτείται, δηλαδή, για την εισαγωγή σχετικής πρωτοβουλίας ενώπιον της Επιτροπής, ένα εκατομμύριο υπογραφές από επτά τουλάχιστον κράτη μέλη. Επιπλέον, κατά το άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού, οι υπογράφωντες κάθε κράτους μέλους θα πρέπει να ανέρχονται τουλάχιστον στον ελάχιστο αριθμό

πολιτών που προβλέπεται, κατά τη στιγμή της καταχώρισης της προτεινόμενης πρωτοβουλίας πολιτών και αντιστοιχεί στον αριθμό των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που εκλέγονται σε κάθε κράτος μέλος επί 750³.

Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι δικαίωμα στη διαδικασία ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών έχουν, κατά το άρθρο 2 παρ. 2 του Κανονισμού, μόνον οι πολίτες της Ένωσης. Ως πολίτης της Ένωσης ορίζεται κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους, κατά το άρθρο 20 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Κρίσιμο, επομένως, στοιχείο αποτελεί η ύπαρξη ή μη υπηκοότητας κράτους μέλους, η νόμιμη διαμονή, έστω και μακροχρόνια, δεν αρκεί. Έτσι, π.χ. Σέρβος υπήκοος, κάτοικος Γερμανίας δεν έχει δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών. Σε περίπτωση που υπήκοος κράτους μέλους διαβιεί μόνιμα σε άλλο κράτος μέλος με συνδυαστική ερμηνεία των διατάξεων των άρθρων 7 παρ. 4 και 8 παρ. 1 του Κανονισμού, ο πολίτης αυτός μπορεί να υπαχθεί, με ευθύνη των διοργανωτών της πρωτοβουλίας, είτε στο κράτος μέλος στο οποίο διαμένει είτε στο κράτος μέλος του οποίου έχει την ιθαγένεια ο υπογράφων είτε στο κράτος μέλος που εξέδωσε τον προσωπικό αριθμό αναγνώρισης ή το προσωπικό έγγραφο αναγνώρισης που παρέχεται στη δήλωση υποστήριξης, προς επαλήθευση της δήλωσης υποστήριξης και να θεωρηθεί ότι προέρχεται από το κράτος μέλος αυτό.

Σκοπός της εισαγωγής των τυπικών αυτών προϋποθέσεων είναι η ύπαρξη γεωγραφικού πλουραλισμού σε όλα τα στάδια της διαδικασίας. Από το αρχικό επίπεδο της σύστασης της επιτροπής πολιτών από τους διοργανωτές μέχρι τους υπογράφοντες πολίτες, στόχος είναι η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή πολιτών από διαφορετικά κράτη μέλη, ώστε να δημιουργηθεί μεγαλύτερο αίσημα συνοχής εντός της Ένωσης. Η ασφαλιστική αυτή δικλίδα αποτρέπει την προώθηση προτάσεων που αντικατοπτρίζουν αυστηρά εθνικά συμφέροντα ή, σε κάθε περίπτωση, ενέχουν αμιγώς εθνικά χαρακτηριστικά. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ως κοινό χαρακτηριστικό των ευρωπαίων πολιτών, αναδεικνύοντας κοινά «ευρωπαϊκά» προβλήματα προς επίλυση των οποίων τα θεσμικά ενωσιακά όργανα πρέπει να παρέμβουν.

Πέραν των ως άνω αναφερομένων τυπικών προϋποθέσεων γενικά, θα πρέπει να πληρούνται και κάποιες ουσιαστικές προϋποθέσεις για την καταχώριση της προτεινόμενης πρωτοβουλίας από την Επιτροπή. Έτσι, στο άρθρο 4 παρ. 2 του Κανονισμού σαφώς ορίζεται ότι η προτεινόμενη πρωτοβουλία πολιτών δεν πρέπει να ερρίσκεται καταφανώς εκτός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλλει πρόταση για την έκδο-

2. J. MAYORAL, Democratic improvements in the European Union under the Lisbon Treaty: Institutional changes regarding democratic government in the EU, European Union Democracy Observatory (EUDO), Robert Schuman Centre for Advanced Studies, February 2011, σσ. 4-5.

3. Βλ. Παράρτημα I του Κανονισμού και διαδικασία τροποποίησης αυτού κατ' άρθρο 16 του Κανονισμού.

ση νομικής πράξης της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών, η προτεινόμενη πρωτοβουλία πολιτών δεν είναι κατάφωρα καταχρηστική, επιπόλαια ή κακόβουλη και η προτεινόμενη πρωτοβουλία πολιτών δεν αντίκειται προφανώς στις αξίες της Ένωσης όπως αυτές ορίζονται με το άρθρο 2 ΣΕΕ.

Ο λόγος πρόβλεψης πλήρωσης των προϋποθέσεων αυτών είναι εμφανής και εύλογος. Σκοπός των διατάξεων και της εν γένει διαδικασίας της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας πολιτών δεν αποτελεί η δημιουργία ενός αμεσοδημοκρατικού συστήματος λήψης αποφάσεων, αλλά η ανάδειξη προδιαγραφών για πιο ενεργή συμμετοχή των πολιτών στην ήδη υπάρχουσα από άποψη κατανομής αρμοδιοτήτων σχετική διαδικασία στην ενωσιακή έννομη τάξη. Έτσι, αναβαθμίζεται ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών όχι μόνο θεσμικά, αλλά και ουσιαστικά καθώς αναδεικνύουν ζητήματα μέσω ενός συνεχούς διαύλου επικοινωνίας μεταξύ τους και εντέλει με την Επιτροπή⁴.

II. Αρμοδιότητα της Επιτροπής στο πλαίσιο της υπό κρίση ΕΠΠ

Η μη καταχώρηση της πρωτοβουλίας για την καθιέρωση αρχής της κατάστασης ανάγκης, κατά την οποία, όταν η εξυπηρέτηση επαχθούς χρέους απειλεί την οικονομική και πολιτική υπόσταση κράτους, η άρνηση καταβολής του χρέους αυτού να καθίσταται αναγκαία και δικαιολογημένη, στην οποία διοργανωτής υπήρξε ο προσφεύγων αμφισβητήθηκε ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου με σκοπό την ακύρωση της οικείας απόφασης της Επιτροπής. Λόγο μη καταχώρισης αποτέλεσε η βάσει του άρθρου 4 παρ. 2 του Κανονισμού μη ικανοποίηση μιας εκ των ουσιαστικών προϋποθέσεων για καταχώρηση, καθώς προδήλως δεν εμπίπτει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης της Ένωσης με σκοπό την εφαρμογή των Συνθηκών.

Ο προσφεύγων αμφισβήτησε αυτήν ακριβώς την έλλειψη αρμοδιότητας της Επιτροπής, βασιζόμενος τόσο σε διατάξεις της ΣΛΕΕ όσο και σε κανόνες του διεθνούς δικαίου. Αρχικά επικαλέσθηκε τη διάταξη του άρθρου 122 παρ. 1 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο δύνανται να θεσπισθούν, στο πλαίσιο της αλληλεγγύης μεταξύ κρατών μελών, τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπιση της οικονομικής κατάστασης, ιδίως εάν ανακύψουν σοβαρές δυσκολίες στον εφοδιασμό με ορισμένα προϊόντα, ιδίως στον τομέα της ενέργειας. Πέραν της σαφούς γραμματικής ερμηνείας, που πλήρως οριοθετεί την έννοια της αντιμετώπισης οικονομικής κατάστασης, ταυτόχρονα την εξειδικεύει και την εντοπίζει στον εφοδιασμό προϊόντων και κυρίως ενέργειας. Εξάλλου, το ίδιο το ΔΕΕ απέρριψε την παρ. 1

ως νομική βάση για την εκ μέρους της Ένωσης ενδεχόμενη παροχή χρηματοπιστωτικής συνδρομής προς τα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν ή διατρέχουν τον κίνδυνο να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα χρηματοδότησης⁵. Υπ' αυτήν την οπτική, μια ερμηνεία διασταλτική σε μέγιστο βαθμό που θα καθιέρωνε αρχή με μεγαλύτερο αντίκτυπο (διαγραφή χρέους) από αυτόν της χρηματοπιστωτικής συνδρομής καθίσταται προδήλως αβάσιμη και καταχρηστική.

Ο προσφεύγων προέταξε την παρ. 2 του άρθρου 122 ΣΛΕΕ ως νομική βάση για την καθιέρωση της αρχής κατάστασης ανάγκης που θα οδηγούσε σε άρνηση καταβολής χρέους. Η διάταξη παρέχει τη δυνατότητα χρηματοδοτικής ενίσχυσης από την ΕΕ σε κράτος μέλος το οποίο αντιμετωπίζει δυσκολίες ή διατρέχει μεγάλο κίνδυνο να αντιμετωπίσει σοβαρές δυσκολίες, οφειλόμενες σε φυσικές καταστροφές ή έκτακτες περιστάσεις που εκφεύγουν από τον έλεγχό του. Ερμηνεύοντας τη διάταξη αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι θα μπορούσε να αποτελέσει νομική βάση για τη χρηματοδότηση κράτους μέλους από την ΕΕ *ad hoc*, χωρίς μόνιμο χαρακτήρα⁶. Υπ' αυτή τη λογική, η καθιέρωση μιας αρχής, βάσει της οποίας το χρέος ενός κράτους μέλους δεν θα καταβαλλόταν, καθίσταται μόνιμου χαρακτήρα και, επομένως, εκφεύγει του σκοπού του άρθρου 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ.

Εξάλλου, η διάταξη του άρθρου 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ δεν θα πρέπει να ειπωθεί αυτόνομα, αλλά εντασσόμενη στο εν γένει θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης. Έτσι, η ερμηνεία της εν λόγω διάταξης σχετίζεται άμεσα με τη ρήτρα μη διάσωσης του άρθρου 125 ΣΛΕΕ. Εκ της σχέσης αυτής απορρέει η κάπως συσταλτική ερμηνεία του άρθρου 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ, προκειμένου να επιτευχθεί η απαιτούμενη θεσμική ισορροπία με το άρθρο 125 ΣΛΕΕ⁷. Συνεπώς, η βοήθεια εκ μέρους της Ένωσης σε κράτος μέλος πρέπει να γίνεται υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και σαφώς να μην είναι μόνιμου χαρακτήρα.

Επιπλέον, η δυνατότητα χρηματοδοτικής ενίσχυσης του άρθρου 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ αφορά, όπως ρητά αναφέρεται, στην Ένωση προς κράτος μέλος. Στην προκειμένη περίπτωση, η διαγραφή του χρέους θίγει και άλλους, πέραν της Ένωσης, φορείς δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, αφού περιλαμβάνει και τις οφειλές του κράτους μέλους προς αυτούς. Επομένως, δεν θα μπορούσε ούτε η παρ. 2 του άρθρου 122 ΣΛΕΕ να αποτελέσει νομική βάση αρμοδιό-

4. Για τα έως τώρα πεπραγμένα των πρωτοβουλιών βλ. Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών, επίσημο μητρώο διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome> (τελευταία πρόσβαση 19.11.2015).

5. ΔΕΕ C-370/12, *Pringle*, 27.11.2012, ECLI:EU:C:2012:756, παρ. 116.

6. *Ibid*, παρ. 65. Βλ. και C. KOEDOODER, *The Pringle Judgement: Economic and/or Monetary Union?*, *Fordham Journal of International Law*, 2013, σ. 120.

7. K. TUORI / K. TUORI, *The Eurozone Crisis: A Constitutional Analysis*, Cambridge University Press, 2014, σ. 139, όπου και περαιτέρω σχετική βιβλιογραφία.

τητας της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση σχετικά με το αίτημα της υπό κρίση ΕΠΠ⁸.

Επιπροσθέτως, ο προσφεύγων επικαλέσθηκε τη διάταξη του άρθρου 136 παρ. 1, περ. β' ΣΛΕΕ, για να αποδείξει αρμοδιότητα της Επιτροπής. Με τη διάταξη αυτήν καθιερώνεται η θέσπιση μέτρων για τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ, προκειμένου να ενισχυθεί η εύρυθμη λειτουργία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) και, ειδικότερα, προκειμένου να χαράσσονται, ως προς τα εν λόγω κράτη, οι προανατολισμοί οικονομικής πολιτικής, μεριμνώντας ώστε να είναι συμβατοί με τους καθοριζόμενους για το σύνολο της Ένωσης και να διασφαλίζεται η εποπτεία τους.

Επί του επιχειρήματος αυτού θα πρέπει να αναδειχθούν δύο βασικά ζητήματα. Το πρώτο αναδείχθηκε και από το Γενικό Δικαστήριο⁹. Η θέσπιση μέτρων του άρθρου 136 παρ. 1, περ. β' ΣΛΕΕ αφορά στη χάραξη προανατολισμών οικονομικής πολιτικής στο πλαίσιο της ΟΝΕ και δεν μπορεί να εμπεριέχει μονομερείς ενέργειες, όπως η διαγραφή χρέους. Η όλη συζήτηση περί μέτρων εντάσσεται σε μια συγκεκριμένη πολιτική στόχευση, την ενίσχυση της εύρυθμης λειτουργίας της ΟΝΕ. Επομένως, μια μονομερής κίνηση κράτους μέλους δεν μπορεί να νοηθεί σε ενωτικό πλαίσιο, αλλά σε καθαρά εθνικό, άρα εντελώς άσχετο με το πνεύμα της διάταξης.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά στην ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 136 ΣΛΕΕ στην ολότητά της. Πράγματι, οι στόχοι της κατ' άρθρο 136 παρ. 1 λήψης μέτρων αφορά και στην ενίσχυση του συντονισμού και της εποπτείας της δημοσιονομικής πειθαρχίας των κρατών μελών της Ευρωζώνης (περ. α'). Από τη διάταξη αυτήν αναδεικνύεται ίσως περισσότερο το ύφος του άρθρου 136 ΣΛΕΕ που αφορά περισσότερο στη βελτίωση της πειθαρχίας¹⁰. Η καθιέρωση αρχής που να επιτρέπει σε κράτος μέλος μονομερή ενέργεια άρνησης αποπληρωμής χρέους αντιβαίνει ευθέως προς τον στόχο της δημοσιονομικής πειθαρχίας που καθιερώνεται με τη διάταξη του άρθρου 136 ΣΛΕΕ, ακριβώς επειδή, βάσει μιας τέτοιας αρχής, κάθε κράτος μέλος μονομερώς θα μπορούσε δυνητικά να επιλέξει να μην πειθαρχεί. Ως εκ τούτου, η καθιέρωση της αρχής που επιδιώκει ο προσφεύγων θα οδηγούσε σε *de facto* κατάργηση της διάταξης του άρθρου 136 ΣΛΕΕ.

Η τέταρτη πιθανή νομική βάση που επικαλέσθηκε ο προσφεύγων αφορά στην αναγνώριση της αρχής της κατάστασης ανάγκης, κατά την οποία δύναται ένα κράτος να μην αποπληρώσει ή και να διαγράψει δημόσιο χρέος του για λόγους, ιδίως οικονομικούς, απτόμενους της εσωτε-

ρικής και εξωτερικής ασφάλειάς του, από τη νομολογία του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή είναι προδήλως εκτός ενωσιακού θεσμικού πλαισίου· και σ' αυτό το σημείο αναδεικνύεται έντονα η καταχρηστικότητα της πρωτοβουλίας του προσφεύγοντος. Οι αρμοδιότητες των ενωσιακών οργάνων οριοθετούνται με βάση την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, ενεργώντας μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που απονέμουν τα κράτη μέλη με τις Συνθήκες. Επομένως, η έννοια του πλαισίου των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής να υποβάλει πρόταση για την έκδοση νομικής πράξης, του Κανονισμού 211/2011, ερμηνεύεται υπό το ανωτέρω πρίσμα, δηλαδή θα πρέπει να ανευρεθεί αποκλειστικά και μόνο στις Συνθήκες.

III. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 11 ΣΕΕ θέτει σε ισχύ την αρχή της «συμμετοχικής δημοκρατίας» στο θεσμικό πλαίσιο της Ένωσης. Αν και δεν αναγνωρίζει την αρχή αυτή ως θεμέλιο της λειτουργίας της, όπως στην περίπτωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (άρθρο 10 παρ. 1 ΣΕΕ), ωστόσο διευκρινίζει κάποιες υποχρεώσεις των θεσμικών οργάνων της ΕΕ να δημιουργήσουν τις συνθήκες εκείνες, ώστε η ανταλλαγή απόψεων μεταξύ κοινωνικών ομάδων, πολιτών και οργάνων να καθίσταται εφικτή και να αφορά όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης.

Η αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής αυτής θα μπορούσε να συνεισφέρει ουσιαστικά στη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής σφαίρας δημοσίου διαλόγου και να τονωθεί, έτσι, το αίσθημα συμμετοχής των ευρωπαίων πολιτών στις ενωσιακές εξελίξεις. Πρακτικά όμως, πέραν ενός συμβουλευτικού ρόλου, η έκφραση της αρχής της συμμετοχικής δημοκρατίας έγινε κάπως άτολμα. Η Επιτροπή δεν δεσμεύεται από την πρωτοβουλία των πολιτών και, σε κάθε περίπτωση, μπορεί να επιλέξει διαφορετικό ή και κανένα τρόπο δράσης¹¹, ωστόσο η αποτυχία δράσης εκ μέρους των οργάνων της Ένωσης σε πρωτοβουλία των πολιτών θα μπορούσε να τους ενισχύσει το αίσθημα σκεπτικισμού¹². Σε κάθε περίπτωση, ο θεσμός αυτός συμβάλλει τα μέγιστα στην ενεργοποίηση των πολιτών και θα μπορούσε να αποτελέσει μια βάση για περαιτέρω αλλαγές προς την ενίσχυση του ρόλου των πολιτών στις ενωσιακές διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Ωστόσο, η περίπτωση της ΕΠΠ, όπου ήταν διοργανωτής ο προσφεύγων, αποτελεί μια εντελώς καταχρηστική προσέγγιση του θεσμού αυτού. Εκφεύγει πλήρως των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής και προδήλως αντιτίθεται

8. Σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 49.

9. Ibid, παρ. 57.

10. A. HINAREJOS, *The Euro Area Crisis in Constitutional Perspective*, Oxford University Press, 2015, σσ. 32-34.

11. A. KACZOROWSKA, *European Union Law*, 3rd ed., Routledge, 2013, σ. 154.

12. L. PECH, *The Institutional Development of the EU-post Lisbon: A Case of plus ça change ...?*, σε D. Ashiagbor / N. Countouris / I. Lianos (eds.), *The European Union after the Treaty of Lisbon*, Cambridge University Press, 2012, σσ. 34-35.

στην ίδια τη φύση της ΕΠΠ ως μηχανισμού συμμετοχικής δημοκρατίας και όχι άμεσης δημοκρατίας. Πράγματι, η εισαγωγή στην ενωσιακή έννομη τάξη αρχής, κατά την οποία, όταν η εξυπηρέτηση επαχθούς χρέους απειλεί την οικονομική και πολιτική υπόσταση κράτους, η άρνηση καταβολής του χρέους αυτού είναι αναγκαία και δικαιολογημένη, απαιτεί πολιτική συναίνεση και θα μπορούσε (δυσνητικά) μόνο να συζητηθεί σε επίπεδο και με διαδικασία αναθεώρησης Συνθηκών του άρθρου 48 ΣΕΕ. Η διεκπεραίωση ενός τέτοιου κορυφαίου ζητήματος συνταγματικής υφής δεν θα μπορούσε να εναπόκειται στους πολίτες της Ένωσης καθώς αυτό θα προσidiaζε σε αμεσοδημοκρατική διαδικασία, κατάσταση που ευθέως εναντιώνεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία που αποτελεί θεμέλιο της ΕΕ.

Σε κάθε περίπτωση, η εισαγωγή μιας τέτοιας αρχής αντιτίθεται και στην ίδια τη φύση της Ένωσης ως Ένωσης κρατών μελών, κατά τα πρότυπα του άρθρου 1 ΣΕΕ. Η σχετική πρωτοβουλία αναπόφευκτα δημιουργεί ερωτήματα: ποιος θα κρίνει το αναγκαίο και δικαιολογημένο της άρνησης καταβολής του χρέους, ποιος δηλαδή θα αποφαινεται σχετικά με το αν το χρέος απειλεί σε τέτοιο βαθμό την οικονομική και πολιτική υπόσταση κράτους, ώστε εκείνο να μην το καταβάλει; Στο πνεύμα της πρωτοβουλίας εμφανίζεται μια έντονη τάση μονομέρειας· δημιουργίας μιας κατάστασης όπου το κράτος μέλος θα αποφασίζει μόνο του, χωρίς καμία ένδειξη συνεννόησης με τα λοιπά κράτη μέλη. Εκεί ακριβώς βρίσκεται και το βαθύτερο νόημα καταχρηστικότητας της διαδικασίας ΕΠΠ στην παρούσα περίπτωση, στην προσπάθεια εισαγωγής εντός της ενωσιακής έννομης τάξης μιας αρχής όχι μόνο χωρίς νομικό έρεισμα στις Συνθήκες, αλλά περισσότερο πρόδηλα αντίθετη με την ίδια τη λειτουργία και τη φύση της ΕΕ.

Η όλη, λοιπόν, διαδικασία ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου αποκτά δευτερεύουσα σημασία. Το Δικαστήριο ήταν βέβαιο ότι θα απέρριπτε τον ισχυρισμό του προσφεύγοντα και όλες τις νομικές βάσεις τις οποίες εκείνος προέβαλε¹³. Σημαντικότερο στοιχείο αποτελεί η όλη σύλληψη της διαδικασίας ΕΠΠ εκ μέρους του προσφεύγοντος. Προέβη σε μια όλως καταχρηστική ερμηνεία μιας νέας διαδικασίας που στόχο έχει τη συμμετοχή των ευρωπαϊκών πολιτών εντός όμως του θεσμικού πλαισίου της ΕΕ και ασφαλώς όχι την αποσταθεροποίησή της μέσω θεσμοθέτησης αρχών μονομερούς χαρακτήρα. Υπ' αυτή την λογική η Επιτροπή κάλλιστα θα μπορούσε να μην δεχθεί την καταχώριση της σχετικής ΕΕΠ ως κατάφωρα καταχρηστικής, επιπόλαιας ή ακόμη και κακόβουλης.

Στο πλαίσιο της υπό εξέλιξη διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα μπορούσε να ανοίξει η συζήτηση βελτίωσης της διαδικασίας ΕΠΠ, ενισχύοντας τις δυνατότητες των πολιτών της Ένωσης, όπως επίσης και η εισαγωγή του «ενωσιακού δημοψηφίσματος», δημοψηφίσματος δηλαδή όπου θα συμμετέχουν οι πολίτες της Ένωσης ως ενιαίο εκλογικό σώμα και όχι ως πολίτες κρατών μελών, στο πλαίσιο πάντα των αρχών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Η σύλληψη όμως των δικαιωμάτων των πολιτών, όπως έγινε αντιληπτή στην υπόθεση T-450/12, δεν συνεισφέρει στον διάλογο αυτόν. Αποτελεί αντίληψη διχαστικού χαρακτήρα που αναδεικνύει μια καθαρά εθνική προσέγγιση και όχι ενωσιακή και ως τέτοια δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την προσπάθεια σύμψωσης σε ένα ομολογουμένως πολύπλευρο ζήτημα όπως η οικονομική κρίση.

13. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο προσφεύγων άσκησε αναίρεση ενώπιον του ΔΕΕ, υπόθεση C-589/15 P, η οποία δεν έχει ακόμη εκδικασθεί.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Ιούνιος – Αύγουστος 2015)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 1 – Υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Υπόθεση *Chiragov and others κατά Αρμενίας (Προσφυγή Νο 13216/2005)*, απόφαση της 16ης Ιουνίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

▮ δικαιοδοσία – Ναγκόρνο Καραμπάχ – κατεχόμενα εδάφη

Οι προσφεύγοντες είναι Κούρδοι από το Αζερμπαϊτζάν που κατοικούσαν στο Λατσίβ. Το 1992, κατά τη διάρκεια του πολέμου του Ναγκόρνο Καραμπάχ μεταξύ της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν, υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή και έκτοτε, όπως υποστήριξαν οι προσφεύγοντες, δεν μπορούν να επιστρέψουν στα σπίτια τους και στην περιουσία τους.

Κατά τον χρόνο διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης, τον Δεκέμβριο του 1991, η Αυτόνομη Περιφέρεια του Ναγκόρνο Καραμπάχ (η ΝΚΑΟ) ήταν μια μεσόγεια, αυτόνομη επαρχία εντός της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν (η ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν). Η ΝΚΑΟ δεν είχε κοινά σύνορα με την Αρμενική Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία (η Αρμενική ΣΣΔ), καθώς ανάμεσά τους διερχόταν μια μικρή λωρίδα εδάφους του Αζερμπαϊτζάν στην περιοχή του Λατσίβ. Το 1989, η ΝΚΑΟ είχε πληθυσμό σε ποσοστό 77% Αρμενικής καταγωγής και σε ποσοστό 22% Αζερικής καταγωγής. Στην περιοχή του Λατσίβ η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν Κούρδοι και Αζέροι και μόνο 5-6% Αρμένιοι. Οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν στο Ναγκόρνο Καραμπάχ το 1988. Τον Σεπτέμβριο του 1991 – λίγο μετά από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Αζερμπαϊτζάν από τη Σοβιετική Ένωση – το Περιφερειακό Συμβούλιο της ΝΚΑΟ ανακοίνωσε την ίδρυση της «Δημοκρατίας του Ναγκόρνο Καραμπάχ» (ΔΝΚ), η οποία αποτελούνταν από τα εδάφη της ΝΚΑΟ και την περιφέρεια Σαουμιάν (Shahumyan) του Αζερμπαϊτζάν. Μετά από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος τον Δεκέμβριο του 1991, το οποίο μπουκόταρε ο Αζέρικος πληθυσμός και στο οποίο το 99,9% των συμμετασχόντων ψήφισε υπέρ της απόσχισης της ΔΝΚ από το Αζερμπαϊτζάν, η ΔΝΚ επανακήρυξε, τον Ιανουάριο του 1992, την ανεξαρτησία της από το Αζερμπαϊτζάν. Μετά από τις ενέργειες αυτές, η σύγκρουση σταδιακά κλιμακώθηκε σε πόλεμο. Στα τέλη του 1993, οι Αρμενικές δυνάμεις απέκτησαν τον έλεγχο σχεδόν όλης της περιοχής της ΝΚΑΟ, καθώς και άλλων επτά γειτονικών περιοχών του Αζερμπαϊτζάν. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ήταν χιλιάδες εσωτερικά εκτοπισμένοι και πρόσφυγες και από τις δύο πλευρές.

Τον Μάιο του 1994, τα συγκρουόμενα μέρη υπέγραψαν συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, η οποία ισχύει ακόμη. Οι διαπραγματεύσεις για μια ειρηνική επίλυση διεξήχθησαν υπό την αιγίδα του Οργανισμού για την Ασφάλεια και την Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ). Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχει επιτευχθεί πολιτική επίλυση της διαφοράς. Η ανεξαρτητοποίηση της ΔΝΚ δεν έχει αναγνωρισθεί από κανένα κράτος ή διεθνή οργανισμό. Κατά την εισχώρησή τους στο Συμβούλιο της Ευρώπης το 2001, η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν δεσμεύτηκαν προς την Επιτροπή των Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση ότι θα επιλύσουν ειρηνικά την διαμάχη του Ναγκόρνο Καραμπάχ.

Η περιοχή του Λατσίβ, όπου ζούσαν οι προσφεύγοντες, δέχθηκε πολλές φορές επίθεση κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι πίσω από τις επιθέσεις ήταν τόσο στρατεύματα του Ναγκόρνο Καραμπάχ όσο και της Αρμενίας. Η κυβέρνηση της Αρμενίας όμως αρνήθηκε τη συμμετοχή της στα γεγονότα και ανέτεινε ότι στρατιωτική δράση ανέλαβαν οι αμυντικές δυνάμεις και άλλες ομάδες εθελοντών του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Στα μέσα Μαΐου του 1992, το Λατσίβ δέχθηκε αεροπορικές επιθέσεις κατά τη διάρκεια των οποίων καταστράφηκαν πολλά σπίτια. Οι προσφεύγοντες αναγκάστηκαν να διαφύγουν από το Λατσίβ προς το Μπακού. Από τότε δεν μπόρεσαν να επιστρέψουν στα σπίτια τους και στις περιουσίες τους λόγω της Αρμενικής κατοχής. Για να αποδείξουν ότι έζησαν στο Λατσίβ το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους μέχρι και την αναγκαστική εκτόπισή τους και ότι είχαν σπίτια και γη, οι προσφεύγοντες προσκόμισαν στο Δικαστήριο διάφορα έγγραφα. Συγκεκριμένα, οι έξι προσφεύγοντες προσκόμισαν επίσημα πιστοποιητικά (τεχνικά διαβατήρια) που αποδεικνύουν ότι τα σπίτια και τα οικόπεδα στην περιοχή του Λατσίβ είχαν εγγραφεί στο όνομά τους, ληξιαρχικές πράξεις γέννησης και γάμου καθώς και έγγραφες βεβαιώσεις πρώην γειτόνων που βεβαιώνουν ότι οι προσφεύγοντες ζούσαν στην περιοχή του Λατσίβ.

Η εναγόμενη κυβέρνηση δεν απέδειξε την ύπαρξη κάποιου ένδικου μέσου – είτε στην Αρμενία είτε στη ΔΝΚ – κατάλληλου να ικανοποιήσει τις καταγγελίες των προσφευγόντων. Οι νομικές διατάξεις που επικαλέστηκε ήταν ασαφείς και γενικής φύσεως, χωρίς να διευθετούν την ειδική περίπτωση της απώλειας περιουσίας λόγω ένοπλης σύρραξης ή που να σχετίζονται με οποιοδήποτε άλλον τρόπο με κατάσταση όμοια με εκείνη των προσφευγόντων. Καμία από τις προσκομιζόμενες αποφάσεις των

εθνικών δικαστηρίων δεν σχετιζόταν με αποζημιώσεις λόγω απώλειας ακίνητης περιουσίας ατόμων που είχαν εκτοπιστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου του Ναγκόρνο Καραμπάχ. Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη ότι η εναγόμενη κυβέρνηση αρνήθηκε τη συμμετοχή των αρχών στα καταγγελλόμενα από τους προσφεύγοντες γεγονότα ή ότι η Αρμενία ασκεί δικαιοδοσία στην περιοχή του Ναγκόρνο Καραμπάχ και των γύρω περιοχών, δεν θα ήταν εύλογο να ζητηθεί από τους προσφεύγοντες να αιτηθούν από τις Αρμενικές αρχές την αποκατάσταση ή την αποζημίωσή τους. Εν τέλει, δεδομένου ότι δεν υπάρχει πολιτική επίλυση της διαμάχης και ότι η στρατιωτική δραστηριότητα στην περιοχή κλιμακώθηκε τα τελευταία χρόνια, θα ήταν μη ρεαλιστική η θεώρηση ότι υπάρχει κάποιο πιθανό ένδικο μέσο, η άσκηση του οποίου στη ΔΝΚ θα μπορούσε στην πράξη να παρέχει έννομη προστασία σε εκτοπισμένους Αζέρους.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης.

Η νομολογία του Δικαστηρίου ανέπτυξε ευέλικτη προσέγγιση προς την προσκόμιση αποδείξεων από τους προσφεύγοντες που ισχυρίζονται ότι έχασαν τα σπίτια και την περιουσία τους σε περιπτώσεις διεθνών ή εσωτερικών ένοπλων συγκρούσεων. Παρόμοια προσέγγιση αποτυπώθηκε και στις «Αρχές για τη Στέγαση και την Ιδιοκτησία Αποκατάστασης Προσφύγων και Εκτοπισμένων», που διατύπωσε στις 28 Ιουνίου 2005 η Υπο-Επιτροπή του ΟΗΕ για την Προώθηση και Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τα πιο σημαντικά αποδεικτικά στοιχεία που προσκόμισαν οι προσφεύγοντες ήταν τα «τεχνικά διαβατήρια», τα οποία ως επίσημα έγγραφα περιελάμβαναν σχέδια των σπιτιών και δήλωναν το μέγεθος και τα μέτρα αυτών, καθώς και τα μέτρα των οικοπέδων. Τα εν λόγω διαβατήρια χρονολογούνταν μεταξύ 1985 και 1990, είχαν εκδοθεί στο όνομα των προσφευγόντων και έκαναν επίσης αναφορά στις σχετικές αποφάσεις κατανομής της γης. Υπ' αυτές τις συνθήκες αποτελούσαν εκ πρώτης όψης αποδεικτικά στοιχεία της κυριότητας της περιουσίας ισάξια με εκείνα που έκανε αποδεκτά το Δικαστήριο σε πολλές προγενέστερες υποθέσεις. Οι προσφεύγοντες προσκόμισαν περαιτέρω αποδεικτικά στοιχεία της ακίνητης περιουσίας τους, όπως καταθέσεις πρώην γειτόνων, ταυτότητες και έγγραφα αποδεικτικά της διαμονής τους. Παρόλο που κανείς, πλην του έκτου προσφευγόντα, δεν παρουσίασε τίτλους ιδιοκτησίας ή άλλα σχετικά τεκμήρια, εντούτοις θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη από το Δικαστήριο οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή λόγω της στρατιωτικής επίθεσης. Κατά συνέπεια, οι προσφεύγοντες τεκμηρίωσαν επαρκώς τους ισχυρισμούς τους ότι έμεναν στη περιοχή του Λατσίν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους και ότι μέχρι και τη στιγμή που εξαναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν είχαν στην κυριότητά τους σπίτια και εκτάσεις γης.

Σύμφωνα με το Σοβιετικό νομικό σύστημα, δεν μπορούσε ιδιώτης να είναι κύριος έκτασης γης αλλά μόνον οικίας. Εκτάσεις γης διανεμόταν σε πολίτες για ειδικούς σκοπούς, όπως για γεωργία ή για ανέγερση οικίας. Στις περιπτώσεις αυτές, ο πολίτης είχε το «δικαίωμα χρήσης» της έκτασης για τον συγκεκριμένο ανωτέρω σκοπό, δικαίωμα που προβλεπόταν από τον νόμο και ήταν κληρονομητέο. Δεν υπήρχε, επομένως, αμφιβολία ότι τα δικαιώματα των προσφευγόντων επί των σπιτιών και των εκτάσεων γης παρουσίαζαν σημαντικό οικονομικό ενδιαφέρον. Επομένως, κατά τον χρόνο που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή του Λατσίν οι προσφεύγοντες διατηρούσαν δικαιώματα επί των σπιτιών και των εκτάσεων γης, που αποτελούσαν «περιουσία» κατά την έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι αυτά τα δικαιώματα έπαψαν να ισχύουν αργότερα. Έπρεπε, επίσης, να θεωρηθούν τα σπίτια και οι εκτάσεις γης ως «κατοικίες» για τους σκοπούς του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης Κυβέρνησης

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, δεν νοούνταν το Ναγκόρνο Καραμπάχ – μια περιοχή με λιγότερους από 150.000 κατοίκους Αρμενικής καταγωγής – να μπορέσει, χωρίς ουσιαστική στρατιωτική στήριξη από την Αρμενία, να δημιουργήσει στις αρχές του 1992 μια αμυντική δύναμη, ενάντια στο Αζερμπαϊτζάν και τον πληθυσμό της των επτά εκατομμυρίων, ικανή να αποκτήσει έλεγχο της ΝΚΑΟ και να κατακτήσει πριν από το τέλος του 1993 όλες ή το μεγαλύτερο μέρος των επτά γειτονικών περιφερειών του Αζερμπαϊτζάν. Σε κάθε περίπτωση, η στρατιωτική ανάμειξη της Αρμενίας στο Ναγκόρνο Καραμπάχ επισημοποιήθηκε από πολλές απόψεις το 1994 με τη σύναψη της «Συμφωνίας περί Στρατιωτικής Συνεργασίας μεταξύ της Αρμενίας και της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο Καραμπάχ», που προέβλεπε ειδικότερα ότι νεοσύλλεκτοι της Αρμενίας ή της ΔΝΚ μπορούσαν να εκτίσουν τη στρατιωτική τους θητεία σε οποιαδήποτε από τις δυο οντότητες. Το Δικαστήριο παρατήρησε, επίσης, ότι πολλές αναφορές και δημόσιες δηλώσεις, τόσο πρώην όσο και νυν μελών της Αρμενικής Κυβέρνησης, αποδείκνυαν τη σημαντική συμμετοχή της Αρμενίας από το ξέσπασμα της σύρραξης του Ναγκόρνο Καραμπάχ, μέσω της παρουσίας της με στρατεύματα αλλά και της παροχής στρατιωτικού υλικού και τεχνογνωσίας. Δηλώσεις υψηλόβαθμων αξιωματούχων που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στην εν λόγω διένεξη είχαν σημαντική αποδεικτική αξία, καθώς αναγνώριζαν γεγονότα ή συμπεριφορές που ήταν αντίθετες προς την επίσημη θέση ότι δεν αναπτύχθηκαν ένοπλες δυνάμεις της Αρμενίας στη ΔΝΚ ή στα γειτονικά εδάφη και, ως εκ τούτου, μπορούσαν να ερμηνευτούν επί της ουσίας ως μια μορφή παραδοχής. Η στρατιωτική στήριξη της Αρμενίας εξακολουθούσε να είναι αποφασιστι-

κή για τον έλεγχο στις επίμαχες περιοχές. Επιπλέον, προέκυπτε από τα αποδεδειγμένα γεγονότα της υπόθεσης ότι η Αρμενία προσέφερε στη ΔΝΚ σημαντική πολιτική και οικονομική στήριξη. Οι πολίτες της τελευταίας έπρεπε να αποκτήσουν αρμενικό διαβατήριο, προκειμένου να ταξιδεύσουν στο εξωτερικό, καθώς η ΔΝΚ δεν είχε αναγνωριστεί από κανένα κράτος η διεθνή οργανισμό. Τελικά, η Αρμενία και η ΔΝΚ είχαν ενοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό σε όλα σχεδόν τα σημαντικά ζητήματα και η ΔΝΚ και η κυβέρνηση της επιβίωσαν χάριν της στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής στήριξης της Αρμενίας. Επομένως, η Αρμενία ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο στο Ναγκόρνο Καραμπάχ και στα γειτονικά εδάφη.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης κυβέρνησης.

Οι προσφεύγοντες διατηρούσαν δικαιώματα πάνω στα σπίτια και στις εκτάσεις γης, τα οποία αποτελούσαν «περιουσία» για τους σκοπούς του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου. Αν και ο βίαιος εκτοπισμός των προσφευγόντων από το Λατσίβ εξέφυγε χρονικά από τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου, εντούτοις το Δικαστήριο έπρεπε να εξετάσει εάν στερήθηκαν την πρόσβαση στην περιουσία τους μετά από την έναρξη ισχύος της Σύμβασης για την Αρμενία, τον Απρίλιο του 2002, και εάν, κατά συνέπεια, υπόκεινται σε συνεχή παραβίαση των δικαιωμάτων τους.

Κανένα ένδικο μέσο δεν ήταν διαθέσιμο στους προσφεύγοντες στην Αρμενία ή στη ΔΝΚ, για να χειριστεί τις καταγγελίες τους. Επομένως, δεν είχαν πρόσβαση σε οποιοδήποτε ένδικο μέσο, ώστε να ζητήσουν αποζημίωση για την απώλεια της περιουσίας τους ή για την ανάκτηση της πρόσβασης στην περιουσία τους και τα σπίτια που άφησαν πίσω τους. Επίσης, δεν ήταν ρεαλιστικό, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, οι Αζέροι να επιστρέψουν πρακτικά στο Ναγκόρνο Καραμπάχ και στα γειτονικά εδάφη κάτω από τις συνθήκες που ίσχυαν για πάνω από είκοσι χρόνια μετά από τη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός. Οι εν λόγω συνθήκες περιελάμβαναν, ειδικότερα, μια συνεχή στρατιωτική παρουσία της Αρμενίας, παραβιάσεις της συμφωνίας κατάπαυσης του πυρός στο σημείο γειννιάσης, μια γενικότερη εχθρική σχέση ανάμεσα στην Αρμενία και στο Αζερμπαϊτζάν και μέχρι στιγμής καμία προοπτική πολιτικής επίλυσης. Επομένως, υπήρχε μια συνεχής παρέμβαση του δικαιώματος σεβασμού της περιουσίας των προσφευγόντων.

Εφόσον δεν ήταν δυνατή η πρόσβαση στην περιουσία, το κράτος είχε την υποχρέωση να λάβει εναλλακτικά μέτρα προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων, όπως όριζαν τα σχετικά διεθνή πρότυπα που εξέδωσαν τα Ηνωμένα Έθνη και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Το γεγονός ότι συνέχιζονταν οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις υπό την αιγίδα του ΟΑΣΕ – όπου συμπεριλαμβάνονταν και ζητήματα σχετικά με εκτοπισμένα άτομα – δεν απάλ-

λασσε την κυβέρνηση από την υποχρέωση να λάβει άλλα μέτρα, λαμβάνοντας υπόψη ειδικότερα το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν για πάνω από είκοσι χρόνια. Ήταν, επομένως, ιδιαιτέρως σημαντικό να δημιουργηθεί ένας μηχανισμός διευθέτησης περιουσιακών αξιώσεων, ο οποίος θα ήταν εύκολα προσβάσιμος και θα προέβλεπε διαδικασίες, όπου θα εφαρμόζονταν εύλικτα αποδεικτικά κριτήρια, ώστε οι προσφεύγοντες και άλλοι σε παρόμοια κατάσταση να μπορούν να αποκαταστήσουν τα περιουσιακά τους δικαιώματα και να λάβουν αποζημίωση για τη στέρηση της απόλαυσης των δικαιωμάτων τους. Ενώ η κυβέρνηση της Αρμενίας όφειλε να παρέχει βοήθεια σε χιλιάδες Αρμένιους πρόσφυγες και εσωτερικά εκτοπισμένους, εντούτοις η προστασία προς την εν λόγω ομάδα ανθρώπων δεν σήμαινε ότι η κυβέρνηση εξέφυγε των υποχρεώσεών της προς τους Αζέρους πολίτες, όπως και οι προσφεύγοντες, οι οποίοι τράπηκαν σε φυγή εξαιτίας της σύρραξης. Όσον αφορά την επίμαχη περίοδο, η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να δικαιολογήσει την απαγόρευση πρόσβασης των προσφευγόντων στην περιουσία τους χωρίς την καταβολή σχετικής αποζημίωσης. Επομένως, υπήρξε διαρκής παραβίαση των δικαιωμάτων των προσφευγόντων, που προστατεύονται από το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Παραβίαση άρθρου 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου

Όλοι οι προσφεύγοντες είχαν γεννηθεί στην περιοχή του Λατσίβ. Μέχρι και τη φυγή τους τον Μάιο του 1992, ζούσαν και εργάζονταν εκεί, οι περισσότεροι των οποίων είχαν παντρευτεί και αποκτήσει οικογένεια. Στην περιοχή αυτή κέρδιζαν τα προς το ζην τους, ζούσαν και οι πρόγονοι τους και είχαν χτίσει εκεί τα σπίτια τους. Ήταν, επομένως, ξεκάθαρο ότι οι προσφεύγοντες είχαν οργανώσει τη ζωή τους και τα νοικοκυριά τους στην περιοχή. Δεν μετακόμισαν οπουδήποτε αλλού με τη θέλησή τους, αλλά διέμεναν ως εκτοπισμένοι στο Μπακού και αλλού εξ ανάγκης. Υπό τις συνθήκες της παρούσας υπόθεσης, ο αναγκαστικός εκτοπισμός τους και η ακούσια απουσία τους από την περιοχή του Λατσίβ δεν θεωρείται ότι διέκοψε τους δεσμούς τους με την περιοχή, παρόλη τη μεγάλη πάροδο χρόνου από την φυγή τους. Για τους ίδιους λόγους που κατέληξε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η άρνηση πρόσβασης των προσφευγόντων στα σπίτια τους αποτελούσε διαρκή παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Παραβίαση άρθρου 8.

Η αρμενική κυβέρνηση δεν παρουσίασε κάποιο ένδικο μέσο ικανό να προσφέρει ικανοποίηση στους προσφεύγοντες σχετικά με τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις της Σύμβασης αλλά και με εύλογη προοπτική επιτυχούς άσκησής τους.

Παραβίαση άρθρου 13.

Υπόθεση Sargsyan κατά Αζερμπαϊτζάν (Προσφυγή No 40167/06), απόφαση της 16ης Ιουνίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

■ *δικαιοδοσία Αζερμπαϊτζάν – διαφιλονικούμενη περιοχή*

Ο προσφεύγων και η οικογένειά του, Αρμενικής καταγωγής, ζούσαν στο χωριό Γκούλισταν (Gulistan) στην περιοχή Σαουμιάν (Shahumyan) της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν (η ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν), όπου είχαν σπίτι και εκτάσεις γης. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, η οικογένειά του αναγκάστηκε να τραπεί σε φυγή από το σπίτι τους το 1992, κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης ανάμεσα στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν για το Ναγκόρνο Καραμπάχ.

Κατά τον χρόνο διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης τον Δεκέμβριο του 1991, η Αυτόνομη Περιφέρεια του Ναγκόρνο Καραμπάχ (η ΝΚΑΟ) ήταν μια μεσόγεια, αυτόνομη επαρχία εντός της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν. Το 1989, η ΝΚΑΟ είχε πληθυσμό, σε ποσοστό 77%, Αρμενικής και, σε ποσοστό 22%, Αζερικής καταγωγής. Η περιοχή Σαουμιάν (Shahumyan) συνόρευε με την ΝΚΑΟ και βρισκόταν νοτίως αυτής. Σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, πριν από τη σύγκρουση, το 82% του πληθυσμού της περιοχής Σαουμιάν ήταν Αρμένιοι. Τον Σεπτέμβριο του 1991 – λίγο μετά από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Αζερμπαϊτζάν από την Σοβιετική Ένωση – το Περιφερειακό Συμβούλιο της ΝΚΑΟ ανακοίνωσε την ίδρυση της Δημοκρατίας του Ναγκόρνο Καραμπάχ (ΔΝΚ), η οποία απαρτιζόταν από τα εδάφη της ΝΚΑΟ και της περιοχής Σαουμιάν του Αζερμπαϊτζάν. Μετά από τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος τον Δεκέμβριο του 1991, το οποίο μπουκόταρε ο Αζέρικος πληθυσμός και στο οποίο το 99,9% των συμμετασχόντων ψήφισε υπέρ της απόσχισης της ΔΝΚ από το Αζερμπαϊτζάν, η ΔΝΚ επανακήρυξε την ανεξαρτησία της από το Αζερμπαϊτζάν, τον Ιανουάριο του 1992. Στη συνέχεια, η σύγκρουση σταδιακά κλιμακώθηκε σε πόλεμο. Στα τέλη του 1993, οι Αρμενικές δυνάμεις απέκτησαν τον έλεγχο σχεδόν όλης της περιοχής της ΝΚΑΟ, καθώς και άλλων επτά γειτονικών περιοχών του Αζερμπαϊτζάν. Το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ήταν και για τις δύο πλευρές χιλιάδες εσωτερικά εκτοπισμένοι και πρόσφυγες. Τον Μάιο του 1994, υπογράφηκε από τα συγκρουόμενα μέρη συμφωνία κατάπαυσης του πυρός, η οποία ισχύει ακόμη. Υπό την αιγίδα του Οργανισμού για την Ασφάλεια και την Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) διεξήχθησαν οι διαπραγματεύσεις για μια ειρηνική επίλυση. Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχει επιτευχθεί πολιτική επίλυση της διαφοράς. Η ανεξαρτητοποίηση της ΔΝΚ δεν έχει αναγνωριστεί από κανένα κράτος ή διεθνή οργανισμό. Όταν το 2001 η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν έγιναν μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης δεσμεύτηκαν προς την Επιτροπή των Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση ότι θα επιλύσουν ειρηνικά την διαμάχη του Ναγκόρνο Καραμπάχ.

Η περιοχή Σαουμιάν, όπου ζούσε η οικογένεια του κ. Sargsyan δεν ήταν μέρος της ΝΚΑΟ, αλλά στη συνέχεια διεκδικήθηκε από τη ΔΝΚ ως μέρος του εδάφους της. Το 1991, μονάδες του στρατού της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν ξεκίνησαν επιχείρηση στην περιοχή με επισήμως δηλωθέντα σκοπό τον «έλεγχο διαβατηρίων» και τον αφοπλισμό των γηγενών Αρμενίων μαχητών στην περιοχή. Ωστόσο, σύμφωνα με διάφορες πηγές, οι μονάδες του στρατού της ΣΣΔ του Αζερμπαϊτζάν το χρησιμοποίησαν ως πρόφαση, προκειμένου να εκδιώξουν τον Αρμενικό πληθυσμό από διάφορα χωριά της περιοχής. Μετά την κλιμάκωση της σύρραξης σε πόλεμο, το 1992, η περιοχή Σαουμιάν δέχθηκε επίθεση από τις δυνάμεις του Αζερμπαϊτζάν. Μετά τον βαρύ βομβαρδισμό του Γκούλισταν, ο προσφεύγων με την οικογένειά του διέφυγαν στο Ερεβάν (Yerevan) της Αρμενίας, όπου διέμεναν εκεί ως πρόσφυγες.

Προς στήριξη των ισχυρισμών του ότι ζούσε για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο Γκούλισταν, μέχρι και τον βίαιο εκτοπισμό του, ο προσφεύγων προσκόμισε ένα αντίγραφο του παλιού σοβιετικού διαβατηρίου του και τη ληξιαρχική πράξη γάμου του. Προσκόμισε, επίσης, αντίγραφο επίσημου πιστοποιητικού (τεχνικού διαβατηρίου), που πιστοποιούσε ότι ένα διώροφο σπίτι στο Γκούλισταν και μία έκταση 2.000 μέτρων ήταν εγγεγραμμένα στο όνομά του, φωτογραφίες της οικίας, έγγραφα καταθέσεις πρώην δημοσίων υπαλλήλων του χωριού που επιβεβαίωναν ότι είχε ένα σπίτι και μια έκταση γης στο Γκούλισταν.

Λαμβάνοντας υπόψη τη σύγκρουση και τη συνεπακόλουθη απουσία διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν, αλλά και το κλείσιμο των συνόρων, θα υπήρχαν σημαντικές πρακτικές δυσκολίες για κάποιον από τη μια χώρα να ασκήσει αγωγή στην άλλη. Η κυβέρνηση του Αζερμπαϊτζάν δεν απέδειξε πως η νομοθεσία περί προστασίας της ιδιοκτησίας θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην περίπτωση ενός Αρμένιου πρόσφυγα, ο οποίος επιθυμούσε την αποκατάσταση ή την αποζημίωσή του, εξαιτίας της απώλειας της περιουσίας του, που άφησε πίσω λόγω της σύγκρουσης. Δεν παρείχε ως παράδειγμα περίπτωση κάποιου στην ίδια κατάσταση με τον προσφεύγοντα, του οποίου η υπόθεση είχε επιτυχή έκβαση ενώπιον των δικαστηρίων του Αζερμπαϊτζάν. Επομένως, η κυβέρνηση δεν απέδειξε την ύπαρξη ενδίκου μέσου, πρόσφορου για την ικανοποίηση των καταγγελιών του προσφεύγοντα.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης κυβέρνησης.

Ήταν αδιαμφισβήτητο ότι το Γκούλισταν βρισκόταν στο διεθνώς αναγνωρισμένο έδαφος του Αζερμπαϊτζάν. Κατά συνέπεια, και σύμφωνα με τη νομολογία του δικαστηρίου, τεκμαίρεται η δικαιοδοσία του Αζερμπαϊτζάν στο συγκεκριμένο χωριό. Επομένως, εναπόκειται στην ενα-

γόμενη κυβέρνηση να αποδείξει την ύπαρξη εξαιρετικών περιστάσεων που περιορίζουν την ευθύνη της υπό το άρθρο 1 της Σύμβασης. Το Γκούλιستان και οι στρατιωτικές δυνάμεις του Αζερμπαϊτζάν βρίσκονταν στη βόρεια όχθη ενός ποταμού, ενώ οι θέσεις της ΔΝΚ στη νότια. Από το υλικό που είχε στη διάθεσή του το Δικαστήριο δεν ήταν δυνατόν να διαπιστωθεί εάν υπήρξε στρατιωτική παρουσία του Αζερμπαϊτζάν στο Γκούλιستان – παρόλη την ύπαρξη ενδείξεων – κατά τη διάρκεια της περιόδου της δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου, η οποία εκκίνησε τον Απρίλιο του 2002, όταν το Αζερμπαϊτζάν επικύρωσε τη Σύμβαση. Ήταν, ωστόσο, κρίσιμο να τονιστεί ότι κανένα από τα μέρη δεν υποστήριξε ότι η ΔΝΚ είχε αναπτύξει στρατεύματα στο χωριό.

Το Δικαστήριο δεν δέχθηκε το επιχείρημα της εναγόμενης κυβέρνησης περί περιορισμένης ευθύνης του Αζερμπαϊτζάν υπό τις διατάξεις της Σύμβασης, βασιζόμενη στη θέση του χωριού σε διαφιλονικούμενη περιοχή, η οποία περιβάλλεται από νάρκες και αντίπαλα στρατεύματα. Σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι ένα κράτος είχε περιορισμένη ευθύνη σε κάποιο μέρος του εδάφους της εξαιτίας κατοχής από άλλο κράτος ή ελέγχου από αποσχιστικό καθεστώς, στην προκειμένη περίπτωση δεν αποδείχθηκε ότι το Γκούλιستان ήταν υπό την κατοχή ενόπλων δυνάμεων άλλου κράτους.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη αποφυγής δημιουργίας κενού στην προστασία της Σύμβασης, το Δικαστήριο έκρινε ότι η εναγόμενη κυβέρνηση δεν τεκμηρίωσε την ύπαρξη εξαιρετικών περιστάσεων τέτοιας φύσης που να μετριάσουν την ευθύνη της που απορρέει από τη Σύμβαση. Η κατάσταση της παρούσας υπόθεσης προσομοίαζε περισσότερο μ' αυτήν της υπόθεσης *Assanidze κατά Γεωργίας*¹, καθώς από νομική άποψη η εναγόμενη κυβέρνηση ασκούσε δικαιοδοσία ως εδαφικό κράτος και είχε πλήρη ευθύνη υπό τις διατάξεις της Σύμβασης, ακόμη και εάν αντιμετώπιζε πρακτικές δυσκολίες στην άσκηση εξουσίας στην περιοχή του Γκούλιستان. Οι εν λόγω δυσκολίες προσμετρώνται στην εκτίμηση της αναλογικότητας των πράξεων και των παραλείψεων που καταγγέλλονται από τους προσφεύγοντες.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της εναγόμενης κυβέρνησης.

Το Δικαστήριο μέσω της νομολογίας του έχει αναπτύξει ευέλικτη προσέγγιση προς την προσκόμιση αποδείξεων από τους προσφεύγοντες που ισχυρίζονται ότι έχασαν τα σπίτια και την περιουσία τους, σε περιπτώσεις διεθνών ή εσωτερικών ένοπλων συγκρούσεων. Παρόμοια προσέγγιση αποτυπώθηκε και στις «Αρχές για τη Στέγαση και

την Ιδιοκτησία Αποκατάστασης Προσφύγων και Εκτοπισμένων» που διατύπωσε στις 28 Ιουνίου 2005 η Υπο-Επιτροπή του ΟΗΕ για την Προώθηση και Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων προσκόμισε ένα τεχνικό διαβατήριο που εκδόθηκε στο όνομά του, σχετιζόταν με ένα σπίτι και μία έκταση γης στο Γκούλιستان και συμπεριελάμβανε ένα λεπτομερές σχέδιο του σπιτιού. Δεν ήταν υπό αμφισβήτηση ότι το τεχνικό διαβατήριο εκδιδόταν, κατά κανόνα, στο όνομα του ιδιοκτήτη του σπιτιού. Επομένως, αποτελούσε, κατά την άποψη του Δικαστηρίου, εκ πρώτης άποψης, απόδειξη ότι κατείχε τίτλο του σπιτιού και της γης στο όνομά του, αποδεικτικό στοιχείο που δεν καταρρίφθηκε από την κυβέρνηση. Οι ισχυρισμοί του προσφεύγοντα σχετικά με το πώς απέκτησε τη γη και την άδεια ανέγερσης οικίας συνοδεύονταν από σχετικές δηλώσεις πολλών μελών της οικογένειάς του και άλλων κατοίκων του χωριού. Αν και οι δηλώσεις αυτές δεν υποβλήθηκαν σε κατ' αντιπαράθεση εξέταση, ήταν λεπτομερείς και αποτελούσαν απόδειξη ότι τα εμπλεκόμενα πρόσωπα είχαν λάβει μέρος στα περιγραφόμενα γεγονότα. Τέλος, και εξίσου σημαντικό, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του τις συνθήκες υπό τις οποίες ο προσφεύγων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το χωριό, όταν αυτό δέχθηκε επίθεση. Δεν είναι περιεργό που δεν μπόρεσε να πάρει μαζί του όλα τα σχετικά έγγραφά του. Έτσι, σύμφωνα με όλο το προσκομιζόμενο αποδεικτικό υλικό, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσφεύγων τεκμηρίωσε επαρκώς ότι κατά τον χρόνο διαφυγής του το 1992 είχε στο Γκούλιستان σπίτι και γη.

Ελλείψει αδιάσειστων αποδεικτικών στοιχείων ότι το σπίτι του προσφεύγοντα είχε καταστραφεί πλήρως πριν από την έναρξη ισχύος της Σύμβασης για το Αζερμπαϊτζάν, το Δικαστήριο προχώρησε στην παραδοχή ότι υφίσταται ακόμη, έστω και κακή κατάσταση. Επομένως, δεν υπήρχε πραγματική βάση που να στηρίζει την ένσταση της κυβέρνησης περί χρονικής αναρμοδιότητας του Δικαστηρίου.

Σύμφωνα με το Σοβιετικό νομικό σύστημα, δεν μπορούσε ιδιώτης να είναι κύριος έκτασης γης αλλά μόνον οικίας. Εκτάσεις γης διανεμόνταν σε πολίτες για ειδικούς σκοπούς, όπως για καλλιέργεια ή για ανέγερση οικίας. Στις περιπτώσεις αυτές, ο πολίτης είχε το «δικαίωμα χρήσης» της έκτασης για τον συγκεκριμένο ανωτέρω σκοπό, δικαίωμα που προβλεπόταν από τον νόμο και ήταν κληρονομητέο. Δεν υπήρχε, επομένως, αμφιβολία ότι τα δικαιώματα των προσφευγόντων επί των σπιτιών και των εκτάσεων γης παρουσίαζαν σημαντικό οικονομικό ενδιαφέρον. Έχοντας υπόψη την αυτόνομη έννοια του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, το δικαίωμα του προσφεύγοντα της προσωπικής ιδιοκτησίας του σπιτιού και το «δικαίωμα χρήσης» της γης αποτελούσαν «περιουσία», σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη.

1. Προσφυγή No 71503/01.

Αν και η βίαιη εκτόπιση του προσφεύγοντα από το Γκούλιταν δεν εμπίπτει στην χρονική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου, εντούτοις θα πρέπει να εξεταστεί εάν η εναγόμενη κυβέρνηση παραβίασε τα δικαιώματά του στη μετακόλουθη κατάσταση, η οποία συνεχίστηκε μετά την έναρξη ισχύος της Σύμβασης για το Αζερμπαϊτζάν.

Την ημέρα έκδοσης της απόφασης από το Δικαστήριο, εκκρεμούσαν περισσότερες από χίλιες ατομικές προσφυγές ατόμων που είχαν εκτοπιστεί κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, πάνω από τις μισές κατά της Αρμενίας και οι υπόλοιπες κατά του Αζερμπαϊτζάν. Παρόλο που τα ζητήματα ενέπιπταν στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 32 της Σύμβασης, ήταν ευθύνη των δύο εμπλεκόμενων κρατών να εξεύρουν πολιτική λύση της διαφοράς. Περιεκτικές λύσεις σε τέτοια ζητήματα, όπως η επιστροφή των προσφύγων στις προηγούμενες κατοικίες τους, η επανάκτηση της περιουσίας τους και/ή καταβολή αποζημίωσης μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω μίας ειρηνευτικής συμφωνίας. Πράγματι, πριν από τη προσχώρησή τους στο Συμβούλιο της Ευρώπης η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν δεσμεύτηκαν να επιλύσουν το ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ με ειρηνικά μέσα. Το Δικαστήριο δεν μπορούσε παρά να τονίσει ότι η συμμόρφωση με την παραπάνω δέσμευση εξακολουθεί να είναι εκκρεμής.

Η παρούσα υπόθεση είναι η πρώτη που το Δικαστήριο πρέπει να αποφανθεί επί της ουσίας σε προσφυγή κατά ενός κράτους, το οποίο έχει απολέσει τον έλεγχο τμήματος του εδάφους του εξαιτίας πολέμου ή κατοχής, αλλά και που συγχρόνως κατηγορείται ότι αρνήθηκε σε εκτοπισμένο άτομο την πρόσβαση στην περιουσία του, ευρισκόμενη σε περιοχή που τελεί υπό τον έλεγχό του (του κράτους).

Το Δικαστήριο εξέτασε εάν η εναγόμενη κυβέρνηση συμμορφώθηκε προς τη θετική υποχρέωσή της, υπό το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και εάν επιτεύχθηκε η σωστή ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του δημοσίου συμφέροντος και του θεμελιώδους δικαιώματος του προσφεύγοντα στην απόλαυση της περιουσίας του. Η καταγγελία του προσφεύγοντα εγείρει δύο ζητήματα: πρώτον, εάν η εναγόμενη κυβέρνηση είχε την υποχρέωση να επιτρέψει την πρόσβαση του προσφεύγοντα στο σπίτι και την έκταση γης του στο Γκούλιταν και, δεύτερον, εάν είχε καθήκον να λάβει οποιοδήποτε άλλο μέτρο προστασίας του περιουσιακού δικαιώματος του προσφεύγοντα και/ή να τον αποζημιώσει για την απώλεια της απόλαυσής της.

Το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο δεν παρείχε εμπεριστατωμένη απάντηση στο ερώτημα εάν η κυβέρνηση ήταν δικαιολογημένη στην άρνησή της προς τον προσφεύγοντα να έχει πρόσβαση στο Γκούλιταν. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το Γκούλιταν βρισκόταν σε περιοχή όπου υπήρχε στρατιωτική δραστηριότητα και η τριγύρω περι-

οχή ήταν διάσπαρτη με νάρκες, το Δικαστήριο δέχθηκε το επιχείρημα της εναγόμενης κυβέρνησης ότι η άρνηση πρόσβασης στο χωριό των πολιτών, συμπεριλαμβανομένου και του προσφεύγοντα, δικαιολογούνταν από λόγους ασφαλείας. Ωστόσο, εφόσον δεν ήταν δυνατή η πρόσβαση στην περιουσία το κράτος όφειλε να λάβει εναλλακτικά μέτρα, προκειμένου να διασφαλίσει περιουσιακά δικαιώματα – ισορροπώντας δίκαια ανάμεσα στα συγκρουόμενα δημόσια και ατομικά δικαιώματα – όπως, άλλωστε, αναγνωριζόταν από τα σχετικά κριτήρια που εξέδωσε η Υπο-Επιτροπή του ΟΗΕ και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η υποχρέωση λήψης εναλλακτικών μέτρων δεν εξαρτιόταν από την ευθύνη ή μη του Κράτους για τον εκτοπισμό αυτόν καθ'εαυτόν.

Το γεγονός ότι συνεχίζονταν οι διαπραγματεύσεις υπό την αιγίδα του ΟΑΣΕ – συμπεριλαμβανομένων σ' αυτές ζητημάτων εκτοπισμένων ατόμων – δεν απάλλαξε την εναγόμενη Κυβέρνηση από την υποχρέωση λήψης άλλων μέτρων, δεδομένου κυρίως ότι οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν για πάνω από είκοσι χρόνια. Επομένως, είναι σημαντικό να δημιουργηθεί ένας εύκολα προσβάσιμος μηχανισμός διευθέτησης περιουσιακών αξιώσεων, ο οποίος θα λειτουργεί με ευέλικτες αποδεικτικές διαδικασίες ώστε να επιτρέπεται στον προσφεύγοντα και σε άλλους στην ίδια κατάσταση να επιτυγχάνουν αποκατάσταση των περιουσιακών δικαιωμάτων και αποζημίωση για την απώλεια του δικαιώματος απόλαυσής τους. Παρόλο που η εναγόμενη Κυβέρνηση όφειλε να παρέχει βοήθεια σε χιλιάδες εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα (Αζέρους που διέφυγαν από την Αρμενία και το Ναγκόρνο Καραμπάχ και τις τριγύρω περιοχές) εντούτοις η προστασία της συγκεκριμένης ομάδας δεν απάλλαξε εντελώς την εναγόμενη Κυβέρνηση από τις υποχρεώσεις της προς τους Αρμένιους, όπως και ο προσφεύγων, που τράπηκαν σε φυγή εξαιτίας της σύγκρουσης. Σ' αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στην αρχή της μη διάκρισης που καθιέρωνε το άρθρο 3 των προαναφερόμενων αρχών του ΟΗΕ.

Συμπερασματικά, η αδυναμία του προσφεύγοντα να έχει πρόσβαση στην περιουσία του στο Γκούλιταν χωρίς η Κυβέρνηση να λάβει εναλλακτικά μέτρα για να αποκαταστήσει τα περιουσιακά του δικαιώματα ή να του παρέχει αποζημίωση επιβάρυνε ιδιαίτερα τον προσφεύγοντα. Υπήρξε επομένως συνεχής παραβίαση των δικαιωμάτων του σύμφωνα με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου.

Παραβίαση άρθρου 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου

Η καταγγελία του προσφεύγοντα περιείχε δύο πτυχές: την απώλεια πρόσβασης στο σπίτι του στο Γκούλιταν και στους τάφους των συγγενών του. Σύμφωνα με το αποδεικτικό υλικό που προσκόμισε ο προσφεύγοντας (αντίγραφο του παλιού Σοβιετικού διαβατηρίου του, ληξιαρχική πράξη γάμου και διάφορες μαρτυρικές καταθέ-

σεις) το Δικαστήριο έκρινε ότι αποδείχθηκε ότι ο προσφεύγων είχε ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο Γκούλιταν μέχρι και τον βίαιο εκτοπισμό του. Είχε επομένως εκεί «κατοικία» και η μακροχρόνια απουσία του δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διέκοψε το συνεχή δεσμό του μ' αυτήν. Επίσης, ο προσφεύγων είχε αναπτύξει τους περισσότερους κοινωνικούς δεσμούς στο Γκούλιταν και η αδυναμία του να επιστρέψει στο χωριό επηρέαζε και την «ιδιωτική ζωή» του. Τέλος, οι πολιτιστικοί και θρησκευτικοί δεσμοί του με τους τάφους των αποβιωσάντων συγγενών του στο Γκούλιταν θα μπορούσαν, επίσης, να συμπεριληφθούν στην έννοια της «ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής».

Κάνοντας αναφορά στις κρίσεις του περί το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η ίδια συλλογιστική εφαρμοζόταν και σχετικά με την καταγγελία του προσφεύγοντα υπό το πρίσμα του άρθρου 8. Η απώλεια πρόσβασης στο σπίτι του και στα μνήματα των συγγενών του στο Γκούλιταν, χωρίς η εναγόμενη κυβέρνηση να λαμβάνει μέτρα, ώστε να αντιμετωπίσει τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ή τουλάχιστον να του παρέχει αποζημίωση επιβάρυνε υπέρμετρα τον προσφεύγοντα. Κατά συνέπεια, υπήρξε συνεχής παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 8

Η εναγόμενη κυβέρνηση δεν παρουσίασε κάποιο ένδικο μέσο ικανό να προσφέρει ικανοποίηση στον προσφεύγοντα σχετικά με τις καταγγελλόμενες παραβιάσεις της Σύμβασης αλλά και με εύλογη προοπτική επιτυχούς άσκησης τους. Επίσης, τα ευρήματα του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και το άρθρο 8 της Σύμβασης σχετίζονταν και με την αποτυχία του κράτους να δημιουργήσει έναν μηχανισμό με τον οποίο θα αποκαθίστανται τα δικαιώματα του προσφεύγοντα σχετικά με την κατοικία και την περιουσία του και θα αποδιδόταν αποζημίωση για τις υφιστάμενες απώλειες. Επομένως, υπήρχε στενός σύνδεσμος ανάμεσα στις παραβιάσεις του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου και του άρθρου 8, αφενός, και των απαιτήσεων του άρθρου 13, αφετέρου. Επομένως, υπήρξε διαρκής παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 13.

► Άρθρο 3 – Απαγόρευση των βασανιστηρίων

Υπόθεση Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 20378/13), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2015

■ οροθετικοί κρατούμενοι – συνθήκες κράτησης

Οι προσφεύγοντες, οροθετικοί, υπήρξαν κρατούμενοι ή ήταν ακόμη κρατούμενοι στο νοσοκομείο των φυλακών. Τον Οκτώβριο του 2012, 45 οροθετικοί κρατούμενοι στο

νοσοκομείο των φυλακών, ανάμεσα στους οποίους και οι 13 προσφεύγοντες, απέστειλαν αναφορά στον υπεύθυνο για την εποπτεία των φυλακών, εισαγγελέα, όπου κατήγγειλαν τις συνθήκες κράτησής τους, τόσο τις υλικές και τις συνθήκες υγιεινής όσο και την ιατρική μεταχείρισή τους. Παραπονέθηκαν εκ νέου και κατόπιν της συμβουλής του νοσοκομείου της φυλακής, αλλά δεν έλαβαν κάποια απάντηση.

Οι προσφεύγοντες παραπονιούνται, ανάμεσα σε άλλα, για τη διαμονή τους σε υπερπλήρη δωμάτια μικρότερα από 2 τ.μ., για τις τουαλέτες που δεν πληρούν τα ελάχιστα κριτήρια υγιεινής, για την κακή διατροφικά σίτισή τους και για την έλλειψη θέρμανσης. Όσον αφορά στην υγεία τους, οι ιατρικές συνταγές δεν είναι εξατομικευμένες, στο νοσοκομείο της φυλακής δεν τους χορηγούνται φάρμακα ειδικά για λοιμώδεις ασθένειες και η μεταφορά τους σε εξωτερικά νοσοκομεία γίνεται με καθυστέρηση. Σε κάποιους προσφεύγοντες η διανομή των συνταγογραφημένων φαρμάκων διακόπτεται για μια εβδομάδα ή ένα μήνα χωρίς καμία εξήγηση, ενώ σε κάποιους άλλους δεν έχει ακόμη ξεκινήσει η θεραπεία τους.

Το Δικαστήριο δεν ενοχοποιεί την αρχική πρόθεση της διοίκησης του σωφρονιστικού καταστήματος να μεταφερθούν οι οροθετικοί κρατούμενοι, όπως οι προσφεύγοντες, στο νοσοκομείο των φυλακών, προκειμένου να έχουν μεγαλύτερη άνεση και καλύτερη αντιμετώπιση της θεραπευτικής τους αγωγής. Επίσης, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί η κατάσταση των προσφευγόντων ως «γκετοποίηση», καθώς η μεταφορά τους στο ψυχιατρικό νοσοκομείο ήταν δικαιολογημένη, προκειμένου να παρακολουθούνται και να νοσηλεύονται καλύτερα, να προστατεύονται από μεταδοτικές ασθένειες, να τους χορηγούνται καλύτερα γεύματα, να έχουν στη διάθεσή τους περισσότερη ώρα προαυλισμού και, τέλος, να έχουν αποκλειστική χρήση κουζίνας και πλυντηρίου. Ως εκ τούτου, η διαφορετική μεταχείριση που τους επιφυλάχθηκε επιδίωκε θεμιτό σκοπό: την παροχή καλύτερων συνθηκών κράτησης σε σχέση με τους άλλους κρατούμενους.

Ωστόσο, οι προσφεύγοντες ήταν οροθετικοί, χωρίς να έχουν νοσήσει, και ως τέτοιοι δεν ήταν απαραίτητο να τοποθετηθούν σε απομόνωση, ώστε να προληφθεί η εξάπλωση της ασθένειας ή για να μη μολυνθούν οι άλλοι κρατούμενοι. Επίσης, τα διάφορα πορίσματα και οι εθνικές και διεθνείς παρεμβάσεις επιβεβαιώνουν τις αιτιάσεις των προσφευγόντων σχετικά με την κράτησή τους.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο θεωρεί ότι αποδείχθηκε η κακή ποιότητα των υλικών και των συνθηκών υγιεινής της κράτησής τους στο νοσοκομείο, όπως και οι παρατυπίες στη χορήγηση της θεραπείας τους. Οι προσφεύγοντες ταλαιπωρήθηκαν – και μερικοί, ενδεχομένως, ταλαιπωρούνται ακόμη – σωματικά και ψυχικά πέραν του βαθμού ταλαιπωρίας που είναι σύμφυτη με την κράτησή τους. Έχουν υποστεί απάνθρωπη και εξευτελι-

στική μεταχείριση και ο διαχωρισμός τους δεν στηρίζεται σε μια αντικειμενική και εύλογη αιτιολόγηση, καθώς δεν κρίνεται υπό τις περιστάσεις ως απαραίτητη.

Παραβίαση άρθρου 3.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε, επίσης, ότι παραβιάστηκε και το άρθρο 13 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 εξαιτίας της απουσίας δυνατότητας άσκησης εσωτερικών ένδικων μέσων, σχετικά με τις συνθήκες κράτησής τους και την ιατρική μεταχείρισή τους στο νοσοκομείο της φυλακής.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε για ηθική βλάβη σε κάθε προσφεύγοντα το ποσό των 10.000 ευρώ.

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Parillo κατά Ιταλίας (Προσφυγή Νο 46470/11), απόφαση της 27ης Αυγούστου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

απαγόρευση δωρεάς ωαρίων – επιστημονική έρευνα – εξωσωματική γονιμοποίηση

Το 2002, η προσφεύγουσα κατέφυγε σε διαδικασίες υποβοήθησης αναπαραγωγής και υποβλήθηκε μαζί με τον σύντροφό της σε εξωσωματική γονιμοποίηση σε ένα κέντρο γενετικής ιατρικής. Τα πέντε γονιμοποιημένα ωάρια που ελήφθησαν από το κέντρο τοποθετήθηκαν σε κρυοσυντήρηση, αλλά ο σύντροφος της προσφεύγουσας πέθανε πριν από την εμφύτευση των ωαρίων. Η προσφεύγουσα αποφάσισε να μην της εμφυτευθούν τα ωάρια και αποφάσισε να τα δωρίσει για ερευνητικούς σκοπούς, προκειμένου να συμβάλει στην επίτευξη προόδου στη αντιμετώπιση ασθενειών, η θεραπεία των οποίων είναι δύσκολη.

Για τον σκοπό αυτόν υπέβαλε ανεπιτυχώς μια σειρά από προφορικά αιτήματα στο κέντρο όπου φυλάσσονταν τα ωάρια, προκειμένου να αποδεσμευτούν. Με επιστολή της, την 14η Δεκεμβρίου 2011, η προσφεύγουσα ζήτησε από τον διευθυντή του κέντρου να αποδεσμευτούν τα πέντε κρυοσυντηρημένα ωάρια, ώστε να χρησιμοποιηθούν σε έρευνα βλαστοκυττάρων. Ο διευθυντής δεν συμμορφώθηκε προς το αίτημά της, επικαλούμενος ότι αυτό το είδος έρευνας απαγορευόταν και τιμωρούνταν ποινικά στην Ιταλία, σύμφωνα με τη διάταξη 13 του υπ' αριθμό 40 νόμου της 19ης Φεβρουαρίου 2004.

Τα επίμαχα ωάρια, επί του παρόντος, φυλάσσονται στην κρυογονικά ψυχόμενη τράπεζα φύλαξης του κέντρου.

Το Δικαστήριο κλήθηκε για πρώτη φορά να αποφανθεί επί του ερωτήματος εάν το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής που εγγυάται το άρθρο 8 της Σύμβασης, μπορεί να περιλαμβάνει το δικαίωμα που επικαλείται η προσφεύγουσα να κάνει χρήση των ωαρίων που ελήφθησαν στο πλαίσιο της εξωσωματικής γονιμοποίησης, με σκοπό να τα δωρίσει για επιστημονική έρευνα.

Το περιεχόμενο της παρούσας υπόθεσης αφορά στον περιορισμό του δικαιώματος που επικαλείται η προσφεύγουσα να αποφασίσει την τύχη των ωαρίων της, δικαίωμα που κατά πολύ σχετίζεται με το δικαίωμα στην «ιδιωτική ζωή». Σε υποθέσεις που εξετάστηκε το συγκεκριμένο ερώτημα της τύχης των ωαρίων που λαμβάνονται στο πλαίσιο της εξωσωματικής γονιμοποίησης, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του την ελευθερία επιλογής των μερών. Το Ιταλικό νομικό σύστημα απέδιδε, επίσης, σημασία στην ελευθερία των συμμετεχόντων σε μια εξωσωματική γονιμοποίηση σχετικά με την τύχη των ωαρίων που δεν προορίζονταν για εμφύτευση.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο έπρεπε, επίσης, να λάβει υπόψη του τον σύνδεσμο που υφίσταται ανάμεσα στο άτομο που υποβλήθηκε σε εξωσωματική γονιμοποίηση και στα ωάρια που ελήφθησαν και ο οποίος (σύνδεσμος) οφειλόταν στο γεγονός ότι τα ωάρια περιελάμβαναν το γενετικό υλικό του εν λόγω προσώπου και αποτελούσαν, κατά συνέπεια, αναπόσπαστο μέρος του γενετικού υλικού και της βιολογικής ταυτότητας του ατόμου.

Επομένως, η δυνατότητα της προσφεύγουσας να λάβει μια συνειδητή και μελετημένη επιλογή σχετικά με τη τύχη των ωαρίων της αφορούσε την υπόσταση της προσωπικής της ζωής και, ως εκ τούτου, συνδέεται με το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού της. Άρα, από την άποψη του δικαιώματος σεβασμού της προσωπικής ζωής, το άρθρο 8 της Σύμβασης τύγγανε εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση.

Η απαγόρευση δωρεάς ωαρίων για επιστημονική έρευνα, που ελήφθησαν στο πλαίσιο εξωσωματικής γονιμοποίησης και δεν προορίζονταν για εμφύτευση, αποτελούσε παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής ζωής της προσφεύγουσας. Την περίοδο που η προσφεύγουσα υποβλήθηκε σε εξωσωματική, δεν υπήρχε νομοθεσία που να ρύθμιζε τη δωρεά μη εμφυτευμένων ωαρίων που ελήφθησαν με την εν λόγω τεχνική. Κατά συνέπεια, πριν τεθεί ο σχετικός νόμος σε ισχύ, η προσφεύγουσα δεν εμποδιζόταν με κανέναν τρόπο να δωρίσει τα ωάρια της για επιστημονική έρευνα.

Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η «προστασία της δυνατότητας του ωαρίου να αποτελέσει ζωή» μπορεί να συνδεθεί με τον σκοπό προστασίας των ηθών και των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων. Ωστόσο, η αναγνώριση αυτή δεν περιελάμβανε κάποια εκτίμηση του Δικαστηρίου σχετικά με το εάν η λέξη «άλλων» αναφερόταν και στα ανθρώπινα ωάρια, υπό την έννοια που δόθηκε από την Κυβέρνηση, σύμφωνα με την οποία, κατά το ιταλικό νομικό σύστημα, τα ανθρώπινα ωάρια θεωρούνται αντικείμενα δικαίου που δικαιούνται σεβασμού εξαιτίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Ενώ το δικαίωμα που επικαλείται η προσφεύγουσα να δωρίσει τα ωάρια της για επιστημονική έρευνα είναι σημαντικό, ωστόσο δεν αποτελεί ένα από τα βασικά δικαιώματα που προστατεύει το άρθρο 8 της Σύμβασης, κα-

θώς δεν αφορά σε μια ιδιαίτερως σημαντική σκοπιά της ύπαρξης και της ταυτότητας της προσφεύγουσας. Επομένως, και λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές που έχει καθιερώσει η νομολογία, το Δικαστήριο θεώρησε ότι έπρεπε να δοθεί στην παρούσα υπόθεση στο εναγόμενο κράτος ευρύ περιθώριο εκτίμησης.

Επίσης, το ζήτημα της δωρεάς ωαρίων μη προοριζόμενων για εμφύτευση εμφανώς εγείρει «ευαίσθητα ηθικά και δεοντολογικά ερωτήματα». Ως προς αυτό το ζήτημα, δεν υπήρχε ομοφωνία σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς κάποια κράτη επιτρέπουν τις ανθρώπινες εμβρυϊκές κυτταρικές σειρές (βλαστοκύτταρα), άλλα κατηγορηματικά τις απαγορεύουν και άλλα κράτη επιτρέπουν αυτού του τύπου έρευνας μόνον κάτω από κάποιες συγκεκριμένα αυστηρές συνθήκες, απαιτώντας, για παράδειγμα, ο σκοπός της εν λόγω έρευνας να είναι η προστασία της υγείας του εμβρύου ή στην έρευνα να γίνεται χρήση κυττάρων που εισάγονται από το εξωτερικό.

Τα διεθνή όργανα και κείμενα επιβεβαίωναν ότι οι εθνικές αρχές απολάμβαναν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης στην υιοθέτηση περιοριστικών νομοθετικών διατάξεων, όπου διακυβευόταν η καταστροφή ανθρώπινων ωαρίων. Οι περιορισμοί που υιοθετούνταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο είχαν περισσότερο σκοπό να αμβλύνουν την υπερβολή στο τομέα αυτό.

Η σύνταξη της εν λόγω εθνικής νομοθεσίας αποτέλεσε έναυσμα για σημαντικές συζητήσεις που λάμβαναν υπόψη τις διαφορετικές επιστημονικές και δεοντολογικές απόψεις και τα ερωτήματα γύρω από το ζήτημα αυτό. Αποτέλεσε αντικείμενο πληθώρας δημοψηφισμάτων, τα οποία κηρύχθηκαν άκυρα εξαιτίας της αποτυχίας να λάβουν το όριο του απαιτούμενου αριθμού ψήφων. Επομένως, κατά τη σύνταξη της εν λόγω νομοθεσίας, ο νομοθέτης είχε ήδη λάβει υπόψη του τα συγκρουόμενα συμφέροντα και, ειδικότερα, το συμφέρον του κράτους να προσφέρει προστασία στα ωάρια και στο συμφέρον των εμπλεκόμενων να ασκήσουν το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό με τη μορφή της δωρεάς των ωαρίων για ερευνητικούς σκοπούς.

Η προσφεύγουσα, προς επίρρωση του επιχειρήματός της ότι η παρέμβαση ήταν δυσανάλογη, υποστήριξε ότι η ιταλική νομοθεσία ήταν ανακόλουθη. Το καθήκον του Δικαστηρίου δεν ήταν αφηρημένως να εξετάσει τη συνέπεια της Ιταλικής νομοθεσίας. Προκειμένου να είναι συναφείς προς τους σκοπούς της ανάλυσης του Δικαστηρίου, οι καταγγελλόμενες από την προσφεύγουσα ανακολουθίες θα έπρεπε να σχετίζονται με το αντικείμενο της προσφυγής που κατέθεσε ενώπιον του Δικαστηρίου και, ειδικότερα, ο περιορισμός του δικαιώματός της στον αυτοπροσδιορισμό εν σχέσει με την τύχη των ωαρίων της.

Όσον αφορά στην έρευνα που διεξήχθη στην Ιταλία πάνω σε εισαγόμενες εμβρυϊκές κυτταρικές σειρές που ελήφθησαν από ωάρια που καταστράφηκαν στο εξωτερικό, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, ενώ το δικαίωμα που

επικαλείται η προσφεύγουσα να αποφασίζει για την τύχη των ωαρίων της σχετιζόταν με την επιθυμία της να συμβάλει στην επιστημονική έρευνα, εντούτοις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένα γεγονός που επηρεάζει άμεσα την προσφεύγουσα. Επιπλέον, οι εμβρυακές κυτταρικές σειρές που χρησιμοποιούνται στα Ιταλικά εργαστήρια για ερευνητικούς σκοπούς δεν παρασκευάζονταν ποτέ κατόπιν αιτήσεως των Ιταλικών αρχών. Επομένως, η εσκεμμένη και ενεργή καταστροφή ανθρώπινων ωαρίων δεν μπορεί να συγκριθεί με τη χρήση κυτταρικών σειρών που ελήφθησαν από ανθρώπινα ωάρια που καταστράφηκαν σε προηγούμενο στάδιο.

Ακόμη και εάν υποτεθεί ότι υπήρχαν ανακολουθίες στην νομοθεσία, όπως ισχυριζόταν η προσφεύγουσα, δεν ήταν ικανές να επηρεάσουν άμεσα το δικαίωμα που επικαλέστηκε στην παρούσα υπόθεση.

Τέλος, η επιλογή να δωρίσει τα επίμαχα ωάρια για επιστημονική έρευνα ήταν αποκλειστικά της προσφεύγουσας, καθώς ο σύντροφός της είχε αποβιώσει. Δεν αποδεικνυόταν ότι ο σύντροφός της, ο οποίος είχε το ίδιο συμφέρον επί των επίμαχων ωαρίων με την προσφεύγουσα στο στάδιο της γονιμοποίησης, θα κατέληγε στην ίδια επιλογή. Επίσης, σε εθνικό επίπεδο δεν υπήρχαν κανόνες που να ρύθμιζαν την περίπτωση αυτή.

Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση δεν υπερέβη το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που διέθετε στην παρούσα υπόθεση και η εν λόγω απαγόρευση κρίνεται απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Μη παραβίαση άρθρου 8.

Εν σχέσει με την εφαρμογή του άρθρου 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου στην παρούσα υπόθεση, τα μέρη εξέφρασαν εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις και, ιδίως, σχετικά με το καθεστώς των τεχνητά γονιμοποιημένων εμβρύων. Ωστόσο, στην παρούσα φάση ήταν απαραίτητο να εξετασθεί το ευαίσθητο και αμφιλεγόμενο ερώτημα του πότε ξεκινά η ανθρώπινη ζωή, καθώς το άρθρο 2 της Σύμβασης δεν αποτελούσε αντικείμενο της παρούσας υπόθεσης.

Το άρθρο 1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου δεν τύγχανε εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση. Υπό το πρίσμα της οικονομικής και χρηματικής σκοπιάς του άρθρου αυτού, δεν μπορούν τα ανθρώπινα ωάρια να υποβιβαστούν σε «αποκτήματα» κατά την έννοια της διάταξης αυτής. Κατά συνέπεια, το τμήμα αυτό της προσφυγής απορρίπτεται από το Δικαστήριο, καθώς δεν εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου.

Απαράδεκτη.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Delfi AS κατά Εσθονίας (Προσφυγή Νο 64569/09), απόφαση της 16ης Ιουνίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

■ Διαδικτυακή πύλη ειδήσεων – ανώνυμα προσβλητικά σχόλια

Η προσφεύγουσα εταιρεία είχε στην ιδιοκτησία της μία από τις μεγαλύτερες διαδικτυακές πύλες ειδήσεων στην Εσθονία. Το 2006, μετά από τη δημοσίευση άρθρου σχετικά με μια ακτοπλοϊκή εταιρεία, δημοσιεύθηκαν κάτω από το άρθρο πληθώρα σχολίων που περιελάμβαναν απειλές και προσβολές κατά του ιδιοκτήτη της εταιρείας. Υποβλήθηκε μήνυση κατά της προσφεύγουσας διαδικτυακής εταιρείας για συκοφαντική δυσφήμιση και η οποία (εταιρεία) εν τέλει καταδικάστηκε να καταβάλει αποζημίωση 320 ευρώ.

Την 10η Οκτωβρίου 2013, το Δικαστήριο, συνεδριάζοντας σε τμήμα, απεφάνθη ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης. Την 17η Φεβρουαρίου 2014 η υπόθεση παραπέμφθηκε, μετά από αίτηση της προσφεύγουσας εταιρείας, στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Η υπόθεση αυτή είναι η πρώτη που το Δικαστήριο εξετάζει καταγγελία σχετικά με δραστηριότητα στο διαδίκτυο, το περιεχόμενο της οποίας διαμορφώνει ο ίδιος ο χρήστης. Αναγνωρίζοντας τα σημαντικά οφέλη που ενδεχομένως προκύπτουν από την άσκηση της ελευθερίας έκφρασης στο διαδίκτυο, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι η ευθύνη για συκοφαντικές και άλλες μορφές παράνομων αναφορών θα πρέπει καταρχάς να διατηρηθεί και να αποτελέσει μια αποτελεσματική θεραπεία για τις παραβιάσεις προσωπικών δικαιωμάτων. Επιπλέον, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι, στην παρούσα υπόθεση, τα επίμαχα σχόλια αποτελούσαν εκφράσεις μίσους και άμεση υποκίνηση στη βία, ότι η πύλη ειδήσεων της προσφεύγουσας εταιρείας ήταν ένα από τα μεγαλύτερα διαδικτυακά ΜΜΕ της χώρας και ότι υπήρξε μεγάλη ανησυχία του κοινού σχετικά με την αμφιλεγόμενη φύση των σχολίων που αναρτήθηκαν. Επομένως, το πεδίο της εξέτασης στην παρούσα υπόθεση περιορίζεται στην αξιολόγηση των «καθηκόντων και ευθυνών» των διαδικτυακών πυλών ειδήσεων, υπό το πρίσμα του άρθρου 10 παρ. 2, όταν παρέχουν για οικονομικούς σκοπούς πλατφόρμα για ανάρτηση σχολίων των χρηστών σχετικά με εκ των προτέρων δημοσιευμένο υλικό και κάποιοι χρήστες εμπλέκονται σε σαφώς παράνομες μορφές έκφρασης και ομιλίας.

Το Δικαστήριο ήταν ικανοποιημένο που εθνικά έννομα μέσα προέβλεπαν τη δυνατότητα καταρχάς να αποδοθούν ευθύνες, σύμφωνα με τον νόμο, σε εκδότη που λειτουργεί διαδικτυακή πύλη ενημέρωσης για οικονομικούς σκοπούς, για την ανάρτηση σαφώς παρανόμων σχολίων στην ιστοσελίδα. Ως επαγγελματίας εκδότης, η προσφεύγουσα εταιρεία ήταν σε θέση να αξιολογήσει τους κινδύνους που ενέχονταν στις δραστηριότητές της και θα έπρεπε να μπορεί να διαβλέψει τις νομικές συνέπειες που ενδεχομένως να προέκυπταν. Επομένως, η εν λόγω παρέμβαση «προβλεπόταν από τον νόμο» κατά την έννοια του άρθρου 10 της Σύμβασης.

Αναφορικά με την αναγκαιότητα της παρέμβασης στην ελευθερία της προσφεύγουσας εταιρείας να μεταδίδει πληροφορίες, το Δικαστήριο απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην επαγγελματική και εμπορική φύση της ενημερωτικής πύλης της προσφεύγουσας και στο γεγονός ότι αποκόμιζε οικονομικά οφέλη από την ανάρτηση των σχολίων. Επίσης, μόνον η προσφεύγουσα εταιρεία είχε τα τεχνικά μέσα να τροποποιήσει ή να διαγράψει τα δημοσιευμένα σχόλια. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάμειξη της προσφεύγουσας εταιρείας στη δημοσίευση στην ιστοσελίδα της των σχολίων επί των άρθρων ξεπερνούσε αυτήν της παθητικής παροχής καθαρά τεχνικών υπηρεσιών.

Όσον αφορά το κατά πόσο θα μπορούσε η ευθύνη αυτών που έγραψαν τα σχόλια να προταθεί έναντι της ευθύνης της διαδικτυακής πύλης ειδήσεων, το Δικαστήριο ανακάλεσε ότι η ανωνυμία στο διαδίκτυο, αν και σημαντικής αξίας, θα πρέπει να σταθμίζεται με άλλα δικαιώματα και συμφέροντα. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη ότι οι χρήστες του διαδικτύου έχουν συμφέρον να μην αποκαλύπτουν την ταυτότητά τους, αλλά συγχρόνως τόνισε τις ενίοτε αρνητικές συνέπειες της απεριόριστης μετάδοσης πληροφοριών στο διαδίκτυο. Σ' αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε μια απόφαση² του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην οποία αποφασίστηκε ότι τα ατομικά θεμελιώδη δικαιώματα, κατά κανόνα, υπερσκελίζουν τα οικονομικά συμφέροντα του χειριστή της μηχανής αναζήτησης και των συμφερόντων άλλων χρηστών του διαδικτύου. Επίσης, το διαδίκτυο επιτρέπει τη διαβαθμισμένη ανωνυμία, με τους παρόχους να είναι κάποιες φορές οι μόνοι που έχουν τη δυνατότητα να αναγνωρίσουν χρήστες του διαδικτύου που επιθυμούν να παραμείνουν ανώνυμοι έναντι του κοινού. Στην παρούσα υπόθεση, η αμφίβολη αποτελεσματικότητα των μέτρων που καθιστούν δυνατή την αναγνώριση της ταυτότητας αυτών που έγραψαν τα σχόλια, μαζί με την έλλειψη από τη διαδικτυακή πύλη διάθεσης μηχανισμών στα θύματα εκφράσεων μίσους, ώστε να κινηθούν δικαστικά επιτυχώς κατά των συντακτών των σχολίων, ενίσχυαν την άποψη των εθνικών δικαστηρίων ότι ο παθών θα πρέπει να έχει την επιλογή να κινηθεί νομικά κατά της προσφεύγουσας εταιρείας ή των συντακτών των σχολίων.

Σχετικά με τα μέτρα που ελήφθησαν από την προσφεύγουσα εταιρεία, ώστε να αντιμετωπιστεί η δημοσίευση παράνομων σχολίων στη πύλη της, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «ιδιωτική λογοκρισία» η υποχρέωση μεγάλων πυλών ενημέρωσης να λαμβάνουν αποτελεσματικά μέτρα για τον περιορισμό της μετάδοσης εκφράσεων μίσους και εκφράσεων που υποκινούν τη βία. Στην πραγματικότητα, η δυνατότητα ενός πιθανού δέκτη τέτοιων σχολίων

2. ΔΕΕ C-236/08 έως C-238/08, *Google France και Google*, 23.03.2010, ECLI:EU:C:2010:159.

να παρακολουθεί συνεχώς το διαδίκτυο είναι περιορισμένη σε σχέση με τη δυνατότητα μιας μεγάλης, εμπορικής, διαδικτυακής πύλης ενημέρωσης να εμποδίσει ή να αφαιρέσει παράνομα σχόλια. Παρόλη την ύπαρξη στην ιστοσελίδα της προσφεύγουσας εταιρείας συγκεκριμένων μέσων για την αντιμετώπιση σχολίων που ισοδυναμούν με εκφράσεις μίσους ή με εκφράσεις που υποκινούν σε βία, τα οποία (μέσα) σε πολλές περιπτώσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως κατάλληλο εργαλείο για την εξισορρόπηση των δικαιωμάτων και συμφερόντων όλων των εμπλεκόμενων, εντούτοις στις παρούσες συνθήκες της υπόθεσης ήταν ανεπαρκή, καθώς τα παράνομα επίμαχα σχόλια παρέμειναν αναρτημένα στην ιστοσελίδα για έξι μήνες.

Τέλος, η επιβολή προστίμου 320 ευρώ στην προσφεύγουσα εταιρεία δεν μπορεί με κανένα τρόπο να θεωρηθεί δυσανάλογη προς την παράβαση που διαπιστώθηκε από τα εθνικά δικαστήρια. Επίσης, δεν αποδείχθηκε ότι η προσφεύγουσα εταιρεία υποχρεώθηκε να αλλάξει το επιχειρηματικό της μοντέλο εξαιτίας των εθνικών δικαστικών ενεργειών. Κατά συνέπεια, ο καταλογισμός ευθύνης από τα εθνικά δικαστήρια στην προσφεύγουσα εταιρεία βασίστηκε σε σχετικούς και επαρκείς λόγους και δεν αποτέλεσε δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματός της στην ελευθερία έκφρασης.

Μη παραβίαση άρθρου 10.

► Άρθρο 46 – Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων

Οίκος Μακεδονικού Πολιτισμού και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 1295/10), απόφαση της 9ης Ιουλίου 2015

■ *συμμόρφωση και εκτέλεση – οριστικές αποφάσεις Δικαστηρίου*

Το 1990, τα μέλη της προσωρινής διοίκησης της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης με την επωνυμία «Οίκος Μακεδονικού Πολιτισμού», τα οποία ισχυρίζονταν ότι είχαν «Μακεδονική καταγωγή» και διέθεταν «Μακεδονική εθνική συνείδηση», υπέβαλαν αίτηση εγγραφής της οργάνωσής τους. Η αίτησή τους απορρίφθηκε. Στην υπόθεση *Σιδηρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*³, το Δικαστήριο κατέληξε ότι η άρνηση εγγραφής αποτελεί παραβίαση του άρθρου 11 της Σύμβασης.

Το 2003, οι προσφεύγοντες αποφάσισαν να επανιδρύνουν την οργάνωση με την επωνυμία «Οίκος Μακεδονι-

κού Πολιτισμού», η οποία είναι η πρώτη προσφεύγουσα. Η εγγραφή της νέας αυτής οργάνωσης απορρίφθηκε εκ νέου, με την αιτιολογία ότι ο όρος «Μακεδονικός» θα μπορούσε να δημιουργήσει σύγχυση τόσο στα κράτη που ενδεχομένως να επιθυμούσαν να έρθουν σε επαφή με την προσφεύγουσα οργάνωση, όσο και στα πρόσωπα που επιθυμούσαν να γίνουν μέλη της. Τα εθνικά δικαστήρια έκριναν, επίσης, ότι υπήρχε και κίνδυνος για τη δημόσια τάξη, καθώς η ύπαρξη της προσφεύγουσας οργάνωσης θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από άτομα που επιθυμούσαν να προωθήσουν τη δημιουργία ενός «Μακεδονικού έθνους», παρόλο που τέτοιο έθνος ιστορικά δεν υπήρξε ποτέ.

Βασιζόμενοι στα άρθρα 11 και 46 της Σύμβασης, οι προσφεύγοντες διαμαρτυρήθηκαν για την απόρριψη της αίτησης εγγραφής της πρώτης προσφεύγουσας.

Το Δικαστήριο έπρεπε καταρχάς να εξετάσει εάν ήταν απαραίτητο να εκτιμηθεί η υπόθεση πέραν του άρθρου 11 και ξεχωριστά σύμφωνα με τη διάταξη 46 της Σύμβασης. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να εκφράσει τις σοβαρές αμφιβολίες του σχετικά με το κατά πόσον το άρθρο 46 παρ. 1 της Σύμβασης μπορεί να ερμηνευθεί ότι προσφέρει στον προσφεύγοντα δικαίωμα που δύναται να εξεταστεί στο πλαίσιο κατάθεσης μιας ατομικής προσφυγής στο Δικαστήριο. Αν και το Δικαστήριο έχει αρμοδιότητα να εξετάσει εάν τα μέτρα, που έλαβε ένα κράτος, προκειμένου να εφαρμόσει κάποια από τις αποφάσεις του, ήταν σε συμφωνία προς τις ουσιώδεις διατάξεις της Σύμβασης, εντούτοις δεν μπορούσε καταρχήν να εξετάσει υπό το πρίσμα του άρθρου 46 παρ. 1 εάν ένα Συμβαλλόμενο Κράτος είχε συμμορφωθεί προς τις υποχρεώσεις που προέκυπταν από κάποια απόφασή του. Οι παράγραφοι 4 και 5 που προστέθηκαν στο άρθρο 46, σύμφωνα με το άρθρο 16 του 14ου Πρωτοκόλλου, φαίνεται πως επιβεβαιώνουν αυτήν την προσέγγιση.

Επιπλέον, πέρα από το γεγονός ότι οι προσφεύγοντες της παρούσας υπόθεσης δεν είναι αντίστοιχοι με αυτούς της υπόθεσης *Σιδηρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα*, εντούτοις τα θέματα που εγείρονται υπό το πρίσμα του άρθρου 46 παρ. 1 της Σύμβασης συνδέονται στενά με εκείνα που εγείρονται υπό το πρίσμα του άρθρου 11. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο εξέτασε την προσφυγή μόνο σύμφωνα με την τελευταία διάταξη.

Απαράδεκτη η προσφυγή υπό το άρθρο 46.

Το Δικαστήριο αποφάσισε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 της Σύμβασης εξαιτίας της άρνησης εγγραφής της οργάνωσης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε για ηθική βλάβη για όλους τους προσφεύγοντες το ποσό των 10.000 ευρώ.

3. Υπόθεση *Σιδηρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο 26695/95), απόφαση της 10ης Ιουλίου 1998.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Δικαίωμα προσφυγής κατά της νομιμότητας της κράτησης

Το άρθρο 5 παρ. 4 της ΕΣΔΑ απαιτεί τον έλεγχο του νομίμου της κράτησης «εντός βραχείας προθεσμίας» και τη διεξαγωγή των διαδικασιών κατ' αντιμωλιαν, με διασφάλιση της αρχής της «ισότητας των όπλων» μεταξύ των διαδίκων. Απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης και δικαίωμα πραγματικής προσφυγής. Για τα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους, το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ υποχρεώνει το κράτος να διασφαλίζει ότι κρατούνται υπό συνθήκες συμβατές με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ιδίως να τους παρέχει την απαιτούμενη ιατρική φροντίδα

άρθρο 5 παρ. 4 ΕΣΔΑ – δικαίωμα προσφυγής κατά της νομιμότητας της κράτησης – βραχεία προθεσμία – ουσιαστική ακρόαση – ισότητα των όπλων και αρχή της κατ' αντιμωλιαν διαδικασίας – άρθρο 3 ΕΣΔΑ – απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης – διασφάλιση υγείας και ευεξίας φυλακισμένου – άρθρο 13 ΕΣΔΑ – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 29896/13, Υπόθεση Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδας, απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2015

Η υπόθεση Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδας ήχθη ενώπιον του Δικαστηρίου από τον κ. Λαυρέντιο Λαυρεντιάδη στις 03.05.2013 για παραβίαση εκ μέρους της Ελληνικής Δημοκρατίας των άρθρων 5 παρ. 4, 3 και 13 της ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο της προσωρινής του κράτησης. Συγκεκριμένα, τον Μάρτιο 2012, ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Αθηνών άσκησε ποινική δίωξη κατά του προσφεύγοντα για τα αδικήματα της σύστασης και διεύθυνσης συμμορίας, απάτης, υπεξαίρεσης και νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, με αφορμή δάνεια που χορήγησε η Proton Bank, της οποίας κεφάλαιο κατά ποσοστό 31,3% κατείχε ο προσφεύγων, και του επιβλήθηκε η απαγόρευση εξόδου από τη χώρα. Ο προσφεύγων, με μια σειρά αιτήσεων και προσφυγών ενώπιον των αρμοδίων αρχών, ζητούσε την άρση της απαγόρευσης εξόδου από τη χώρα, επικαλούμενος τα σοβαρά προβλήματα της υγείας του και το γεγονός ότι ήταν απαραίτητο να μεταβαίνει σε κλινικές του εξωτερικού, για να συνεχίσει τη θεραπευτική του αγωγή. Μετά την απόρριψη των αιτημάτων του, τον Δεκέμβριο 2012, ο ανακριτής διέταξε την προσωρινή κράτηση του προσφεύγοντα. Την 18.12.2012, ο προσφεύγων κατέθεσε αίτηση ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών και ζήτησε την άρση αυτής και την αντικατάστασή της από μέτρα συμβατά με την κατάσταση της υγείας του, όπως κατ' οίκον περιορισμό, επικαλούμενος τα σοβαρά προβλήματα υγείας που αντι-

μετωπίζει. Ο προσφεύγων πάσχει από χρόνια αυτοάνοση νόσο, τη νεανική ρευματοειδή πολυαρθρίτιδα, που του προκαλεί αναπηρία και ανικανότητα να εξυπηρετεί τις ζωτικές του ανάγκες και να χειρίζεται ο ίδιος το αναπηρικό του καροτσάκι καθώς και από αναπνευστικό σύνδρομο, το οποίο του προκαλεί επεισόδια παροξυσμικής δύσπνοιας, γαστροοισοφαγικές παλινδρομήσεις και κατάθλιψη με αυτοκτονικές τάσεις. Σύμφωνα, μάλιστα, με ιατρικά πιστοποιητικά που προσκόμισε, έχρηζε παρακολούθησης από μια ομάδα ειδικών, ρευματολόγων, ορθοπεδικών, οφθαλμιάτρων, καρδιολόγων και ψυχιάτρων, ενώ οποιαδήποτε δυσμενής τροποποίηση του περιβάλλοντος διαβίωσης θα μπορούσε να προκαλέσει νέα επιδείνωση της ασθένειάς του με απρόβλεπτα αποτελέσματα. Κατέθεσε, επίσης, αίτηση για αυτοπρόσωπη εμφάνιση ενώπιον του Συμβουλίου, προκειμένου να διαπιστωθεί το μέγεθος του προβλήματος υγείας του και η επιδείνωση αυτής λόγω της κράτησης.

Το Συμβούλιο συνεδρίασε στις 07.03.2013 χωρίς την παρουσία διαδίκων και στις 15.03.2013 απέρριψε το αίτημα για υφ' όρον απόλυση, με το σκεπτικό ότι ο προσφεύγων λαμβάνει την απαιτούμενη φαρμακευτική αγωγή στη φυλακή και ότι υπάρχει η δυνατότητα νοσηλείας στο νοσοκομείο της φυλακής. Επίσης, απέρριψε το αίτημα για αυτοπρόσωπη εμφάνιση του αιτούντος ενώπιόν του, διότι, αν και προβλέπεται από το άρθρο 309 παρ. 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας η κατ' εξαίρεση παρουσία διαδίκων ενώπιον του Συμβουλίου, εν προκειμένω κρίθηκε ότι δεν υπήρχε κάποιος εξαιρετικός λόγος για να παραστεί. Ο προσφεύγων αρχικά μετήχθη στις φυλακές Κορυδαλλού και, στη συνέχεια, λόγω της κατάστασης της υγείας του εισήχθη στο ψυχιατρικό νοσοκομείο της φυλακής.

Επικαλούμενος το δικαίωμα στην ταχεία επανεξέταση της νομιμότητας της κράτησής του, κατ' άρθρο 5 παρ. 4 της ΕΣΔΑ, ο προσφεύγων παραπονέθηκε ότι το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών χρειάστηκε 87 ημέρες, για να αποφανθεί για τη νομιμότητα της κράτησής του. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει σχετικά με την απαίτηση ελέγχου του νομίμου της κράτησης «εντός βραχείας προθεσμίας» ότι αυτή κρίνεται μεν συγκεκριμένα ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της κάθε υπόθεσης, ωστόσο το κράτος πρέπει να φροντίζει, ώστε η διαδικασία να διεξάγεται μέσα στο ελάχιστο δυνατό χρονικό διάστημα. Καταλήγει, δε, στο συμπέρασμα ότι το χρονικό διάστημα των 87 ημερών που μεσολάβησε μέχρι να αποφανθεί το Συμβούλιο για τη νομιμότητα της κράτησης παραβιάζει το άρθρο 5 παρ. 4 της Σύμβασης. Επίσης, ο προσφεύγων επικαλείται την παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 4, διότι το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών είχε απορρίψει το αίτημά του να παραστεί αυτοπροσώπως ενώπιον του. Σχετικά με την ισότητα των όπλων και την κατ' αντιμωλιαν διαδικασία, το Δικα-

στήριο υπενθυμίζει ότι η πρώτη εγγύηση που κατοχυρώνει το άρθρο 5 παρ. 4 της Σύμβασης είναι το δικαίωμα ουσιαστικής ακρόασης και επικαλείται την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία για τα πρόσωπα που κρατούνται με βάση τις συνθήκες που αναφέρει το άρθρο 5 παρ. 1 γ), το άρθρο 5 παρ. 4 απαιτεί τη διεξαγωγή ακρόασης. Καταλήγει, δε, στο συμπέρασμα ότι παραβιάστηκε το άρθρο 5 παρ. 4, διότι η κατάσταση της υγείας του προσφεύγοντα και το ποσοστό αναπηρίας του αποτελούσαν εξαιρετικές περιστάσεις, σύμφωνα με το άρθρο 309 παρ. 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, οι οποίες μπορούσαν να δικαιολογήσουν την εμφάνιση των διαδίκων.

Το δεύτερο νομικό ζήτημα που απασχόλησε το Δικαστήριο είναι ο ισχυρισμός του προσφεύγοντος για παραβίαση των άρθρων 3 περί απαγόρευσης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης και 13 περί δικαιώματος πραγματικής προσφυγής. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η τοποθέτησή του υπό κράτηση ήταν ασύμβατη με την κατάσταση της υγείας του και είχε προκαλέσει την επιδείνωσή της και υποστήριξε ότι κανένα αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα δεν είχε στη διάθεσή του, για να παραπονεθεί για τις ελλείψεις στην ιατρική περίθαλψη που του παρείχαν στο ψυχιατρικό νοσοκομείο της φυλακής. Σε σχέση με το άρθρο 3, το Δικαστήριο υπενθύμισε τις γενικές αρχές που έχουν διαμορφωθεί, σύμφωνα με τις οποίες στα άτομα που στερούνται την ελευθερία τους πρέπει το κράτος να διασφαλίζει ότι κρατούνται υπό συνθήκες συμβατές με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και, ιδίως, να τους παρέχεται η απαιτούμενη ιατρική φροντίδα. Εκτός, δε, από την υγεία του φυλακισμένου, πρέπει να διασφαλίζεται επαρκώς και η ευεξία του. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο δέχτηκε αναφορικά με την υγεία και την ιατρική φροντίδα ότι το ψυχιατρικό νοσοκομείο, όπου κρατούνταν ο προσφεύγων, δεν διέθετε εξειδικευμένο νοσηλευτικό προσωπικό για την αντιμετώπιση της ιδιαίτερης κατάστασης της υγείας του και η ιατρική περίθαλψη που του παρείχαν δεν ήταν ικανοποιητική. Αναφορικά με την ευεξία του κρατούμενου, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο προσφεύγων, που είχε τοποθετηθεί στο κελί του τρίτου ορόφου, ήταν υποχρεωμένος να μεταφέρεται στις τουαλέτες αναπήρων που βρίσκονταν στο ισόγειο του νοσοκομείου και στο προσαρμοσμένο μπάνιο που βρισκόταν στον πρώτο όροφο, από το κλιμακοστάσιο, στους ώμους των συγκατηγορουμένων του, ελλείψει νοσηλευτικού προσωπικού. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντος μείωσαν την αξιοπρέπειά του και του προκάλεσαν ψυχική και σωματική οδύνη. Ερμηνεύονται, επομένως, οι συνθήκες αυτές ως «εξευτελιστική μεταχείριση», κατά παράβαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Σχετικά με το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής σύμφωνα με το άρθρο 13 της Σύμβασης, το Δικαστήριο αναφέρει ότι το άρθρο αυτό κατοχυρώνει την ύπαρξη στο εθνι-

κό δίκαιο ενδίκου μέσου για τις αιτιάσεις που κρίνονται «υποστηρίξιμες» σύμφωνα με τη Σύμβαση. Η Κυβέρνηση ενίσταται ότι προσέφερε στον προσφεύγοντα αποτελεσματικά ένδικο βοηθήματα, για να καταγγείλει τις συνθήκες κράτησης, όπως προσφυγή στο Συμβούλιο της φυλακής κατ' άρθρο 6 του Σωφρονιστικού Κώδικα, ακρόαση από τον Εισαγγελέα εκτέλεσης των ποινών κατ' άρθρο 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ή από τον Εισαγγελέα Εφετών Κορυδαλλού, αλλά δεν έκανε χρήση αυτών. Το Δικαστήριο, ωστόσο, συνεκδικάζοντας το παραδεκτό της ένστασης της Κυβέρνησης περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων μαζί με την ουσία αυτής, την απορρίπτει, διότι δεν αποδεικνύει την αποτελεσματικότητα και προσβασιμότητα αυτών των ενδίκων βοηθημάτων για τον προσφεύγοντα. Αντίθετα, θεωρεί πως το γεγονός ότι το Συμβούλιο αξιολόγησε μόνο τη συμβατότητα της κράτησης του προσφεύγοντα με την κατάσταση της υγείας του, χωρίς να εξετάσει εάν οι υλικές συνθήκες κράτησής του ικανοποιούσαν τις ειδικές ανάγκες της ασθένειάς του, δεν ανταποκρίνεται στις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ.

Παρατηρήσεις

Πασχαλίνα Μαστρογιαννοπούλου*

1. Δικαίωμα προσφυγής κατά της νομιμότητας της κράτησης

Το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ προστατεύει την ελευθερία και την ασφάλεια του ατόμου. Έχει, δε, θεμελιώδη θέση στο συνολικό σύστημα της Σύμβασης, καθώς προβλέπει τις θεσμικές εγγυήσεις «για τη διασφάλιση του δικαιώματος των ανθρώπων σε μια δημοκρατία να είναι ελεύθερα από αυθαίρετη κράτηση στα χέρια των αρχών»¹. Βασικός σκοπός του άρθρου 5 είναι η αποτροπή αυθαίρετων ή αδικαιολόγητων στερήσεων της ελευθερίας². Δεδομένου, λοιπόν, ότι στοχεύει στη διασφάλιση της ελευθερίας του ατόμου, με την έννοια της σωματικής ελευθερίας, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την απόλαυση αρκετών δικαιωμάτων που προβλέπει η Σύμβαση, γίνεται αντιληπτό ότι κατοχυρώνει ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα της Σύμβασης³.

* Μ.Δ.Ε., Δικηγόρος

1. Υπόθεση *Kurt κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 24276/94), απόφαση της 25ης Μαΐου 1988, παρ. 122, υπόθεση *Medvedyev και λοιποί κατά Γαλλίας* (Ευρεία Σύνθεση) (Προσφυγή No 3394/03), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2010, παρ. 76, Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 137.

2. Υπόθεση *McKay κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύνθεση) (Προσφυγή No 543/03), απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2006, παρ. 30.

3. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 185.

Το άρθρο 5 παρ. 4⁴ αποτελεί ειδική διάταξη (*lex specialis*) σε σχέση με αυτήν του άρθρου 13 και παρέχει το δικαίωμα σε κάθε άτομο που στερήθηκε την ελευθερία του λόγω σύλληψης ή κράτησης να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου, για να αποφασίσει αυτό εντός βραχείας προθεσμίας επί της νομιμότητας της κράτησης και να διατάξει την απόλυσή του σε περίπτωση παράνομης κράτησης⁵. Η έννοια της νομιμότητας κατά την παρ. 4 ταυτίζεται με αυτήν της παρ. 1 και, συνεπώς, ο έλεγχος της νομιμότητας περιλαμβάνει όχι μόνο τις προϋποθέσεις του εθνικού δικαίου αλλά και της Σύμβασης, των γενικών αρχών που είναι ενσωματωμένες σ' αυτήν και του σκοπού των περιορισμών που επιτρέπονται από την παρ. 1 του άρθρου 56. Ο δικαστικός έλεγχος που εγγυάται το άρθρο 5 παρ. 4 δεν εκτείνεται σε τέτοιο εύρος που να καλύπτει κάθε πτυχή της υπόθεσης, ιδίως ζητήματα σκοπιμότητας και δεν συνεπάγεται υποκατάσταση του δικαστηρίου στην κρίση της αρχής που αποφάσισε την κράτηση. Ωστόσο, ο έλεγχος πρέπει να είναι αρκετά ευρύς, ώστε να εκτείνεται και στις συνθήκες που είναι ουσιώδεις για τη νόμιμη κράτηση ενός ατόμου κατά την παρ. 1 του άρθρου 5⁷.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο καλείται να κρίνει επί δύο ζητημάτων σε σχέση με το άρθρο 5 παρ. 4 της ΕΣΔΑ, τα οποία έχουν επανειλημμένως αχθεί ενώπιόν του σε ελληνικού ενδιαφέροντος υποθέσεις, αφενός, της παραβίασης της έκδοσης απόφασης «εντός βραχείας προθε-

σμίας» (α) και, αφετέρου, της παραβίασης του δικαιώματος για ουσιαστική ακρόαση (β).

α. Έκδοση απόφασης «εντός βραχείας προθεσμίας»

Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι σχετικές με τα ζητήματα στέρξης της ελευθερίας διαδικασίες, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 4 της Σύμβασης, απαιτούν ιδιαίτερη επιμέλεια και οι εξαιρέσεις στην απαίτηση ελέγχου «εντός βραχείας προθεσμίας» του νομίμου της κράτησης πρέπει να ερμηνεύονται αυστηρά⁸. Έτσι, στην υπόθεση *Hutchinson Reid κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁹, το Δικαστήριο αναφέρει ότι, στην υπόθεση *Rutten κατά Ολλανδίας*¹⁰, έχει διαπιστωθεί παραβίαση της υποχρέωσης της ταχύτητας του άρθρου 5 παρ. 4 της Σύμβασης, όπου, επί αιτήσεως για απελευθέρωση του προσφεύγοντος, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο χρειάστηκε δύο μήνες και δεκαεπτά ημέρες και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο τρεις μήνες, για να εκδώσει απόφαση. Έκρινε, λοιπόν, ότι οι μεγαλύτερες καθυστερήσεις που εμφανίζονται σε αυτή την περίπτωση δεν μπορεί να δικαιολογηθούν από την πολυπλοκότητα της υπόθεσης ή τις ανάγκες της εσωτερικής διαδικασίας και κατέληξε στην κρίση ότι, ενώ το ένα έτος, για παράδειγμα, μπορεί να είναι ο γενικός κανόνας για τις περιπτώσεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, το άρθρο 5 παρ. 4, επειδή ακριβώς αφορά στα θέματα της ελευθερίας, απαιτεί ιδιαίτερη ταχύτητα και επιμέλεια.

Εφόσον, λοιπόν, πρόκειται για την ελευθερία του ατόμου, το κράτος πρέπει να φροντίζει, ώστε η διαδικασία να διεξάγεται μέσα στο ελάχιστο δυνατό χρονικό διάστημα^{11,12}. Το ζήτημα, βεβαίως, της τήρησης της αρχής της ταχύτητας στη διαδικασία δεν εκτιμάται αφηρημένα αλλά στο πλαίσιο μιας συνολικής εκτίμησης των δεδομένων, αφού λη-

4. «Article 5§4», L.E. PETITI / E. DECAUX / P.H. IMBERT, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme Commentaire par article*, 2nd ed., Economica, 1999, σσ. 229-233.

5. Το δικαίωμα αυτό είναι γνωστό ως *habeas corpus*. Για τη σημασία του και τη θεμελίωσή του βλ. W. SCHABAS, *The European Convention of Human Rights: A Commentary*, Oxford University Press, 2015, σσ. 253-254, όπου αναφέρεται «*Habeas corpus* – “the great writ” – was present at the birth of human rights litigation. In England, where early codification of human rights provided the models for revolutionary texts in France and the United States during the late eighteenth century, *habeas corpus* had already been enshrined for centuries as a fundamental entitlement of the citizen. It was central to the rule of law in its affirmation of an entitlement to have detention reviewed by courts».

6. Υπόθεση *Weeks κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 9787/82), απόφαση της 2ας Μαρτίου 1987, παρ. 57, υπόθεση *Brogan και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85), απόφαση της 11ης Νοεμβρίου 1988, παρ. 65.

7. Υπόθεση *E. κατά Νορβηγίας* (Προσφυγή No 11701/85), απόφαση της 29ης Αυγούστου 1990, παρ. 50, υπόθεση *Dougoz κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 40907/98), απόφαση της 6ης Μαρτίου 2001, παρ. 61, υπόθεση *A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 3455/05), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2009, παρ. 202, υπόθεση *S.D. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 53541/07), απόφαση της 11ης Ιουνίου 2009, παρ. 72, υπόθεση *Suso Musa κατά Μάλτας* (Προσφυγή No 42337/12), απόφαση της 23ης Ιουλίου 2013, παρ. 50.

8. Βλ. σχολιαζόμενη απόφαση, παρ. 45.

9. Υπόθεση *Hutchinson Reid κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 50272/99), απόφαση της 20ής Φεβρουαρίου 2003, παρ. 79.

10. Υπόθεση *Rutten κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 32605/96), απόφαση της 24ης Ιουλίου 2001, παρ. 53.

11. Υπόθεση *Fuchser κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 55894/00), απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, παρ. 43, υπόθεση *Van der Leer* (Προσφυγή No 11509/85), απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1990, παρ. 35, υπόθεση *Musial κατά Πολωνίας* (Ευρεία Σύμβαση) (Προσφυγή No 24557/94), απόφαση της 25ης Μαρτίου 1999, παρ. 43.

12. Για την έννοια της «βραχείας προθεσμίας», στα αγγλικά «*decided speedily*» και στα γαλλικά «*à bref délai*» της παρ. 4 σε σχέση με την έννοια «*suntōμως*», στα αγγλικά «*promptly*» και στα γαλλικά «*aussitôt*» της παρ. 3, ως προς την υποχρέωση παραπομπής ενώπιον δικαστηρίου των ατόμων που συλλαμβάνονται ή κρατούνται βλ. W. SCHABAS, *ό.π.*, σ. 256, όπου αναφέρεται «*The word 'speedily' (in French à bref délai) indicates a lesser degree of urgency than 'promptly' (aussitôt), the term used in article 5(3) in the context of appearance before a court upon arrest or detention*».

φθούν υπόψη οι συνθήκες της κάθε υπόθεσης¹³, ιδιαίτερα υπό το φως της πολυπλοκότητας της υπόθεσης, των τυχόν ιδιαιτεροτήτων της εσωτερικής διαδικασίας καθώς και της συμπεριφοράς του προσφεύγοντα κατά τη διάρκεια της τελευταίας¹⁴.

Έχει κριθεί στην υπόθεση *E. κατά Νορβηγίας*¹⁵ ότι διάφορα διοικητικά προβλήματα λόγω των δικαστικών διακοπών δεν μπορούν να δικαιολογήσουν καθυστερήσεις στην έκδοση απόφασης επί προσφυγής κατά της κράτησης, διότι η Σύμβαση απαιτεί τα συμβαλλόμενα κράτη να οργανώσουν έτσι τα νομικά τους συστήματα, ώστε να μπορέσουν τα δικαστήρια να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις της. Εναπόκειται, δε, στις δικαστικές αρχές να κάνουν τις απαραίτητες διοικητικές ρυθμίσεις, ακόμα και κατά τη διάρκεια μιας περιόδου διακοπών, για να εξασφαλιστεί ότι τα επείγοντα θέματα θα εξετάζονται γρήγορα, και αυτό είναι ιδιαίτερα απαραίτητο, όταν βρίσκεται σε κίνδυνο η προσωπική ελευθερία του ατόμου. Ομοίως κρίθηκε στην υπόθεση *Bezicheri κατά Ιταλίας*¹⁶ ότι ούτε ο φόρτος εργασίας του δικαστή αποτελεί δικαιολογητικό λόγο για παρέκκλιση από την απαίτηση του άρθρου 5 παρ. 4 για έκδοση απόφασης σε σύντομη προθεσμία. Εξάλλου, η φύση της προσωρινής κράτησης επιβάλλει στον αρμόδιο δικαστή να αποφαινεται μέσα σε σύντομη προθεσμία, εφόσον το επίμαχο μέτρο στηρίζεται ουσιαστικά στις ανάγκες μιας ταχείας ανάκρισης¹⁷. Το Δικαστήριο, επίσης, έκρινε στην υπόθεση *Moiseyev κατά Ρωσίας*, ότι, ειδικά για τις περιπτώσεις της προσωρινής κράτησης, είναι επιτακτική η ανάγκη για έκδοση απόφασης σε σύντομη προθεσμία, ώστε να επωφεληθεί ο κατηγορούμενος πλήρως από το τεκμήριο της αθωότητας¹⁸.

Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων ζήτησε την υφ' όρον απόλυσή του στις 18.12.2012 επικαλούμενος την κατάσταση της υγείας του. Ο Εισαγγελέας διατύπωσε τη γνώμη του στις 08.01.2013 και, εν συνεχεία, το Συμβούλιο συνεδρίασε στις 07.03.2013 και εξέδωσε το βούλευμα στις

15.03.2013. Το ελληνικό κράτος ισχυρίστηκε ότι ο χρόνος που χρειάστηκε το Συμβούλιο, για να κρίνει επί της προσφυγής, δεν μπορεί να θεωρεί υπερβολικός λόγω του σημαντικού όγκου του φακέλου, του μεγάλου αριθμού συγκατηγορουμένων και της πολυπλοκότητας της υπόθεσης. Ωστόσο, δεν έγιναν δεκτοί οι ισχυρισμοί αυτοί και το Δικαστήριο έκρινε ότι το χρονικό διάστημα των 87 ημερών που μεσολάβησε, για να εκδώσει βούλευμα το Συμβούλιο επί της αίτησης του κρατουμένου για υφ' όρον απόλυση, δεν συμβαδίζει με την απαίτηση ελέγχου σε σύντομη προθεσμία που καθιερώνει το άρθρο 5 παρ. 4 της Σύμβασης. Υπενθυμίζει, μάλιστα, την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία κρίθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου αυτού για χρονικό διάστημα πολύ μικρότερο από την υπό κρίση υπόθεση¹⁹. Πράγματι, στην υπόθεση *Τσιτσιρίγκος κατά Ελλάδας*²⁰, το Δικαστήριο έκρινε υπερβολική την περίοδο των 22 ημερών που χρειάστηκε, για να κριθεί η αίτηση άρσης της κράτησης του προσφεύγοντα. Επίσης, στην υπόθεση *Χριστοδούλου και λοιποί κατά Ελλάδας*²¹, το Δικαστήριο δέχθηκε παραβίαση του ίδιου άρθρου για χρονική διάρκεια 47 ημερών. Μάλιστα, στην υπόθεση *Bubullima κατά Ελλάδας*²², κρίθηκε ότι υπήρξε παραβίαση της απαίτησης για επανεξέταση της κράτησης σε σύντομη προθεσμία, για περίοδο μόλις 14 ημερών.

Με βάση την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ αλλά και συγκεκριμένα τη νομολογία του σε σχέση με ελληνικού ενδιαφέροντος υποθέσεις, η κρίση για παραβίαση της απαίτησης για έκδοση απόφασης σε σύντομη προθεσμία κατ' άρθρο 5 παρ. 4 της Σύμβασης στην παρούσα υπόθεση κρίνεται αναμενόμενη, ενώ οι ισχυρισμοί του ελληνικού Κράτους δεν κρίνονται επαρκείς, ενόψει της απαίτησης της Σύμβασης για οργάνωση των νομικών συστημάτων των συμβαλλόμενων κρατών, ώστε να συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της. Με την παραπάνω νομολογία επιβεβαιώνεται η στάση του Δικαστηρίου να κρίνει αυστηρά τη συμμόρφωση ενός κράτους με την απαίτηση για ταχεία επανεξέταση της νομιμότητας της κράτησης και τονίζεται, για ακόμη μια φορά, η θεμελιώδης σημασία που κατέχει το άρθρο 5 στο συνολικό σύστημα της Σύμβασης

13. Υπόθεση *E. κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 64, υπόθεση *Luberti κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 9019/80), απόφαση της 23ης Φεβρουαρίου 1984, παρ. 33-37, υπόθεση *Delbec κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 43125/98), απόφαση της 18ης Ιουνίου 2002, παρ. 33.

14. Υπόθεση *Bubullima κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 41533/08), απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 2010, παρ. 27, υπόθεση *Musial κατά Πολωνίας*, ό.π., παρ. 46-47, υπόθεση *Jablonski κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 33492/96), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2000, παρ. 91-94.

15. Υπόθεση *E. κατά Νορβηγίας*, ό.π., παρ. 66.

16. Υπόθεση *Bezicheri κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 11400/85), απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 1989, παρ. 25.

17. *Ibid*, παρ. 21.

18. Υπόθεση *Moiseyev κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 62936/00), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2008, παρ. 160, βλ. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 183.

19. Βλ. υπόθεση *Rehbock κατά Σλοβενίας* (Προσφυγή No 29462/95), απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2000, παρ. 84 και υπόθεση *Butuson κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 7923/04), απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2009, παρ. 34, όπου το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση του ίδιου άρθρου για χρονική διάρκεια 23 και 20 ημερών αντίστοιχα.

20. Υπόθεση *Τσιτσιρίγκος κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 29747/09), απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2012, παρ. 66, δημοσιευμένη στο ΝοΒ, 2013, σ. 228 με παρατηρήσεις Β. ΧΕΙΡΔΑΡΗ.

21. Υπόθεση *Χριστοδούλου και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 80452/12), απόφαση της 5ης Ιουνίου 2014, παρ. 70.

22. Υπόθεση *Bubullima κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 41533/08), απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 2010, παρ. 31.

και η άμεση εγγύηση του Δικαστηρίου σε ζητήματα που άπτονται του αγαθού της προσωπικής ελευθερίας.

β. Δικαίωμα για ουσιαστική ακρόαση – ισότητα των όπλων και αρχή της κατ' αντιμωλιαν διαδικασίας

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η πρώτη εγγύηση που απορρέει από το άρθρο 5 παρ. 4 είναι το δικαίωμα ουσιαστικής ακρόασης από τον δικαστή ενώπιον του οποίου κατατέθηκε προσφυγή κατά της κράτησης²³. Οι διαδικασίες πρέπει να διεξάγονται κατ' αντιμωλιαν και πρέπει πάντα να διασφαλίζονται την ισότητα των όπλων μεταξύ των διαδίκων²⁴, χωρίς να απαιτείται αυτές να είναι δημόσιες²⁵. Ανάμεσα στις θεμελιώδεις εγγυήσεις της διαδικασίας που εφαρμόζεται σε θέματα στέρησης της ελευθερίας είναι η δυνατότητα για έναν κρατούμενο να ακουστεί αυτοπροσώπως ή, εν ανάγκη, μέσω μιας μορφής εκπροσώπησης²⁶. Για τα πρόσωπα που κρατούνται υπό τις συνθήκες που αναφέρει το άρθρο 5 παρ. 1γ της Σύμβασης²⁷, το άρθρο 5 παρ. 4 απαιτεί τη διεξαγωγή ακρόασης²⁸. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπεται και ο κίνδυνος σχετικής παράλυσης της ποινικής διαδικασίας, εάν ο κατηγορούμενος δικαιούτο ακρόαση κάθε φορά που υπέβαλε αίτηση αποφυλάκισης²⁹.

Στην υπόθεση *Καμπάνης κατά Ελλάδας*³⁰, το Δικαστήριο έκρινε ότι η δυνατότητα ακρόασης των ατόμων που τελούν υπό κράτηση αποτελεί θεμελιώδη εγγύηση της διαδικασίας, ιδίως όταν η εμφάνιση του κρατουμένου μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο εξασφάλισης του σεβασμού της ισότητας των όπλων. Καταλήγει, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η ισότητα των όπλων επέβαλε να προσφερθεί στον αιτούντα η δυνατότητα να εμφανισθεί ταυτόχρονα με τον εισαγγελέα, για να μπορέσει να απαντήσει στις προτάσεις του. Η άρνηση, δε, στον προσφεύγοντα να παρασταθεί ενώπιον του Συμβουλίου Εφετών είχε ως αποτέλεσμα να μην του προσφερθεί κατάλληλη συμμετοχή στη δίκη, η έκβαση της οποίας ήταν καθοριστική για τη διατήρηση ή την άρση της κράτησης, κατά παράβαση των απαιτήσεων του άρθρου 5 παρ. 4. Έκτοτε, ακολούθησαν αρκετές καταδικαστικές αποφάσεις για την Ελλάδα για παραβίαση του δικαιώματος ουσιαστικής ακρόασης σε ζητήματα προσωρινής κράτησης, λόγω της απόρριψης αιτημάτων κατηγορουμένων για αυτοπρόσωπη εμφάνιση στα δικαστικά συμβούλια^{31,32}.

23. Βλ. σχολιαζόμενη υπόθεση, παρ. 52, υπόθεση *Τσιτσιρίγκος κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 69.

24. Υπόθεση *Lamy κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 10444/83), απόφαση της 30ής Μαρτίου 1989, παρ. 29, υπόθεση *A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ό.π., παρ. 204, υπόθεση *Νικολόνα κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 31195/96), απόφαση της 25ης Μαρτίου 1999, παρ. 58.

25. Υπόθεση *Reinprecht κατά Αυστρίας* (Προσφυγή No 67175/01), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 2005, παρ. 38-41.

26. Υπόθεση *Winterwerp κατά Ολλανδίας* (Προσφυγή No 6301/73), απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1979, παρ. 60, υπόθεση *Νικολόνα κατά Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 58, υπόθεση *Assenov και λοιποί κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 24760/94), απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 1998, παρ. 162, υπόθεση *Öcalan κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 46221/99), απόφαση της 12ης Μαΐου 2005, παρ. 66, υπόθεση *Sanchez – Reisse κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 9862/82), απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 1986, παρ. 51, υπόθεση *Καμπάνης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 17977/91), απόφαση της 13ης Ιουλίου 1995, παρ. 47.

27. Άρθρο 5 παρ. 1 ΕΣΔΑ «*Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν και την ασφάλειαν. Ουδείς επιτρέπεται να στερηθή της ελευθερίας του εμμή εις τας ακολούθως περιπτώσεις και συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν: ... γ) εάν συνελήφθη και κρατηθή όπως οδηγηθή ενώπιον της αρμόδιας δικαστικής αρχής εις την περίπτωση εις τον λόγο υπονοίας ότι διέπραξεν αδίκημα, ή υπάρχουν λογικά δεδομένα προς παραδοχήν της ανάγκης όπως ούτος εμποδισθή από του να διαπράξῃ αδίκημα ή δραπετεύσῃ μετὰ την διαπράξιν τούτου*».

28. Υπόθεση *Νικολόνα κατά Βουλγαρίας*, ό.π., παρ. 58, υπόθεση *Reinprecht κατά Αυστρίας*, ό.π., παρ. 31, υπόθεση *Svirpsta κατά Λεττονίας* (Προσφυγή No 66820/01), απόφαση της 9ης Μαρτίου 2006, παρ. 129, υπόθεση *Wloch κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 27785/95), απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 126.

29. Υπόθεση *Altinok κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 31610/08), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 2001, παρ. 49.

30. Υπόθεση *Καμπάνης κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 47.

31. Υπόθεση *Κοτσαρίδης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 71498/01), απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 2004, παρ. 30-32, υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 27695/03), απόφαση της 2ας Νοεμβρίου 2006, παρ. 40, υπόθεση *Γιοσάκης κατά Ελλάδας* (No 1) (Προσφυγή No 42778/05), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2009, παρ. 43-44, υπόθεση *Bala κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 40876/07), απόφαση της 1ης Ιουλίου 2010, παρ. 25, δημοσιευμένη στο NoB 2010 σ. 1567, με παρατηρήσεις Ε. ΣΑΛΑΜΟΥΡΑ, υπόθεση *Γιοσάκης κατά Ελλάδας* (No 2) (Προσφυγή No 36205/06), απόφαση της 12ης Φεβρουαρίου 2009, παρ. 63-65, υπόθεση *Χριστοδούλου και λοιποί κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 77. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υπόθεση *Καμπανέλλης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 9029/05), απόφαση της 21ης Ιουνίου 2007, όπου το Δικαστήριο, αφού επανέλαβε την πάγια νομολογία του σχετικά με τα ζητήματα της ισότητας των όπλων, κατέληξε σε διαφορετική κρίση, διότι έλαβε υπόψη του το γεγονός ότι, πριν ακόμη εκδοθεί απόφαση επί της αίτησης αυτοπρόσωπης εμφάνισης του προσφεύγοντα, το δικαστικό συμβούλιο είχε διατάξει την αποφυλάκισή του με όρους, οπότε η απόρριψη της αίτησής του δεν επέφερε κάποια συνέπεια στην κατάσταση του.

32. Για τις ελληνικές υποθέσεις στο ΕΔΔΑ σε σχέση με το ζήτημα της αυτοπρόσωπης εμφάνισης των διαδίκων στα δικαστικά συμβούλια επί ζητημάτων προσωρινής κράτησης βλ. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 179, Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, Δικαστικά Συμβούλια – Η αυτοπρόσωπη εμφάνιση των διαδίκων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 104 επ. και 120 επ., Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3η έκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 90.

Στην παρούσα υπόθεση, ο κ. Λαυρεντιάδης προσέφυγε ενώπιον του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών κατά της διάταξης κράτησής του, ζητώντας την άρση αυτής και την αντικατάστασή της από μέτρα συμβατά με την κατάσταση της υγείας του, προτείνοντας να εκτίσει την ποινή του κατ' οίκον και να χρηματοδοτήσει, εν ανάγκη, ο ίδιος ένα σύστημα βραχιολιού, ώστε να βρίσκεται υπό τον έλεγχο των αρχών. Στη συνέχεια, υπέβαλε αίτηση για αυτοπρόσωπη εμφάνιση ενώπιον του Συμβουλίου, προκειμένου αυτό να διαπιστώσει την επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του και του βαθμού αναπηρίας του. Ο Εισαγγελέας πρότεινε την απόρριψη των δύο αιτήσεων και, τελικά, το Συμβούλιο συνεδρίασε χωρίς την παρουσία διαδίκων και εξέδωσε βούλευμα, με το οποίο απέρριψε τις δύο αιτήσεις του προσφεύγοντος.

Ως προς το αίτημα αυτοπρόσωπης εμφάνισης, το Συμβούλιο έκρινε ότι το άρθρο 309 παρ. 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προέβλεπε ότι αυτό συνεδριάζει χωρίς την παρουσία του Εισαγγελέα και των διαδίκων και ότι μόνο υπό εξαιρετικές συνθήκες μπορούσαν αυτοί να κληθούν να παραστούν. Η εξαίρεση αυτή, σύμφωνα με την άποψη του Συμβουλίου, υπάρχει, μόνον όταν αυτό καλείται να αποφανθεί επί της ουσίας της υπόθεσης μετά το πέρας της ανάκρισης και κάθε φορά που το θεωρούσε αναγκαίο, ενώ η αίτηση του προσφεύγοντα για διαπίστωση της κατάστασης της υγείας του και προς επίρρωση της πρότασής του για την υφ' όρον απόλυσή του δεν ενέπιπε στην προαναφερόμενη εξαίρεση. Ο προσφεύγων υποστηρίζει ότι η νομολογία ερμηνεύει όλο και πιο συστατικά το άρθρο 309 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, με τρόπο ώστε να περιορίζει το δικαίωμα αυτοπρόσωπης εμφάνισης του κρατουμένου ενώπιον του Συμβουλίου στο πλαίσιο εξέτασης αίτησης αποφυλάκισης. Επιπρόσθετα, οι οικείες διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας δεν προβλέπουν ρητώς την κοινοποίηση στον κρατούμενο ή τον συνήγορό του των επιχειρημάτων και της πρότασης του Εισαγγελέα προς το Συμβούλιο σχετικά με τη διατήρηση ή την άρση της κράτησης, ώστε να λάβει γνώση ο προσφεύγων και να μπορέσει να τα αντικρούσει. Το ελληνικό κράτος ισχυρίζεται ότι, σύμφωνα με την πρόβλεψη του άρθρου 309 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, τα Συμβούλια συνεδριάζουν χωρίς την παρουσία του Εισαγγελέα και των διαδίκων και ότι η παρουσία του Εισαγγελέα απαιτείται, μόνον όταν αυτά κρίνουν αναγκαία την εμφάνιση του κατηγορουμένου. Επιπλέον, τονίζει ότι δεν υπάρχει παραβίαση ως προς την ισότητα των όπλων, διότι ο Εισαγγελέας δεν ήταν παρών κατά τη συνεδρίαση, όπου το Συμβούλιο εξέτασε την αίτηση αποφυλάκισης του προσφεύγοντα και το τελευταίο απάντησε ρητά στο αίτημα του προσφεύγοντα για αυτοπρόσωπη εμφάνιση.

Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι λόγοι που επικαλείται ο προσφεύγων για την κατάσταση της υγείας του και

το ποσοστό αναπηρίας του αποτελούν, πράγματι, εξαιρετικές περιστάσεις κατά την παρ. 2 του άρθρου 309, οι οποίες μπορούσαν να δικαιολογήσουν την αυτοπρόσωπη εμφάνιση των διαδίκων ενώπιον του Συμβουλίου³³, ιδίως ενόψει και του γεγονότος ότι η πρόταση του Εισαγγελέα δεν κοινοποιήθηκε στον προσφεύγοντα πριν την συνεδρίαση του Συμβουλίου, ώστε αυτός να μπορεί να λάβει γνώση των επιχειρημάτων του Εισαγγελέα και να τα αντικρούσει³⁴. Το Δικαστήριο, λοιπόν, μένοντας πιστό στη διαμορφωθείσα νομολογία του σχετικά με τις αρχές της ισότητας των όπλων και την αρχή της κατ' αντιμωλιαν διαδικασίας σε θέματα στέρησης της ελευθερίας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 4 της ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα για ουσιαστική ακρόαση επί προσφυγής κατά της κράτησης ανάγεται, συνεπώς, σε θεμελιώδες δικαίωμα, το οποίο πρέπει να ικανοποιείται, προκειμένου να δίνεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να υποστηρίξει τους ισχυρισμούς του και να διεκδικήσει την ελευθερία του.

Η αυτοπρόσωπη εμφάνιση των διαδίκων στο δικαστικό συμβούλιο, ακόμη κι όταν προβλεπόταν ως υποχρεωτική, είχε αντιμετωπιστεί από την ελληνική νομολογία με ιδιαίτερα περιοριστικό τρόπο³⁵. Παρά, όμως, τις πολλαπλές καταδικές της χώρας μας από το ΕΔΔΑ για παραβίαση της αρχής της ισότητας των όπλων και της ουσιαστικής ακρόασης από το συμβούλιο, το οποίο κρίνει επί ζητημάτων προσωρινής κράτησης, ο Έλληνας νομοθέτης με τα τελευταία νομοθετήματα συρρίκνωσε ακόμη περισσότερο το δικαίωμα της αυτοπρόσωπης παράστασης του κρατουμένου. Ενώ, δηλαδή, στην αρχική του μορφή το άρθρο 309 παρ. 2 ΚΠΔ³⁶ προέβλεπε ως κανόνα την

33. Υπόθεση Χριστοδούλου και λοιποί κατά Ελλάδα, ό.π., παρ. 77.

34. Υπόθεση *Garcia Alva κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 23541/94), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2001, παρ. 42, υπόθεση *Khodorkovskiy κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 5829/04), απόφαση της 31ης Μαΐου 2011, παρ. 226, υπόθεση *Galambos κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή No 13312/12), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2015, παρ. 34-35.

35. Βλ. Α. ΠΑΠΑΔΑΜΑΚΗ, Ποινική Δικονομία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 345-346, Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ, ό.π., όπου αναφέρεται στον πρόλογο ότι η αυτοπρόσωπη εμφάνιση των διαδίκων στα δικαστικά συμβούλια είναι ένας «δικονομικός θεσμός που υπήρξε ανέκαθεν εξαιρετικά αδικημένος».

36. Αρχική μορφή άρθρου 309 παρ. 2. ΚΠΔ «Το συμβούλιο με αίτηση ενός από τους διαδίκους είναι υποχρεωμένο να διατάσσει την εμφάνιση τους ενώπιον του με την παρουσία και του εισαγγελέα για να δώσουν κάθε διευκρίνιση. Μπορεί ακόμα να επιτρέψει στους συνηγόρους και την προφορική ανάπτυξη της υπόθεσης. Το συμβούλιο μπορεί να προβεί στις προηγούμενες ενέργειες και αυτεπαγγέλτως. Τότε μόνο είναι δυνατό να απορρίψει την αίτηση για εμφάνιση, όταν συντρέχουν ορισμένοι λόγοι που αναφέρονται ειδικά στο βούλευμα. Πάντοτε όμως, όταν διατάσσει την εμφάνιση ενός από τους διαδίκους, οφείλει να καλέσει και να ακούσει συγχρόνως και τους υπόλοιπους».

παράσταση των διαδίκων, στη συνέχεια ο Ν. 3904/2010³⁷ καθιέρωσε την υποχρεωτική εμφάνιση των συνηγόρων ενώπιον του συμβουλίου και κατ' εξαίρεση των διαδίκων και τελικά ο Ν. 4055/2012³⁸ αντικατέστησε εκ νέου τη διάταξη, για να προβλέψει ότι το συμβούλιο συνεδριάζει χωρίς την παρουσία του εισαγγελέα και των διαδίκων και ότι κατ' εξαίρεση καλούνται οι διάδικοι.

Πρόκειται, συνεπώς, για ένα δομικό πρόβλημα της ελληνικής έννομης τάξης ως προς το ζήτημα αυτό³⁹, η οποία, παρά τις πολλαπλές καταδικές από το ΕΔΔΑ, δεν φαίνεται να συμμορφώνεται με τις αυστηρές θεσμικές εγγυήσεις που απαιτεί η Σύμβαση, για να προστατεύσει το στάδιο της προδικασίας και τις διαδικασίες που σχετίζονται με την προσωρινή κράτηση κατηγορουμένων.

II. Απαγόρευση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης

Το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία, κατά τρόπο απόλυτο, χωρίς να προβλέπει εξαιρέσεις ή παρεκκλίσεις, κατοχυρώνοντας μία από τις πιο θεμελιώδεις αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών⁴⁰. Η απαγόρευση ισχύει απολύτως, ακόμη κι αν κινδυνεύει το έθνος ή η ανθρώπινη ζωή ή πρόκειται για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος⁴¹.

Όπως τόνισε το Δικαστήριο και στην υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας*⁴², το άρθρο 3 απαγορεύει σε απόλυτους

όρους τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία, ανεξάρτητα από τις συνθήκες και τις ενέργειες του θύματος. Η φύση, δε, του αδικήματος για την οποία καταδικάστηκε ο αιτών είναι άσχετη με την εξέταση της αίτησης βάσει του άρθρου 3⁴³.

Το άρθρο 3 καθιερώνει διπλή υποχρέωση για τα κράτη, αφενός, την ουσιαστική υποχρέωση προς τις εθνικές αρχές να μην επιβάλουν κακομεταχείριση στα άτομα που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους (αρνητική έννοια), καθώς και να προστατεύουν την ακεραιότητα των προσώπων που στερούνται της ελευθερίας τους και να λαμβάνουν θετικά μέτρα, ώστε να αποτρέπουν την κακομεταχείριση (θετική έννοια), ακόμη κι αν αυτή προέρχεται από τρίτους, αφετέρου, τη διαδικαστική υποχρέωση να ερευνούν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες συνέβη η ουσιαστική παραβίαση του άρθρου 3⁴⁴.

Η νομολογία του Δικαστηρίου σε σχέση με τις συνθήκες κράτησης και την ιατρική φροντίδα των κρατουμένων, υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης, είναι πάγια και έχει αποτυπωθεί σε πολλές ελληνικές υποθέσεις. Προκειμένου, λοιπόν, για άτομα που στερούνται την ελευθερία τους, το άρθρο 3 της Σύμβασης επιβάλλει στο κράτος τη θετική υποχρέωση να διασφαλίζει ότι κάθε φυλακισμένος κρατείται υπό συνθήκες συμβατές με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ότι ο τρόπος εκτέλεσης του μέτρου δεν υποβάλλει τον ενδιφερόμενο σε απόγνωση ή δοκιμασία, η ένταση, της οποίας υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο οδύνης που συνδέεται με την κράτηση και ότι ως προς τις πρακτικές απαιτήσεις της φυλάκισης, η υγεία και η ευεξία του φυλακισμένου διασφαλίζονται καταλλήλως, ιδίως με την παροχή της απαιτούμενης ιατρικής φροντίδας⁴⁵. Επομένως, η έλλειψη της προσήκουσας ιατρικής περίθαλψης ή, γενικότερα, η κράτηση ασθενούς υπό ακατάλληλες συνθήκες, μπορούν κατά κανόνα να αποτελέσουν μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 3⁴⁶. Προς τούτο, το Δικαστήριο

υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας*, ΠΛογ, 2007, σ. 1449.

37. Η παρ. 2 του άρθρου 309 ΚΠΔ αντικαταστάθηκε αρχικά με το άρθρο 18 παρ. 2 του Ν. 3904/2010 και προβλεπόταν ότι «Το συμβούλιο με αίτηση ενός από τους διαδίκους είναι υποχρεωμένο να διατάσσει την εμφάνιση του συνηγόρου του ενώπιον του με την παρουσία και του εισαγγελέα για να δώσει κάθε διευκρίνιση. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να επιτρέψει και την ενώπιον του εμφάνιση του αιτούντος διαδίκου. Το συμβούλιο μπορεί να προβεί στις προηγούμενες ενέργειες και αυτεπαγγέλτως. Επί υποθέσεων σε βαθμό κακουργήματος, εάν ο αιτών δεν έχει συνήγορο, διατάσσεται υποχρεωτικά η εμφάνιση του. Πάντοτε όμως, όταν διατάσσει την εμφάνιση ενός από τους διαδίκους ή του συνηγόρου του, οφείλει να καλέσει και να ακούσει συγχρόνως και τους υπολοίπους, αναλόγως...».

38. Η παρ. 2 του άρθρου 309 ΚΠΔ όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 32 παρ. 1 του Ν. 4055/2012 και ισχύει «Το συμβούλιο συνεδριάζει χωρίς την παρουσία του εισαγγελέα και των διαδίκων. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, εφόσον κρίνει ότι τούτο είναι αναγκαίο, μπορεί να διατάξει την εμφάνιση ενώπιον του όλων των διαδίκων, οπότε καλείται και ο εισαγγελέας...».

39. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 179.

40. L.E. PETITI / E. DECAUX / P.H. IMBERT, *La Convention Européenne des Droits de l'Homme Commentaire par article*, Economica, 1995, σ. 155.

41. Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], ό.π., σ. 39.

42. Υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 27695/03), απόφαση της 2ας Νοεμβρίου 2006, παρ. 31, Μ. ΓΑΛΑΝΟΥ, Νομολογιακές συναρτήσεις της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) με αφορμή την

43. Υπόθεση *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Ευρεία Σύμβαση) (Προσφυγή Νο 24888/94), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1999, παρ. 69, υπόθεση *Kudla κατά Πολωνίας* (Ευρεία Σύμβαση) (Προσφυγή Νο 30210/96), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 2000, παρ. 90, υπόθεση *Labita κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 26772/95), απόφαση της 6ης Απριλίου 2000, παρ. 119, υπόθεση *Valašinas κατά Λιθουανίας* (Προσφυγή Νο 44558/98), απόφαση της 24ης Ιουλίου 2001, παρ. 100.

44. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 100.

45. Βλ. σχολιαζόμενη υπόθεση, παρ. 66, υπόθεση *Παπασταύρου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 63054/13), απόφαση της 16ης Απριλίου 2015, παρ. 87.

46. Υπόθεση *Ilhan κατά Τουρκίας* (Προσφυγή Νο 22277/93), απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, παρ. 87, υπόθεση *Gennadiy Naoumenko κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή Νο 42023/98), απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 2004, παρ. 112, υπόθεση *Gurenko*

εξετάζει, πρώτα, εάν η ασθένεια έτυχε κατάλληλης ιατρικής περίθαλψης και εάν η χορηγηθείσα ιατρική φροντίδα ήταν προσαρμοσμένη στην ιδιαίτερη κατάσταση του φυλακισμένου⁴⁷. Επίσης, εφόσον η κατάσταση υγείας του ενδιαφερομένου το απαιτεί, η ιατρική παρακολούθηση πρέπει να γίνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα και να περιλαμβάνει κατάλληλη θεραπευτική αγωγή, με σκοπό την ίαση ή τουλάχιστον την αποτροπή της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του κρατουμένου⁴⁸.

Οι εθνικές αρχές πρέπει να διασφαλίσουν ότι η διάγνωση και φροντίδα σε εγκαταστάσεις κράτησης, συμπεριλαμβανομένων των νοσοκομείων των φυλακών, είναι γρήγορη και ακριβή, και ότι, όπου απαιτείται από τη φύση της μια ιατρική κατάσταση, η εποπτεία είναι τακτική και περιλαμβάνει μια ολοκληρωμένη θεραπευτική στρατηγική με στόχο τη διασφάλιση της αποκατάστασης του κρατουμένου ή τουλάχιστον πρόληψη της κατάστασης του από την επιδείνωση

Το Δικαστήριο, στην υπόθεση *Κουταλίδης κατά Ελλάδα*⁴⁹, υπενθύμισε ότι το άρθρο 3 της Σύμβασης επιβάλλει στο Κράτος την υποχρέωση να οργανώσει το σωφρονιστικό σύστημα του, κατά τρόπο ώστε να εξασφαλίζει στους κρατουμένους τον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειάς του⁵⁰. Στην υπόθεση *Παπασταύρου κατά Ελλάδα*⁵¹, το Δικαστήριο τόνισε ότι η εκτίμηση του απαιτούμενου επιπέδου ιατρικών φροντίδων γίνεται κατά περίπτωση, το επίπεδο αυτό, όμως, πρέπει «να σέβεται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» κάθε κρατουμένου, αλλά πρέπει, επίσης, να λαμβάνει υπόψη «τις πρακτικές απαιτήσεις της φυλάκισης»⁵².

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου συνάγεται ότι δεν μπορεί να υπάρξει παραβίαση του άρθρου 3 μόνο και μόνο λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας

του ενδιαφερομένου, αλλά, αντίθετα, μια τέτοια παραβίαση μπορεί να προκύψει από ελλείψεις στην ιατρική περίθαλψη⁵³. Στην υπόθεση *Σακκόπουλος κατά Ελλάδα*⁵⁴, το Δικαστήριο έκρινε ότι, ενώ ο προσφεύγων πράγματι έπασχε από σοβαρές ασθένειες πριν τη μεταγωγή του στις φυλακές, από κανένα στοιχείο της δικογραφίας δεν προκύπτει ότι για την επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του κατά την κράτησή του, συνεπεία καρδιακής κρίσεως και πτώσεως εντός των φυλακών, ευθύνονται οι σωφρονιστικές αρχές. Έκρινε, επίσης, την ιατρική φροντίδα ικανοποιητική και κατέληξε ότι, σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν υποθεθεί ότι οι σωφρονιστικές αρχές μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνες για παραλείψεις και καθυστερήσεις, το Δικαστήριο δεν θεωρεί ότι αυτές πληρούσαν τον «ελάχιστο βαθμό σοβαρότητας» (*seuil minimum de gravité/minimum level of severity*) που απαιτείται, για να εφαρμοστεί το άρθρο 3 της Σύμβασης. Στην υπόθεση *Κοτσάφτης κατά Ελλάδα*⁵⁵, το Δικαστήριο έκρινε ότι οφείλει να ερευνήσει εάν οι εθνικές αρχές έπραξαν, τι μπορούσε κανείς να απαιτήσει από εκείνες ανάλογα με τη βαρύτητα της ασθένειας του προσφεύγοντα. Στην υπόθεση *Ξηρός κατά Ελλάδα*⁵⁶, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3, στηριζόμενο στο γεγονός ότι ο κρατούμενος δεν μεταφέρθηκε σε εξειδικευμένη οφθαλμολογική κλινική, παρά τις συστάσεις των ιατρών, οι οποίοι είχαν διαπιστώσει σημαντική επιδείνωση της όρασής του, ενώ παράλληλα διατύπωσε αμφιβολίες ως προς την ικανότητα του προσωπικού που εργαζόταν στο ιατρείο των φυλακών Κορυδαλλού σε μόνιμη βάση να αντιμετωπίσει ένα έκτακτο περιστατικό, για παράδειγμα μια ξαφνική και απρόβλεπτη επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του προσφεύγοντος. Υπ' αυτές τις συνθήκες το Δικαστήριο θεώρησε ότι οι αρμόδιες αρχές δεν έπραξαν, ότι ευλόγως αναμενόταν από εκείνες, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 3 της Σύμβασης.

Επιπλέον, η επιμέλεια και η συχνότητα με τις οποίες χορηγείται η ιατρική περίθαλψη στον ενδιαφερόμενο είναι δυο στοιχεία που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την εκτίμηση της συμβατότητας της θεραπείας του με τις απαιτήσεις του άρθρου 3. Το Δικαστήριο δεν αξιολογεί αυτούς τους δυο παράγοντες με απόλυτους όρους, αλλά

κατά Ρωσίας (Προσφυγή No 41828/10), απόφαση της 5ης Φεβρουαρίου 2013, υπόθεση *Vubnon κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 76317/11), απόφαση της 5ης Φεβρουαρίου 2013, υπόθεση *Budanov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 66583/11), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2014, υπόθεση *Gorelov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 49072/11), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2014.

47. Υπόθεση *Khatayev κατά Ρωσίας*, (Προσφυγή No 56994/09), απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 2011, παρ. 84.

48. Υπόθεση *Sakhvadze κατά Ρωσίας*, (Προσφυγή No), απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2012, παρ. 83.

49. Υπόθεση *Κουταλίδης κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 18785/13), απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2014, παρ. 68.

50. Υπόθεση *Σουκχονογ κατά Ρωσίας*, (Προσφυγή No 63955/00), απόφαση της 27ης Μαρτίου 2008, παρ. 31, υπόθεση *Benediktov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 106/02), απόφαση της 10ης Μαΐου 2007, παρ. 37.

51. Υπόθεση *Παπασταύρου κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 88.

52. Υπόθεση *Aleksanyan κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 46468/06), απόφαση της 22ας Δεκεμβρίου 2008, παρ. 140.

53. Υπόθεση *Melnik κατά Ουκρανίας* (Προσφυγή No 72286/01), απόφαση της 28ης Μαρτίου 2006, παρ. 104-106, υπόθεση *Σακκόπουλος κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 61828/00), απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2004, παρ. 41, υπόθεση *Keenan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 27229/95), απόφαση της 3ης Απριλίου 2001, παρ. 116.

54. Υπόθεση *Σακκόπουλος κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 40-43.

55. Υπόθεση *Κοτσάφτης κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 39780/06), απόφαση της 12ης Ιουνίου 2008, παρ. 53.

56. Υπόθεση *Ξηρός κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 1033/07), απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2010, παρ. 84-90, Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 114, Α. ΜΑΓΓΑΝΑΣ ... [κ.ά.], ό.π., σ. 43.

λαμβάνοντας υπόψη κάθε φορά την ιδιαίτερη κατάσταση της υγείας του κρατουμένου⁵⁷. Επιπλέον, εκτός από την υγεία του φυλακισμένου, πρέπει να διασφαλίζεται επαρκώς και η ευεξία του⁵⁸.

Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, «απάνθρωπη» κρίνεται μια μεταχείριση που εφαρμόζεται προμελετημένα, συνήθως για ικανό χρόνο και προκαλεί είτε σωματικές βλάβες είτε έντονο σωματικό ή ψυχικό πόνο. «Εξευτελιστική» κρίνεται η μεταχείριση που προξενεί στα θύματά της συναισθήματα φόβου, άγχους και κατωτερότητας, ικανά να τα ταπεινώνουν και να τα υποβαθμίζουν. Κριτήριο για την υπαγωγή μιας συμπεριφοράς ως εξευτελιστικής, σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 3, είναι εάν ο σκοπός ήταν η ταπείνωση και η υποτίμηση του ενδιαφερόμενου και εάν το μέτρο έπληξε ή όχι την προσωπικότητα αυτού με τρόπο ασύμβατο με το άρθρο 3, χωρίς ωστόσο η απουσία ενός τέτοιου σκοπού να μπορεί να αποκλείσει οριστικά τη διαπίστωση παραβίασης του εν λόγω άρθρου⁵⁹.

Εφαρμόζοντας τις παραπάνω αρχές στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντος ήταν ασύμβατες με τη σωματική του αναπηρία και ότι δεν του είχε παρασχεθεί κατάλληλη και εξειδικευμένη υποστήριξη, για να καλύπτει τις στοιχειώδεις ανάγκες του, κατά παράβαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Συγκεκριμένα, η κατάσταση υγείας του προσφεύγοντα κρίνεται ιδιαίτερα σοβαρή και σύνθετη, καθώς ο προσφεύγων πάσχει από διάφορες παθήσεις που οφείλονται στη ρευματοειδή πολυαρθρίτιδα και οι διαγνώσεις των ειδικών ιατρών ήταν ιδιαίτερα ανησυχητικές. Οι εξωτερικοί ιατροί δεν μπορούσαν να εισάγουν στη φυλακή τα απαραίτητα για τη θεραπευτική αγωγή μηχανήματα και, γενικά, σύμφωνα με τα ιατρικά στοιχεία, η κατάσταση της υγείας του δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί στο περιβάλλον της φυλακής και επιδεινώθηκε λόγω της κράτησης. Επίσης, δεν είχε παρασχεθεί στον προσφεύγοντα δικός του χώρος αποθήκευσης για τις απαραίτητες για τη θεραπεία του εγχύσεις, αλλά μοιραζόταν τον χώρο με τους οροθετικούς κρατουμένους της φυλακής Κορυδαλλού που βρίσκονταν στο ψυχιατρικό

νοσοκομείο, ορισμένοι από τους οποίους προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν σύριγγες, για να κάνουν ενέσεις με τοξικά προϊόντα. Σχετικά με την ευεξία του κρατούμενου, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο προσφεύγων, που είχε τοποθετηθεί στο κελί του τρίτου ορόφου, ήταν υποχρεωμένος να μεταφέρεται στις τουαλέτες αναπήρων που βρίσκονταν στο ισόγειο του νοσοκομείου και στο προσαρμοσμένο μπάνιο που βρισκόταν στον πρώτο όροφο, από το κλιμακοστάσιο, στους ώμους των συγκατηγορουμένων του, καθώς ο ανελκυστήρας του νοσοκομείου ήταν απρόσιτος, ενώ, όπως δηλώνει η Διευθύντρια του ψυχιατρικού νοσοκομείου, δεν υπήρχε νοσηλευτικό προσωπικό, για να αντιμετωπίσει μια τέτοια κατάσταση. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντος μείωσαν την αξιοπρέπειά του και του προκάλεσαν ψυχική και σωματική οδύνη. Ερμηνεύονται, επομένως, οι συνθήκες αυτές ως «εξευτελιστική μεταχείριση», κατά παράβαση του άρθρου 3. Επισημαίνει, βεβαίως, το Δικαστήριο ότι δεν αποδίδεται πρόθεση ταπείνωσης ή μείωσης του προσφεύγοντα εκ μέρους των αρχών, χωρίς αυτό να αποκλείει τη διαπίστωση παράβασης του άρθρου 3.

III. Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής

Το άρθρο 13 της Σύμβασης καθιερώνει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, με την έννοια ότι κάθε κράτος οφείλει να προβλέψει κατάλληλα και αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα στην εσωτερική έννομη τάξη, ώστε να μπορούν να προστατευθούν τα άτομα από παραβιάσεις των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση. Απόκειται στις εθνικές αρχές να διασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ και, σε περίπτωση παραβίασής τους, επιλαμβάνεται το ΕΔΔΑ επικουρικά⁶⁰. Στόχος, συνεπώς, των προβλέψεων του άρθρου 13 είναι να υιοθετήσουν τα κράτη τα κατάλληλα μέτρα, για να προλάβουν τις παραβιάσεις της Σύμβασης, υλοποιώντας τις ρυθμίσεις της για μια πραγματική ένδικη προστασία. Για τον λόγο αυτόν, υποχρεούται κανείς να εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, όπως ορίζεται στο άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης, πριν προσφύγει στο Δικαστήριο. Το άρθρο 35 παρ. 1, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, επιβάλλει την εξάντληση εκείνων των ενδίκων μέσων που είναι ταυτόχρονα, σχετικά με τις προβαλλόμενες παραβιάσεις, διαθέσιμα και κατάλληλα. Πρέπει, δε, να υπάρχουν σε ικανό βαθμό βεβαιότητας, όχι μόνο στη θεωρία αλλά και στην πράξη, προκειμένου να κρίνονται αποτελεσματικά και προσβάσιμα. Το βάρος απόδειξης ότι πληρούνται οι απαιτήσεις αυτές εναπόκειται στο κράτος⁶¹. Ακόμη, εκεί-

57. Υπόθεση *Σερίφης κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 35, υπόθεση *Rohde κατά Δανίας* (Προσφυγή No 69332/01), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2005, παρ. 106, υπόθεση *Iorgov κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 40653/98), απόφαση της 11ης Μαρτίου 2004, παρ. 85.

58. Υπόθεση *Mouisel κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 67263/01), απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 2002, παρ. 40, υπόθεση *Farbuhs κατά Λετονίας* (Προσφυγή No 4672/02), απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 2004, παρ. 51, υπόθεση *Κουταλίδης κατά Ελλάδας*, ό.π., παρ. 68.

59. Βλ. παρ. 70 της παρούσας υπόθεσης, υπόθεση *M.S.S. κατά Ελλάδας και Βελγίου* (Προσφυγή No 30696/09), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2011, παρ. 220, υπόθεση *Peers κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 28524/95), απόφαση της 19ης Απριλίου 2001, παρ. 74, υπόθεση *Labita κατά Ιταλίας*, ό.π., παρ. 120.

60. Η επικουρική φύση του συστήματος προστασίας που παρέχει η Σύμβαση είναι ο δικαιολογητικός λόγος για τη θέσπιση του άρθρου 13, βλ. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 479 επ.

61. Υπόθεση *Dalia κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 26102/95), απόφα-

νος που άσκησε ένδικο μέσο ικανό να επανορθώσει άμεσα την επίδικη κατάσταση δεν υποχρεούται να ασκήσει κι άλλα ένδικα μέσα στα οποία μπορεί να έχει δικαίωμα, των οποίων όμως η αποτελεσματικότητα είναι αμφίβολη⁶².

Σχετικά με τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 13, το Δικαστήριο ερευνά, αρχικά, εάν το κύριο αίτημα εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης και, μετέπειτα, εάν το κύριο αίτημα είναι «υποστηρίξιμο» σύμφωνα με τη Σύμβαση, χωρίς να απαιτείται η διαπίστωση παραβίασης ενός ουσιαστικού δικαιώματος. Μπορεί, συνεπώς, το Δικαστήριο να δεχθεί παραβίαση του άρθρου 13, εάν το κράτος δεν προβλέπει αποτελεσματική προσφυγή για την εξέταση ενός ισχυρισμού περί παραβίασης ουσιαστικού δικαιώματος, χωρίς να διαπιστώσει παραβίαση αυτού. «Υπ' αυτήν την έννοια, το άρθρο 13 αναγνωρίζει, εν μέρει τουλάχιστον, αυτόνομο δικαίωμα, ακόμη κι αν η επίκλησή του γίνεται σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ»⁶³.

Στην παρούσα απόφαση, ο κ. Λαυρεντιάδης παραπονείται ότι δεν είχε στη διάθεσή του αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα με το οποίο θα μπορούσε να καταγγείλει τις ανεπάρκειες ως προς την ιατρική του αγωγή. Ήχθη, λοιπόν, ενώπιον του Δικαστηρίου η υπόθεση για παραβίαση των άρθρων 3 και 13 της Σύμβασης, δίνοντάς του την ευκαιρία να ασχοληθεί με τη σχέση του άρθρου 13 για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής με το άρθρο 3 για την απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Το Δικαστήριο, αφού εξέτασε τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 3 σε σχέση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν για το κράτος όσον αφορά στις συνθήκες κράτησης και στην ιατρική φροντίδα των κρατουμένων, και διαπίστωσε παραβίαση αυτού, εύκολα κατέληξε σε κρίση περί παραβίασης του άρθρου 13, εφόσον το Συμβούλιο που έκρινε τις αιτήσεις απελευθέρωσης του προσφεύγοντα δεν εξέτασε εάν οι υλικές συνθήκες κράτησης του ανταποκρίνονταν στις ειδικές ανάγκες της ασθένειάς του, αλλά περιορίστηκε στην αξιολόγηση της συμβατότητας της κράτησης με την κατάσταση της υγείας του. Σε σχέση, δε, με την υποβαλλόμενη από το ελληνικό κράτος ένσταση περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων που στηρίζονται στα άρθρα 572 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας⁶⁴ και του άρθρου 6 του

Σωφρονιστικού Κώδικα⁶⁵, το Δικαστήριο, αφού τη συνεκδίκασε με την ουσία της υπόθεσης λόγω της στενής της σχέσης με την αιτίαση που απορρέει από το άρθρο 13 της Σύμβασης, την απέρριψε. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η Κυβέρνηση δεν απέδειξε την αποτελεσματικότητα των προαναφερόμενων ενδίκων μέσων για την άσκηση αποτελεσματικής καταγγελίας από τον προσφεύγοντα όσον αφορά στις επικαλούμενες από αυτόν ανεπάρκειες σχετικά με τη θεραπευτική αγωγή που έπρεπε να ακολουθήσει μέσα στη φυλακή.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Στην υπόθεση *Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδα* τονίστηκε η θεμελιώδης σημασία που κατέχει το άρθρο 5 για την προστασία του αγαθού της προσωπικής ελευθερίας στο συνολικό σύστημα της ΕΣΔΑ και αναδείχθηκαν οι αυστηρές θεσμικές εγγυήσεις που απαιτεί η Σύμβαση, για να προστατεύσει το στάδιο της προδικασίας και τις διαδικασίες που σχετίζονται με την προσωρινή κράτηση κατηγορουμένων. Αναδείχθηκαν, επίσης, για ακόμη μία φορά, δύο σημαντικά προβλήματα της ελληνικής δικαιοσύνης, όταν κρίνει επί υποθέσεων προσωρινής κράτησης, και αυτά είναι, αφενός, η καθυστέρηση στην έκδοση αποφάσεων και, αφετέρου, η παραβίαση της ισότητας των όπλων και της κατ' αντιμωλίαν διαδικασίας, λόγω της απόρριψης αιτημάτων για αυτοπρόσωπη εμφάνιση των κρατουμένων στα συμβούλια, που κρίνουν επί ζητημάτων προσωρινής κράτησης. Αναμενόμενη κρίνεται η στάση του Δικαστηρίου ως προς την κατάφαση παραβιάσεων του άρθρου 5 παρ. 4 της ΕΣΔΑ για τα ανωτέρω ζητήματα και σαφές και επιτακτικό το αίτημα της Σύμβασης για οργάνωση των νομικών συστημάτων των συμβαλλόμενων κρατών, ώστε να συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της. Εναπόκειται στο ελληνικό κράτος να το αφοουκραστεί και να δράσει προς την κατεύθυνση αυτήν, προκειμένου να συμμορφωθεί με τις εγγυήσεις που προβλέπει η Σύμβα-

τού, του Ποινικού Κώδικα και των ειδικών νόμων για την εκτέλεση ποινών. 2. Για την άσκηση των κατά την παράγραφο 1 αρμοδιοτήτων του ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών επισκέπτεται τη φυλακή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Κατά τις επισκέψεις αυτές δέχεται κρατούμενους που έχουν ζητήσει ακρόαση ...».

65. Άρθρο 6 Σωφρονιστικού Κώδικα (Ν. 2776/1999) «1. Στην περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος τους ή παράνομης εντολής, οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να αναφέρονται γραπτώς και μέσα σε εύλογο χρόνο στο Συμβούλιο Φυλακής, εφόσον, σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντα Κώδικα δεν τους παρέχεται άλλο ένδικο βοήθημα. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την κοινοποίηση της απόφασης με την οποία απορρίπτεται το αίτημά τους ή μέσα σε ένα μήνα από την υποβολή της αναφοράς, αν δεν εκδόθηκε απόφαση, οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα προσφυγής στο Δικαστήριο Εκτέλεσης των Ποινών. Το Δικαστήριο αυτό, εφόσον δεχθεί κατ' ουσίαν την προσφυγή, αίρει τα αποτελέσματα που απορρέουν από την παράνομη ενέργεια ή εντολή ...».

ση της 19ης Φεβρουαρίου 1998, παρ. 38.

62. Υπόθεση *Μανουσάκης και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή Νο18748/91) απόφαση της 26ης Σεπτεμβρίου 1996, παρ. 33.

63. Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, ό.π., σ. 482 και σ. 483 επ. γενικά για τον αυτόνομο χαρακτήρα του άρθρου 13 και τη σημασία του.

64. Άρθρο 572 ΚΠΔ «1. Ο εισαγγελέας των πλημμελειοδικών του τόπου όπου εκτίεται η ποινή ασκεί τις προβλεπόμενες στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων αρμοδιότητές του και μεριμνά για την έκτιση της ποινής και την εφαρμογή των μέτρων ασφάλειας, σύμφωνα με τις διατάξεις του Κώδικα αυ-

ση και να αποφύγει νέες καταδικαστικές αποφάσεις στο μέλλον για παρόμοια ζητήματα.

Περαιτέρω, με την παρούσα υπόθεση τονίστηκε η θετική υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ προς λήψη από τα κράτη μέτρων, ώστε να διασφαλίζεται ο σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων, ιδίως με την παροχή της απαιτούμενης ιατρικής φροντίδας. Επίσης, αναδείχθηκε ο απόλυτος χαρακτήρας της απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης κατά το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ, η οποία δεν επιδέχεται εξαιρέσεων και παρεκκλίσεων. Το

Δικαστήριο έχει αποδείξει ότι, όταν κρίνει επί αιτημάτων που βασίζονται στο άρθρο 3, όχι μόνο δεν εξετάζει τη φύση του αδικήματος για την οποία κατηγορείται ο προσφεύγων, αλλά ούτε επηρεάζεται εμμέσως απ' αυτήν. Υπαγορεύει, λοιπόν, και στα κράτη να τηρούν τις εγγυήσεις της Σύμβασης, χωρίς να ωθούνται ή να παρασύρονται από άλλους παράγοντες, όπως από την επιθυμία ικανοποίησης της κοινής γνώμης ή από την πίεση του αιτήματος για πάταξη του οργανωμένου εγκλήματος και κάθαρση και να επιδρά, έτσι, η πολιτική ή κοινωνικοοικονομική συγκυρία σε βάρος των ατομικών δικαιωμάτων.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Αντισυνταγματική η δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων από το Σ.Δ.Ο.Ε.

Η διάταξη του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004, βάσει της οποίας, σε περιπτώσεις σοβαρών οικονομικών παραβάσεων, το Σ.Δ.Ο.Ε. μπορεί να δεσμεύει τραπεζικούς λογαριασμούς και περιουσιακά στοιχεία των ελεγχόμενων προσώπων προς διασφάλιση των συμφερόντων του Δημοσίου, αντίκειται στα άρθρα 5 παρ. 1, 17 παρ. 1 και 25 παρ. 1 Συντάγματος και στο άρθρο 1 του 1ου ΠΠΠ ΕΣΔΑ

Σ.Δ.Ο.Ε. – εξουσίες Σ.Δ.Ο.Ε. – σοβαρές οικονομικές παραβάσεις – άρθρο 30 παρ. 5 περ. ε' ν. 3296/2004 – δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και λοιπών περιουσιακών στοιχείων – δημόσιο συμφέρον – διοικητικό μέτρο προληπτικού χαρακτήρα – διάκριση από το διοικητικό μέτρο του άρθρου 48 ν. 3691/2008 – δημόσιο συμφέρον – έλεγχος συνταγματικότητας – αρχή αναλογικότητας

Συμβούλιο της Επικρατείας, Τμήμα Δ', απόφαση αριθμ. 1260/2015, 13.01.2015

Το Δ' Τμήμα του ΣτΕ εξέδωσε τη σχολιαζόμενη απόφαση κατόπιν άσκησης αίτησης ακύρωσης κατά πράξης του Προϊσταμένου της Περιφερειακής Διεύθυνσης Κεντρικής Μακεδονίας του Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (στο εξής, Σ.Δ.Ο.Ε.), με την οποία αποφασίστηκε η δέσμευση των τραπεζικών λογαριασμών καθώς και του συνόλου της κινητής και ακίνητης περιουσίας της αιτούσας, η οποία, βάσει ελέγχου που διενεργήθηκε από το Σ.Δ.Ο.Ε., φερόταν αναμειγμένη σε σοβαρή υπόθεση οικονομικού αδικήματος και φοροδιαφυγής. Νόμιμο έρεισμα της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης αποτέλεσε η διάταξη του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004, η οποία παρέχει στο Σ.Δ.Ο.Ε. την εξουσία να δεσμεύει τραπεζικούς λογαριασμούς και περιουσιακά στοιχεία των ελεγχόμενων προσώπων, σε περιπτώσεις σοβαρών οικονομικών παραβάσεων, με σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων του Δημοσίου. Μετά την έκδοση της προσβαλλόμενης πράξης και στο πλαίσιο διενέργειας προκαταρκτικής εξέτασης για την ίδια υπόθεση, εκδόθηκε σε βάρος της αιτούσας, βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης, με το οποίο διατάχθηκε η δέσμευση της κίνησης όλων των τραπεζικών της λογαριασμών και η απαγόρευση εκποίησης συγκεκριμένων ακινήτων ιδιοκτησίας της, βάσει του άρθρου 48 του ν. 3691/2008 «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας».

Στο πλαίσιο του ελέγχου νομιμότητας της προσβαλλόμενης πράξης, το Ανώτατο Ακυρωτικό διευκρίνισε, αρχικά, ότι το προβλεπόμενο στη διάταξη του άρθρου 30 παρ.

5 περ. ε' του ν. 3297/2004 μέτρο της δέσμευσης τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων, όντας διοικητικό μέτρο, διακρίνεται από το αντίστοιχο διοικητικό μέτρο της απαγόρευσης κίνησης λογαριασμών και εκποίησης περιουσιακών στοιχείων που διατάσσεται στο πλαίσιο του άρθρου 48 του ν. 3691/2008, το οποίο εντάσσεται στην ποινική διαδικασία, επισημαίνοντας, συναφώς, ότι οι διατάξεις αυτές εξυπηρετούν εκ φύσεως διαφορετικούς σκοπούς. Στη συνέχεια, προέβη σε έλεγχο συμβατότητας της επίμαχης διάταξης του ν. 3296/2004 με το Σύνταγμα, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι το προβλεπόμενο σε αυτή μέτρο συνεπάγεται σοβαρή επέμβαση σε συνταγματικώς προστατευόμενα αγαθά των ελεγχόμενων προσώπων και είναι αντισυνταγματικό, ως αντίθετο στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1, 17 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος καθώς στο άρθρο 1 του 1ου ΠΠΠ ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι, πράγματι, το μέτρο αυτό εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος. Στη συγκεκριμένη διάταξη, ωστόσο, αντίθετα με όσα επιτάσσουν η αρχή του κράτους δικαίου και η αρχή της αναλογικότητας, δεν εξειδικεύονται ούτε και οριοθετούνται κατά τρόπο σαφή και αντικειμενικό οι προϋποθέσεις επιβολής του ούτε προβλέπονται επαρκείς διαδικαστικές εγγυήσεις, ανάλογες της σοβαρότητας των συνεπειών που συνεπάγεται η εφαρμογή του. Κατόπιν των ανωτέρω, η υπό κρίση αίτηση ακύρωσης έγινε δεκτή, καθώς κρίθηκε ότι η προσβαλλόμενη πράξη στερείται νόμιμου ερεισματος διότι η λήψη του ένδικου μέτρου ερείδεται επί της διάταξης του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004, η οποία είναι ανεφάρμοστη ως αντίθετη στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ.

Παρατηρήσεις

Χριστίνα Χατζηκωνσταντίνου*

I. Το διοικητικό μέτρο της δέσμευσης τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων από το Σ.Δ.Ο.Ε.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 30 παρ. 2 ν. 3296/2004, κύριο έργο του Σ.Δ.Ο.Ε.¹ αποτελούν η αποκάλυψη και καταπολέμηση εστίων οικονομικού εγκλήματος, μεγάλης φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίας, ο έλεγχος της κίνησης κεφαλαίων, ο έλεγχος της διακίνησης αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και της κατοχής και διακί-

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Όπως μετονομάστηκε, με το άρθρο 88 παρ. 1 του ν. 3842/2010, η συσταθείσα αρχικά με την παρ. 1 του άρθρου 30 του ν. 3296/2004 «Υπηρεσία Ειδικών Ελέγχων».

νησης απαγορευμένων ή υπό ειδικό καθεστώς ειδών και ουσιών, ο έλεγχος της ορθής εφαρμογής των διατάξεων που σχετίζονται με τις εθνικές και κοινοτικές επιδοτήσεις και επιχορηγήσεις, καθώς επίσης και των διατάξεων που αναφέρονται στην προστασία της δημόσιας περιουσίας. Στο πλαίσιο άσκησης των αρμοδιοτήτων που του έχουν ανατεθεί για την πραγματοποίηση των ανωτέρω σκοπών, το Σ.Δ.Ο.Ε. διαθέτει ευρύτατες εξουσίες και, μεταξύ άλλων, σύμφωνα ειδικότερα με την παρ. 5 περ. ε' του ίδιου άρθρου, δύναται να προβαίνει και σε «Δεσμεύσεις, σε ειδικές περιπτώσεις διασφάλισης των συμφερόντων του Δημοσίου ή περιπτώσεις οικονομικού εγκλήματος και μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίου, τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων, με έγγραφο του προϊσταμένου της αρμόδιας Περιφερειακής Διεύθυνσης της Υπηρεσίας Ειδικών Ελέγχων, ενημερώνοντας για την ενέργεια αυτή, εντός είκοσι τεσσάρων (24) ωρών, τον αρμόδιο εισαγγελέα».

Ειδικός σκοπός του επιβαλλόμενου μέτρου της δέσμευσης τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων είναι ακριβώς η διατήρηση των οικονομικών και εν γένει περιουσιακών στοιχείων των ελεγχόμενων προσώπων, ώστε να είναι δυνατή, αφενός, η ικανοποίηση των αξιώσεων του Δημοσίου, σε περίπτωση που διαπιστωθεί η τέλεση της κατ' αρχήν πιθανολογηθείσας σοβαρής παράβασης και η διατήρηση, παράλληλα, των αναγκαίων στοιχείων τα οποία μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο ελέγχου στο πλαίσιο της έρευνας για τη διερεύνηση της ενδεχόμενης τέλεσης της παράβασης. Προβλέφθηκε, δε, στο πλαίσιο της αποτελεσματικής πάταξης της μεγάλης φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίας και της συναφούς με αυτές εγκληματικότητας και αποσκοπεί, γενικότερα, στην προστασία της δημόσιας περιουσίας. Ενόψει των ανωτέρω, πρόκειται για ένα προληπτικό διοικητικό μέτρο το οποίο δεν αποτελεί κύρωση για παράβαση της φορολογικής ή άλλης νομοθεσίας². Δοθέντος, λοιπόν, ότι το συγκεκριμένο μέτρο αποβλέπει καταρχήν στην προστασία του γενικότερου δημόσιου συμφέροντος και ότι επιβάλλεται από διοικητικό όργανο μετά την τήρηση διοικητικής διαδικασίας, έχει νομολογηθεί σχετικά ότι η διαφορά που αναφύεται από την αμφισβήτηση της νομιμότητάς της πράξης επιβολής του γεννά ακυρωτική διαφορά, υπαγόμενη στην αρμοδιότητα του Δ' Τμήματος,

2. Προληπτικά διοικητικά μέτρα είναι μέτρα τα οποία θεσπίζονται για την εξυπηρέτηση κάποιας πτυχής του δημοσίου συμφέροντος και ενδέχεται – χωρίς αυτό να συνιστά αναγκαία προϋπόθεση – να συνδέονται με παραβατική συμπεριφορά του αποδέκτη και να επιφέρουν δυσμενείς συνέπειες για τον ίδιο, αλλά δεν αποτελούν διοικητικές κυρώσεις. Βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Τα διοικητικά μέτρα ως ειδική κατηγορία διοικητικών πράξεων. Διάκριση από διοικητικές κυρώσεις (ΣτΕ Ολ 419/2014, ΣτΕ 4377-4382/2013), δημοσιευμένο στον ιστότοπο: www.prevedourou.gr.

ανεξαρτήτως του χαρακτήρα των ελεγχόμενων παραβάσεων και της φύσης της νομοθεσίας που τις διέπει³.

Περαιτέρω, στη σχολιαζόμενη απόφαση, το Ανώτατο Ακυρωτικό διευκρίνισε ότι ως προληπτικό διοικητικό μέτρο που στοχεύει στην εξασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος, όπως αυτό συγκεκριμενοποιείται βάσει των επιδιωκόμενων σκοπών της διάταξης, διακρίνεται από το μέτρο της απαγόρευσης κίνησης λογαριασμών και εκποίησης περιουσιακών στοιχείων το οποίο διατάσσεται στο πλαίσιο διεξαγωγής τακτικής ανάκρισης, προανάκρισης ή προκαταρκτικής εξέτασης, στις περιπτώσεις που τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 48 ν. 3691/2008 και το οποίο εντάσσεται στα διοικητικά μέτρα της ποινικής νομοθεσίας⁴. Επομένως, οι διατάξεις που προβλέπουν, αντίστοιχα, τη λήψη των μέτρων αυτών είναι διαφορετικής φύσεως και εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, καθώς αφορούν σε διαφορετικές διαδικασίες και, στην ειδικότερη περίπτωση που τα μέτρα αυτά λαμβάνονται παράλληλα από τα αρμόδια όργανα, συνιστούν ως αυτοτελείς και διακεκριμένες αιτίες δεσμεύσεως των περιουσιακών στοιχείων⁵. Βάσει των παραδοχών αυτών, κρίθηκε, ειδι-

3. ΣτΕ Τμήμα Δ', 2797/2009, σκ. 6 και ΣτΕ Ολ 3316/2014, σκ. 7.

4. Στο εν λόγω άρθρο, το οποίο επιγράφεται ως «Δέσμευση και απαγόρευση εκποίησης περιουσιακών στοιχείων», ορίζεται συγκεκριμένα ότι: «1. Όταν διεξάγεται τακτική ανάκριση για τα αδικήματα του άρθρου 2, μπορεί ο ανακριτής, με σύμφωνη γνώμη του εισαγγελέα, να απαγορεύσει την κίνηση κάθε είδους λογαριασμών, τίτλων ή χρηματοπιστωτικών προϊόντων που τηρούνται σε πιστωτικό ίδρυμα ή χρηματοπιστωτικό οργανισμό, καθώς και το άνοιγμα των θυρίδων θησαυροφυλακίου του κατηγορουμένου, έστω και κοινών οποιουδήποτε είδους με άλλο πρόσωπο, εφόσον υπάρχουν βάσιμες υπονομιές ότι οι λογαριασμοί, οι τίτλοι, τα χρηματοπιστωτικά προϊόντα ή οι θυρίδες περιέχουν χρήματα ή πράγματα που προέρχονται από τέλεση των αδικημάτων του άρθρου 2. [...] 5. Όταν διεξάγεται έρευνα από την Α' Μονάδα της Αρχής, η απαγόρευση της κίνησης λογαριασμών, τίτλων και χρηματοπιστωτικών προϊόντων του ανοίγματος θυρίδων και της μεταβίβασης ή εκποίησης οποιουδήποτε περιουσιακού στοιχείου μπορεί να διαταχθεί, σε επείγουσες περιπτώσεις, από τον Πρόεδρο της Αρχής, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις παρ. 1 έως 3».

5. Εξάλλου, όσον αφορά το συγκεκριμένο μέτρο, όταν αυτό επιβάλλεται από τον Πρόεδρο της Αρχής Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης και σε αυτήν την περίπτωση έχει κριθεί ότι δεν έχει διοικητικό χαρακτήρα, αλλά εντάσσεται στα διοικητικά μέτρα της ποινικής νομοθεσίας, διότι ταυτίζεται κατά περιεχόμενο με το μέτρο που λαμβάνεται – με σύμφωνη γνώμη ανακριτή και εισαγγελέως – σε περίπτωση διεξαγωγής τακτικής ανάκρισης εις βάρος κατηγορουμένων για το ίδιο ποινικό αδίκημα και περαιτέρω ελέγχεται ουσιαστικώς καθ' όμοιο τρόπο από όργανο της Ποινικής Δικαιοσύνης (Δικαστικό Συμβούλιο), σύμφωνα με το άρθρο 48 παρ. 5 του ν. 3691/2008. Κατόπιν των ανωτέρω, οι πράξεις του Προέδρου της Αρχής, με τις οποίες λαμβάνεται το εν λόγω διοικητικό μέτρο, προσβάλλονται απαραδέκτως ενώπιον του ΣτΕ με αίτηση ακύρωσης, ελλείψει δικαιοδοσίας. Βλ. σχετικά

κότερα, ότι το έννομο συμφέρον της αιτούσας να ζητήσει την ακύρωση της προσβαλλόμενης πράξης διατηρείται, παρά το γεγονός ότι μεταγενέστερα διατάχθηκε και η δέσμευση της κίνησης των τραπεζικών της λογαριασμών και η απαγόρευση εκποίησης συγκεκριμένων περιουσιακών της στοιχείων δυνάμει βουλεύματος του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης.

Στον τομέα της φορολογικής νομοθεσίας, παρεμφερής με την εξεταζόμενη νομοθετική διάταξη που αφορά το Σ.Δ.Ο.Ε., είναι η διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 ν. 2523/1997, σύμφωνα με την οποία: «κάθε φορά που η φορολογική αρχή διαπιστώνει φορολογικές παραβάσεις, από τις οποίες βάσει ειδικής έκθεσης ελέγχου, προκύπτει ότι δεν έχει αποδοθεί συνολικά στο Δημόσιο ποσό πάνω από 150.000 ευρώ από ΦΠΑ, ΦΚΕ, παρακρατούμενους και επιρριπτόμενους φόρου, τέλη και εισφορές [...] μεταξύ των απαγορεύσεων αναστέλλεται έναντι του Δημοσίου και το απόρρητο των καταθέσεων, των λογαριασμών, των κοινών λογαριασμών, των πάσης φύσεως επενδυτικών λογαριασμών [...] και δεσμεύεται το 50% [...] αυτών».

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως και στην εξεταζόμενη περίπτωση της δέσμευσης που διενεργείται από το Σ.Δ.Ο.Ε., τα μέτρα αυτά επιβάλλονται από την οικεία Δ.Ο.Υ., προληπτικά, για τον ίδιο σκοπό δημοσίου συμφέροντος, τη διασφάλιση, δηλαδή, των περιουσιακών στοιχείων του ελεγχόμενου προσώπου, ώστε να καταστεί δυνατή η ικανοποίηση των αξιώσεων του Δημοσίου κατ' αυτού από τις σχετικές πράξεις επιβολής φόρων⁶. Λόγω ακριβώς του εξασφαλιστικού τους σκοπού, τα μέτρα αυτά, παρά το νομοθετικό τους χαρακτηρισμό ως κυρώσεων, κρίθηκε ότι δεν έχουν γνήσιο κυρωτικό χαρακτήρα ούτε και προσλαμβάνουν τέτοιο χαρακτήρα εκ μόνου του λόγου ότι ενδέχεται να κατατείνουν και στη συμμόρφωση των παραβατών προς τις σχετικές καταλογιστικές πράξεις που εκδίδονται σε βάρος τους⁷. Η διαφορά, ωστόσο, των δύο διατάξεων εντοπίζεται στο ύψος της δέσμευσης που μπορεί, αντίστοιχα, να διαταχθεί, καθώς η Δ.Ο.Υ. δύναται να δεσμεύει τραπεζικούς λογαριασμούς κατά ποσοστό 50%, ενώ το Σ.Δ.Ο.Ε, δεδομένου ότι στην

οικεία διάταξη δεν ορίζεται συγκεκριμένο ποσοστό δέσμευσης των τραπεζικών λογαριασμών, προβαίνει στη δέσμευση αυτών κατά ποσοστό 100%⁸.

II. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας του εξεταζόμενου διοικητικού μέτρου και η κρίση του Δικαστηρίου

Το ζήτημα της συνταγματικότητας της επίμαχης διάταξης του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' ν. 3296/2004 δεν απασχόλησε για πρώτη φορά το Ανώτατο Ακυρωτικό στο πλαίσιο της συγκεκριμένης υπόθεσης. Είχε ήδη προηγηθεί η με αριθμό 3316/2014 απόφαση, με την οποία η Ολομέλεια αποφάνθηκε ειδικώς για το συγκεκριμένο ζήτημα, κρίνοντας το μέτρο αντίθετο στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ⁹. Στην εν λόγω απόφαση της Ολομέλειας παραπέμπει ρητά και η σχολιαζόμενη απόφαση, η οποία υιοθετήσε στο σύνολό της το αιτιολογικό της Ολομέλειας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη συλλογιστική της απόφασης της Ολομέλειας και κατ' επέκταση και της σχολιαζόμενης απόφασης, το μέτρο της δέσμευσης των τραπεζικών λογαριασμών και κάθε είδους περιουσιακών στοιχείων αποτελεί αδιαμφισβήτητα ένα ιδιαίτερα επαχθές μέτρο το οποίο συνιστά σοβαρή επέμβαση στα συνταγματικώς προστατευόμενα δικαιώματα της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 παρ. 1 Σ) και της επαγγελματικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ.1 Σ), παραβιάζει τη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας καθώς και το άρθρο 1 του 1ου ΠΠΠ ΕΣΔΑ που αφορά την προστασία της περιουσίας. Τούτο, δοθέντος ότι καθ' όσον χρόνο διαρκεί η δέσμευση, η οποία μπορεί να εκτείνεται και στο σύνολο της περιουσίας του ελεγχόμενου προσώπου, το πρόσωπο αυτό στερείται πλήρως της δυνατότητας χρήσης και διάθεσης των δεσμευθέντων περιουσιακών του στοιχείων, με αποτέλεσμα, αφενός, την αναστολή της επαγγελματικής και εν γένει οικονομικής του δραστηριότητας λόγω έλλειψης ρευστότητας και, αφετέρου, τη διακινδύνευση της αξιοπρεπούς διαβίωσής του.

Το Ανώτατο Ακυρωτικό αναγνωρίζει μεν ότι το συγκεκριμένο προληπτικό μέτρο έχει προβλεφθεί και επιβάλλεται, για να εξυπηρετήσει σκοπό δημοσίου συμφέροντος, προκειμένου, δηλαδή, να εξασφαλισθούν στοιχεία κρίσιμα και απαραίτητα στο πλαίσιο διενέργειας του φορολογικού ελέγχου και για να διασφαλιστούν παράλληλα και οι αξιώσεις και τα συμφέροντα του Δημοσίου, επισημαίνει, ωστόσο, ότι ο σκοπός αυτός δεν αρκεί για να καταστήσει άνευ ετέρου τη συγκεκριμένη διάταξη

ΣΤΕ Τμήμα Δ', 4427/2014, σκ. 4.

6. Βλ. ενδεικτικά ΣΤΕ Τμήμα Β', 397/2015, σκ. 6, όπου αναφέρεται ότι η λήψη των απαριθμούμενων στη διάταξη αυτή μέτρων σε βάρος των φορολογουμένων στις ειδικώς αναφερόμενες περιπτώσεις, οι οποίες συντρέχουν, όταν υφίστανται βάσιμες υποψίες περί μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγής, απαγορεύεται από επείγοντες και επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, αναγόμενους στη διατήρηση των περιουσιακών στοιχείων του παραβάτη, ώστε να είναι δυνατή η διασφάλιση των αξιώσεων του Δημοσίου, ενόψει του κινδύνου μεταβιβάσεως των στοιχείων αυτών ή αναλήψεων των τραπεζικών καταθέσεων πριν από το στάδιο της οριστικοποίησης των σχετικών φορολογικών εγγραφών με την έκδοση των σχετικών καταλογιστικών πράξεων.

7. Βλ. ενδεικτικά ΣΤΕ Τμήμα Β', 1159/2012, σκ. 7.

8. Βλ. Η. ΜΗΤΣΙΟ, Δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών, Λογιστής, 2013, σ. 11.

9. Η συγκεκριμένη απόφαση εκδόθηκε κατόπιν παραπομπής στην Ολομέλεια του ζητήματος της συνταγματικότητας της επίμαχης διάταξης του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004 με την με αριθμό 1032/2013 απόφαση του Δ' Τμήματος, βάσει της οποίας το εν λόγω μέτρο κρίθηκε αντισυνταγματικό και αντίθετο στο άρθρο 1 του 1ου ΠΠΠ ΕΣΔΑ.

συμβατή με το Σύνταγμα¹⁰. Και ενώ θα ανέμενε κανείς ότι, ενόψει και των σοβαρών επιπτώσεων που συνεπάγεται η επιβολή του μέτρου στην περιουσιακή κατάσταση των ελεγχόμενων προσώπων, οι προϋποθέσεις επιβολής αυτού θα εξειδικεύονταν έστω στο οικείο προεδρικό διάταγμα που ρυθμίζει τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Σ.Δ.Ο.Ε.¹¹, ο κανονιστικός νομοθέτης περιορίστηκε σε απλή επανάληψη του περιεχομένου της νομοθετικής διάταξης, προβλέποντας γενικά και αόριστα ότι το μέτρο επιβάλλεται σε ειδικές περιπτώσεις διασφάλισης των συμφερόντων του Δημοσίου ή περιπτώσεις οικονομικού εγκλήματος και μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίου¹².

Όπως διαπίστωσε, συναφώς, το Ανώτατο Ακυρωτικό, με τη χρήση των αόριστων αυτών εννοιών, καταλείπεται ευρύτατη διακριτική ευχέρεια στο Σ.Δ.Ο.Ε., ενώ αντίθετα, ενόψει της νομοθετικής επέμβασης σε συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, θα έπρεπε, αφενός, να καθορίζονται στον ίδιο τον νόμο, κατά τρόπο σαφή και αντικειμενικό, οι προϋποθέσεις επιβολής του μέτρου, σύμφωνα με την αρχή του κράτους δικαίου, προϋπόθεση που σαφώς δεν πληροί η εξεταζόμενη διάταξη και, αφετέρου, να πληρούνται οι επιταγές της αρχής της αναλογικότητας. Ωστόσο, το μέτρο, ως έχει, παραβιάζει και την αρχή της αναλογικότητας, καθώς ούτε στην κρίσιμη νομοθετική διάταξη αλλά ούτε και στο οικείο προεδρικό διάταγμα τίθεται περιορισμός ως προς την έκταση των περιουσιακών στοιχείων που μπορούν να δεσμευθούν από το Σ.Δ.Ο.Ε.¹³ αλλά ούτε και ως προς τη χρονική διάρκεια της δέσμευσης. Στην παραδοχή αυτή συνηγορεί, επιπρόσθετα, και το γεγονός ότι δεν προβλέπονται διαδικαστικές εγγυήσεις ανάλογες προς τη σοβαρότητα του μέτρου, δεδομένου ότι δεν προβλέπεται, ειδικότερα, ούτε η διαδικασία της επιβολής του μέτρου ούτε και η διαδικασία άρσης αυτού. Κατόπιν όλων των ανωτέρω, η Ολομέλεια

έκρινε ότι η διάταξη του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004 αντίκειται, ως έχει, στις παραπάνω συνταγματικές διατάξεις και στην ΕΣΔΑ, επισημαίνοντας μάλιστα ότι η εν λόγω νομοθετική διάταξη δεν μπορεί ερμηνευτικά να προσλάβει διαφορετικό περιεχόμενο, ώστε να καταστεί συνταγματικά ανεκτή, καθώς, σε μία τέτοια περίπτωση, το δικαστήριο θα υπερέβαινε ανεπίτρεπτα τα όρια της ερμηνείας και θα ασκούσε στην ουσία νομοθετική εξουσία, θεσπίζοντας νέα διάταξη.

Σύμφωνα, αντίθετα, με την άποψη της μειοψηφίας, το επίμαχο μέτρο συνεπάγεται μεν σοβαρή επέμβαση στα ανωτέρω συνταγματικά αγαθά, η επέμβαση αυτή, ωστόσο, δικαιολογείται από το γεγονός ότι, χωρίς την άμεση λήψη του μέτρου, η υλοποίηση των σκοπών για τους οποίους αυτό επιβάλλεται θα απειλούνταν με ματαίωση, καθώς, αφενός, δεν θα μπορούσαν να διασφαλιστούν κρίσιμα στοιχεία αναγκαία στο πλαίσιο της έρευνας της πιθανής διάπραξης σοβαρών παραβάσεων και, αφετέρου, θα υφίστατο παράλληλα και ο κίνδυνος να απωλέσει το Δημόσιο τη δυνατότητα ικανοποίησης των αξιώσεών του. Εξάλλου, όπως επισημαίνει η μειοψηφία, το μέτρο έχει εκ φύσεως προσωρινό χαρακτήρα, ο οποίος συνάγεται από την υποχρέωση του Προϊσταμένου της αρμόδιας υπηρεσίας να ενημερώσει, εντός είκοσι τεσσάρων ωρών, τον αρμόδιο Εισαγγελέα που δύναται να προβεί στις περαιτέρω νόμιμες ενέργειες, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η ολική ή μερική άρση του μέτρου. Τέλος, υποστηρίχθηκε ότι και ο ίδιος ο ελεγχόμενος, σε βάρος του οποίου λήφθηκε το μέτρο, μπορεί απευθυνόμενος στην αρμόδια φορολογική ή δικαστική αρχή να ζητήσει τη μερική ή και ολική άρση του μέτρου, εφόσον τίθεται σε κίνδυνο η κάλυψη των βιοτικών και άλλων επιτακτικών αναγκών του.

Η κρίση του Δ' Τμήματος αλλά και της Ολομέλειας επί του συγκεκριμένου ζητήματος, όπως αυτή διαμορφώθηκε στις αντίστοιχες αποφάσεις, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του συγκεκριμένου χαρακτήρα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων¹⁴. Όπως έγινε δεκτό και στις δύο παρόμοιες αποφάσεις, η αντισυνταγματικότητα της επίμαχης διάταξης δεν αφορά στην εξουσία του Σ.Δ.Ο.Ε. να επιβάλλει τη δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων, καθεαυ-

10. Αναφορικά με το δημόσιο συμφέρον ως λόγο που επιτρέπει τον περιορισμό συνταγματικών δικαιωμάτων βλ. Α. ΜΗΤΣΟΥ, Δέσμευση τραπεζικών καταθέσεων από το ΣΔΟΕ, σημ. στη ΣτΕ Τμήμα Δ', 1032/2013, ΔΕΕτ., 2013, σ. 483.

11. Πρόκειται για το π.δ. 85/2005 «Οργάνωση της Υπηρεσίας Ειδικών Ελέγχων (ΥΠ.Ε.Ε) του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών» το οποίο εκδόθηκε κατ' εξουσιοδότηση της παρ. 7 του άρθρου 30 του ν. 3296/1994.

12. Βλ. άρθρο 2 παρ. 2 εδάφιο ι', π.δ. 85/2005.

13. Έχει υποστηριχθεί συναφώς η άποψη (ό.π., σημ. 8) ότι θα πρέπει το Σ.Δ.Ο.Ε., όταν εφαρμόζει την επίμαχη διάταξη, να δεσμεύει το 50% αντί του 100% του ποσού των τραπεζικών λογαριασμών του ελεγχόμενου προσώπου, κατ' αναλογία με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 14 παρ. 1 ν. 2523/1997, γιατί, αφενός, το ποσοστό αυτό καλύπτει επαρκώς το συμφέρον του Δημοσίου και, αφετέρου, επιτρέπει στον φορολογούμενο να καλύπτει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες, χωρίς να του στερεί την ταμειακή ρευστότητα της επαγγελματικής του δραστηριότητας.

14. Βλ. σχ. Α. ΚΑΪΔΑΤΖΗ, Αντισυνταγματικότητα της δέσμευσης λογαριασμών από το ΣΔΟΕ: Συγκεκριμένος χαρακτήρας του ελέγχου και διάλογος δικαστή-νομοθέτη, σχόλιο στην ΣτΕ 1032/2013, Αρμ, 2013, σ. 1146 επ., ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η προσεκτική διατύπωση που επελέγη για το σκεπτικό της απόφασης (αναφέρεται στο κείμενο της παραπεμπτικής απόφασης, η διατύπωση της οποίας επαναλαμβάνεται και στη ΣτΕ ΟΛ 3316/2014) ότι, δηλαδή, «υπό τα ανωτέρω δεδομένα» η κρίσιμη διάταξη «ως έχει» αντίκειται στο Σύνταγμα, αποδίδει την πεμπουσία του συγκεκριμένου ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων σε ένα σύστημα διάχυτου και παρεμπιπτοντος ελέγχου.

τή, αλλά εντοπίζεται, ειδικότερα, στη γενική και αόριστη πρόβλεψη και επιβολή του σχετικού διοικητικού μέτρου, η οποία καταλείπει υπέρμετρη διακριτική ευχέρεια στο Σ.Δ.Ο.Ε., δεδομένου ότι δεν προσδιορίζονται νομοθετικά η διαδικασία και οι προϋποθέσεις επιβολής αυτού. Συνεπώς, σε αντίθετη περίπτωση, εάν, δηλαδή, η νομοθετική πρόβλεψη του μέτρου ήταν αρκούντως επαρκής, σαφής και αντικειμενική ως προς τις παραμέτρους και τις διαδικαστικές εγγυήσεις επιβολής του μέτρου, η υπό κρίση νομοθετική διάταξη θα μπορούσε να θεωρηθεί συνταγματικά συμβατή.

Αξίζει δε να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι, σε αντιδιαστολή με την εξεταζόμενη περίπτωση, στην παρεμφερή περίπτωση των προληπτικών μέτρων που προβλέπονται στη διάταξη του άρθρου 14 του ν. 2523/1997 τα οποία επιβάλλονται από την αρμόδια Δ.Ο.Υ. στις περιπτώσεις διαπιστωμένων παραβάσεων, έχει παγίως νομολογηθεί¹⁵ ότι η αντίστοιχη εξουσία που προβλέπεται εκεί υπέρ της φορολογικής αρχής είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα, δεδομένου ότι ο νομοθέτης την οριοθετεί επαρκώς, εντός των ορίων που θέτει η αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα κρίθηκε ότι τα προβλεπόμενα με αυτήν μέτρα δεν είναι δυσανάλογα προς τον αναφερόμενο σκοπό τους, περιορίζουν θεμιτά την οικονομική και επαγγελματική ελευθερία και επιτρεπώς επιβάλλονται αναδρομικά, σε σχέση, δηλαδή, με αποδιδόμενες παραβάσεις που ανάγονται σε χρόνο προγενέστερο της ρύθμισης, χωρίς να παραβιάζεται η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, η οποία δεν προστατεύει τους παραβάτες της φορολογικής νομοθεσίας από τη λήψη μέτρων εξασφάλισης της πληρωμής των οφειλών τους και του δημοσίου συμφέροντος.

III. Συμπεράσματα

Από όσα εκτέθηκαν ανωτέρω αναφορικά με το ζήτημα της συνταγματικότητας της επίμαχης διάταξης, συνάγεται ότι με τη σχολιαζόμενη απόφαση δεν εισάγεται κάτι διαφορετικό σε σχέση με την ερμηνεία του συγκεκριμένου ζητήματος, καθώς η απόφαση είναι απολύτως εναρμονισμένη με την ήδη υπάρχουσα νομολογία του Δικαστηρίου, δεδομένου ότι υιοθετεί πλήρως το σκεπτικό της σχετικής απόφασης της Ολομέλειας και καταλήγει στο ίδιο διατακτικό με αυτήν, δεχόμενη την ακρότητα της προσβαλλόμενης διοικητικής πράξης λόγω αντισυνταγματικότητας της νομοθετικής διάταξης που αποτέλεσε το νόμιμο έρεισμά της.

Η πτυχή, ωστόσο, των συγκεκριμένων αποφάσεων η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι η στάση του Ανώτατου Ακυρωτικού σε σχέση με τη στάθμιση της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος, αφενός, και της προστασίας των συγκεκριμένων ατομικών δικαιω-

μάτων, αφετέρου, όπως αυτή εκδηλώνεται ιδίως στο πλαίσιο της παρούσας δυσμενούς δημοσιονομικής συγκυρίας, κατά την οποία, πολύ συχνά, λόγοι υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος, και δη ταμειακού συμφέροντος, προκρίνονται και γίνονται νομολογιακά δεκτοί, προκειμένου να δικαιολογηθούν νομοθετικοί περιορισμοί στην άσκηση ατομικών δικαιωμάτων¹⁶. Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει το γεγονός ότι, για να είναι αποτελεσματική ως προς τον τελικό δημοσιονομικό της στόχο, μία φορολογική έρευνα θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να παρέχει στα ελεγκτικά όργανα την ευχέρεια επιβολής εύκαμπτων μορφών δέσμευσης κάθε μορφής περιουσιακών στοιχείων των ελεγχόμενων προσώπων με σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων του Δημοσίου¹⁷. Με τις αποφάσεις του αυτές, το Ανώτατο Ακυρωτικό αναγνωρίζει μεν ότι ο σκοπός δημοσίου συμφέροντος που εξυπηρετείται με την επίμαχη διάταξη είναι καταρχήν συνταγματικά αποδεκτός, δεν μπορεί, ωστόσο, να δρα ισοπεδωτικά, χωρίς να εγείρει ζητήματα συμβατότητας με τις επιταγές της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής της αναλογικότητας, όταν πρόκειται, μάλιστα, για μία τόσο σοβαρή επέμβαση σε συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα.

Κι ενώ θα ανέμενε κανείς ότι, αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα, μία κρίση προς την κατεύθυνση που κινήθηκε η μειοψηφία θα ήταν πιο πιθανή, να προκριθεί, δηλαδή, το δημόσιο συμφέρον έναντι της προστασίας της περιουσίας και της οικονομικής ελευθερίας των ελεγχόμενων προσώπων, αν αναλογιστεί μάλιστα κανείς, ότι στο πλαίσιο, για παράδειγμα, της σχολιαζόμενης υπόθεσης, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των οργάνων του Σ.Δ.Ο.Ε., η πιθανολογούμενη παράβαση ανερχόταν σε πολλά εκατομμύρια ευρώ, κι όμως, ο σκοπός δημοσίου συμφέροντος που επιδιώκει η επίμαχη διάταξη, δεν κρίθηκε αρκετός από μόνος του, ώστε να δικαιολογήσει άνευ ετέρου και να καλύψει τις αστοχίες της συγκεκριμένης διάταξης, πόσο μάλλον όταν οι αστοχίες αυτές δεν διορθώθηκαν ούτε στο μεταγενέστερα εκδοθέν προεδρικό διάταγμα, γεγονός που επισήμανε, άλλωστε, και η Ολομέλεια στην απόφασή της και προφανώς και εκτίμησε στο πλαίσιο της κρίσης της, υπονοώντας προφανώς ότι ο νομοθέτης είχε την ευκαιρία να διασώσει τη συνταγματικότητα της διάταξης, αλλά δεν το έπραξε¹⁸.

16. Σχετικά με την άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων και την προστασία του δημοσίου συμφέροντος βλ. αναλυτικά Δ. ΑΪΒΑΖΟΓΛΟΥ ... [κ.ά.], Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και η εξέλιξη της νομολογίας υπό το πρίσμα των πρόσφατων νομολογιακών εξελίξεων, Διδικ, 2015, σσ. 496-507.

17. Βλ. Β. ΔΟΥΒΛΗ, Τραπεζικό Απόρρητο, Προστασία προσωπικών δεδομένων και νομιμοποίηση παράνομων εσόδων κατά τη διεξαγωγή φορολογικών ελέγχων, ΔΕΕτ., 2012, σ. 1093 επ.

18. Όπως εύστοχα επισημαίνει σχετικά ο Καϊδατζής (ό.π.), «το Δικαστήριο αφήνει μάλιστα με αρκετή σαφήνεια να εννοηθεί ότι, για τη διόρθωση αυτή, δεν απαιτείται οπωσδήποτε τροποποίηση της

15. Βλ. ΣτΕ 2024/2010, 1159/2012.

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, λοιπόν, το Ανώτατο Ακυρωτικό εμμένει στην κρίση του περί αντισυνταγματικό-

ίδιας της νομοθετικής διάταξης, αλλά πιθανώς θα αρκούσε η διορθωτική παρέμβαση του κανονιστικού νομοθέτη, με την κατάλληλη συμπλήρωση του κανονισμού λειτουργίας του Σ.Δ.Ο.Ε. Το παράδειγμα αυτό δείχνει πολύ παραστατικά πώς με την άσκηση συγκεκριμένου ελέγχου συνταγματικότητας ο δικαστής καλεί σε διάλογο το νομοθέτη – αντί να έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση μαζί του».

τητας της διάταξης του άρθρου 30 παρ. 5 περ. ε' του ν. 3296/2004, γεγονός που ο νομοθέτης θα πρέπει να λάβει υπόψη του και να επέμβει διορθωτικά ως προς τις αστοχίες που αναδείχθηκαν στο πλαίσιο του ελέγχου συνταγματικότητας της διάταξης, ώστε οι ενέργειες του Σ.Δ.Ο.Ε. για την πάταξη της φοροδιαφυγής αλλά και οι γενικότεροι δημοσιονομικοί στόχοι που επιδιώκονται με τη συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη να μην κινδυνεύουν να βρεθούν στον αέρα.

► **Ευρωπαϊκό Συνέδριο στη Νομική Σχολή του Λονδίνου, 09-10 Σεπτεμβρίου 2015 «Δάνεια σε ελβετικό φράγκο – δίκαιο τραπεζικό σύστημα για τους ευρωπαίους καταναλωτές»**

Με πολύ μεγάλη επιτυχία διεξήχθη στο Λονδίνο, στις 09-10.09.2015, το Ευρωπαϊκό Συνέδριο για τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο, το οποίο διοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Νομική Επιτροπή για τα δικαιώματα των καταναλωτών. Πρόεδρος αυτής της Επιτροπής είναι η δικηγόρος Κατερίνα Αλεξάνδρου-Θεοδότου. Στο Συνέδριο συμμετείχαν δικηγόροι και εκπρόσωποι καταναλωτών από την Κύπρο, την Ελλάδα, τη Μ. Βρετανία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Πολωνία, τη Ρουμανία, την Κροατία, την Ισπανία καθώς και εκπρόσωποι του Ινστιτούτου Schiller και του περιοδικού Executive Intelligence Review (E.I.P). Η δικηγόρος Εύη Αυλογιάρη, από την Ελλάδα, ήταν εκ των βασικών ομιλητών με θέμα «Η φύση του δανείου σε ελβετικό φράγκο και οι δυσμενείς επιπτώσεις στους δανειολήπτες».

Κοινή αποδοχή όλων, ότι τα δάνεια σε συνάλλαγμα εμπεριέχουν «Παράγωγα Προϊόντα» συνδεδεμένα με τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Ως εκ τούτου, έπρεπε να ισχύσουν οι κανόνες και προϋποθέσεις του νόμου περί επενδυτικών προϊόντων (MiFID) και όχι αυτοί των στεγαστικών δανείων. Στον ίδιο χαρακτηρισμό, για πρώτη φορά, καταλήγει και η πρόσφατη απόφαση του Αρείου Πάγου της Ισπανίας (323/30.06.2015), η οποία ρητά αναφέρει στο σκεπτικό της ότι το δάνειο σε συνάλλαγμα εμπεριέχει παράγωγο χρηματοοικονομικό προϊόν, συνδεδεμένο με ξένο νόμισμα. Η δε χορήγηση αυτού στους καταναλωτές με τους κανόνες των στεγαστικών δανείων και όχι των επενδυτικών προϊόντων, παραβιάζει την Ευρωπαϊκή Οδηγία 2004/39 για τα επενδυτικά προϊόντα, ευρέως γνωστή ως MiFID.

Μετά την απόφαση αυτή του Αρείου Πάγου, όλες οι αποφάσεις που έχουν εκδοθεί στην Ισπανία είναι υπέρ των δανειοληπτών, όπως ανέφερε στην εισήγησή της η Πατρίτσια Ραμίρεζ, πρόεδρος του Σωματείου Δανειοληπτών σε ελβετικό φράγκο στην Ισπανία. Επίσης, η Monica Calu, από τη Ρουμανία, ενημέρωσε για την τελεσίδικη απόφαση Δικαστηρίου της Ρουμανίας (Gorj Court) που διατάζει την αποπληρωμή δανείου σε ελβετικά φράγκα με βάση την ισοτιμία που ίσχυε κατά την ημέρα υπογραφής της σύμβασης καθώς και την επιστροφή στους ενάγοντες των επιπλέον ποσών από τις συναλλαγματικές διαφορές που έχουν ήδη καταβληθεί (η αγωγή ασκήθηκε από τους Claudia και Valentin Gheorghe Medar Mares κατά της Τράπεζας Πειραιώς).

Στην εισήγησή της στο ως άνω συνέδριο, η δικηγόρος Εύη Αυλογιάρη αναφέρθηκε αναλυτικά στη φύση των δανείων αυτών ως παράγωγων προϊόντων. Όπως υποστηρίζεται, στη σύμβαση δανείου σε chf εμπεριέχεται και μία δεύτερη σύμβαση, αυτή του παραγώγου (swap),

η οποία μετατρέπει τη σύμβαση δανείου σε επενδυτικό προϊόν και, μάλιστα, μόνον εις βάρος του δανειολήπτη. Παρά ταύτα, οι Τράπεζες απέκρυψαν τη φύση και, κυρίως, την ύπαρξη του παραγώγου και προώθησαν το «δάνειο» σε chf, με τον παραπλανητικό τίτλο «Σύμβαση στεγαστικού δανείου» αντί του αληθούς "Cross currency swap". Αποτέλεσμα αυτού, όχι μόνον οι καταναλωτές, αλλά και οι δικηγόροι, να παραπλανηθούν και να μην μπορέσουν να προστατέψουν τους πελάτες τους. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα έτη 2006 και 2007, όπου για πρώτη φορά βγήκαν στην αγορά αυτά τα στεγαστικά δάνεια στο ευρύ κοινό, με τον παραπλανητικό τίτλο «δάνειο», οι δικηγόροι δεν αντιληφθήκαμε ότι επρόκειτο για κάτι διαφορετικό, ώστε να το διερευνήσουμε και να ζητήσουμε χρηματοοικονομική συμβουλή για λογαριασμό των πελατών μας είτε ημών των ιδίων.

Στην αντίληψη όλων, την εποχή εκείνη, η έννοια του δανείου, ήταν αποκλειστικά και μόνον αυτή που δίδει το άρθρο 806 του Αστικού Κώδικα. Δηλαδή, η Τράπεζα δανείζει ένα συγκεκριμένο κεφάλαιο και ο δανειολήπτης επιστρέφει το κεφάλαιο που παίρνει ως δάνειο, συν τους τόκους. Ο τόκος, δηλαδή, είναι το μόνο νόμιμο αντάλλαγμα που δικαιούται να λάβει ως κέρδος η τράπεζα για τον δανεισμό του κεφαλαίου. Για τον λόγο αυτόν, άλλωστε, ο δανειολήπτης ενδιαφέρεται για το επιτόκιο, γιατί αυτό καθορίζει το κόστος του δανείου.

Τα δάνεια όμως σε ελβετικό φράγκο που χορηγήθηκαν από τις Τράπεζες, χωρίς προστασία κεφαλαίου, σε έλληνες πολίτες οι οποίοι θα αγόραζαν σπίτι στην Ελλάδα και θα αποπλήρωναν το δάνειο με τα εισοδήματά τους που προέρχονται από την εργασία τους στην Ελλάδα, εμπεριέχουν υψηλό συναλλαγματικό κίνδυνο και είναι εντελώς διαφορετικά από τα στεγαστικά δάνεια. Καθόσον ο δανειολήπτης δεν επιστρέφει το κεφάλαιο που πραγματικά πήρε, αλλά ένα διαφορετικό κεφάλαιο, το οποίο μεταβάλλεται ανάλογα με τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και γίνεται ορισμένο μόνο με τη λήξη του δανείου (όπως στα παράγωγα). Ο δανειολήπτης ουσιαστικά έχει υπογράψει μια σύμβαση παραγώγου όσον αφορά την επιστροφή του δανεισθέντος κεφαλαίου.

Στην πραγματικότητα, όμως, η μοναδική ανάγκη των ελλήνων καταναλωτών ήταν να πάρουν δάνειο σε ευρώ και μόνον, καθώς ο επιδιωκόμενος σκοπός ήταν η κάλυψη στεγαστικής ανάγκης στην Ελλάδα. Είναι γνωστό σε όλους ότι τα στεγαστικά δάνεια έχουν αποκλειστικό σκοπό το «Στεγάζειν» και όχι το «Επενδύειν» ή το «Επιχειρείν». Το δικαίωμα αυτό είναι ιερό, προστατεύεται από το Σύνταγμα και η πολιτεία για τον λόγο αυτόν δεν αφήνει ανεξέλεγκτο το επιτόκιο στα δάνεια αυτά. Αντίθετα, στα καταναλωτικά δάνεια, το επιτόκιο είναι ελεύθερο.

Για ποιον λόγο, λοιπόν, οι Τράπεζες δημιούργησαν και προώθησαν τα δάνεια σε ελβετικό φράγκο, αφού κανείς

Έλληνας δεν είχε ανάγκη από κεφάλαιο σε ελβετικό φράγκο στην Ελλάδα; Γιατί είχαν χαμηλότερο επιτόκιο! Γιατί η ανταλλαγή νομίσματος ήταν ένας τρόπος να μειωθεί το επιτόκιο! Αυτό δημιουργούσε χαμηλότερο κόστος στο δάνειο, άρα χαμηλότερη δόση, άρα πιο προσιτό δανεισμό! Αυτός ο τρόπος όμως, έχει άλλο όνομα, άλλη φύση, άλλα χαρακτηριστικά, άλλους κανόνες ενημέρωσης και, φυσικά, άλλους κινδύνους από τα στεγαστικά δάνεια όπως τα ξέρουμε.

Με απλά λόγια, κάθε νόμισμα έχει και το δικό του επιτόκιο, με βάση το οποίο καθορίζεται και το κόστος δανεισμού. Το ευρώ π.χ. έχει το επιτόκιο Euribor και το ελβετικό φράγκο το Libor. Τα τελευταία χρόνια τα τραπεζικά ιδρύματα δημιούργησαν τεχνικές μείωσης του κόστους του δανείου, που αφορούν ουσιαστικά τη μείωση του επιτοκίου, γιατί, όπως προειπώθηκε, το επιτόκιο καθορίζει το κόστος του δανείου. Πώς λοιπόν μπορούμε να μειώσουμε το κόστος του δανείου; Μειώνοντας το επιτόκιο (interest reduction-συμφωνία περιορισμού δανειακού κόστους). Πώς μειώνουμε το επιτόκιο; Επιλέγοντας ένα νόμισμα που έχει χαμηλότερο επιτόκιο από το νόμισμα που έχουμε ανάγκη για δανεισμό. Η τεχνική της μείωσης του επιτοκίου γίνεται, λοιπόν, με την εικονική ανταλλαγή (swap) του δανεισθέντος κεφαλαίου, που είναι σε ευρώ, με το υποτιθέμενο νέο δανεισθέν κεφάλαιο σε ελβετικό φράγκο. Με τον τρόπο αυτόν ανταλλάσσονται και τα επιτόκια, δηλαδή το Euribor ανταλλάσσεται με το Libor. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται χαμηλότερο επιτόκιο (εκείνη την εποχή 2006-2007 που δόθηκαν τα περισσότερα δάνεια, το Libor ήταν περίπου 2 μονάδες χαμηλότερο από το Euribor). Αλλά αυτό είναι η μία πλευρά της ιστορίας: από την άλλη υπάρχει μεγάλος συναλλαγματικός κίνδυνος από τις διακυμάνσεις της ισοτιμίας, με αποτέλεσμα να έχουμε μεγάλες διαφορές στο κεφάλαιο που πρέπει να επιστραφεί, ιδίως όταν δεν υπάρχει προστασία κεφαλαίου από πρόγραμμα hedging.

Είναι γεγονός ότι, μέχρι το 2006, οι Τράπεζες πρότειναν την τεχνική αυτή μείωσης του κόστους του δανείου με την ανταλλαγή νομίσματος και επιτοκίου α) μόνο σε επιχειρήσεις, β) μόνο για δάνεια πάνω από 500.000 ευρώ, γ) μόνο για σύντομο χρονικό διάστημα αποπληρωμής δανείου, δ) τιτλοφορώντας αυτό με το πραγματικό του όνομα και ε) ιδίως, ενημερώνοντας τις επιχειρήσεις, σύμφωνα με τους κανόνες ενημέρωσης των επενδυτικών προϊόντων.

Το προϊόν αυτό (δάνειο σε chf) το σχεδίασαν και το προώθησαν εξειδικευμένα στελέχη της Διεύθυνσης Διεθνών Κεφαλαιαγορών των Τραπεζών, το ενσωμάτωσαν στον τομέα «Τραπεζική Επιχειρήσεων» και το χαρακτήρισαν «σύνθετο προϊόν που εμπεριέχει παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα». Για του λόγου το αληθές, παραθέτω επακριβώς τη σημείωση που εμπεριέχεται στο τέλος του ενημερωτικού φυλλαδίου με τίτλο «Eurobank μέλλον-δι-

αχείριση συναλλαγματικών κινδύνων», Τραπεζική επιχειρήσεων, όπου στη σελίδα 13 εμπεριέχεται και η τεχνική μείωσης του κόστους με ανταλλαγή νομίσματος και επιτοκίου, η οποία έχει ως εξής:

«Σημαντική σημείωση: Τα χρηματοοικονομικά προϊόντα που περιγράφονται στο παρόν έγγραφο είναι συνθετικά προϊόντα που εμπεριέχουν παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα. Τα συνθετικά προϊόντα είναι προϊόντα ειδικού τύπου και απευθύνονται σε επιχειρήσεις που διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις, εμπειρία και επαγγελματική, νομική, φορολογική, ή άλλου είδους κατάλληλη υποστήριξη για να προβούν στην αξιολόγηση των συγκεκριμένων προϊόντων και των κινδύνων που συνεπάγονται αυτά. Τα χρηματοοικονομικά προϊόντα που περιγράφονται στο παρόν έντυπο είναι υψηλού κινδύνου. Η Τράπεζα, οι θυγατρικές της, ή/και οι συνδεδεμένες με αυτήν επιχειρήσεις, οι εκπρόσωποί τους, οι διευθυντές τους, οι αντιπρόσωποί τους, και το προσωπικό τους, η/και άλλα πρόσωπα που σχετίζονται με αυτές, δεν παρέχουν οποιαδήποτε συμβουλή σε σχέση με τα προϊόντα αυτά και συνεπώς δεν αποδέχονται καμία υποχρέωση και δεν αναλαμβάνουν οποιαδήποτε ευθύνη συνέπεια της οποίας απόφασης στα ανωτέρω προϊόντα. Η αποστολή ή η παράδοση του παρόντος εγγράφου γίνεται για καθαρά πληροφοριακούς λόγους και δεν συνιστά πρόταση για κατάρτιση σύμβασης ή πρόσκληση για υποβολή τέτοιας πρότασης. Τα αναφερόμενα στα παρόντα έγγραφα αριθμητικά παραδείγματα είναι καθαρά ενδεικτικά και δεν υπάρχει καμία διαβεβαίωση ότι οι αναφερόμενες ενδεικτικές τιμολογήσεις (ή οποιοσδήποτε άλλες υποθέσεις) ισχύουν και/ή θα πραγματοποιηθούν».

Τις αντίστοιχες δε συμβάσεις που συνέτασσαν οι τράπεζες, τις τιτλοφορούσαν με την αληθή τους φύση, δηλαδή «ανταλλαγή επιτοκίων και συναλλάγματος ευρώ-ελβετικά φράγκα (cross currency swap) συμφωνία μετατροπής υποχρέωσης από euro σε chf, σταθερού επιτοκίου ελβετικού, με συναλλαγματική προστασία στο κεφάλαιο». Στο δε πληροφοριακό έντυπο για τη συμφωνία μετατροπής, που γνωστή Τράπεζα έδινε στις επιχειρήσεις, αναφέρεται ότι το πληροφοριακό έντυπο συντάχθηκε σύμφωνα με την ΠΔ/ΤΕ 2501/2002 και περιλαμβάνει τα βασικά χαρακτηριστικά του cross currency swap και την αναγκαία πληροφόρηση για την κατανόηση του οφέλους και των κινδύνων και των πιθανών ζημιολογών επιπτώσεων από την αιφνίδια μεταβολή της αξίας του cross currency swap. Εμπεριέχοντο δε σε αυτό και αναλυτικά παραδείγματα.

Από τα ανωτέρω είναι σαφές ότι η τεχνική μείωσης του κόστους του δανείου με την ανταλλαγή νομίσματος και επιτοκίων α) είναι συνθετικό προϊόν που εμπεριέχει παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα β) δίδεται μόνο σε μεγάλες επιχειρήσεις που διαθέτουν χρηματοοικονομικούς συμβούλους γ) είναι υψηλού ρίσκου δ) είναι εκ του νόμου σύμβαση ανταλλαγής επιτοκίων και συναλ-

λάγματος ευρώ-ελβετικά φράγκα (cross currency swap) και ε) η ενημέρωση στους πελάτες γίνεται βάσει των κανόνων των επενδυτικών προϊόντων και όχι του απλού στεγαστικού δανείου.

Όλα τα ανωτέρω έως το 2006 ήταν σαφή και ξεκάθαρα από τις Τράπεζες. Και ξαφνικά, στο τέλος 2006 με αρχές 2007, το ως άνω προϊόν μετονομάστηκε από τις Τράπεζες από «Σύμβαση Ανταλλαγής» σε «Σύμβαση στεγαστικού δανείου σε ελβετικό φράγκο» και δόθηκε ως απλό στεγαστικό δάνειο σε χιλιάδες ανυποψίαστους δανειολήπτες, με εσκεμμένη απόκρυψη της αληθινής του φύσης. Με μόνο δέλεαρ το χαμηλό επιτόκιο και χωρίς προστασία κεφαλαίου για το χρονικό διάστημα αποπληρωμής του δανείου (20-30 χρόνια) που θα ήταν εκτεθειμένοι οι δανειολήπτες στον συναλλαγματικό κίνδυνο.

Η χορήγηση ελβετικού φράγκου ήταν εικονική και γινόταν, μόνο για να υπάρξει το χαμηλότερο επιτόκιο του Libor. Την ίδια μέρα της λογιστικής εκταμίευσης σε ελβετικό φράγκο, ο δανειολήπτης πωλούσε τα ελβετικά φρά-

γκα στην Τράπεζα (η λεγόμενη μετατροπή) και αγόραζε απ' αυτήν τα ευρώ που πραγματικά χρειαζόταν και είχε ζητήσει. Αυτό που έμενε ήταν η υποχρέωσή του για τα επόμενα 20-30 χρόνια να αποπληρώνει το εικονικό δάνειο σε ελβετικά φράγκα, αγοράζοντας αυτά με τα ευρώ του. Ο δανειολήπτης σαφώς είχε εμπλακεί σε μία σύμβαση ανταλλαγής επιτοκίων και συναλλάγματος ευρώ-ελβετικό φράγκο (cross currency swap), σε μια συμφωνία μετατροπής υποχρέωσης από euro σε chf, για διάστημα 20-30 χρόνων, χωρίς να το γνωρίζει.

Τελικό συμπέρασμα του συνεδρίου, η ανάγκη σύστασης τόσο εθνικών επιτροπών όσο και ευρωπαϊκής επιτροπής για τη διερεύνηση της αληθινής φύσης των προϊόντων που εμπεριέχουν παράγωγα συμβόλαια, όπως αυτά των δανείων σε ελβετικά φράγκα με σκοπό την προστασία των καταναλωτών από αθέμιτες τραπεζικές εμπορικές τακτικές.

Εύη Αυλογιάρη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2015

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουπιδένη

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

PEERS STEVE ... [et al.] (eds.): The EU Charter of Fundamental Rights: a Commentary. Oxford: Hart, 2014. xlii, 1893 pp.

ΠΕΡΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ: Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, σχέσεις με ΕΣΔΑ, ερμηνεία επιμέρους δικαιωμάτων, διαδικασίες με ένδικα μέσα. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2015. xxvi, 463 σσ.

ΤΖΕΜΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ; ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ... [κ.ά.] (συν.): Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: ερμηνεία κατ' άρθρο. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2015. xiv, 651 σσ.

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

CRAIG PAUL, DE BURCA GRAINNE: EU law: text, cases and materials. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2015. clxxv, 1198 pp.

GRABENWARTER CHRISTOPH (Hrsg.): Europäischer Grundrechtsschutz. Baden-Baden: Nomos, 2014. 874 pp.

ΑΥΔΙΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ε.: Η αστική ευθύνη του κράτους μέλους της Ε.Ε. για τις παραβάσεις του ενωσιακού δικαίου και η ένταξη της στην εθνική έννομη τάξη. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014. xxii, 318 σσ.

ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

COUVEINHES-MATSUMOTO FLORIAN: L'effectivité en droit international. Bruxelles: Bruylant, 2014. xxiv, 692 pp.

HARRIS DAVID, SIVAKUMARAN SANDESH: Cases and materials on international law. 8th ed. London: Sweet & Maxwell, 2015. lxxiv, 924 pp.

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

QUINTANA JUAN JOSÉ: Litigation at the International Court of Justice: practice and procedure. Leiden: Brill, 2015. xxvii, 1336 pp.

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

STAHN CARSTEN: The Law and Practice of the International Criminal Court. Oxford: Oxford University Press, 2015. c, 1326 pp.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ Δ.: Γενικό διοικητικό δίκαιο. 7η έκδ. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2014. xxxvii, 906 σσ.

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ Π.: Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου: τόμος 2. 15η έκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2015. xiii, 297 σσ.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ Δ.: Διοικητικό δικονομικό δίκαιο. 6η έκδ. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2014. xxix, 985 σσ.

ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

KARPENSCHIF MICHAËL: Droit européen des aides d'État. Bruxelles: Bruylant, 2015. xi, 417 pp.

PEIFFERT OLIVIER: L'application du droit des aides d'État aux mesures de protection de l'environnement. Bruxelles: Bruylant, 2015. 596 pp.

QUIGLEY CONOR: European State Aid Law and Policy. 3rd ed. Portland: Hart Publishing, 2015. xc, 792 pp.

SANTA MARIA ALBERTO: Competition and State Aid: an analysis of the EU practice. 2nd ed. The Netherlands: Kluwer Law International, 2015. xx, 415 pp.

ΚΩΤΣΗΡΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ Α.: Η ανάκτηση των κρατικών ενισχύσεων κατά το Ενωσιακό Δίκαιο και την Ελληνική έννομη τάξη. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2015. xx, 191 σσ.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

FRANZEN MARTIN, GALLNER INKEN, OETKER HARTMUT (Hrsg.): Kommentar zum europäisches Arbeitsrecht. München: Beck, 2016. xxxi, 2107 pp.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(βλ. Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

BAR CHRISTIAN VON: Gemeineuropäisches Sachenrecht: Bd. 1 – Grundlagen, Gegenstände, sachenrechtlichen Rechtsschutzes, Arten und Erscheinungsformen subjektiver Sachenrechte. München: Beck, 2015. lix, 859 pp.

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ ΖΩΗ, ΚΟΥΡΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ: Δίκαιο αλλοδαπών. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2015. xxx, 194 σσ.

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

(Βλ. Ενισχύσεις)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, ΓΟΥΡΓΟΥΡΙΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ: Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο: το Δίκαιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2015. xxvii, 242 σσ.

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ Δ.: Συνταγματικό δίκαιο: ατομικά δικαιώματα. 4η έκδ. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2012. xxviii, 1342 σσ.

ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟ ΑΞΙΩΝ

ΚΗΠΟΥΡΓΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΑ ΚΩΝ.: Η προστασία της μειοψηφίας στην περίπτωση της υποχρεωτικής δημόσιας πρότασης αγοράς κινητών αξιών. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2014. xx, 341 σσ.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2015

I. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

1. ΑΡΘΡΑ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ (Δ.), Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης και οι διπλωματικές αποστολές της Ευρωπαϊκής Ένωσης

283

ΑΥΛΟΓΙΑΡΗ (Ε.) / ΓΛΑΒΙΝΑ (Μ.), Δάνεια σε ελβετικό φράγκο

429

ΔΑΦΝΟΜΗΛΗΣ (Β.Ι.), Φόροι κληρονομιάς και ενωσιακό δίκαιο

269

ΖΕΥΓΩΛΗΣ (Ν.Ε.), Οι οδοντιατρικοί σύλλογοι ως ενώσεις επιχειρήσεων κατά τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

277

ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ (Κ.), Κοινωνική μέθοδος και μέθοδος της Ένωσης: το παράδειγμα της συμφωνίας για το ταμείο εξυγίανσης στο πλαίσιο της τραπεζικής ένωσης

1

ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ (Α.), Οι επιπτώσεις του ξένου χρέους των κρατών στα δικαιώματα του ανθρώπου, ιδίως οικονομικά και κοινωνικά, μέσα από τις εργασίες των Ηνωμένων Εθνών

9

ΠΑΝΑΓΟΣ (Θ.Κ.), Η πρόσβαση τρίτου στα δίκτυα φυσικού αερίου κατά την ενωσιακή και τη ρωσική έννομη τάξη: συγκριτική προσέγγιση

403

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Τ.), Η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και οι πραγματικές διαστάσεις της κινητικότητας των ευρωπαίων πολιτών εντός ΕΕ

129

ΠΟΥΗΣ (Ν.), Ρυθμιστικές παρεμβάσεις επί της οργανωτικής δομής και του εύρους δραστηριοτήτων των τραπεζών - Η πρωτοβουλία της ΕΕ μεταξύ οικονομικής λογικής και παρεμβάσεων διεθνώς

139

ΠΑΥΛΙΔΗΣ (Γ.), Φορολογικές πρακτικές των πολυεθνικών εταιρειών με αφορμή την υπόθεση Lux Leaks

261

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ (Ο.), Η προοδευτική διαμόρφωση της ενωσιακής πολιτικής διεθνών επενδύσεων: Από τις διμερείς επενδυτικές συνθήκες των κρατών μελών στη διαδικασία εκπόνησης ενωσιακών επενδυτικών συμφωνιών

17

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ (Ο.), Οι Διεθνείς Συμφωνίες της ΕΕ ως πλαίσιο ρύθμισης των διεθνών επενδύσεων μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας

151

ΣΤΕΦΑΝΟΥ (Κ.), Ρυθμιστικός ανταγωνισμός, εναρμόνιση νομοθεσιών και τυποποίηση στην ΕΕ: μια αναθεώρηση

431

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΔΕΕ-ΓεΔΕΕ

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.), ΝΙΝΑΤΣΙΟΥΔΗ (Μ.), ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ (Μ.), ΤΣΟΛΑΚΟΥ (ΕΥΘ.), ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.),

- Δεκέμβριος 2014 – Φεβρουάριος 2015

45

- Μάρτιος – Μάιος 2015

185

- Ιούνιος – Αύγουστος 2015

303

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2015

451

3. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΔΔΑ

ΛΟΡΑΜ (Ε.),

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2014

91

- Δεκέμβριος 2014 – Φεβρουάριος 2015

231

- Μάρτιος – Μάιος 2015

363

- Ιούνιος – Αύγουστος 2015

511

4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΑΓΙΑΛΟΓΛΟΥ (Ε.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 18.12.2014 (CA Consumer Finance SA, C-449/13)

221

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Ειρηνοδίκειου Αθηνών της 06.08.2015 (Απόφαση αριθμ. 2724/2015)

381

ΑΡΓΑΛΙΑΣ (Π.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 12.06.2014 (SCA Group Holding κ.λπ., C-39/13)

208

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 17.07.2014 (Leone, C-173/13)

75

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 16.07.2015 (CHEZ Razpredelenie Bulgaria, C-83/14)

343

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 17.12.2015 (WebMindLicenses, C-419/14)

477

ΔΑΦΝΟΜΗΛΗΣ (Β.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 10.06.2015 (X, C-686/13)

330

ΚΑΛΑΓΙΑΚΟΣ (Ε.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Αρείου Πάγου της 07.05.2014 (Απόφαση αριθμ. 981/2014)

107

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Αρείου Πάγου της 07.05.2014 (Απόφαση αριθμ. 982/2014)

109

ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ (Ε.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.09.2014 (Burgo Group, C-327/13)

225

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.12.2014 (Η., C-295/13)

501

ΚΟΦΙΝΗΣ (Σ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 16.07.2015 (Μαϊστρέλλης, C-222/14)

341

ΛΕΛΕΚΗ (Α.Ν.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 17.12.2015 (Timac Agro Deutschland, C-388/14)

473

ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.),

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 18.12.2014 (McCarthy κ.λπ., C-202/13)

71

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2015

- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 17.09.2015 (van der Lans, C-257/14)		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 06.10.2015 (Delvigne, C-650/13)		
ΛΟΓΓΙΝΙΔΗΣ (Π.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 26.02.2015 (Shepherd, C-472/13)		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 11.12.2014 (Υπόθεση Dubská και Krejzová κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, Προσφυγές Νο 28859/2011 και 28473/2012)		
ΛΟΡΑΜ (Ε.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 13.10.2015 (Υπόθεση Βρουντού κατά Κύπρου, Προσφυγή Νο 33631/06)		
ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ (Κ.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ της 30.09.2015 (Αναγνωστάκης/Επιτροπή, T-450/12) 505		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 27.05.2014 (Spracic, C-129/14 PPU)		
ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ (Π.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 22.09.2015 (Υπόθεση Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδα, Προσφυγή Νο 29896/13)		
ΜΠΑΞΕΒΑΝΗΣ (Χ.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 05.06.2014 (Mahdi, C-146/14 PPU)		
ΠΩΠΟΤΑΣ (Κ.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 13.05.2014 (Google Spain και Google, C-131/12)		
ΠΕΡΒΟΥ (Ι.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 16.09.2014 (Υπόθεση Hassan κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Προσφυγή Νο 29750/09)		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Ολομ.) της 16.10.2015 (Απόφαση αριθμ. 532/2015)		
ΠΕΡΡΑΚΗ (Π.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 06.10.2015 (Schrems, C-362/14)		
ΠΟΥΪΚΛΗ (Κ.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.03.2015 (Fira Group κ.λπ., C-534/13)		
ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ (Μ.),		
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 09.07.2015 (Επιτροπή/Γαλλία, C-63/14)		
	ΤΖΩΡΤΖΗ (Β.),	
351	- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 18.12.2014 (Sanders και Huber, C-400/13)	210
497	- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 11.06.2015 (Fahnenbrock κ.λπ., C-226/13, C-245/13, C-247/13 και C-578/13)	321
356	- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 15.09.2015 (Alimanovic, C-67/14)	481
	ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Χ.),	
241	- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 05.02.2015 (Αγροοικουστήματα, C-498/13)	205
	- Παρατηρήσεις στην απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας της 13.01.2015 (Απόφαση αριθμ. 1260/2015)	535
375		
	5. ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ	
	ΚΑΛΛΙΔΟΥ (Α.), ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ (Ε.),	
505	Αγροτική Πολιτική	
77	- Αγροτική πολιτική και ανάπτυξη	37
	- Αλυσίδα εφοδιασμού	297
	- Αροτραίες καλλιέργειες	444
523	- Βιολογικά προϊόντα	178
	- Βόειο κρέας	444
	- Γαλακτοκομικά προϊόντα	297
81	- Γεωργικά προϊόντα	178
	- Ελαιόλαδο	37, 444
	- Ενίσχυση γεωργών	297, 444
332	- Εξαγωγές	297
	- Καλλιέργειες	37
	- Κατανομή κονδυλίων	297
101	- Προϊόντα βοοειδών	37
	- Προώθηση γεωργικών προϊόντων	178, 297
247	- Συγχρηματοδότηση ΕΕ	297
	Αλιεία	
	- Παράνομη αλιεία	177
491	Ανταγωνισμός	
	- Αντιμονοπωλιακή πολιτική	171
	- Εξαγωγές στην Αμερικανική αγορά	169
217	- Ηλεκτρονικό εμπόριο	31, 170
	- Καρτέλ σιδηροδρομικών επιχειρήσεων	171
	- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	170
346	- ΜΜΕ	169

- Μονοπωλιακή πολιτική	170	- Δημόσιες συμβάσεις	294
- Πρόστιμο	171	- Διασυνοριακές σχέσεις	294
- ΤΤΙΡ	169	- Επέκταση επιχειρήσεων	294
Άσυλο		Εξωτερικές σχέσεις	
- Διεθνής προστασία προσώπων	296	- Γειτονικές σχέσεις	36
- Δυτικά Βαλκάνια	290	- Διαδικασία προσχώρησης	437
- Εθνικά προγράμματα για άσυλο	33	- Διατλαντικές ροές δεδομένων	438
- Ευρωπαϊκό Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης	296	- Ενισχύσεις σε Συρία, Ιορδανία, Λίβανο και Τουρκία	39
- Οικονομική ενίσχυση προσφύγων	295, 296	- Ευρωπαϊκός μηχανισμός γειτονίας	36
- Πρόσφυγες	290, 295, 296	- ΗΠΑ	438
Διεθνής Δικαιοδοσία		- Μητρώο παρακολούθησης επιδόσεων	437
- Διαβούλευση	291	Έρευνα και Τεχνολογία	
- Διάκριση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου	291	- Βιομηχανία	297
- Διεθνές δικαστήριο επίλυσης διαφορών	291	- Τεχνολογία	297, 442
- Επιλογή δικαιοδοσίας	291	- Φαρμακευτικός κλάδος	297
Εκπαίδευση		- Φορητότητα ψηφιακών δεδομένων	442
- Δια βίου μάθηση	33	- Χρηματοδότηση έρευνας και καινοτομίας	297
- Erasmus+	444	Καταναλωτές	
Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων		- Υπηρεσίες καταναλωτών	31
- Μέτρα για τη φορολογική διαφάνεια	30	Κοινωνική Πολιτική	
- Παραπομπή της Ελλάδας για διακρίσεις στη φορολογική απαλλαγή της πρώτης κατοικίας	31	- Άδεια μητρότητας	173
Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων		- Απολύσεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας	33
- Διασυνοριακή συνεργασία	291	- Άτομα με αναπηρίες	443
- Παραμεθόριες περιοχές ΕΕ	291	- Βιοτικό επίπεδο	295
Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών		- Διαχείριση κονδυλίων της ΕΕ για τη συνοχή	34, 171
- Κατοχυρωμένα νομοθετικά επαγγέλματα και υπηρεσίες	173	- Εγγύηση εισοδηματικής ασφάλειας	295
- Οδηγία 2006/123/ΕΚ	173	- Ενίσχυση απασχόλησης στη Συρία και τα γειτονικά κράτη	39
Εμπορική πολιτική		- Ενίσχυση τομέων παιδείας και υγείας στη Συρία και τα γειτονικά κράτη	39
- Αποτελεσματικότητα	292	- Εργασιακή απασχόληση	32, 174
- Διαφάνεια	292	- Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση	33
- Εμπορικές συμφωνίες	292	- Ηλικία συνταξιοδότησης	295
- Νέα προσέγγιση	292	- Θέσεις εργασίας	33, 178
Ενέργεια		- Κατώτατος μισθός	173
- Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας	176	- Κοινωνικές επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό	33
- Ανανεώσιμες πηγές	176	- Μείωση της γραφειοκρατίας	32
- Ανθρακούχες εκπομπές	175	- Νέοι	444
- Ενεργειακή απόδοση	175	- Συνταξιοδοτικά συστήματα	295
Ενιαία αγορά		- Χρηματοδότηση	174
- Αμοιβαία αναγνώριση	294		

Μεταναστευτική πολιτική		Προστασία της υγείας	
- Δυτικά Βαλκάνια	436	- Αστικά λύματα	35
- Εθνικά προγράμματα για μετανάστευση	34	- Δημόσια υγεία	35
- Ελλάδα	436	- Εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων	35
- Επανεισοδογή	437	Τραπεζικό και Χρηματιστηριακό δίκαιο	
- Ιταλία	436	- Τραπεζική Ένωση	439
- Κέντρα υποδοχής	436	- Σύστημα ασφάλισης τραπεζικών καταθέσεων	439
- Κοινό σχέδιο δράσης	437	Τρομοκρατία	
- Λαθραία διακίνηση μεταναστών	175	- Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά της τρομοκρατίας	29, 435
- Μετεγκατάσταση	436	- Σύστημα παρακολούθησης	435
- Σύνορα	38	- Χώρες υψηλού κινδύνου	435
- Ταξιδιώτες από τα Δυτικά Βαλκάνια	38	Φορολογία	
- Υποδομές	436	- Μέτρα για τη φορολογική διαφάνεια	30
- Υποχρέωση θεώρησης	38	- Πάταξη φοροαποφυγής εταιριών	440
Μεταφορές		- Φορολογικές μεταρρυθμίσεις	32
- Ανάλυση ατυχημάτων	38	- Φορολογική απαλλαγή πρώτης κατοικίας	31
- Έργα υποδομών στις μεταφορές	178	Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης	
- Οδική ασφάλεια	38	- Βασικές δημοκρατικές αρχές	290
- Οδικό ευρωπαϊκό δίκτυο	38	- Διακίνηση όπλων	29
Οικονομική και Νομισματική Ένωση		- Δικαίωμα ενημέρωσης	435
- Δημοσιονομική ολοκλήρωση	439	- Δικαίωμα προστασίας	435
- Κοινωνικές επιπτώσεις	292	- Δικαίωμα συμμετοχής στην ποινική διαδικασία	435
- Νομισματική Ένωση	439	- Εγκλήματα μίσους	289
- Στάδια ολοκλήρωσης της ΟΝΕ	292	- Ενδοοικογενειακή βία ή παρενόχληση	29
- Συμβούλια Ανταγωνιστικότητας	292	- Εξτρεμισμός	289
Περιβάλλον		- Επίλυση διασυνοριακών αστικών και εμπορικών υποθέσεων	32
- Αστικά λύματα	35	- Εσωτερική ασφάλεια	29
- Βιοποικιλότητα	36, 445	- Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά της τρομοκρατίας	29, 435
- Γαλάζια διακυβέρνηση	177	- Ευρωπαϊκό σύστημα πληροφοριών ποινικού μη-τρύου	435
- Διαχείριση αποβλήτων	441	- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης	289
- Εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων	35	- Καταπολέμηση διασυνοριακών εγκλημάτων	435
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός για το Περιβάλλον	36	- Κοινωνική δικαιοσύνη	289, 290
- Κλείσιμο κύκλου ζωής προϊόντων	441	- Κοσσυφοπέδιο	290
- Περιβαλλοντική πολιτική	36	- Μέτρα της Επιτροπής για την προστασία των θυμάτων βίας εντός της ΕΕ	29
- Συγχρηματοδότηση περιβαλλοντικών έργων	445	- Μηχανισμός πολιτικής προστασίας της ΕΕ	290
- Ωκεανοί	36, 177	- Μνημόνιο συνεργασίας	289
- LIFE	445	- Ποινική δικαιοσύνη	289
Πνευματική ιδιοκτησία		- Πολιτικός διάλογος	290
- Πολιτισμικά έργα	442		
- Φορητότητα ψηφιακών δεδομένων	442		

- Ριζοσπαστικοποίηση	289	Χρυσόγονου για την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου τα έτη 2012-2013	385
- Σταθερότητα	290		
- Συνεργασία κρατών μελών	169	ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ (ΑΙΚ.)	
- Σύστημα πληροφοριών	29	- Νέοι δικονομικοί κανόνες για το Γενικό Δικαστήριο	255
- Συστήματα απονομής δικαιοσύνης των κρατών μελών	30		
- Τρομοκρατία στον κυβερνοχώρο	169		
6. e-ΠΙΚΑΙΡΑ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ			
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Κ. Π.),			
- Το ΓεΔΕΕ αποκλείει την κατοχύρωση του σήματος SKYPE στην Ευρώπη	184		
- Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας	42		
- Διάκριση μεταξύ συμβατικών και ψηφιακών βιβλίων ως προς τον ΦΠΑ με απόφαση του ΔΕΕ	43		
- Δικαστική απόφαση υπέρ της απρόσκοπτης πρόσβασης σε ιστότοπους με πειρατικό περιεχόμενο	41		
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Google	181		
- Οδηγίες προστασίας του καταναλωτή για τις ηλεκτρονικές παραγγελίες	41		
- Ονόματα χώρου δύο χαρακτήρων από την ΕΕΤΤ	181		
- Υπόθεση Schrems: η αποδόμηση του ασφαλούς λιμένα	447		
- Ψηφιακή ενιαία αγορά για την Ευρώπη	182		
- Bitcoin: το πρώτο ψηφιακό νόμισμα	299		
7. ΠΑΙΔΕΙΑ-ΕΡΕΥΝΑ			
ΑΥΛΟΓΙΑΡΗ (Ε.)			
- Ευρωπαϊκό Συνέδριο στη Νομική Σχολή του Λονδίνου, 09-10 Σεπτεμβρίου 2015 «Δάνεια σε ελβετικό φράγκο – δικαίο τραπεζικό σύστημα για τους ευρωπαίους καταναλωτές»	541		
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ (Λ.),			
- Ετήσια συνάντηση δικτύου ευρωπαϊκής πληροφόρησης στην Ελλάδα	113		
ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ (Μ.),			
- Έκθεση του Καθηγητή – Ευρωβουλευτή Κώστα			
		Χρυσόγονου για την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου τα έτη 2012-2013	385
		ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ (ΑΙΚ.)	
		- Νέοι δικονομικοί κανόνες για το Γενικό Δικαστήριο	255
		8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	
		ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (Η.),	
		- SOFIA MITSIOPOULOU, Le marché des infrastructures de transport: les aéroports et les ports, L'Harmattan, Paris, 2015	258
		ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ (Λ.),	
		- Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2015	545
		ΛΕΝΤΖΗΣ (Δ.),	
		- CONSTANTINE PAPAGEORGIOU, Religion and Law in Greece, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2015	257
		ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ (Ε.),	
		- ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΜΜ. ΖΕΥΓΩΛΗΣ, Εγγυήσεις του Ελληνικού Δημοσίου, Χρήσιμο χρηματοδοτικό εργαλείο ή καταλύτης για μη βιώσιμο χρέος; εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2015	387
		ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ (Α.),	
		- CHRISTINA DELIYANNI-DIMITRAKOU / CHRISTINA M. AKRIVOPOULOU, Fundamental Rights and Private Relations in Greek and European Law, Sakkoulas, Athens – Thessaloniki, 2015	115
		- MARKUS GALDIA, Legal Discourses, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2014	115
		ΣΩΜΗ (Σ.),	
		- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Δ' Τρίμηνο 2014 – Α' Τρίμηνο 2015)	117
		- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Α' Εξάμηνο 2015)	389
		ΨΑΡΡΑ (Μ.),	
		- CHRISTINE KADDUS / FABRICE PICOD, Traité sur l'Union européenne - Traité sur le fonctionnement de l'Union européenne, 6e éd., Stämpfli, Berne, 2015	388

II. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

C-131/12	Google Spain και Google	13.05.2014	332
C-401/12 P έως C-403/12 P	Συμβούλιο κ.λπ./Vereniging Milieudefensie και Stichting Stop Luchtverontreiniging Utrecht	13.01.2015	58
C-404/12 P, C-405/12	Συμβούλιο και Επιτροπή/Stichting Natuur en Milieu και Presticide Action Network Europe	13.01.2015	58
C-463/12	Copydan Båndkopi	05.03.2015	185
C-39/13	Group Holding κ.λπ.	12.06.2014	208
C-87/13	X	18.12.2014	48
C-133/13	Q	18.12.2014	48
C-148/13 έως C-150/13	A	02.12.2014	62
C-173/13	Leone	17.07.2014	75
C-202/13	McCarthy κ.λπ.	18.12.2014	45, 71
C-226/13, C-245/13, C-247/13, C-578/13	Fahnenbrock κ.λπ.	11.06.2015	312, 321
C-249/13	Boudjlida	11.12.2014	61
C-295/13	H.	04.12.2014	501
C-327/13	Burgo Group	04.09.2014	225
C-352/13	CDC Hydrogen Peroxide	21.05.2015	199
C-354/13	FOA	18.12.2014	52
C-373/13	T.	24.06.2015	317
C-375/13	Kolassa	28.01.2015	68
C-396/13	Sähköalojen ammattiliitto	12.02.2015	54
C-400/13, C-408/13	Sanders και Huber	18.12.2014	210
C-413/13	FNV Kunsten Informatie en Media	04.12.2014	55
C-498/13	Αγροοικοσυστήματα	05.02.2015	58, 205
C-417/13	Starjakob	28.01.2015	53
C-441/13	Hejduk	22.01.2015	67
C-449/13	CA Consumer Finance SA	18.12.2014	221
C-461/13	Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland	01.07.2015	310
C-472/13	Shepherd	26.02.2015	64, 356
C-477/13	Angerer	16.04.2015	188
C-512/13	Sopora	24.02.2015	46
C-516/13	Dimensione Direct Sales και Labianca	13.05.2015	194
C-531/13	Marktgemeinde Strasswalchen κ.λπ.	11.02.2015	59
C-533/13	AKT	17.03.2015	192
C-534/13	Fipa Group κ.λπ.	04.03.2015	196, 217
C-536/13	Gazprom	13.05.2015	198
C-540/13	Κοινοβούλιο/Συμβούλιο	16.04.2015	202
C-559/13	Grünewald	24.02.2015	50
C-570/13	Gruber	16.04.2015	197
C-650/13	Delvigne	06.10.2015	451, 497

C-671/13	Indėlių ir investicijų draudimas and Nėmaniūnas	25.06.2015	304
C-677/13	Επιτροπή/Ελλάδα	11.12.2014	57
C-681/13	Diageo Brands	16.07.2015	313
C-686/13	X	10.06.2015	330
C-690/13	Τράπεζα Eurobank Ergasias	16.04.2015	193
C-5/14	Kernkraftwerke Lippe-Ems	04.06.2015	309
C-43/14	ŠKO-ENERGO	26.02.2015	60
C-47/14	Holterman Ferho Exploitatie κ.λπ.	10.09.2015	468
C-63/14	Επιτροπή/Γαλλία	09.07.2015	346
C-65/14	Rosselle	21.05.2015	190
C-67/14	Alimanovic	15.09.2015	452, 481
C-71/14	East Sussex County Council	06.10.2015	462
C-80/14	USDAW και Wilson	30.04.2015	191
C-83/14	CHEZ Razpredelenie Bulgaria	16.07.2015	343
C-105/14	Taricco κ.λπ.	08.09.2015	461
C-106/14	FCD και FMB	10.09.2015	463
C-129/14 PPU	Spasic	27.05.2014	77
C-146/14 PPU	Mahdi	05.06.2014	81
C-149/14	Επιτροπή/Ελλάδα	23.04.2015	198
C-151/14	Επιτροπή/Λετονία	10.09.2015	456
C-177/14	Regojo Dans	09.07.2015	307
C-184/14	A	16.07.2015	315
C-198/14	Visnapuu	12.11.2015	464
C-207/14	Hotel Sava Rogaska	24.06.2015	311
C-216/14	Covaci	15.10.2015	470
C-218/14	Singh κ.λπ.	16.07.2015	303
C-222/14	Μαϊστρέλλης	16.07.2015	341
C-223/14	Tecom Mican και Arias Domínguez	11.11.2015	465
C-240/14	Prüller-Frey	09.09.2015	467
C-255/14	Chmielewski	16.07.2015	306
C-257/14	van der Lans	17.09.2015	351
C-298/14	Brouillard	06.10.2015	454
C-322/14	El Majdoub	21.05.2015	201
C-326/14	Verein für Konsumenteninformation	26.11.2015	457
C-362/14	Schrems	06.10.2015	491
C-386/14	Groupe Steria	02.09.2015	458
C-388/14	Timac Agro Deutschland	17.12.2015	473
C-419/14	WebMindLicenses	17.12.2015	477
C-422/14	Pujante Rivera	11.11.2015	459
C-498/14	Bradbrooke	09.01.2015	65
C-237/15 PPU	Lanigan	16.07.2015	318

2. ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΕ

T-509/11	Makhlouf/Συμβούλιο	21.01.2015	61
T-450/12	Αναγνωστάκης/Επιτροπή	30.09.2015	505

3. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Βαμβάκας κατά Ελλάδα		09.04.2015	367
Βρουντού κατά Κύπρου		13.10.2015	375
Καπετάνιος και λοιποί κατά Ελλάδα		30.04.2015	368
Λαυρεντιάδης κατά Ελλάδα		22.09.2015	523
Μαρτζακλής και λοιποί κατά Ελλάδα		09.07.2015	517
Οίκος Μακεδονικού Πολιτισμού και λοιποί κατά Ελλάδα		09.07.2015	521
Σαρίφη και λοιποί κατά Ιταλίας και Ελλάδα		21.10.2014	97
Ξυνός κατά Ελλάδα		09.10.2014	97
Ali Samatar και λοιποί κατά Γαλλίας		04.12.2015	232
Arnaud και λοιποί κατά Γαλλίας		15.01.2015	238
Asiye Genc κατά Τουρκίας		27.01.2015	231
Association for the Defence of Human Rights in Romania κατά Ρουμανίας		24.03.2015	373
Battista κατά Ιταλίας		02.12.2014	239
Bljakaj και λοιποί κατά Κροατίας		18.09.2014	92
Cestaro κατά Ιταλίας		07.04.2015	363
Chiragov and others κατά Αρμενίας		16.06.2015	511
Danis and Association of Ethnic Turks κατά Ρουμανίας		21.04.2015	372
Delfi AS κατά Εσθονίας		16.06.2015	519
Dubská και Krejzová κατά Τσεχικής Δημοκρατίας		11.12.2014	236, 241
François κατά Γαλλίας		23.04.2015	366
Gallardo Sanchez κατά Ιταλίας		24.03.2015	365
Gothlin κατά Σουηδίας		16.10.2014	96
H. and J. κατά Ολλανδίας		13.11.2014	233
Haldímánn και λοιποί κατά Ελβετίας		24.02.2015	237
Hanzelková κατά Τσεχικής Δημοκρατίας		11.12.2014	235
Hassan κατά Γαλλίας		04.12.2015	232
Hassan κατά Ηνωμένου Βασιλείου		16.09.2014	93, 101
Identoba και λοιποί κατά Ρουμανίας		12.05.2015	364
Jaloud κατά Ολλανδίας		20.11.2014	91
Jeunesse κατά Ολλανδίας		03.10.2014	96
Lucky Den κατά Σουηδίας		27.11.2014	98
Momčilović κατά Κροατίας		26.03.2015	367
Morice κατά Γαλλίας		23.04.2015	370
Parillo κατά Ιταλίας		27.08.2015	518
Rohlena κατά Τσεχικής Δημοκρατίας		27.01.2015	234
Sargsyan κατά Αζερμπαϊτζάν		16.06.2015	514
Zaïet κατά Ρουμανίας		24.03.2015	369

4. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Άρειος Πάγος, Απόφαση αριθμός 981/2014,	07.05.2014	107
Άρειος Πάγος, Απόφαση αριθμός 982/2014,	07.05.2014	109
Ειρηνοδικείο Αθηνών Απόφαση αριθμ. 2724/2015	06.08.2015	381
Συμβούλιο της Επικρατείας, Απόφαση αριθμός 1260/2015	13.01.2015	535
Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολομ.), Απόφαση αριθμός 532/2015	16.10.2015	247

III. ΛΗΜΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Αγροτική πολιτική

- Αγροτική πολιτική και ανάπτυξη	37
- Αλυσίδα εφοδιασμού	297
- Αροτραίες καλλιέργειες	444
- Βιολογικά προϊόντα	178
- Βόειο κρέας	444
- Γαλακτοκομικά προϊόντα	297
- Γεωργικά προϊόντα	178
- Γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσει	58, 205
- Ελαιόλαδο	37, 444
- Ενίσχυση γεωργών	297, 444
- Εξαγωγές	297
- Ιδιότητα δικαιούχου ενισχύσεων	58, 205
- Καλλιέργειες	37
- Κατανομή κονδυλίων	297
- Πρόγραμμα μακροχρόνιας παύσης εκμετάλλευσης γεωργικών γαιών για περιβαλλοντικούς λόγους	58, 205
- Προϊόντα βοοειδών	37
- Προώθηση γεωργικών προϊόντων	178, 297
- Συγχρηματοδότηση ΕΕ	297

Αλιευτική πολιτική

- Παράνομη αλιεία	177
-------------------	-----

Αναγνώριση πτυχίων/διπλωμάτων και επαγγελματικών προσόντων

- Έννοια «νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα»	454
- Μη πλήρης αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων των διακινούμενων προσώπων	129
- Οδηγία 2005/36/ΕΚ	188, 454
- Αρχιτέκτονας	188

Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΕ)

- Ανθρώπινη αξιοπρέπεια	62
- Αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων	451, 497
- Απώλεια ψήφου σε περίπτωση αμετάκλητης ποινικής καταδίκης	451, 497
- Δικαίωμα ελευθερίας και ασφάλειας	318
- Δικαίωμα ιδιοκτησίας	61
- Δικαίωμα ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	61, 62
- Επιπτώσεις ξένου χρέους των κρατών στα δικαιώματα του ανθρώπου	9
- Φόβος δίωξης λόγω γενετήσιου προσανατολισμού	62

- Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ	62, 65, 77, 318, 451, 497
--	---------------------------

- Human Rights Council	9
------------------------	---

Ανταγωνισμός

- Αμοιβαία αναγνώριση νομοθεσιών	413
- Αντιμονοπωλιακή πολιτική	171
- Άρθρο 101 ΣΛΕΕ	55
- Ελεύθερα ή ελευθέρια επαγγέλματα	277
- Εναρμόνιση νομοθεσιών	413
- Εξαγωγές στην Αμερικανική αγορά	169
- Επιχειρήσεις	277
- Ηλεκτρονικό εμπόριο	31, 170
- Καρτέλ σιδηροδρομικών επιχειρήσεων	171
- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	170
- ΜΜΕ	169
- Μονοπωλιακή πολιτική	170
- ΝΠΔΔ	277
- Οδοντίατροι	277
- Πρόστιμο	171
- Ρυθμιστικός ανταγωνισμός	413
- Συμβούλιο της Επικρατείας	277
- Τυποποίηση	413

Αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

- Δικαίωμα σε διερμηνεία	470
- Δικαίωμα σε μετάφραση	470
- Δικονομικά δικαιώματα κατά την ποινική διαδικασία	470
- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης	318
- Συνέχιση κράτησης	318
- Υποχρέωση εκτέλεσης	318

Άσυλο

- Ανάκληση άδειας παραμονής	317
- Αξιοπιστία των αιτούντων άσυλο ως προς τον γενετήσιο προσανατολισμό τους	62
- Διεθνής Προστασία Προσώπων	296
- Δυτικά Βαλκάνια	290
- Εθνικά προγράμματα για άσυλο	33
- Εξουσίες εθνικών αρχών	62
- Ευρωπαϊκό Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης	296
- Λιποτάκτης	64, 356
- Οδηγία 2004/83/ΕΚ	64, 356, 317

- Οικονομική ενίσχυση προσφύγων	295, 296	Ελευθερία εγκατάστασης	
- Παροχή ασύλου στην ΕΕ σε λιποτάκτη με ιθαγένεια τρίτης χώρας	64, 356	- Άρθρα 49 και 51 ΣΛΕΕ	456
- Πρόσφυγες	290, 295, 296	- Διασυννοριακές διανομές κερδών	458
- Σύμβαση της Γενεύης	317	- Έκπτωση ζημιών της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης από το φορολογητέο εισόδημα της κύριας εταιρίας	473
- Συμμετοχή πρόσφυγα σε τρομοκρατική οργάνωση	317	- Ενιαία φορολογική μονάδα	208
Βιομηχανική Ιδιοκτησία		- Κάτοικος αλλοδαπής	48
- Μη κατοχύρωση του σήματος SKYPE στην Ευρώπη	184	- Μεταβίβαση της αλλοδαπής μόνιμης εγκατάστασης	473
Διεθνής δικαιοδοσία		- Μη ημεδαπή θυγατρική	208, 458
- Ανήλικο τέκνο	315	- Μόνιμη επιχειρηματική εγκατάσταση	330, 473
- Απαγωγή παιδιού	65	- Περιορισμοί πρόσβασης στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου	456
- Αποδοχή μέσω ενός «κλικ»	201	- Προϋπόθεση περί ιθαγένειας	456
- Ατομική σύμβαση εργασίας	468	- Συγκρισιμότητα καταστάσεων	208
- Γαμικές διαφορές	65	- Σύμβαση αποφυγής διπλής φορολογίας	473
- Γενικοί όροι σύμβασης πώλησης	201	- Φορολόγηση ομίλων	458
- Γονική μέριμνα	315	- Φορολογία εταιριών	473, 477
- Διαβούλευση	291	Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων	
- Διάκριση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου	291	- Άδεια λιανικής πώλησης και εισαγωγής	464
- Διεθνές δικαστήριο επίλυσης διαφορών	291	- Διακρατική πώληση και μεταφορά οινοπνευματωδών ποτών	464
- Εναγόμενοι με κατοικία σε διαφορετικά κράτη μέλη	199	- Ειδικός φόρος κατανάλωσης	464
- Επιλογή δικαιοδοσίας	291	- Οδηγία 94/62/EK	464
- Κανονισμός Βρυξέλλες I	201	Ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων	
- Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001	199, 468	- Δικαίωμα σε κοινωνικές παροχές υπηκόων κράτους μέλους που αναζητούν εργασία και διαμένουν σε άλλο κράτος μέλος	452, 481
- Ρήτρες παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας	199	- Ειδικές μη ανταποδοτικού τύπου παροχές σε χρήμα	452, 481
- Σύμβαση διευθυντή εταιρίας	468	- Ιδιότητα εργαζομένου	452, 481
- Συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας	201	- Ίση μεταχείριση μεταξύ εργαζομένων κατοίκων αλλοδαπής	46
- Υποχρέωση διατροφής	315	- Προϋπόθεση κατοικίας σε ορισμένη απόσταση από τη μεθόριο του κράτους μέλους στο οποίο εργάζονται	46
Διεθνείς Συνθήκες		Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων	
- Συνθήκη της Βιέννης της 18.04.1961	283	- Άμεση φορολογία	330
Δίκαιο Εταιριών		- Απαλλαγή των ενδοομιλικών μερισμάτων	330
- Δευτερεύουσες διαδικασίες αφερεγγυότητας	225	- Εγγύηση καταθέσεων	304
- Διαδικασίες αφερεγγυότητας	501	- Έλεγχος ρευστών διαθεσίμων	306
- Κανονισμός (ΕΚ) 1346/2000	225, 501	- Εξαίρεση από την εγγύηση καταθέσεων	304
- Όμιλος εταιριών	225	- Κανονισμός (ΕΚ) 1889/2005	306
Δικαστήρια της Ένωσης		- Μέτρα για τη φορολογική διαφάνεια	30
- Δικαιοδοσία ΔΕΕ	2	- Παραπομπή της Ελλάδας για διακρίσεις στη φορολογική απαλλαγή της πρώτης κατοικίας	31
- Νέοι δικονομικοί κανόνες για το Γενικό Δικαστήριο	255		
Εκπαίδευση			
- Δια βίου μάθηση	33		
- Erasmus+	444		

- Τίτλοι αποταμιεύσεως και επενδύσεων	304	- Επέκταση επιχειρήσεων	294
- Συμμετοχή σε ξένο νόμισμα	330	Εξωτερικές σχέσεις	
- Συναλλαγματική ζημία	330	- Γειτονικές σχέσεις	36
- Υποχρέωση δηλώσεως	306	- Διαδικασία προσχώρησης	437
Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων		- Διπλωματικές υπηρεσίες ΕΕ σε τρίτες χώρες	283
- Διακινούμενος πολίτης	129	- Μητρώο παρακολούθησης επιδόσεων	437
- Διασυνοριακή συνεργασία	291	Επενδύσεις	
- Δικαίωμα εισόδου	45	- Διεθνείς επενδύσεις	17, 151
- Δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής	71, 129, 303	- Ενωσιακές επενδυτικές συμφωνίες	17, 151
- Δικαστικός έλεγχος της κράτησης αλλοδαπών	81	- Επενδυτική πολιτική	17, 151
- Οδηγία 2004/38/ΕΚ	71, 129, 303	- Επίλυση διαφορών	151
- Παραμεθόριες περιοχές ΕΕ	291	- Συνεγγυητικό Κεφάλαιο Εξασφάλισης Επενδυτικών Υπηρεσιών	107, 109
- Σύμβαση εφαρμογής της συμφωνίας Σένγκεν	77	- Πρότυπα μεταχείρισης	151
Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών		- Συστήματα αποζημίωσης επενδυτών	107, 109
- Κατοχυρωμένα νομοθετικά επαγγέλματα και υπηρεσίες	173	Εργασιακές σχέσεις	
- Οδηγία 2006/123/ΕΚ	173	- Έννοια «επιχείρηση»	55
- Πρόσβαση στο επάγγελμα του αρχιτέκτονα	188	- Έννοια «εργαζόμενος»	55
Εμπορική Πολιτική		- Συλλογική σύμβαση εργασίας	55
- Αποτελεσματικότητα	292	Έρευνα-Τεχνολογία	
- Διαφάνεια	292	- Βιομηχανία	297
- Εμπορικές συμφωνίες	292	- Τεχνολογία	297, 442
- Νέα προσέγγιση	292	- Φαρμακευτικός κλάδος	297
- Πρότυπα	169	- Φορητότητα ψηφιακών δεδομένων	442
- Τελωνειακοί κανόνες	169	- Χρηματοδότηση έρευνας και καινοτομίας	297
- ΤΤΙΡ	169	ΕΣΔΑ	
Ενέργεια		- Ανώνυμα προσβλητικά σχόλια	519
- Αγορά ηλεκτρικής ενέργειας	176	- Απαγόρευση βασανιστηρίων	363, 517
- Ανανεώσιμες πηγές	176	- Απαγόρευση διακρίσεων	372, 523
- Ανθρακούχες εκπομπές	175	- Απαγόρευση δωρεάς ωαρίων	518
- Ασφάλεια εφοδιασμού	403	- Απαγόρευση συλλογικών απελάσεων αλλοδαπών	97
- Δοκιμαστική εξόρυξη φυσικού αερίου	59	- Απόδοση ιδιότητας πρόσφυγα	375
- Ενεργειακή απόδοση	175	- Απόκρυψη περιουσιακών στοιχείων	96
- Εξαιρέσεις από πρόσβαση	403	- Απόρριψη έφεσης	367
- Πρόσβαση τρίτου	403	- Αρχή ne bis in idem	77
- Τέλη χρέωσης χρήσης	403	- Άσκηση καθηκόντων	366
- Φυσικό αέριο	403	- Αστική διαφορά	367
Ενιαία αγορά		- Ατομικές προσφυγές	373
- Αμοιβαία αναγνώριση	294	- Διαδηλωτές	363
- Δημόσιες συμβάσεις	294	- Διαδικασίες απονομής ασύλου	233
- Διασυνοριακές σχέσεις	294		

- Διαδικτυακή πύλη ειδήσεων	519	- Ναγκόρνο Καραμπάχ	511
- Διακριτική μεταχείριση	375	- Ομοφοβική βία	364
- Διαπληκτισμός με αστυνομία	366	- Οροθετικοί κρατούμενοι	517
- Διαρκές έγκλημα	234	- Παράνομη σύλληψη ή κράτηση	93
- Διασφάλιση υγείας και ευεξίας φυλακισμένου	523	- Ποινική δίωξη	233
- Διαφιλονικούμενη περιοχή	514	- Προηγούμενη αθωωτική απόφαση	368
- Δικαιοδοσία Αζερμπαϊτζάν	514	- Προϋποθέσεις παραδεκτού	97
- Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	96, 235, 236, 241, 369, 518	- Σεβασμός περιουσίας	238, 247
- Δικαίωμα σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου	91, 511, 514	- Στεγαστικό επίδομα	375
- Δικαίωμα στη ζωή	92, 231	- Σύλληψη	232, 366
- Δικαίωμα στη προσωπική ελευθερία και ασφάλεια	93, 96, 101, 232, 365, 523	- Σύνοδος των G8	363
- Δικαίωμα του κάθε προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο αδίκημα	98	- Σχέση ΕΣΔΑ με το ανθρωπιστικό δίκαιο	101
- Δυνάμεις ασφαλείας	363	- Τέκνα εκτοπισμένων μητέρων	375
- Δυσφήμιση δικαστών	370	- Υιοθεσία	369
- Εδαφική αρμοδιότητα	91	- Υποχρεωτική απόπειρα εξωδικαστικής επίλυσης	367
- Εθνική μειονότητα	372	- Υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων	521
- Έκδοση	365	- Υποχρεωτική νοσηλεία μητέρας και μωρού	235
- Ελευθερία έκφρασης	370, 519	- Φορολογικό αδίκημα	98
- Ελευθερία εξόδου από τη χώρα	239	- Φυλάκιση	96
- Ελευθερία μετάδοσης πληροφοριών	237	- Ψυχικά άρρωστος δράστης	92
- Εμπιστευτικές καταθέσεις	233	Ευρωπαϊκή Ιθαγένεια	
- Εναγόμενο κράτος	367	- Γάμος μεταξύ πολίτη της Ένωσης και υπηκόου τρίτης χώρας	303
- Επιβολή προστίμου	368	- Έκδοση διαζυγίου	303
- Εσωτερικά ένδικα μέσα	97	- Ιθαγένεια της ΕΕ	45, 71, 303
- Εξω-εδαφική εφαρμογή ΕΣΔΑ	101	- Κάτοχος δελτίου διαμονής από άλλο κράτος μέλος	45, 71, 303
- Εξωσωματική γονιμοποίηση	518	- Μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης	45, 71, 303
- Θάνατος νεογέννητου βρέφους	231	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	
- Ιδιότητα θύματος	373	- Εκλογές	451, 497
- «Ισότητα των όπλων» και αρχή της κατ' αντιμωλίαν διαδικασίας	523	- Περιορισμοί στο δικαίωμα ψήφου	451, 497
- Κατεχόμενα εδάφη	511	Θεσμικό δίκαιο	
- Κατ' οίκον τοκετός	236, 241	- Άρνηση καταβολής εθνικού χρέους	505
- Λαθρεμπόριο	368	- Δημοκρατικό έλλειμμα	505
- Μη επιβολή ποινής άνευ νόμου	234	- Διακυβερνητικές συμφωνίες	2
- Μη καταβολή διατροφής	239	- Ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών	505
- Μη παράσταση δικηγόρου	367	- Κοινοτική μέθοδος	2
- Μυστική μαγνητοφώνηση	237	- Νομοθετική λειτουργία	2
		Ισότητα - Ίση μεταχείριση	
		- Απαγόρευση διακρίσεων	52, 341
		- Διάκριση λόγω ηλικίας	53

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2015

- Διακρίσεις εθνότητας	343	- Δοκιμαστική εργασία	190
- Διακριτική μεταχείριση διακινούμενων πολιτών	129	- Εγγύηση εισοδηματικής ασφάλειας	295
- Ίση μεταχείριση μεταξύ εργαζομένων κατοίκων αλλοδαπής	46	- Ελάχιστη αμοιβή για τους αυτοαπασχολούμενους	55
- Ισότητα αμοιβών	75	- Ενίσχυση απασχόλησης στη Συρία και τα γειτονικά κράτη	39
- Οδηγία 2000/43/ΕΚ	343	- Ενίσχυση τομέων παιδείας και υγείας στη Συρία και τα γειτονικά κράτη	39
Καταναλωτές		- Επίδομα κουπονιών τροφίμων	54
- Αγορά τίτλων εκδοθέντων από τράπεζα σε άλλο κράτος μέλος	68	- Επίδομα μητρότητας	190
- Δικαιώματα συνδρομητών κινητής τηλεφωνίας	457	- Εργασιακή απασχόληση	32, 174
- Ενημέρωση καταναλωτών για συναλλαγματικό κίνδυνο	429	- Εργατικό δυναμικό προσωρινώς διατιθέμενο από άλλη εταιρία	192
- Καταγγελία σύμβασης χωρίς κυρώσεις	457	- Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση	33
- Καταναλωτική πίστη	221	- Ηλικία συνταξιοδότησης	295
- Προστασία καταναλωτή για τις ηλεκτρονικές παραγγελίες	41	- Θέσεις εργασίας	33, 178
- Προστασία συναλλαγματικού κινδύνου	429	- Κατώτατος μισθός	54, 173
- Προσυμβατική υποχρέωση επαρκούς πληροφόρησης	221	- Κοινωνικές επενδύσεις σε ανθρώπινο δυναμικό	33
- Υπηρεσίες καταναλωτών	31	- Κοινωνικοασφαλιστικό σύστημα	129
Κοινή Εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας		- Μείωση της γραφειοκρατίας	32
- Διατλαντικές ροές δεδομένων	438	- Μετακλητό προσωπικό	307
- Δικαίωμα άμυνας	61	- Μισθολογική προαγωγή	53, 307
- Διπλωματικές υπηρεσίες ΕΕ σε τρίτες χώρες	283	- Νέοι	444
- Ενισχύσεις σε Συρία, Ιορδανία, Λίβανο και Τουρκία	39	- Οδηγία 1999/70/ΕΚ	307
- Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης	283	- Οδηγία 2008/104/ΕΚ	192
- Ευρωπαϊκός μηχανισμός γειτονίας	36	- Ομαδικές απολύσεις	191, 459
- ΗΠΑ	438	- Παροχές εγκύων, λεχώνων και θηλαζουσών εργαζομένων	190
- Περιοριστικά μέτρα κατά της Συρίας	61	- Παχυσαρκία του εργαζομένου	52
- Συνθήκη της Βιέννης της 18.04.1961	283	- Πρόωρη συνταξιοδότηση	75
- Ύπατος Εκπρόσωπος	283	- Συνταξιοδοτικά συστήματα	295
Κοινωνική Πολιτική		- Υπαλληλικός κώδικας	341
- Άδεια μητρότητας	173	- Χρηματοδότηση	174
- Αναγνώριση συντάξιμου χρόνου	75	Κρατικές ενισχύσεις	
- Αναπηρία	52	- Παράβαση κράτους μέλους	346
- Αποζημίωση	54	- Παράνομη και ασύμβατη ενίσχυση	346
- Απολύσεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας	33	- Πρόνοια υπέρ τραπεζικού ιδρύματος	193
- Απόλυση	52, 191	- Νέες ενισχύσεις	193
- Αποσπασμένοι εργαζόμενοι	54	- Υποχρέωση ανακτήσεως	346
- Άτομα με αναπηρίες	443	- Υφιστάμενες ενισχύσεις	193
- Βιοτικό επίπεδο	295	Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας	
- Γυναίκες υπάλληλοι	75, 190	- Απολύσεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας	33
- Διαχείριση κονδυλίων της ΕΕ για τη συνοχή	34, 171	Μεταναστευτική πολιτική	
- Δικαίωμα πατέρα για γονική άδεια	341	- Απόφαση επιστροφής	61

- Δικαίωμα ακροάσεως	61	Οικονομική και Νομισματική Ένωση	
- Δυτικά Βαλκάνια	436	- Δημοσιονομική ολοκλήρωση	439
- Εθνικά προγράμματα για μετανάστευση	34	- Κοινωνικές επιπτώσεις	292
- Ελλάδα	436	- Νομισματική Ένωση	439
- Επανεισδοχή	437	- Στάδια ολοκλήρωσης της ΟΝΕ	292
- Επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών	61, 81	- Συμβούλια Ανταγωνιστικότητας	292
- Ιταλία	436	Περιβάλλον	
- Κέντρα υποδοχής	436	- Άμεσο αποτέλεσμα διεθνών συμφωνιών	58
- Κοινό σχέδιο δράσης	437	- Αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»	196, 217
- Λαθραία διακίνηση μεταναστών	175	- Αστικά λύματα	35
- Μετεγκατάσταση	436	- Βιοποικιλότητα	36, 445
- Σύνορα	38	- Γαλάζια διακυβέρνηση	177
- Ταξιδιώτες από τα Δυτικά Βαλκάνια	38	- Γεωργοπεριβαλλοντικές ενισχύσεις	58, 205
- Υποδομές	436	- Δεσμευτικότητα διοικητικών αποφάσεων	197
- Υποχρέωση θεώρησης	38	- Διαχείριση αποβλήτων	57, 441
Μεταφορές		- Δυσλειτουργίες στο χώρο υγειονομικής ταφής	57
- Αεροπορικές μεταφορές	351	- Εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων	35
- Ανάλυση ατυχημάτων	38	- Έννοια υδροφόρου ορίζοντα	311
- Αποζημίωση	351	- Επιβολή φόρου δωρεάς κατά την κατανομή δικαιωμάτων εκπομπής αερίων	60
- Δικαιώματα επιβατών αεροπορικών μεταφορών	351	- Ευρωπαϊκός Οργανισμός για το Περιβάλλον	36
- Έργα υποδομών στις μεταφορές	178	- Κλείσιμο κύκλου ζωής προϊόντων	441
- Καθυστέρηση πτήσεων	351	- Οδηγία 2004/35/ΕΚ	196, 217
- Οδική ασφάλεια	38	- Περιβαλλοντική ευθύνη	196, 217
- Οδικό ευρωπαϊκό δίκτυο	38	- Περιβαλλοντική πολιτική	36
- Σύστημα «κλειστής αμαξοστοιχίας»	171	- Πρόγραμμα μακροχρόνιας παύσης εκμετάλλευσης γεωργικών γαιών για περιβαλλοντικούς λόγους	58, 205
Νομική πληροφορική		- Προστασία της ζώνης του όζοντος	60
- Απρόσκοπτη πρόσβασης σε ιστότοπους με πειρατικό περιεχόμενο	41	- Προστασία υδάτων	197, 310
- Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας	42	- Ρύπανση γεωργικής προέλευσης	197
- Διάκριση μεταξύ συμβατικών και ψηφιακών βιβλίων ως προς τον ΦΠΑ	43	- Συγχρηματοδότηση περιβαλλοντικών έργων	445
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Google	181	- Σύμβαση του Aarhus	58, 197, 462
- Καθεστώς ασφαλούς λιμένα	447, 491	- Σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου	60
- Μη κατοχύρωση του σήματος SKYPE στην Ευρώπη	184	- Σχέδια υποβαλλόμενα σε έλεγχο για περιβαλλοντικές επιπτώσεις	59, 197
- Ονόματα χώρου δύο χαρακτήρων από την EETT	181	- Τέλος για την παροχή περιβαλλοντικών πληροφοριών	462
- Προστασία καταναλωτή για τις ηλεκτρονικές παραγγελίες	41	- Υδατικό σύστημα	310
- Ψηφιακή ενιαία αγορά για την Ευρώπη	182	- Φυσικό μεταλλικό νερό	311
- Ψηφιακό νόμισμα	299	- ΧΥΤΑ Κιάτου	57
- Bitcoin	299	- Ωκεανοί	36, 177

- LIFE	445	- Δάνειο σε ελβετικό φράγκο	429, 541
Πνευματική Ιδιοκτησία		- Δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών και περιουσιακών στοιχείων από το Σ.Δ.Ο.Ε.	535
- Αναπαραγωγές με τη χρήση καρτών μνήμης κινητών τηλεφώνων	185	- Ενημέρωση καταναλωτών για συναλλαγματικό κίνδυνο	429
- Αντίγραφα για ιδιωτική χρήση	185	- Εξωτερικό χρέος	9
- Αντίγραφα επίπλων	194	- Παράβαση αρχών καλής πίστης και συναλλακτικών ηθών	381
- Διάδοση μέσω διαδικτύου	67	- Πιστοληπτική ικανότητα δανειολήπτη	221
- Δίκαιη αποζημίωση	185	- Προστασία συναλλαγματικού κινδύνου	429
- Δικαίωμα αναπαραγωγής	185	- Συμμετοχή στο πρόγραμμα PSI	381
- Δικαίωμα διανομής	194	- Συναλλαγματικός κίνδυνος	429
- Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας	67, 313	- Σύστημα ασφάλισης τραπεζικών καταθέσεων	439
- Περί σημάτων δίκαιο της Ένωσης	313	- Τίτλοι αποταμιεύσεως και επενδύσεων	304
- Πολιτισμικά έργα	442	- Τραπεζική Ένωση	2, 439
- Πώληση χωρίς τη συγκατάθεση του κατόχου δικαιώματος	194	- Τραπεζική ρύθμιση και εποπτεία	139
- Φορητότητα ψηφιακών δεδομένων	442	Τρομοκρατία	
Προστασία της υγείας		- Επιτροπή Liikanen	169
- Αστικά λύματα	35	- Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά της τρομοκρατίας	29, 435
- Δημόσια υγεία	35	- Σύστημα παρακολούθησης	435
- Εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων	35	- Συστημικώς σημαντικοί χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	169
- Κανονισμός (ΕΚ) 1907/2006 (REACH)	463	- Τρομοκρατία στον κυβερνοχώρο	169
- Ύπαρξη ουσιών που προκαλούν πολύ μεγάλη ανησυχία	463	- Χρηματοπιστωτική σταθερότητα	169
- Υποχρεώσεις κοινοποίησης παραγωγού, εισαγωγέα	463	- Χώρες υψηλού κινδύνου	435
Προσωπικά δεδομένα		- Universal banking	169
- Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα	332, 491	Φορολογία	
- Διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τρίτες χώρες	491	- Απαλλαγή από το φόρο	46, 48
- Ευθύνη του φορέα εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης	382	- Διάκριση μεταξύ συμβατικών και ψηφιακών βιβλίων ως προς τον ΦΠΑ	43
- Μηχανές αναζήτησης στο διαδίκτυο	332	- Διπλή φορολόγηση	269
- Οδηγία 95/46/ΕΚ	332, 491	- Εγκλήματα σχετικά με το ΦΠΑ	461
Σχέσεις δικαίου της Ένωσης και Εθνικού δικαίου		- Έκπτωση δαπανών που σχετίζονται με ιστορικό μνημείο	48
- Απόλυτες προθεσμίες παραγραφής	461	- Ενιαία φορολογική μονάδα	208
- Αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης	461	- Ενιαίος Φόρος Ιδιοκτησίας Ακινήτων	247
- Ατιμωρησία εγκλημάτων	461	- Επιβολή φόρου δωρεάς κατά την κατανομή δικαιωμάτων εκπομπής αερίων	60
- Έκταση εξουσίας εθνικού δικαστή	461	- Μέτρα για τη φορολογική διαφάνεια	30
- Παρεμπόδιση έλεγχος της συνταγματικότητας	309	- Μη ημεδαπή θυγατρική	208, 458
- Περιορισμοί εθνικού δικαστηρίου για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος	309	- Πάταξη φοροαποφυγής εταιριών	440
- Συμβατότητα εθνικού νόμου με το δίκαιο της Ένωσης	309	- Συγκρισιμότητα καταστάσεων	208
Τραπεζικό και Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο		- Φοροδιαφυγή	261
- Αγορά ομολόγων ελληνικού δημοσίου	381	- Φοροδοτική ικανότητα	247
- Αποζημίωση επενδυτών	304, 381	- Φορολογικές μεταρρυθμίσεις	32

- Φορολογικές πρακτικές πολυεθνικών εταιρειών	261	- Εξτρεμισμός	289
- Φορολογική απαλλαγή πρώτης κατοικίας	31	- Εξώδικες πράξεις	465
- Φορολογική εναρμόνιση	261	- Επίδοση	312, 321, 465
- Φορολογική μετακίνηση διακινούμενων πολιτών	129	- Επίλυση διασυνοριακών αστικών και εμπορικών υποθέσεων	32
- Φορολογικό πλεονέκτημα	46	- Ευθείες αγωγές κατά ασφαλιστών αστικής ευθύνης	467
- Φορολόγηση ομίλων	458	- Εσωτερική ασφάλεια	29
- Φόρος εισοδήματος	48, 50, 269	- Ευθύνη του κράτους	312, 321
- Φόρος κληρονομιάς	48, 269	- Ευρωπαϊκή στρατηγική κατά της τρομοκρατίας	29, 435
- ΦΠΑ	477	- Ευρωπαϊκό σύστημα πληροφοριών ποινικού μητρώου	435
- Lux Leaks	261	- Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Στήριξης	289
Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης		- Κανονισμός Βρυξέλλες I	198, 201
- Αγορά τίτλων εκδοθέντων από τράπεζα σε άλλο κράτος μέλος	68	- Κανονισμός (ΕΚ) 1346/2000	225
- Αγωγή κατά προσώπου έχοντος τη συνήθη διαμονή του σε άλλο κράτος	210	- Κανονισμός (ΕΚ) 44/2001	199, 313, 468
- Αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών διαιτητικών αποφάσεων	198	- Καταπολέμηση διασυνοριακών εγκλημάτων	435
- Αποδοχή μέσω ενός «κλικ»	201	- Κοινοποίηση	312, 321, 465
- Βασικές δημοκρατικές αρχές	290	- Κοινωνική δικαιοσύνη	289, 290
- Γενικοί όροι σύμβασης πώλησης	201	- Κοσσυφοπέδιο	290
- Δευτερεύουσες διαδικασίες αφερεγγυότητας	225	- Λόγοι μη αναγνώρισης	313
- Διακίνηση όπλων	29	- Μέτρα της Επιτροπής για την προστασία των θυμάτων βίας εντός της ΕΕ	29
- Διασυνοριακές υποχρεώσεις διατροφής	210	- Μηχανισμός πολιτικής προστασίας της ΕΕ	290
- Δικαιοδοσία επί αγωγών κατά εκδότριας τράπεζας	68	- Μνημόνιο συνεργασίας	289
- Δικαιοδοσία ως προς τις διαφορές εκ συμβάσεως	468	- Ρήτρες παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας	199
- Δικαιούχοι ελληνικών ομολόγων	312, 321	- Ριζοσπαστικοποίηση	289
- Δικαίωμα ενημέρωσης	435	- Περιορισμός στις προσφυγές ενώπιον δικαστηρίων άλλων κρατών μελών	198
- Δικαίωμα προστασίας	435	- Ποινική δικαιοσύνη	289
- Δικαίωμα συμμετοχής στην ποινική διαδικασία	435	- Πολιτικός διάλογος	290
- Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις	198, 210, 312, 321, 465, 467, 468	- Σταθερότητα	290
- Εγκλήματα μίσους	289	- Συμφωνία διεθνούς δικαιοδοσίας	201
- Ειδικές δωσιδικίες ως προς ενοχές εξ αδικοπραξίας	67	- Συνεργασία κρατών μελών	169
- Εναγόμενοι με κατοικία σε διαφορετικά κράτη μέλη	199	- Σύστημα πληροφοριών	29
- Ενδοοικογενειακή βία ή παρενόχληση	29	- Συστήματα απονομής δικαιοσύνης των κρατών μελών	30
		- Τρομοκρατία στον κυβερνοχώρο	169

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2015

ΑΛΑΓΙΑΛΟΓΛΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ M2 Recherche, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια	221, 381	ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ ΕΥΤΥΧΙΑ Δ.Ν., Δικηγόρος, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Συντονίστρια ΜοΚΕ	387
ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπου- δών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Έδρα Jean Monnet	283	ΜΠΑΞΕΒΑΝΗΣ Α. ΧΡΗΣΤΟΣ Δ.Ν., Μ.Α., Δικηγόρος	82
ΑΡΓΑΛΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος-Οικονομολόγος	48, 52, 61, 75, 190, 208, 307, 343, 458, 459, 478	ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ ΚΟΣΜΑΣ Αν. Νομικός Σύμβουλος στην Ειδική Νομική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών	1
ΑΥΛΟΓΙΑΡΗ ΕΥΗ Δικηγόρος, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια	429, 541	ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών	9
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΗΛΙΑΝΑ LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος	258	ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ LLM, Δικηγόρος	115
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ	113, 545	ΝΙΝΙΑΤΣΟΥΔΗ ΜΑΡΙΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος	57, 196, 310, 462
ΓΛΑΒΙΝΑ ΜΑΓΔΑ Δικηγόρος	429	ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ M2 Professionel, ΜΔΕ, Δικηγόρος	29, 169, 289, 435
ΔΑΦΝΟΜΗΛΗΣ Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος	269, 330	ΠΑΝΑΓΟΣ Κ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Επισκέπτης Καθηγητής Δικαίου Ενέργειας στο Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδος, πρώην Αντιπρόεδρος της Ρ.Α.Ε.	403
ΖΕΥΓΩΛΗΣ ΕΜΜ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Συνεργαζόμενο Εκπαιδευτικό Προσωπικό του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου	277	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΤΑΤΙΑΝΗ Δ.Ν., Νομική Σύμβουλος, Ειδική Νομική Υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, Τμήμα Δικαίου ΕΕ	129
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ LL.M, Δικηγόρος	41, 181, 299, 447	ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος, Διδάσκων στο τμήμα Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου	48, 185, 188, 304, 452, 456
ΚΑΛΑΓΙΑΚΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ Δικηγόρος	107, 109	ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΜΑΡΙΟΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος	385
ΚΑΛΛΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Δικηγόρος	29, 289	ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Λέκτορας Νομικής, Neapolis University Pafos	261
ΚΟΥΡΟΥΒΑΝΗ ΕΛΕΝΗ Δ.Ν., Δικηγόρος	225, 501	ΠΕΡΒΟΥ ΙΩΑΝΝΑ LLM, ΠΜΣ, ΜΒΑ, Δικηγόρος	101, 247
ΚΟΦΙΝΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΣ Δ.Ν., Πρωτοδίκης Δ.Δ.	341	ΠΕΡΡΑΚΗ ΕΜΜ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ Δ.Ν., Δικηγόρος, ΑΤΕΡ Πανεπιστημίου Στρασβούργου	491
ΛΕΛΕΚΗ ΑΣΗΜΙΝΑ ΝΙΚΟΛΕΤΑ M2 Recherche, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δημητρίου Ευρυγένη» ΚΔΕΟΔ	473	ΠΟΥΗΣ ΚΩΝ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος	139
ΛΕΝΤΖΗΣ Δ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Λέκτορας Τμήματος Νομικής ΑΠΘ	71, 257, 351, 497	ΠΟΥΪΚΛΗ Χ. ΚΛΕΘΝΙΚΗ Master II Δημοσίου Δικαίου, Δικηγόρος	217
ΛΟΓΓΙΝΙΔΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ M2 Recherche, Δικηγόρος	241, 356	ΠΩΠΟΤΑΣ ΚΩΣΤΑΣ LLM, QUB, Προϊστάμενος Τμήματος, πρώην Εισηγητής στο γραφείο του Προέδρου Β. Σκουρή, Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	332
ΛΟΡΑΜ Κ. ΕΡΙΚΚΑ LLM, Δικηγόρος	91, 231, 363, 375, 511	ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΜΔΕ, Δικηγόρος	346
ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ.Ν., Δικηγόρος	77, 505	ΣΓΟΥΡΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΚΕ	255
ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΣΧΑΛΙΝΑ ΜΔΕ., Δικηγόρος	523		

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ		ΤΣΟΛΑΚΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ	
Δ.Ν., Αναπληρωτής Καθηγητής ΤΕΙ Πελοποννήσου	17, 151	Πάρεδρος Διοικητικών Δικαστηρίων	45, 55, 193, 194, 303, 309, 451, 461
ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ		ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ	
Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου	413	ΜΔΕ, Δικηγόρος	205, 535
ΣΩΜΗ ΣΟΦΙΑ		ΨΑΡΡΑ ΜΑΡΙΑ	
Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ	117, 389	ΠΜΣ ΕΚΠΑ, Ασκούμενη Δικηγόρος	388
ΤΖΩΡΤΖΗ ΒΙΡΓΙΝΙΑ			
Δ.Ν., Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων Νομικής Σχολής ΔΠΘ	46, 62, 65, 198, 202, 211, 312, 318, 321, 452, 465, 470, 481		